

časopis za odgoj i obrazovanje

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
مَجَلَّةٌ لِلتَّحْقِيقِ وَالرِّبَاطِ وَالْإِسْلَامِ

novi 94

muallim

ljetno 2023 • god. XXIV • br. 94
cijena 8 KM, za inozemstvo 8 €

**SUMEJA
LJEVAKOVIĆ-SUBAŠIĆ**
PRISUSTVO BOŠNJAKINJE
U DŽAMIJI KROZ POVIJEST:
STAVOVI ULEME I
OBIČAJNE PRAKSE

**FADILJ
MALJOKI**
SMRT I
POSTMORTALNA
FAZA U SUNNETU:
SMJERODAVNI ASPEKT

**FERID
DAUTOVIĆ**
PETNAEST GODINA
NAUČNOISTRAŽIVAČKOG
RADA-INSTITUTA ZA ISLAMSKU
TRADICIJU BOŠNJAKA

**ALMIR
FATIC
SURA
EN-NEBE':
VIJEST
VELIKA**

NOVI MUALLIM

Časopis za odgoj i obrazovanje
ljetno 2023 • god XXIV • br. 94

Izdavač

Udruženje ilmijje
Islamske zajednice u BiH

Za izdavača
Nesib Hadžić

Glavni urednik
Elvir Duranović

Redakcija

Ahmet Alibašić, Zehra Alispahić,
Senad Ćeman, Ferid Dautović,
Mevludin Dizdarević, Sedad Dizdarević,
Hasan Džilo, Nedžad Grabus,
Dževad Hodžić, Mensur Husić,
Samedin Kadić, Armina Omerika,
Ermin Sinanović, Omer Spahić,
Rifet Šahinović, Senada Tahirović,
Meho Šljivo

Savjet časopisa

Hasan Makić, Hilmo Neimarlija,
Ševko Omerbašić, Muharem Omerdić,
Enes Pelidija, Fuad Sedić,
Seid Smajkić, Edina Vejo

Sekretar redakcije
Amir Zimić

Lektura

Adaleta Kadić

Prijevodni rezimezi

Subhi Wassim Tadei (arapski)
Amra Kaljanac (engleski)

UDK

Adisa Žero

Dizajn i prijelom

Mahir Sokolija

Fotografija na naslovnoj strani

Kenan Kurtović

Štampa

A DIZAJN, SARAJEVO

Tiraž

1.000

Adresa: Zelenih beretki 17, 71000 Sarajevo,
Telefon: ++387 (33) 236-391;
Fax: ++387 (33) 236-002;
<http://ilmijja.ba/novi-muallim/>
E-ISSN 2566-3208
glavniurednik@ilmijja.ba

Uplate

U KM na žiro-račun: 1602005500015065
kod Vakufske banke DD Sarajevo uz
naznaku "za Novi MUALLIM".
Za sve uplate staviti naznaku:
"za Novi MUALLIM".

Časopis izlazi tromjesečno
rukopisi, fotosi i zapisi se ne vraćaju!

Stavovi u objavljenim tekstovima
odražavaju stavove njihovih autora,
a ne nužno i stavove Redakcije časopisa
Novi Muallim.

ELVIR DURANOVIĆ: Uvodnik2

PUTOKAZI

SUMEJA LJEVAKOVIĆ-SUBAŠIĆ: Prisustvo Bošnjakinje
u džamiji kroz povijest: Stavovi uleme i običajne prakse3

SAGLEDAVANJA

FADILJ MALJOKI: Smrt i postmortalna faza u sunnetu: Smjerodavni aspekt10

TEMA BROJA

MUSTAFA HASANI, SENAD ĆEMAN: Zakat i sadekatul-fitr u praksi
muslimana u Bosni i Hercegovini: Prikaz dijela rezultata provedene ankete21
AHMED PURDIĆ: Fond Bejtul-mal Islamske zajednice u
Bosni i Hercegovini: Dostignuća i perspektive29
SABAHUDIN ĆEMAN: Iskustvo prikupljanja materijalnih davanja u dijaspori
na primjeru Islamske zajednice Bošnjaka u Sjevernoj Americi37
VEHID ARNAUT: Izazovi prikupljanja zekata na poljoprivredne proizvode41
IBRAHIM MALANOVIĆ: Ured za društvenu brigu Rijasetu IZ i
projekti materijalne pomoći i podrške46
AHMED HATUNIĆ: Akcija kurbana u medresama
Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini51

MUALIM

AIDA MEMIĆ: Priprema za odgojno-obrazovnu aktivnost u vrtiću:
Čistoća je pola zdravlja, čistoća je dio vjere58

HUTBA I VAZ

AMMAR BAŠIĆ: Izvršnost Poslanikovog, a.s., upravljanja
ljudskim potencijalima kroz primjer Bitke na Bedru66

ISLAMSKE TEME

ALMIR FATIĆ: Sura En-Nebe': Vijest velika71
FERID DAUTOVIĆ: Petnaest godina naučnoistraživačkog rada
Instituta za islamsku tradiciju Bošnjaka78
SAUDIN GOBELJIĆ: Maniheizam u djelima muslimanskih klasika83
ELVIR DURANOVIĆ: Alimi gornjevrbaske regije između dva svjetska rata90

ČLANCI

MEHMED HODŽIĆ: O provedbi vakufsko-mearifskih izbora 1912. godine
u kotaru Bijeljina98
ERVIN SEJDINOVIĆ: Odnos nacionalizma, komunitarizma i liberalizma103

ESEJ

ORHAN BAJRAKTAREVIĆ: Aspekti onto-
logije islama: Ferid Muhić110
ŠABAN ĆIFTIĆ: Tahridž i analiza hadisa: "Allah je Adema, a.s.,
stvorio na Svoju (njegovu?) sliku"116

Upute za autore124

Uvodnik

Ovogodišnji ljetni 94. broj *Novog Muallima* rubrikom *Putokazi* otvaramo tekstom Sumeje Ljevaković-Subašić "Prisustvo Bošnjakinje u džamiji kroz povijest: stavovi uleme i običajne prakse" u kojem autorica analizira utjecaj hanefijske pravne škole na formiranje tradicije zanemarivog učešća žena u džamijskim obredima među Bošnjacima. Budući da do danas Bošnjakinjama, koje to žele, u većini džamija nisu osigurani adekvatni uvjeti za klanjanje džuma-namaza ili bajram-namaza ovaj tekst može predstavljati putokaz bošnjačkoj ulemi pri rješavanju spomenutih izazova.

Svaka duša će okusiti smrt, uči nas Kur'an, i obaveza je svakog muslimana da se za smrt priprema. Rad Fadilja Maljokija "Smrt i postmortalna faza u sunnetu: Smjerodavni aspekt" u rubrici *Sagledavanja* govori o razvijanju svijesti o prolaznosti života i pripremi za smrt, te odnosu prema umrloj osobi i porodici umrle osobe kroz smjernice iz hadisa Allahovog Poslanika, a.s.

Početak februara 2023. godine Vijeće muftija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini održalo je u Brčkom tematsku sjednicu o zekatu, sadekatul-fitru i kurbanu. Referate ponuđene na ovoj sjednici objavljujemo u *Temu broja*. U prvom tekstu "Zakat i sadekatul-fitru u praksi muslimana u Bosni i Hercegovini – prikaz dijela rezultata provedene ankete" autora Mustafe Hasanija i Senada Ćemana predstavljeni su rezultati ankete o razumijevanju zekata i sadekatul-fitra provedene među 895 ispitanika. Analiza ponuđenih odgovora pokazala je da među Bošnjacima muslimanima vlada povjerenje u Islamsku zajednicu kada je riječ o izvršavanju zekata i sadekatul-fitra, ali je netransparentnost o utrošku i distribuciji sredstava ocijenjeno kao najveći nedostatak u menadžmentu zekata. Ahmed Purdić u radu "Fond Bejtul-mal Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini: dostignuća i perspektive" predstavio je historijski razvoj ovog Fonda i šerijatskopravne argumente za njegovo postojanje. Purdić se dotakao i prigovora koji se upućuju Zajednici o Fondu Bejtul-mal ponudivši na njih odgovore. Odlične rezultate u okviru akcije prikupljanja zekata i sadekatul-fitra postiže Islamska zajednica Bošnjaka u Sjevernoj Americi. S tim u vezi, Sabahudin Ćeman u tekstu "Iskustvo prikupljanja materijalnih davanja u dijaspori na primjeru Islamske zajednice Bošnjaka u Sjevernoj Americi" govori o iskustvima Islamske zajednice Bošnjaka u prikupljanju zekata i sadekatul-fitra u Sjevernoj Americi i nudi preporuke za unapređivanje ove djelatnosti. Prikupljanje zekata na poljoprivredne proizvode u okviru Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, zavisno od muftijstva do muftijstva, realizira se s promjenjivim uspjehom. Nakon podsjećanja da je zekat na poljoprivredne proizvode vjerska obaveza, Vehid Arnaut u radu "Izazovi prikupljanja zekata na poljoprivredne proizvode" govori o rezultatima akcije prikupljanja ove vrste zekata u prethodnom periodu i mogućnostima za njeno poboljšanje. S ciljem distribucije sredstava prikupljenih od zekata, sadekatul-fitra i zekata na poljoprivredne proizvode Rijaset IZ osnovao je Ured za društvenu brigu. U tekstu "Ured za društvenu brigu Rijaset IZ i projekti materijalne pomoći i podrške" autor Ibrahim Malanović predstavio je deset fondova kroz koje Ured realizira svoje projekte. *Temu broja* zatvaramo tekstom "Akcija kurbana u medresama Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini" autora Ahmeda Hatunića u kojem autor govori o razvoju ove aktivnosti u okviru Islamske zajednice, sadašnjem nivou organiziranosti akcije žrtvovanja kurbana i njenim perspektivama u budućnosti.

U okviru Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini posljednjih godina otvara se sve više obdaništa za koje je potrebno obučeno radno osoblje. U vezi s tim, *Novi Muallim* jeste časopis u

kojem će se rado objavljivati tekstovi kojima se podiže stručnost mualima u vrtićima i sretni smo što smo u rubrici *Muallim* u prilici objaviti rad Aide Memić "Priprema za odgojno-obrazovnu aktivnost u vrtiću – Čistoća je pola zdravlja, čistoća je dio vjere" u kojem autorica prezentira makroartikulacija i mikroartikulacija nastavnog časa u obdaništu s detaljnim uputama za njegovu realizaciju.

Budući da je čovjek kao takav ključan za uspješno funkcioniranje ukupnih ljudskih djelatnosti, u današnje vrijeme sve više pažnje poklanja se izučavanju ljudskih potencijala. Organiziranje zajednice muslimana u tom smislu ne predstavlja izuzetak. U radu "Izvršnost Poslanikovog, a.s., upravljanja ljudskim potencijalima kroz primjer Bitke na Bedru", koji objavljujemo u rubrici *Hutba i vaz*, autor Ammar Bašić skreće pažnju na Poslanikovo, a.s., kvalitetno upravljanje ljudskim potencijalima, posebno u kriznim situacijama kakva je bila Bitka na Bedru.

U rubrici *Islamske teme* donosimo četiri teksta. Almir Fatić u radu "Sura En-Nebe': Vijest velika" nastavlja sa tefsirima tridesetog džuzua iz Kur'ana koji redovno objavljujemo na stranicama *Novog Muallima*. Ove 2023. godine navršava se petnaest godina od osnivanja Instituta za islamsku tradiciju Bošnjaka. O osnivanju Instituta i razvoju naučnoistraživačkog rada na polju izučavanja islamske tradicije Bošnjaka govori rad "Petnaest godina naučnoistraživačkog rada Instituta za islamsku tradiciju Bošnjaka" autora Ferida Dautovića. Islam se vrlo rano počeo susretati s različitim religijama koje su njegovali narodi s kojima su muslimani na istoku i zapadu dolazili u dodir. Klasični islamski učenjaci svako novo religijsko učenje s kojima su se susretali detaljno su izučavali i evidentirali. O tome kako su islamski učenjaci vidjeli menihejstvo govori tekst Saudina Gobeljića "Maniheizam u djelima muslimanskih klasika". Na stranicama *Novog Muallima* nastojimo odati dužno poštovanje alimima: muderisima, imamima i mualimima koji su vjerno čuvali svjetlo islama prenoseći ga na mlađe generacije kao najsvetiji amanet. Elvir Duranović tekstem "Alimi gornjevrbaske regije između dva svjetska rata" nastoji sačuvati od zaborava uspomenu na imame Gornjeg Vakufa, Bugojna i Donjeg Vakufa koji su u teško vrijeme između dva svjetska rata bili nosioci islamskog vjerskog života na ovom području.

Mehmed Hodžić u tekstu "O provedbi vakufsko-mearifskih izbora 1912. godine u kotaru Bijeljina", koji objavljujemo u rubrici *Članci*, tematizira funkcioniranje Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini iznutra za vrijeme austrougarske okupacije. Na primjeru provedenih, pa ponovljenih izbora u Bijeljini autor pokazuje stepen demokratičnosti koji je u to vrijeme vladao u okviru Islamske zajednice. Rad "Odnos nacionalizma, komunitarizma i liberalizma" autora Ervina Sejdinovića u istoj rubrici tematizira tri spomenute ideologije koje su bile uzrok najvećih sukoba u ljudskoj povijesti.

O akademiku Feridu Muhiću i njegovom djelu *Ontologija islama* govori tekst Orhana Bajraktarevića "Aspekti ontologije islama: Ferid Muhić" koji objavljujemo u rubrici *Esej*. Muhić u ovom djelu postavlja velika zaboravljena pitanja iz opće povijesti filozofije i religija, iz opće povijesti islama i islamske objave kao nadvremenosti i nadiskustvenosti i daje hrabre odgovore ističući da su Bog objave i religije i Bog uma i nauke – istovjetni. U okviru iste rubrike objavljujemo i tekst Šabana Čifteća "Tahridž i analiza hadisa: 'Allah je Adema, a.s., stvorio na Svoju (njegovu?) sliku'" u prijevodu Dženana Hasića.

Elvir Duranović

PRISUSTVO BOŠNJAKINJE U DŽAMIJI KROZ POVIJEST: STAVOVI ULEME I OBIČAJNE PRAKSE

Sumeja LJEVAKOVIĆ-SUBAŠIĆ
Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka
sumeja.ljevakovic@iitb.ba

SAŽETAK: Rad u uvodnom dijelu donosi kratku analizu općeg stanovišta islama spram pitanja odlaska žena u džamije. U tom smislu, u radu je dat pregled hadisa koji govore o zabrani sprečavanja žena da posjećuju džamije te se analizira kako je, pod izgovorom primjene principa *fesadu-z-zemana* ili "iskvarenosti vremena", došlo do zanemarivanja ove Vjerovjesnikove zabrane nakon njegove smrti. Ovom stavu posebno je bila naklonjena ulema hanefijskog mezheba kojem je pripadala i sama bošnjačka ulema. Uzimajući to u obzir, rad u nastavku daje pregled stavova bošnjačke uleme o ovom pitanju te analizu običajne prakse odlaska žena u džamije, obavljanje obreda u džematu i njihovo učešće u drugim vjerskim aktivnostima unutar džamije od postosmanskog perioda do današnjih dana.

Ključne riječi: Bošnjakinja, muslimanka, ulema, hanefijski mezheb, džuma-namaz, teravib-namaz, vjerski običaj

Uvod

Pravo žena na odlazak u džamiju, njihovo pravo na obavljanje obreda u džematu, kao i učešće u drugim društvenim i obrazovnim aktivnostima unutar džamije i u džematu danas niko ne spori. Istina, još od najranijeg perioda islama muslimanska zajednica se suočila s pokušajima zabranjivanja odlaska ženama u džamije ili ograničavanja njihovog prava na obavljanje zajedničkih obreda u džamijama. Zbog takvih pokušaja, Vjerovjesnik, a.s., u više navrata zabranio je da se ženama sprečava odlazak u džamije ili ograničava njihovo učešće u obrednim i društvenim aktivnostima unutar džamije. Ova zabrana zabilježena je u nekoliko *sahih* predanja, što otklanja bilo kakvu sumnju u istinitost istih.

Tako imam Muslim bilježi od Ebu Hurejre da je Poslanik, a.s., kazao: "Ne branite Allahovim robinjama odlazak u džamije!" (Muslim, 1991:152) Ebu Davud bilježi da je Vjerovjesnik, a.s., rekao: "Ne zabranjujte svojim ženama džamije, a njihove kuće su im bolje." (Ebu Davud, s.a.:193) Također, u još jednom *sahih* predanju koje bilježi Muslim, Abdullah ibn Omer prenio je da je Muhammed, a.s., naredio: "Kada nekom od vas žena traži dozvolu da ide u džamiju, neka joj to ne zabranjuje!" U istom predanju bilježi se da je, čuvši ovaj hadis, Bilal, sin Abdullahov, kazao: "Tako mi Allaha, mi ćemo im zabranjivati!" Na ovu reakciju, Abdullah je prišao sinu i prijekorno mu odgovorio: "Ja ti govorim šta je kazao

Vjerovjesnik, a.s., a ti kažeš: 'Mi ćemo im zabranjivati!'" (Muslim, 1991:153)

Pored ovih predanja koja naslućuju pokušaje sprečavanja žena da posjećuju džamije u vrijeme Poslanika, a.s., brojna predanja iz ovog perioda svjedoče da se muslimanska zajednica ovim pokušajima uspješno usprotivila te da su i u praksi žene prisustvovalе dnevnim namazima, džuma-namazima, bajram-namazima, ali i da su učestvovalе u društvenim okupljanjima i savjetovanjima koja su održavana u džamijama. Muslimanke su i u godinama nakon preseljenja Vjerovjesnika, a.s., nastavile da posjećuju džamije, da zajednički obavljaju propisane obrede ali i da učestvuju u drugim aktivnostima unutar džamija. Na temelju ovih predanja koja su zabilježena u šest

vjerodostojnih zbirki hadisa, ulema je bila i ostala saglasna da je ženama odlazak i prisustvo u džamijama u osnovi dozvoljeno.

Međutim, kao što su se u vrijeme Pejgambera, a.s., javljali pokušaji da se ženama zabrani odlazak u džamiju, tako su se i u periodu nakon njegove smrti javljale tendencije da se ženama stave okovi predislamskih običaja i da se Kur'anu pripíše prohibicija vidljivosti žene u vanjskom svijetu, a što uključuje i džamiju. Pitanje odlaska žena u džamiju ubrzo je postalo usko povezano s pitanjem pokrivanja lica žena, odvajanja žena od muškaraca, izolacije žena iz društva, odnosno vidljivosti žene u javnoj sferi općenito. Ulema je svoje stavove o pokrivanju žena temeljila, između ostalog, i na ajetima u kojima se Poslanikovim, a.s., ženama preporučuje boravak u kući, dok su, s druge strane, ajeti o pokrivanju žena tumačeni u kontekstu obaveze odvajanja žena od muškaraca, izolacije iz društva i obaveze boravka u kući. U toj atmosferi i s istim nastojanjima, u mnogim muslimanskim sredinama gdje se islam širio, a naročito u dijelovima srednje Azije i Afrike, žene nisu imale pristup džamijama jer su bile obavezne da borave u kućama. Ovakav odnos je institucionalizirao potpunu ili djelomičnu sekluziju muslimanki i njihovo odvajanje od džamijskog prostora, što se reflektiralo i na samu arhitekturu prostora, odnosno nedostatak prostora koji je namijenjen ženama u džamijama širom svijeta.

Stavovi bošnjačke uleme o prisustvu žena u džamijama u Bosni i Hercegovini

Premda je ulema, nekoliko stoljeća nakon smrti Poslanika, a.s., zagovarala zabranu izlaska ženama iz kuće, većina uleme nije bila stava da je ženama potpuno zabranjeno posjećivati džamije. Ovakvim stavovima najviše su pribjegavali pravnici hanefijskog mezheba koji su slijedili i prihvatili Bošnjaci. U djelima klasičnih hanefijskih pravnikâ primjećujemo da se u tretiranju pitanja odlaska žena

u džamije primarno citiraju stavovi utemeljitelja hanefijske pravne škole, imama Ebu Hanife, koji je dozvolio staricama odlazak na noćne farz-namaze i bajram-namaz, a zabranio im je odlazak na dnevne namaze i džuma-namaz. Uz ove, navode se i stavovi njegovih učenika imama Ebu Jusufa i Muhammeda eš-Šejbanija koji su dozvolili starijim ženama odlazak u džamiju na sve namaze. (Ibn Madže, 2004: 101-102; Bedruddin el-'Ajni, s. a.:156) Iako su ovi stavovi bili, kako neki savremeni učenjaci hanefijskog mezheba primjećuju, izraženi u formi negiranja obaveze ili pokudenosti djela, a ne u formi zabrane da žene posjećuju džamije, mnogi kasniji udžbenici hanefijskog fikha pozivali su se na stavove imama Ebu Hanife i njegovih učenika institucionalizirajući zabranu posjećivanja džamija ženama.

Stavovi hanefijskih učenjaka o zabrani odlaska ženama u džamiju bili su prisutni i među bošnjačkom ulemom kao i u određenim vjerskim udžbenicima koji su u osmanskom i postosmanskom periodu bili u upotrebi u Bosni i Hercegovini. Ovo pitanje je u tom periodu kod Bošnjaka, kao i u brojnim drugim muslimanskim sredinama, bilo usko vezano za pitanje izlaska žene iz kuće, odvajanja žena od muškaraca, izolacije žena iz društva, odnosno vidljivosti žena u javnoj sferi općenito.

U vrijeme austrougarske uprave zahtjevi bošnjačke uleme za izolaciju žena iz društva i ograničenosti njihovog kretanja bili su naročito glasni. Kako Šukrija Kurtović (1922:52) onovremeno primjećuje, među Bošnjacima je bilo uvriježeno mišljenje da ženama kuća nije namijenjena samo kao zanimanje već i za skrivanje, odnosno vjerom propisano krijenje.

Stavovi Bošnjaka ili njihovo razumijevanje pitanja 'krijenja' žena, segregacije žena od muškaraca, odnosno zabrane vidljivosti žene u javnoj sferi bili su u velikoj mjeri vezani za propise hanefijskog mezheba koji se tiču odlaska žena u džamiju. Stavovi o ovom pitanju posebno su došli do izražaja u raspravama o otvaranju ženskih viših obrazovnih zavoda kod Bošnjaka koji su

podrazumijevali izmjenu svijesti o vidljivosti muslimanke u javnoj sferi i ulozi žene u društvu općenito. Naime, nakon što je na Prvoj islamskoj prosvjetnoj anketi (1910-1911) zaključeno da se u svakom većem muslimanskom mjestu treba osnovati muslimanska ženska škola, a u Sarajevu ženska muslimanska preparandija "Dar-ul-muallimat", nekoliko mjeseci kasnije s radom je započela Druga islamska prosvjetna anketa (1911-1912) na kojoj je najveće interesovanje javnosti privukla 16. sjednica održana 28. decembra gdje se raspravljalo o otvaranju viših djevojačkih muslimanskih škola i preparandije "Dar-ul-muallimat". Na početku ove sjednice, predsjednik ankete, tadašnji reisul-ulema Sulejman-ef. Šarac, prisutnim članovima ankete predočio je dopis Zemaljske vlade Bosne i Hercegovine od 2. maja 1911. godine u kojem se obavještava Ulema-medžlis da Vlada postojeći produžni tečaj pri muslimanskoj ženskoj školi u Sarajevu želi pretvoriti u četverorazrednu višu djevojačku školu i osnovati zasebnu žensku muslimansku preparandiju. U pismu se posebno istaklo da će škole biti uređene prema muslimanskim interesima a odgovarale bi državnim višim i učiteljskim školama. Predsjednik ankete je upoznao članove ankete i s činjenicom da je 20. septembra Ulema-medžlis na ovaj dopis odgovorio da se ne slaže s tim iz dva razloga: prvi, učenice bi ove škole pohađale u godinama kada se po šerijatu trebaju kriti, a i ne smiju se miješati osim s bližim rodom, i drugo, jer bi učenice po završetku ovih škola trebale da služe kao učiteljice u javnim narodnim osnovnim školama, a to se kosi sa šerijatskim propisima. (Zapisnici, 1912: 113)

Nakon izlaganja i druge prepiske Ulema-medžlisa sa Zemaljskom vladom, ovo pitanje je stavljeno na raspravu. Brojni članovi ankete složili su se sa stavom Ulema-medžlisa po ovom pitanju, navodeći kao dokaz zabranu posjećivanja džamija ženama. Tako je učešće u raspravi prvi uzeo mostarski muderis školovan u Istanbulu hadži Salih-ef. Alajbegović (Mehmedović, 2018:46) koji je kazao da djevojčice polaze u mekteb

sa 6 godina, što znači da bi djevojčice završile mektebi-ibtidaiju s 8 godina, i osnovnu školu s 12 godina. One bi u to vrijeme, kaže on, trebale biti punoljetne, a žena “kad bude *baliga* (punoljetna, op. a.) onda joj šerijat zabranjuje ići i u džamiju. Kod Imami Azama osim *adžuze* (starice, op. a.) svima ženskim je zabranjeno.” (Zapisnici, 1912: 116) Štaviše, on dodaje da dvojica učenika Imami Azama kažu da apsolutno “svakoj ženi treba zabraniti iđenje u džamiju jer *fesadizeman*¹ postoji”. (Zapisnici, 1912: 116) Ta pokvarenost, kako ocjenjuje Alajbegović, i dalje postoji, zbog čega se zaključuje da ženama nakon 12. godine ne treba dozvoliti da idu u škole. Ako je ženama zabranjeno radi ibadeta izlaziti kako se ne bi miješale s muškarcima, sigurno im to ne može biti dozvoljeno radi dunjalučke stvari, zaključuje Alajbegović. (1912:116)

Stav Alajbegovića nisu odbacili drugi članovi Ankete, iako su koristili druge argumente protiv otvaranja spomenutih ženskih zavoda. Sličan stav iznio je jedino učenik Saliha Alajbegovića Ahmed Karabeg (umro 1942) koji je kazao da se po šerijatu djevojci najdalje do 15. godine dozvoljava, i to samo uz prijeku nuždu, izlaziti vani. (Zapisnici, 1912:122)

Ovakvi stavovi su po prvi put bili na meti javne kritike u bošnjačkom društvu kada je Dževad Sulejmanpašić 1918. godine objavio brošuru *Jedan prilog riješenju našeg muslim. ženskog pitanja* u kojoj je otvoreno pozivao na otkrivanje lica žena, njihov izlazak iz kuće, obrazovanje, rad i društveni angažman po uzoru na prve muslimanke i muslimanke u Carigradu. Na njegov poziv reagirao je izvjesni Ibni Muslim koji je stav Sulejmanpašića shvatio kao udar na ustaljeni običaj zatvaranja i segregaciju žena. U tom smislu, on je kazao da je tačno da su žene u prvo vrijeme islama učestvovala u ratu i drugim društvenim aktivnostima ali da će savremene žene imati pravo da izađu iz haremluka² i da uživaju ona

Bošnjakinje u haremu GHB džamije na džezazi reisul-ulemi Džemaluddin-efendiji Čauševiću 28. marta 1938. godine (Izvor: GHB, SF- 1394/97)

prava koja uživaju i muškarci tek onda kada njihov odgoj, moral i čistoća duše budu kao kod prvih muslimanki. (Ibni Muslim, 1919)

Alejbegović, Karabeg ili Ibni Muslim o ovome nisu govorili po vlastitim prohtjevima. Zatvaranje žene u kuću među Bošnjacima nije bio samo običaj, već je ono bilo prisutno i u vjerskim udžbenicima u kojima se o tome govorilo kao o vjerskom propisu koji je, između ostalog, uključivao i propis zabrane posjećivanja džamija mlađim ženama. O tome je govorio i reisul-ulema Džemaludin Čaušević tokom jedne od pripremnih konferencija za Kongres muslimanskih intelektualaca 1927. godine. Govoreći o pokrivanju lica žena i njihovoj društvenoj ulozi, reisul-ulema Čaušević je kazao:

“Postoje vjerski udžbenici u kojima se kaže da se devojka mora pokriti čim napuni 12 godina i da više ne smije saobraćati sa tuđincima. Ali to nije vjerski zakon. Ti udžbenici su u ovome slučaju samo tumači jednog običaja. Mada je postojalo jedno takvo tumačenje, ipak je uvek bilo ašikovanja. Vremena menjaju shvatanja pojedinih običaja.” (A. K., 1927:3)

Konzistentnost u povezivanju godina kada se žene trebaju kriti, godina do kada mogu izlaziti izvan kuće, do kada im je dozvoljeno posjećivati džamije i odvajati se od muškaraca, a koji su spomenuti u argumentima navedene bošnjačke uleme, daje

indikacije da je pitanje izolacije žena kod Bošnjaka bilo povezivano i s propisima hanefijskog mezheba o zabrani odlaska žena u džamiju.

To je potvrdio i Mehmed Begović koji se, nekoliko godina kasnije, prilikom tematiziranja društvenog angažmana žene i njene vidljivosti u javnoj sferi, dotakao i propisa hanefijskog mezheba o pitanju dozvoljenosti odlaska žena u džamiju. On je, između ostalog, ustvrdio kako pravници hanefijskog mezheba dozvoljavaju ženama učešće u nekim zajedničkim molitvama u džamiji i to naročito za vrijeme mjeseca ramazana, pri tome se pozivajući na poglavlje o namazu iz djela *Multeka*. (Begović, 1931:28) Na ovaj stav odgovorio mu je Sejfulah Proho koji se s tim nije složio: “...tamo izričito stoji da žene osim starica neće prisustvovati džematima sa muškarcima, dok nema nikakve naročitosti ni za koje vrijeme pa ni za ramazan. Ovdje je dakle ustvrdio nešto što nikako nema u djelu na koje se poziva, misleći valjda da i to ima”. (1931: 14)

Do Drugog svjetskog rata o ovom pitanju se moglo dodatno još pročitati i u članku Husein-ef. Đozo iz 1936. godine u kojem on, prevodeći fetvu Al-Azhara o otkrivanju lica žene, između ostalog, prevodi i dio fetve gdje se naglašava da islam naređuje ženi da odlazi u džamije i obavlja namaz zajedno sa muškarcima. (Đozo, 1936:80)

¹ Pokvarenost ili izopačenost prilika, morala, prirodnog ambijenta, pojava nevolja

² Prostor za stanovanje u kući u kojem borave žene.

Nakon Drugog svjetskog rata izlazak žene iz kuće je reguliran zakonskim regulativama nove države. Bošnjakinja je, poput žena drugih konfesionalnosti, dobila punu ravnopravnost u svim sferama društvenog djelovanja. Ipak, veća vidljivost i prisutnost žene u javnoj sferi nije podrazumijevala nužno i promjenu svijesti uleme o prisustvu žena u džamijama. Kada je 1966. godine u *Glasniku* IVZ uvedena rubrika "Pitanja čitalaca i naši odgovori", među često postavljanim pitanjima bila su ona o dozvoljenosti odlaska žena u džamije i načinu obavljanja namaza ženama u džamijama i u džematu. ("Pitanja čitalaca", 1966:430; 1967:456; 1970:21; 1976:680-682)

Prvo pitanje o dozvoljenosti odlaska žena u džamije postavljeno je 1966. godine. Husein-ef. Đozo je na ovo pitanje dao vrlo opširan odgovor u kojem je naglasio kako islam nedvojbeno dozvoljava ženama da prisustvuju džematu u džamijama i da obavljaju zajednički namaz s muškarcima. Kao argumente za svoj stav Husein-ef. Đozo naveo je predanje Vjervjesnika, a.s., o zabrani sprečavanja žena da posjećuju džamije te predanja koja svjedoče o praksi muslimanki prvih generacija. Nakon argumenata iz tradicionalnih izvora, Đozo koristi i svoj idžtihad kako bi propis o odlasku žene u džamiju tumačio racionalno, odnosno u skladu sa zahtjevima novog vremena. U tom kontekstu on kaže:

"Karakteristično je ovo pitanje. Mi pitamo da li žena može otići u džamiju, gdje se klanja, uči i vazi. Međutim, ne pitamo, da li ona može otići u bar, birtiju, da li ona može ostati vani do pola noći, da li može otići na plažu itd. Ako sve to može i ako smo svojim kćerima i ženama sve to dozvolili, što im ne bismo dozvolili da mogu otići i u džamiju, jer znamo da tamo ništa rđavo neće čuti niti naučiti." ("Pitanja čitalaca", 1966: 249-250)

Odgovor Husein-ef. Đoze na postavljeno pitanje prvi je iscrpni stav jednog bošnjačkog alima o temi odlaska žena u džamije. No, njegov

odgovor, koji se kosio s dotadašnjim općeprihvaćenim stavom hanefijske pravne škole, nije se svidio određenim imamima koji nisu bili spremni na takve promjene. Jedan od njih bio je imam iz Pojska kod Zenice Derviš-ef. Spahić, koji je na ovaj odgovor H. Đoze poslao i prigovor. Prigovor je objavljen u *Glasniku* (1967:37) u formi jedne rečenice u kojoj se kaže kako se Derviš-ef. Spahić ne slaže sa stavom da i žene mogu ići u džamiju i u džematu zajedno sa muškarcima obavljati namaz. Međutim, u neobrađenoj arhivi VIS-a pronašli smo izvorno pismo Derviš-ef. Spahića u kojem on opširno i uz navođenje hadisa i stavova hanefijskog mezheba argumentira svoj stav da žene nisu zadužene džematom i da ne trebaju ići u džamiju. Prema njemu, nedopustiv je izlazak žene iz kuće bez nužde, a to uključuje i odlazak u džamiju. On se osvrće na same zahtjeve žena za prisustvo namazima u džamiji zaključujući da:

"U današnjim našim prilikama nemoguće im je udovoljiti islamskim propisima da mogu dolaziti u džamiju radi obavljanja namaza. Prema tome, svojim odlaskom u džamiju ženske osobe čine grijeh, jer napuštaju ono što im je farz i razumije se stupaju u haram. (...) Pitanje ženskog prisustvovanja džemaatu je trebalo ranije riješiti i zabraniti im miješanje, a naročito novim džumama, mevludima i hadžijskim dovama, jer njihovim prisustvom čini se veliki fesad i grijeh." (Arhiva GHB, 1966, neobrađeno).

U odgovoru na ovaj prigovor Derviša Spahića, H. Đozo podvlači da on poznaje propise hanefijskog mezheba, stavove Ebu Hanife i imama Muhameda i Ebu Jusufa, ali napominje da se propisi o odlasku žena u džamije i izlasku izvan kuće trebaju razumijevati u skladu s prilikama u kojima se našla Bošnjakinja u savremenom dobu.

"Čini nam se da je Hadži Derviš ef. u ovom pitanju izgubio iz vida činjenicu da se položaj žene iz temelja izmijenio. Ona se oslobodila kuće. Ona više nije samo domaćica i majka", navodi Đozo. ("Pitanja čitalaca", 1967: 37)

Odgovor Husein-ef. Đoze nije bio dovoljno uvjerljiv za Derviš-ef. Spahića. Dvije godine kasnije, Spahić-ef. je objavio i članak "Žena i hadž" u kojem obrazlaže argumente i dokaze da je ženama u savremenom dobu zabranjeno ići i na hadž te da, umjesto toga, žene trebaju poslati bedela da za njih obavi hadž. Argumenti koje Spahić-ef. navodi nisu utemeljeni na Kur'anu niti hadisu već su analogni zabrani odlaska ženama u džamiju. Prema njegovom mišljenju, žena otežava obavljanje namaza muškarcima i određenim radnjama kvari namaz muškarcima te joj stoga treba zabraniti odlazak na hadž. (Spahić, 1969) Članak je objavljen uz pismo Derviš-ef. u kojem on izražava negodovanje što je Hasan-ef. Ljevaković dozvolio obavljanje hadža ženama a, uz to, dozvolio im je i dolazak na hadžijsku dovu te agitovao da dođu na doček hadžija. (Spahić, 1969:453)

Osim Derviš-ef. Spahića, druga bošnjačka ulema nakon Drugog svjetskog rata nije javno iznosila stavove koji se protive odlasku žena u džamije. Stav Spahić-ef., poput stavova ranije bošnjačke uleme, reflektuje stavove vodećih učenjaka hanefijskog mezheba a to dokazuje da hanefijski propisi o zabrani odlaska žena u džamije nisu bili nepoznanica kod Bošnjaka te da su bili prisutni u određenim udžbenicima koji su bili u upotrebi na ovim prostorima. Međutim, nakon pojave islamskog preporoda među Bošnjacima, ulema počinje intenzivnije zauzimati stav koji je suprotan stavovima hanefijskog mezheba po ovom pitanju. Ostaje samo pitanje koliko su ovi stavovi bili i u praksi prihvaćeni među Bošnjacima.

Običaj posjećivanja džamija od strane Bošnjakinja

Džamije na prostoru Bosne i Hercegovine, arhitektonski govoreći, pripadaju posebnoj arhitektonskoj tipologiji koja je bila prilagođena društvenim trendovima kod Bošnjaka, njihovom načinu življenja i razumijevanja islama koje podrazumijeva, između ostalog, i odnos spram prisustva žena u vanjskom svijetu, odnosno u džamiji.

Budući da je džamija, pored vjerskih rituala, bila i mjesto obrazovanja, humanitarnih, političkih i drugih društvenih aktivnosti, ženama nije bio zabranjen ulazak u džamije, a džamijski prostor je obavezno uključivao i mahfil, odnosno ograđen dio pored ulaza namijenjen ženama.

Žene su, istina, imale ograničen pristup džamijama u Bosni i Hercegovini u periodu prije Prvog svjetskog rata, kao posljedica slijeđenja hanefijskog mezheba koji je odvrćao žene od odlaska u džamije ali i kao posljedica insistiranja na propisima segregacije žene od muškaraca, njihovog izolovanja iz društva i zatvaranja u kuće. Žene su se u Bosni i Hercegovini, po pravilu, pokrivala i izolirale od 12. godine, odnosno nakon udaje. (Kreševljaković, 1932) Do tada, ženska djeca su pohađala mektebe zajedno s muškom djecom i odlazak u džamiju nije im bio ograničen. Primjera radi, 1905. i 1907. godine u dnevnim novinama objavljeni su izvještaji o hafiskim dovama dvjema trinaestogodišnjakinjama koje su organizovane u džamijama. ("Naši dopisi. Hafiza", 1905; "Domaće vijesti. Hafiz", 1907) Ovaj podatak svjedoči da žene u ovoj dobi nisu imale strogu zabranu posjećivanja džamija. Također, budući da nam je poznato iz određenih novinskih vijesti da je bilo izvjesnog prisustva žena u džamijama na mukabelama i slično, vjeruje se da među Bošnjacima, općenito, nije postojala stroga zabrana posjećivanja džamija svim ženama te da se praksa prisustva žena u džamijama razlikovala od mjesta do mjesta.

Izolacija i zatvorenost Bošnjakinje, u značajnoj mjeri, počela se mijenjati početkom Prvog svjetskog rata. Ratne okolnosti koje su dovele do odlaska i nestanka muškaraca, odnosno smrti izdržavatelja porodica, primorale su brojne Bošnjakinje da izađu iz kuće i počnu tražiti načine da prehrane porodicu. Za taj čin žene nisu imale luksuz tražiti izun od bilo koga, niti je ko imao obraza da im to zabrani. Ulema je bila svjesna činjenice da nije u mogućnosti svim ženama osigurati izdržavanje kako ne bi imale potrebe raditi. I nakon rata žene su nastavile s

radom van kuće, a određeni broj žena je odlučio da stiže i više obrazovanje.

Izlazak žene iz kuće zbog rada i obrazovanja otvaralo je vrata većem prisustvu žena u džamijama. Vjeruje se da je u ovom periodu u velikom dijelu Bosne i Hercegovine ženama omogućen dolazak u džamiju, odnosno da su žene imale priliku odlaziti u džamiju samo na teravih-namaz u vrijeme mjeseca ramazana. O tome je Mehmed Begović 1931. godine kazao: "Kod nas kao i u drugim zemljama hanefijskim, žene pohađaju džamije za vreme ramazana i klanjaju teraviju na balkonu u džamiji. Imam Jusuf i imam Muhamed dozvoljavaju starim ženama da prisustvuju i ostalim molitvama u džamiji." (Begović, 1931: 28)

U nadolazećim godinama ženama se dozvolilo i prisustvo predavanjima za žene, hatma dovama, mevludima, hadžijskim dovama i sl. Časopis *El-Hidaje* je od svog prvog godišta 1936. godine izvještavao o održanim predavanjima za žene u vrijeme ramazana i o prisustvu žena na mevludima u džamijama. (Kadić, 1936: 132)

Također, među fotografijama u Fotoarhivi Gazi Husrev-begove biblioteke nalazi se poseban set fotografija koje su nastale tokom dženaze reisul-ulemi Džemaludin-ef. Čauševiću 1938. godine na kojim se nalaze žene koje su došle na dženaza-namaz u haremu Gazi Husrev-begove džamije. Činjenica da su žene, mlađe i starije, pokrivenog i otkrivenog lica, usred bijela dana u Gazi Husrev-begovoj džamiji prisustvovala neobaveznom dženaza-namazu dokazuje da su se okolnosti vezane za izlazak žena van kuće i boravak žena u džamijama nakon Prvog svjetskog rata dosta promijenile.

Nakon Drugog svjetskog rata, žene su dobile daleko veća prava u pogledu slobode izlaska iz kuće, a to je podrazumijevalo i njihovu veću vidljivost u džamijama. *Glasnik VIS-a*, a kasnije i *Preporod*, izvještavali su o brojnim aktivnostima organizovanim za žene unutar džamija. To, međutim, nije davalo stvarnu sliku o njihovom svakodnevnom učešću u džamijskim aktivnostima. Žene su i dalje, u najvećoj mjeri, odlazile u džamije samo tokom ramazana na teravih-namaze. Tome svjedoči intervju

s reisul-ulemom Sulejman-ef. Kemurrom iz 1959. godine tokom kojeg mu je postavljeno pitanje: "Zašto žene dolaze u džamiju samo u vrijeme ramazana?" U svom odgovoru reisul-ulema Kemura je potvrdio da odlazak Bošnjakinja u džamije i dalje nije bio uobičajen: "Mogu da dolaze. Samo to nije običaj. Kod nas se to sada počelo praktikovati. Ima čak i propis ako žena dođe u džamiju da zauzme mjesto iza muškarca, a to iz moralnih obzira". (Arhiv BiH, Komisija za vjerska pitanja, 1959, kutija 7, 111/59) Također, na to upućuje i čitalac *Glasnika VIS-a* iz Sarajeva koji je Husein-ef. Dozi 1966. godine postavio pitanje: "Molim da mi se objasni kako Islam gleda na prisustvovanje ženskih osoba u džematu isključivo za vrijeme ramazana i to u teravih namazu?" ("Pitanja čitalaca", 1966:249)

Iz ovoga se može zaključiti da Bošnjakinje, i nakon izlaska iz kuće, nisu imale običaj učestalo posjećivati džamije ili da je i dalje postojao izvjestan otpor dolasku žena u džamije među imamima i drugim džematlijama.

Poznato je da u pojedinim dijelovima Bosne i Hercegovine, konkretno dijelovima Krajine i Hercegovine, žene nisu do kraja 70-ih godina prošlog stoljeća imale nikakvog pristupa namazima koji su se obavljali u džematu. O tome je najviše pisano u izvještajima s ramazanskih praksi učenika Gazi Husrev-begove medrese. U listu učenika medrese *Zemzem* 1972. godine objavljeno je da su "u svojim izvještajima učenici istakli da u nekim krajevima u Krajini i Hercegovini žene ne dolaze u džamije na teraviju." ("Praksa učenika tokom Ramadana 1391", 1972:14)

Šire o ovom običaju u Krajini javnost je imala priliku saznati iz teksta Ismeta Veladžića "Ženama zatvorena džamijska vrata" u kojem Veladžić obrazlaže kako na području Odbora Islamske zajednice Bužima, Cazina, Velike Kladuše, Pećigrada, Bosanske Krupe i Bihaća vlada običaj koji zabranjuje ženama da u džematu koji je sastavljen i od muškaraca klanjaju namaz. Žene zbog toga, kaže on, uopšte ne klanjaju teraviju niti idu u džamiju na dnevne namaze. Mevludi i vazovi se održavaju odvojeno za muškarce i žene, ali su rijetkost, navodi Veladžić.

(1972:2) Godine 1976. o tom običaju pisao je i Džemaludin Latić (1976:9) koji je na ramazanskoj praksi boravio u okolini Bužima. I on je kazao da je u ovom kraju postojalo neko pravilo da žene ne bi trebale dolaziti u džemat. Također, iste godine izvjesna Fatima Veladžić, čitateljka *Glasnika IZ* iz Bužima požalila se Husein-ef. Dozi na stanje žena u njenom kraju. navodeći da imami i starije džematlije sugeriraju ženama da ne bi trebale ići u džamiju niti slušati vaz, te da “ženi nije sahih da klanja za imamom.” (Dozo, 1976:680) Dodatno, 1977. godine čitateljka *Zemzema* iz Kozarca Adžemović Enisa (1977:27), također, žalila se da u pojedinim selima na području Kozarca žene ne idu ni na teraviju.

No, pitanje slobode odlaska žena u džamiju u ovom kraju nije bilo samo vjersko pitanje, već je u velikoj mjeri bilo razumijevano kao običaj. Ubrzo nakon tekstova o ovoj praksi, situacija se počela mijenjati te su i u ovim predjelima žene počele odlaziti u džamiju na dnevne namaze i teravijah-namaz. Iz intervjua obavljenog s L. M. iz Bosanske Gradiške saznajemo da je njezina tetka rođena 1955. godine upamtila vrijeme kada žene u njenom mjestu (Orahova) nisu imale pristup džamiji uopće, dok njena majka rođena 1964. godine ne pamti takve zabrane. To pokazuje da je ovaj običaj 70-ih godina počeo postepeno iščezavati i iz ovih predjela Bosne i Hercegovine.

Danas je na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine ženama omogućen odlazak u džamiju na dnevne namaze i druge aktivnosti koje se organizuju unutar džamija.

Prisustvo Bošnjakinja na džuma-namazima

Pošto su Bošnjakinje do kraja 70-ih godina u skoro svim krajevima Bosne i Hercegovine dobile slobodan pristup džamijama, javilo se pitanje prisustva žena na džuma-namazu. Godine 1977. imam iz Bosanske Gradiške Besim-ef. Šeper poslao je Husein-ef. Dozi prijedlog da se omogući slobodan pristup svim ženama na džuma-namaz, te da se u ilmihalima i vjerskim

udžbenicima ispravi informacija da je džuma-namaz samo za muškarce. U odgovoru na njegov prijedlog Dozo je kazao kako žena, prema fikhskim propisima naše pravne škole, nije obavezna prisustvovati džuma-namazu ali da bi, s obzirom da ne postoji šerijatska smetnja, bilo dobro da žena prisustvuje i džumi. (Dozo, 1977:459-460)

Ovakav odgovor Huseina Doze upućuje na to da žene zasigurno dotada nisu išle na džuma-namaz. Slijedom objavljivanja ovoga prijedloga i odgovora, javljali su se intenzivni pritisci i zahtjevi Bošnjakinja da im se osigura slobodan pristup i džuma-namazu. Tako, 29. maja 1978. godine predsjednik Odbora Islamske zajednice Sarajevo, Jarebica Ahmed, šalje Starješinstvu IZ za BiH, Hrvatsku i Sloveniju dopis u kojem navodi da je 24. maja ovaj odbor, na usmeni zahtjev brojnih žena i pismeni zahtjev Beganović Sadike iz Sarajeva, donio Odluku da se ženama dozvoli klanjanje džuma-namaza u Carevoj džamiji. (Arhiv GHB, VIS, 1978, 810/78)

Na ovaj dopis odgovorio je reisul-ulema Naim-ef. Hadžić koji je, u prvom redu, konstatirao da žene nisu obavezne obavljati ovaj obred te da ako obave džumu nisu dužne klanjati podne-namaz. U nastavku on kaže: “Ne bi, kako se vidi, bilo nikakva osnova ne udovoljiti želji onih žena koje žele da prisustvuju i klanjaju džumu namaz. Ne možemo im nametati i pripisivati džumu kao obavezu, ali niti zabranjivati, ako to one žele.” (Arhiv GHB, VIS, 1978, 810/78)

Tako je od 1978. godine ženama obezbijeđen prostor za obavljanje džuma-namaza u Carevoj džamiji. Iz intervjua sa svršenicom (ime poznato autorici)³ četvrte generacije obnovljenog ženskog odjeljenja Gazi Husrevbegove medrese saznajemo da su učenice medrese u ovom periodu bile obavezne prisustvovati džuma-namazima te da se vodila evidencija o tome.

U novije vrijeme, pored Careve džamije, žene u Sarajevu imaju priliku klanjati džuma-namaz i u džamiji Kralja Fahda. Iznimno, Bošnjakinje imaju mogućnost da prisustvuju džuma-namazu i u drugim mjestima gdje im džamijski prostor i mjesni organi IZ to dozvoljavaju. Primjera radi,

od 2019. godine Savjet Muftijstva zeničkog donio je Odluku o organiziranju džuma-namaza za žene u svim medžlisima pri Muftijstvu zeničkom. Bošnjakinje, međutim, nikada nisu omasovile svoje prisustvo na džuma-namazu niti su im ikada osigurani odgovarajući uvjeti za to.

Zaključak

Iz navedenih podataka zaključuje se da su stavovi hanefijskih učenjaka o zabrani odlaska ženama u džamiju bili zastupljeni i među bošnjačkom ulemom kao i u određenim vjerskim udžbenicima koji su u osmanskom i postosmanskom periodu bili u upotrebi u Bosni i Hercegovini. Ovo pitanje je u tom periodu kod Bošnjaka, kao i u brojnim drugim muslimanskim sredinama, bilo usko vezano za pitanje izlaska žene iz kuće, odvajanja žena od muškaraca, izolacije žena iz društva, odnosno vidljivosti žena u javnoj sferi općenito.

Do kraja Drugog svjetskog rata među Bošnjacima se javljalo sve više uleme koja je zagovarala dozvoljenost i nužnost izlaska žene iz kuće i njen veći društveni angažman. No, nije sva ulema bila saglasna s tim. Uprkos sve većoj emancipaciji i ravnopravnosti koju su žene dobile u socijalističkoj Jugoslaviji, rasprave i praksa zabranjivanja posjećivanja džamija ženama u određenim dijelovima Bosne i Hercegovine do 70-ih godina prošlog stoljeća svjedoče da se stav hanefijske pravne škole po pitanju odlaska žena u džamije nije olahko zanemario i zaboravio. Od pojave islamskog preporoda u Bosni i Hercegovini, bošnjačka ulema, uz sagledavanje vremena i prilika i korištenje vlastitog idžtihada, počinje sve više zauzimati stav koji je suprotan stavovima hanefijskog mezheba po ovom pitanju. Bošnjakinje su tako do kraja 70-ih godina u skoro svim krajevima Bosne i Hercegovine dobile slobodan pristup džamijama. One, međutim, i dalje nemaju osigurane uvjete za obavljanje džuma-namaza u svim gradovima Bosne i Hercegovine.

³ Intervju obavljen u domu ispitanice 22. septembra 2022. godine.

Literatura

- Arhiv BiH.
Arhiv GHB.
- Adžemović, Enisa (1977). "Mladi pitaju – mladi odgovaraju". *Zemzem*, br. 7, str. 27.
- (El-)Ajni, Bedruddin (s. a.). *Umdet el-kari šerh Sabih el-Buhari*. (S.n.), Dar el-Fikr, 6. tom.
- A. K. (1927). "Značajna izjava Reis-ul-Ulema". *Politika*, br. 7048, str. 3.
- Begović, Mehmed (1931). *O položaju i dužnostima muslimanke prema islamskoj nauci i duhu današnjeg vremena*. Beograd, Grafički umetnički zavod "Planeta".
- Đozo, Husein (1936). "Da li je problem otkrivanja žene vjerskog ili socijalnog karaktera? Gledište Mešihetul Ezhera o tom pitanju". *Novi Behar*, god. 10, br. 6-9, str. 78-80.
- Đozo, Husein (1976). "Pitanja i odgovori", *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ*, god. 39, br. 4, str. 680-682.
- Đozo, Husein (1977). "Pitanja i odgovori", *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ*, god. 40, br. 4, 1977., str. 458-460.
- Ebu Davud (s.a.). *Sunen Ebi Davud*. (s.n.), Muesseset er-Rejan, tom 2.
- Eluh, Amine (1967). "Ne sprečavajte vjernice da posjećuju džamije". Prevod: H. A. Hukić. *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ*, god. 30, str. 333-336.
- Ibn Maze, Burhanuddin (2004). *El-Mubit el-Burhanij fi el-fikh en-Nu'manij*. (S.n.), El-Kutub el-'ilmijje, tom 2.
- Ibni Muslim (1919). "Muslimansko žensko pitanje", *Pravda*, br. 18, str. 3.
- Imam Muslim (1991). *Sabih Muslim*. (s.n.), Dar el-kutub el-i'lmijje, tom 4.
- Kadić, Rasim (1936). "Proslava mevluda u Bos. Novom". *El-Hidaje*, god. 1, br. 7-8, str. 132.
- Kreševljaković, Hamdija (1932). *Dževdet pašina pisma o Bosni iz 1864. godine*. (s.n.), Islamska dionička štamparija.
- Kurtović, Šukrija (1922). "Gajret i obrazovanje žena". *Gajret*, god. 7, br. 4 i 5, str. 51-54.
- Latić, Džemaludin (1976). "Na bužimskim Brigovima". *Preporod*, br. 24, str. 9.
- Mehmedović, Ahmed (2018). *Leksikon bošnjačke uleme*. Sarajevo, Gazi Husrevbegova biblioteka.
- Prohić, Sejfullah (1931). "Jedno potrebno upozorenje", *Hikmet*, god. III, br. 25, str. 13-15.
- Spahić, Derviš (1969). "Pismo H. Derviš ef. Hasan ef. Ljevakoviću". *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ*, god. 32, str. 453.
- Spahić, Derviš (1969). "Žena i hadž", *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ*, god. 32, str. 453.
- Sulejmanpašić, Dževad (2018). *Jedan prilog riješenju našeg muslim. ženskog pitanja*. Sarajevo.
- Veladžić, Ismet (1972). "Ženama zatvorena džamijska vrata". *Preporod*, br. 33, str. 2.
- "Domaće vijesti. Hafiz" (1907). *Ogledalo: organ naprednih muslimana u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, god. 1, br. 9, 26. jula, str. 5-6.
- "Naši dopisi. Hafiza" (1905). *Bošnjak: list za politiku, pouku i zabavu*. Sarajevo, god. 15, br. 30, 29. jula, str. 3.
- "Pitanja čitalaca i naši odgovori" (1966). *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ*, god. 29, str. 430.
- "Pitanja čitalaca i naši odgovori" (1967). *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ*, god. 30, str. 37.
- "Pitanja čitalaca i naši odgovori" (1967). *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ*, god. 30, str. 456.
- "Pitanja čitalaca i naši odgovori" (1970). *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u FNRJ*, god. 33, str. 21.
- "Praksa učenika tokom Ramadana 1391" (1972). *Zemzem*, god. 5, br. 1-2, str. 13-14.

الموجز

حضور النساء البوشناقيات في المساجد عبر التاريخ:
بين آراء العلماء والعرف

سمية ليفاكوفيتش - سوباشيتش

يقدم المقال في بدايته تحليلاً موجزاً لموقف الإسلام العام من قضية ذهاب النساء إلى المساجد. وبهذا المفهوم، يقدم المقال عرضاً عاماً للأحاديث التي جاء فيها النهي عن منع المرأة من ارتياد المساجد، ويحلل كيف تحجج البعض بمبدأ «فساد الزمان» ليبرروا - بعد وفاة النبي صلى الله عليه وسلم - تجاهلهم لهذا النهي. كان علماء المذهب الحنفي - الذي يتبعه البشناقة - يميلون بشكل خاص إلى هذا الرأي، ومع أخذ هذا في الحسبان، يستعرض المقال آراء العلماء البشناقة حول هذه المسألة ويقدم تحليلاً للعرف المتبع بخصوص ارتياد النساء المساجد وحضور صلاة الجماعة والمشاركة في الأنشطة الدينية الأخرى داخل المسجد، منذ انسحاب العثمانيين وحتى يومنا هذا.

الكلمات الرئيسية: المرأة البوشناقية، المرأة المسلمة، العلماء، المذهب الحنفي، صلاة الجمعة، صلاة التراويح، العرف الديني.

Summary

PRESENCE OF BOSNIAK WOMEN IN THE
MOSQUE THROUGHOUT HISTORY: OPINIONS
OF ULAMA AND CUSTOMARY PRACTICE

Sumeja Ljevaković-Subašić

The introduction of this work presents a short analysis of the general view of the Islamic sources regarding women's attendance in the mosque. It offers a review of the hadith relating the Messenger's prohibition of preventing women from going to the mosque and explains how this Prophet's prohibition was neglected after his demise with the excuse of *fasadu-z-zaman* or corruption of society/times. This attitude was particularly popular within the Hanefi School which was also the school of law followed by the Bosniak ulama. Keeping this in mind, the article further reviews the opinions of Bosniak ulama in this regard and analyses the customary practice in Bosnia and Herzegovina of women attending the jamaat gatherings as well as of their participation in other activities in mosques from the post-Ottoman period to the present day.

Keywords: Bosniak woman, Muslim woman, ulama, Hanefi madhab, salat-ul-jumu'a, terawih salah, religious custom

SMRT I POSTMORTALNA FAZA U SUNNETU: SMJERODAVNI ASPEKT

Fadilj MALJOKI

Fakultet islamskih nauka u Sarajevu
fadilj.maljoki@fin.unsa.ba

SAŽETAK: Ovaj rad se bavi smjerodavnim aspektom Poslanikove zaostavštine koji se tiče smrti i postmortalne faze čovjekovog života. Rad je podijeljen na dva poglavlja. U prvom poglavlju navedene su smjernice Poslanika, a.s., u odnosu na vlastitu smrt. U ove smjernice spadaju: priprema za smrt i stalna svijest o njoj; lijepo mišljenje o Allahu prije smrti; nepriželjkivanje smrti, strpljivost u teškim situacijama i zabrana samoubistva; intenziviranje činjenja dobrih djela prije smrti, te ograničeno raspolaganje imovinom pred smrt/u smrtnoj bolesti i podmirivanje materijalnih obaveza. U drugom poglavlju analizirane su smjernice Poslanika, a.s., koje se odnose na smrt drugoga. U ovom poglavlju tretirane su sljedeće tematske cjeline: posjeta bolesnom čovjeku i smjernice koje su za istu vezane; smjernice vezane za postupanje prema čovjeku dok je na samrti i neposredno nakon smrti; oglašavanje smrti umrlog; kako prihvatiti smrt bliske osobe; obaveze prema porodici i bliskim osobama umrlog; kupanje umrlog, klanjanje džezaze i ukop; poštovanje dostojanstva umrlog čovjeka; smjernice vezane za izgled mezara, veličanje umrlih i neislamske običaje, te ostale obaveze prema umrlim osobama.

Ključne riječi: hadis, sunnet, smrt, postmortalna faza, smjerodavni aspekt

Uvod

Islamska interpretativna tradicija obiluje referencama koje su direktno ili indirektno vezane za smrt. Nijedna tema koja se tiče smrti, bez obzira o kojem njenom aspektu je riječ, u islamskom diskursu ne razmatra se bez referiranja na opće principe i/ili konkretne smjernice Kur'ana i sunneta. Naslovi poglavlja (kutub) i potpoglavlja (abwāb) u hadiskim zbirka i broj spominjanja riječi smrt i drugih konceptata koji su u uskoj vezi s njom dovoljni su da ilustriraju brojne reference na smrt u poslaničkoj zaostavštini. Buharijina hadiska zbirka, primjera radi, sadrži Poglavlje o džezazi (Kitāb al-ġanāza) i Poglavlje o bolesnim ljudima (Kitāb al-marḍā),

ali i druga poglavlja koja obuhvataju potpoglavlja u kojima se mogu pronaći opisujući i propisujućim iskazi o smrti, poput Poglavlja o vjerovanju (Kitāb al-īmān) i Poglavlja o medicini (Kitāb at-ṭibb). Indeks hadiskih pojmova "Al-Mu'ġam al-mufahras li alfāz al-ḥadīth an-nabawī", koji nudi pojmove koji se spominju u Devet temeljnih hadiskih zbirki, sugerira postojanje brojnih referenci na smrt i druge koncepte povezane s njom. Naprimjer, riječ smrt (mawt) se, shodno ovom indeksu, u Devet temeljnih hadiskih zbirki (Al-Kutub at-tis'a) u različitim gramatičkim formama spominje 1891 put, dok se riječ mezar (qabr) spominje 775 puta. (Mohammed Ghaly, 2022:22)

O smrti i postmortalnoj fazi čovjekovog života kroz prizmu Poslanikove zaostavštine može se govoriti s različitih aspekata. Hadisi nude obilje informacija o onome što se dešava u toku smrti i nakon nje, ali i smjernica akaiidskog i moralno-pravnog karaktera. Ovaj rad će se ograničiti samo na smjerodavni aspekt Poslanikove zaostavštine koji se tiče smrti, odnosno onaj aspekt u kojem se od vjernika iziskuje da nešto (ne) čine. Opisni aspekt Poslanikove zaostavštine vezane za smrt odnosi se na hadise u kojima se konstatira ono što jeste ili što će biti u pogledu smrti i postmortalne faze čovjekovog života. Ovakvi hadisi su normativni samo u smislu da u njihov sadržaj treba vjerovati.

Pored toga, kada je riječ o smjеровodavnom aspektu Poslanikove zaostavštine o smrti i postmortalnoj fazi čovjekovog života, on se može razmatrati u odnosu na vlastitu smrt i u odnosu na smrt drugoga. Smjernice Poslanika, a.s., u odnosu na vlastitu smrt tiču se vjerovanja i pravila ponašanja koje čovjek treba usvojiti u odnosu na vlastitu smrt, dok se njegove smjernice u odnosu na smrt drugoga tiču obaveza muslimana prema čovjeku koji umire i nakon njegove smrti. Prvo poglavlje ovog rada bavit će se smjericima Poslanika, a.s., u odnosu na vlastitu smrt, dok će drugo poglavlje biti posvećeno njegovim smjericama u odnosu na smrt drugoga.

U Poslanikovoj zaostavštini među smjericama koje se odnose na razmatranu fazu čovjekovog života postoje opće smjernice, tj. smjernice koje se direktno ne dovode u vezu s ovom fazom, i specifične smjernice, odnosno smjernice koje se dovode u direktnu vezu s ovom fazom. Premda ćemo u određenim dijelovima rada spominjati opće smjernice, fokus će biti stavljen na one smjernice Poslanika, a.s., koje se dovode u najneposredniju vezu sa smrću i postmortalnom fazom čovjekovog života.

Određene savremene studije spominju temeljna pitanja koja treba razmotriti kada je riječ o ovoj fazi. U jednoj od tih studija navode se sljedeće vrste pitanja koje treba uzeti u obzir kada je riječ o blagostanju umiruće osobe i njoj bliskih ljudi: eshatološka pitanja (pitanja vezana za vjerovanja koja umiruća osoba i njoj bliske osobe imaju o naravi smrti i onome što nakon nje dolazi), pitanja medicinske intervencije ili odsustva iste (pitanja vezana za pružanje medicinske pomoći i opravdanosti njenog odsustva u određenim slučajevima), pitanja pružanja pomoći umirućoj osobi koja nadilaze kliničku njegu (pitanja koja se odnose na nekliničke i nefizičke aspekte koji utječu na zdravlje umiruće osobe, tj. njeno emocionalno, socijalno i duhovno stanje, a posebno teodička pitanja s kojim se ona i njoj bliske osobe suočavaju), pitanje

slobode izbora (umirućeg) pacijenta te pitanja komunikacije između uključenih sudionika, posebno (umirućeg) pacijenta, njegove porodice i medicinskog osoblja. (Mohammed Ghaly, 2022:14–17)

Ovaj rad nije fikhska studija. Shodno tome, u radu neće biti navođeni svi propisi vezani za umrlu osobu koji se zasnivaju na hadisima i neće biti objašnjavan njihov status kroz prizmu kategorija zadužujućih i uvjetujućih pravnih normi. Ovo posebno važi za fikhske propise i detalje koji su vezani za kupanje, klanjanje dženaze i ukop umrllog, čemu ćemo posvetiti dio rada u kojem ćemo samo naznačiti neke od sadržaja poslaničke zaostavštine koji se odnose na ovu temu i dati jednu napomenu. U tom pogledu, napominjemo da pojmove kao što su obaveza i naredba u ovom radu ne koristimo u njihovom strogom, pravnom značenju. Također, neće biti navođena ni razilaženja učenjaka po pitanju razumijevanja određenih hadisa koja se tiču fikhskih propisa. Prema tome, cilj nam je ukazati na temeljne smjerodavne principe Poslanikove zaostavštine koji se odnose na smrt i postmortalnu fazu čovjekovog života. Posebna pažnja bit će posvećena tumačenju hadisa koji mogu biti pogrešno shvaćeni ukoliko se literalistički tumače.

1. Smjernice koje se tiču vlastite smrti

U sunnetu postoje smjernice koje su vezane za vlastitu smrt, od kojih izdvajamo sljedeće:

1.1. Priprema za smrt i stalna svijest o njoj

U širem smislu, sve smjernice koje je Poslanik, a.s., dao tiču se izvršavanja čovjekove misije na Zemlji u skladu s Božijim zakonitostima i htijenjem te pripravljanje put ka postizanju stanja svijesti u kojem bi vjernik trebao susresti Gospodara. Stalna svijest o smrti je za vjernika podrazumijevajuća, jer on drži da je svrha života ispunjenje emaneta koji mu je Allah povjerio i za koji će nakon smrti odgovarati.

Smjernice u kojima se izravni je spominje priprema za smrt iskazane su u nekoliko formi. U nekim hadisima se vjernici eksplicitno instruiraju da se pripremaju za smrt, poput hadisa u kojem stoji: “Razborit je onaj ko se preispituje i radi za ono što dolazi nakon smrti, a naivan je onaj ko slijedi svoje strasti i nada se Allahovoj milosti.” (At-Tirmidī, br. 2459) Na istom tragu je i hadis shodno kojem je Poslanik, a.s., kazao: “Puno se sjećajte/spominjite ono što prekida užitke”, misleći pod “onim što prekida užitke (hādīm al-laddāt)” na smrt. (At-Tirmidī, br. 2307) Stalna svijest o smrti potiče se i kroz činjenje djela koja tu svijest produbljuju, pa Poslanik, a.s., primjera radi, instruirao ashabe da posjećuju mezare zbog toga što ih takav čin podsjeća na smrt. (Muslim, br. 976) Na istom tragu, od Poslanika, a.s., prenesene su dove u kojima je molio Allaha za dobro budućeg svijeta i utjecao Mu se od patnje nakon smrti. (Al-Buhārī, br. 1376–1377)

Drugi hadisi dovode u vezu određena svojstva i postupke s njihovim posljedicama na Sudnjem danu, bilo da je riječ o pozitivnim ili negativnim posljedicama. Ovakvi hadisi su brojni i oni vrlo često imaju funkciju poticanja na činjenje dobrih djela i odvraćanja od činjenja loših djela. S tim u vezi, neki od njih nisu bezuvjetni i mogu biti iskazani na hiperboličan način, što podrazumijeva da u njima spomenuta svojstva i postupci nužno i bezuvjetno ne dovode do u njima spomenutih posljedica. Među tim hadisima su i ova dva hadisa: “Ko obavlja sabah-namaz i ikindija-namaz, ući će/ulazi u Džennet” (Al-Buhārī, br. 574); “Neće ući/Ne ulazi u Džennet osoba u čijem srcu bude i najmanje oholosti...” (Muslim, br. 91) Prvi hadis daje poticaj da se posebna pažnja obrati na spomenuta dva namaza, što ni na koji način ne podrazumijeva dozvolu da se drugi namazi i druge obaveze izostavljaju, dok potonji hadis na ravni principa govori o tome da oholost nije svojstvena Džennetlijama, ali to nužno ne znači da Allah neće oprostiti onima

koji imaju ovu osobinu i da takvi ne mogu biti stanovnici Dženneta.

Zasebna vrsta hadisa koji su u vezi s pripremom za smrt su hadisi koji nalažu činjenje onih djela koja će čovjeku donositi korist i nakon njegove smrti. Jedan od najpoznatijih takvih hadisa konstatira da će čovjek imati koristi i nakon smrti “od trajne sadake, znanja kojim se drugi koriste i dobrog djeteta koje za njega upućuje dovu”. (Muslim, br. 1631) Koristi dobrih djela mogu biti vezane i za ovaj svijet. Hadis shodno kojem je Poslanik, a.s., kazao: “Koga raduje da mu se njegova opskrba poveća ili da mu se njegov život produži, neka održava rodbinske veze” (Al-Buhārī, br. 2067) ima više tumačenja, a u jednom od njih se “produženje života” tumači na način da se ne misli doslovno na to da će čovjek duže živjeti, već da će njegova rodbina nakon njegove smrti čuvati sjećanje na njega. (Al-‘Aynī, 2001:22/91)

Konačno, postoje i hadisi u kojima Poslanik, a.s., prividno samo konstatira stanje u kojem će se čovjek naći u postmortalnoj fazi, a, zapravo, imaju apelativnu funkciju, odnosno instruiraju vjernike da postupaju na određeni način kako bi nakon smrti dobili nagradu ili kako ne bi bili izloženi određenim vidovima kazne. Jedan od takvih hadisa je hadis u kojem se konstatira da se “umrli kažnjava zbog naricanja njegove porodice za njim”. (Al-Buhārī, br. 1286) Najzastupljenije mišljenje među učenjacima po pitanju tumačenja ovog hadisa je da se umrli kažnjava samo ukoliko je imao utjecaja na postupak svoje porodice, bilo da joj je oporučio taj postupak, te ga ona samo slijedi u onome što je sam činio ili da joj nije savjetovao da se suzdrži od spomenutog djela nakon njegove smrti. (Ibn Hāgar, bez god. izd., 3/152–155)

1.2. *Lijepo mišljenje o Allahu prije smrti*

Lijepo mišljenje o Allahu općenito spada u koncepte vjere koji pospješuju optimističku interpretaciju života i pozitivna očekivanja od budućnosti,

što čovjeku pomaže da ostvari vlastite sposobnosti i (lakše) prevaziđe izazove i probleme s kojima se suočava. Neki od najvažnijih koncepata u islamu, kao što su oslanjanje na Allaha (tawakkul), strpljivost (ṣabr), pokajanje (at-tawba), nada (ar-raḡā) i optimizam (al-fa’l), u najužoj su vezi s lijepim mišljenjem o Allahu. Svi ovi koncepti trebaju biti popraćeni čovjekovim nastojanjem da živi u skladu s Božijom voljom. Sljedstveno tome, lijepo mišljenje o Allahu dovodi se u vezu s nadom da će Allah oprostiti grijeh čovjeku i optimističkim predviđanjem vezanim za postmortalnu fazu života koje treba biti popraćeno činjenjem dobrih djela i strahopoštovanjem prema Allahu.

Prenosi se da je Poslanik, a.s., tri dana prije svoje smrti kazao: “Neka niko od vas ne umre a da o Allahu nema lijepo mišljenje.” (Muslim, br. 2877) U drugom hadisu stoji da je Poslanik, a.s., upitao mladića na samrti: “Kako se osjećaš?” “Tako mi Allaha, Allahov Poslanice, nadam se Allahovoj milosti, ali se plašim zbog svojih grijeha”, reče mladić. “Tako mi Allaha, neće se istodobno u ovakvim situacijama u vjernikovom srcu naći ovo dvoje [nada i strahopoštovanje], a da mu Allah neće dati ono čemu se nada i učiniti ga sigurnim od onoga od čega se plaši”, reče Allahov Poslanik, a.s. (At-Tirmidī, br. 983) Poznati hadis-i kudsi, shodno kojem je Allah rekao: “Ja sam onak kakvim Me moj sluga zamišlja/ Ja sam pri pomisli svog sluge (Ana ‘inda zann ‘abdī bi)...” (Al-Buhārī, br. 7405), određeni učenjaci tumače u skladu s prvospomenutim prijevodom, tj. u značenju da je Allahov odnos prema čovjeku određen njegovim mišljenjem o Allahu. (An-Nawawī, 1994:17/3)

1.3. *Nepriželjkivanje smrti*

U skladu s općim usmjerenjem da kod svojih sljedbenika razvija optimistični i aktivni pristup svijetu i životu, Poslanik, a.s., je svojim sljedbenicima nalagao da ne priželjkuju smrt zbog određenih nevolja kroz koje prolaze i problema s kojima se

suočavaju. Učio ih je da su iskušenja i nevolje sredstvo stasavanja i svekolikog rasta, te je zagovarao afirmaciju (i) ovog svijeta. Odgovornost za ovaj i odgovornost za budući svijet se, shodno poslaničkom učenju, nadopunjuju i međusobno su isprepleteni. Iako je ashabe odvrćao od priželjkivanja smrti, dozvolio im je da mole Allaha da ih usmrti kada to bude dobro za njih. Sljedeći hadisi prenose naznačene poruke: “Neka niko ne priželjkuje smrt! Ako je dobročinitelj, možda će biti još bolji, a ako je loš, možda će se pokajati i steći (Allahovo) zadovoljstvo.” (Al-Buhārī, br. 7235) Prenosi se da su Enes b. Malik i Habbab b. el-Erett kazali da bi poželjeli/prizivali smrt da im Allahov Poslanik, a.s., nije to zabranio. (Al-Buhārī, br. 7233–7234) U hadisu stoji: “Neka niko od vas ne priželjkuje smrt zbog nevolje koja ga je zadesila. Ako već mora, neka kaže: ‘Gospodaru, poživi me sve dok je život bolji za mene, a usmrti me ako je smrt bolja za mene!’” (Al-Buhārī, br. 5671)

1.4. *Strpljivost u teškim trenucima i zabrana samoubistva*

Prevenција autodestruktivnih misli, emocija i ponašanja povezana je i s ublažavanjem utjecaja nevolja i poteškoća s kojima se čovjek u životu susreće tako što će usvojiti sistem vjerovanja i prakse koji vjera/sunnet promovira po pitanju upravljanja kriznim životnim situacijama. Smjernice Kur’ana i sunneta o životnim nevoljama i iskušenjima imaju (i) psihološki orijentiranu agendu, tj. imaju za cilj umanjiti tugu i bol te negativne posljedice koje nevolje mogu generirati. U Kur’anu i hadisima redovno se nude dublje svrhe čovjekovih nevolja, što, pored ostalog, uključuje i njihovu iskupiteljsku i pročišćujuću ulogu. Brojni su hadisi koji imaju funkciju davanja nade, širenja optimizma i drugih oblika psihološke podrške ljudima u nepovoljnom položaju. U jednom od takvih hadisa stoji da je Poslanik, a.s., kazao: “Muslimana neće zadesiti klonulost, bolest, briga, tuga,

neprijatnost, žalost, neće ga čak ni trn ubosti, a da mu Allah zbog toga neće pobrisati dio grijeha.” (Al-Buhārī, br. 5641) Postoji poseban žanr islamske literature koji se bavi pružanjem utjehe i ohrabivanjem onih koji su iskušani nevoljama (talsliya ahl al-maṣāib). (Mohammed Ghaly, 2022:34)

Samoubistvo je djelo koje vjera strogo zabranjuje. Premda je riječ o vrlo složenom pitanju koje se može razmatrati s povijesnog, sociološkog, psihološkog, patološkog, etičkog, teološkog i brojnih drugih aspekata, ovdje ćemo samo kazati da se s teološko-moralnog aspekta ono motri prvenstveno kao čin negiranja Božijeg gospodarstva nad životom. Pored toga što je Poslanik, a.s., učio svoje sljedbenike da usvoje stil života koji će im pomoći da pronađu smisao u svemu, pa i u kriznim situacijama koje im se u životu dešavaju, on je i striktno zabranio čin samoubistva, govoreći da će osoba koja izvrši samoubistvo biti kažnjena na budućem svijetu i, čak, odbijajući da takvoj osobi klanja dženazu.

Neki od hadisa koji govore u priilog zabrani samoubistva su:

- a) “Među onima koji su bili prije vas bio je jedan čovjek koji je imao ranu, pa je pao u očaj, uzeo nož i njime odsjekao ruku, a krv nije prestajala teći sve dok nije umro. Uzvišeni Allah je (povodom toga) kazao: ‘Moj sluga me je svojevolumno pretekao, pa sam ga lišio Dženneta.’” (Al-Buhārī, br. 3463)
- b) “Ko se baci s brda i tako izvrši samoubistvo, ući će u džehennemsku vatru kroz koju će vječno propadati. Ko popije otrov i tako izvrši samoubistvo, ući će u džehennemsku vatru u kojoj će vječno boraviti, svojom rukom držeći i pijući otrov. Ko željeznim predmetom/nožem izvrši samoubistvo, ući će u džehennemsku vatru u kojoj će vječno ostati, željeznim predmetom/nožem, koji

će držati u svojoj ruci, probadajući sebi stomak.” (Al-Buhārī, br. 5778)

- c) “Vjerovjesniku, a.s., doveden je čovjek koji je izvršio samoubistvo strijelom, pa mu on nije klanjao dženazu.” (Muslim, br. 978)

Kada je u pitanju razumijevanje citiranih hadisa, potrebno je dati dvije važne napomene. Prva je da hadise koji govore o kazni za ono-ga ko počini samoubistvo ne treba razumijevati kao apsolutne iskaze, već kao iskaze kojima se ljudima želi ukazati na veličinu grijeha i odvratiti ih od njega. Allah je jedini kome pripada pravo da odluči da li će nekoga kazniti i kakvom će ga kaznom kazniti. Na to ukazuje i hadis shodno kojem su Tufejl b. ‘Amr ed-Devsī i njegov sunarodnjak učinili Hidžru u Medinu. Ovaj sunarodnjak se u Medini razbolio, zapao u depresiju i šiljkom strijele izvršio samoubistvo. Tufejl b. ‘Amr je Poslaniku, a.s., ispričao san, rekavši kako je u snu vidio svog sunarodnika koji mu je rekao da mu je Gospodar oprostio grijeh samoubistva zbog Hidžre koju je učinio. Tufejlom sunarodnjaku su u tom snu samo ruke bile pokrivene, a kada ga je Tufejl u snu upitao zašto je to tako, dobio je odgovor da je njegovom sunarodnjaku rečeno: “Mi nećemo popravljati ono što si upropastio.” Shodno hadisu, Poslanik, a.s., je tada kazao: “Allahu moj, oprosti i njegovim rukama.” (Muslim, br. 116)

Druga važna napomena odnosi se na klanjanje dženaze osobi koja izvrši samoubistvo. Cilj Poslanikove, a.s., odluke/iskaza da neće klanjati dženazu samoubici je, prema predominantnoj većini muslimanskih učenjaka, među kojima su gotovo svi učenjaci četiri sunijska mezheba, odvratanje ljudi od takvog čina i ukazivanje na njegovu pogubnost, a ne ustanovljanje (nepromjenjivog) propisa. Ibn Baṭṭāl, naprimjer, navodi Omera b. ‘Abdulaziza i El-Evza‘ija kao jedine učenjake koji su smatrali da je samoubici nepoželjno klanjati dženazu. (Ibn Baṭṭāl, bez god. izd.,

3/349) Treba, svakako, napomenuti da je svako samoubistvo jedinstveno s aspekta svjesnosti i promišljenosti te faktora zbog kojih je počinjeno.

1.5. Intenziviranje činjenja dobrih djela prije smrti

Ova smjernica je specifičnija u odnosu na prvospomenutu, jer podrazumijeva pripremu za smrt u zadnjoj fazi života i/ili kada se pojave određeni znaci koji ukazuju na skoro nastupanje smrti. Određeni hadisi sugeriraju da će čovjek na Sudnjem danu biti proživljen u stanju svijesti koju je imao kada je preselio, čime se potiče posebna posvećenost vjeri u zadnjoj fazi života. Prenosi se od Poslanika, a.s., da je kazao: “Svaki će čovjek biti proživljen u stanju u kakvom je umro.” (Muslim, br. 2878)

1.6. Ograničeno raspolaganje imovinom pred smrt / u smrtnoj bolesti i podmirivanje materijalnih obaveza

U posljednjoj fazi života zabranjuje se trošenje imovine na način kojim se nanosi šteta zakonskim nasljednicima. Osnova ovakvog propisa nalazi se upravo u hadisu u kojem stoji da je Poslanik, a.s., Sa‘du b. Ebi Vekkašu, koji je od zakonskih nasljednika imao samo kćerku, zabranio da oporuči više od jedne trećine svoje imovine, rekavši: “Trećinu (možeš oporučiti), a i trećina je mnogo.” (Al-Buhārī, br. 2744) Učenjaci su na temelju ovog precedenta ustanovili i razradili još neke propise vezane za ograničeno raspolaganje imovinom u smrtnoj bolesti bez dozvole zakonskih nasljednika, a s ciljem da se zaštiti njihovo pravo.

Obaveze prema drugima, bilo materijalne ili nematerijalne prirode, imaju posebnu težinu i trebaju biti ispunjene bez odgađanja i okolišanja. Vraćanje duga je jedna od obaveza koja se u hadisima naglašava, a u nekim od njih dovodi se u vezu i sa smrću. U hadisu stoji da je Poslanik, a.s., kada bi neko umro, pitao: “Da li je iza sebe ostavio višak za otplatu duga?” Ako bi dobio pozitivan

odgovor, klanjao bi, a ako bi dobio negativan odgovor, ne bi klanjao, govoreći ashabima da oni trebaju klanjati, čime im je želio skrenuti pažnju da trebaju izmiriti materijalne obaveze prije svoje smrti. Nakon oslobođenja Meke Poslanik, a.s., na sebe je preuzeo obavezu plaćanja duga siromašnih muslimana, dok je nasljednicima stavljao u obavezu da tu dužnost izvrše za umrlog čiju imovinu nasljeđuju. (Al-Buhārī, br. 2298)

2. Smjernice koje se tiču smrti drugoga

Ove smjernice mogu se podijeliti na one koje se odnose na predmortalnu fazu te one koje se tiču postmortalne faze života. Neke od njih vezane su za samog umrlog čovjeka ili čovjeka kome se smrt približava, druge za njegovu porodicu, a treće za osobe koje su izgubile voljenu osobu. Od smjernica koje se tiču smrti drugog izdvajamo sljedeće:

2.1. Posjeta bolesnom čovjeku i smjernice koje su za istu vezane

U brojnim hadisima potiče se posjeta bolesnim ljudima i ističe da je jedna od dužnosti muslimana prema drugom muslimanu/čovjeku da ga obiđe kada se razboli. Stepenn obaveze podiže se na viši nivo ukoliko je riječ o težoj i/ili smrtnoj bolesti. Praksa Poslanika, a.s., bila je da obilazi bolesne ljude, a jedan od onih koje je posjetio je Sa'd b. Ebi Vekkaš. (Al-Buhārī, br. 2744) Pored toga, svoje sljedbenike instruirao je da prilikom posjete bolesnim ljudima govore samo dobro/lijepe riječi: "Kada budete kod bolesnika ili umrlog, govorite samo dobro, jer meleki aminaju na ono što govorite." (Muslim, br. 919)

Buharija je jedno poglavlje svoje hadiske zbirke nazvao "Poglavljje o bolesnim ljudima (Kitāb al-marḍā)". U njega je uključio i hadise koji obavezuju na posjetu bolesnim ljudima te pružanje medicinske pomoći i psihološke podrške istima. U tom smislu, shodno hadisima koji se nalaze u ovom poglavlju, Poslanik, a.s., stavljao je ruku na bolesnikovo čelo,

njome potirao njegovo lice i stomak (Al-Buhārī, br. 5659) te polijevao vodom onesviještenog. (Al-Buhārī, br. 5651) U ovom poglavlju navodi se i da je ashabima sugerirao da klanjaju sjedeći dok je on u stanju bolesti imamio sjedeći (Al-Buhārī, br. 5658), a poruka ovog hadisa može biti da zdravi ljudi trebaju saosjećati s bolesnim ljudima tako što će se u datim okolnostima prilagođavati njima. Među poruke hadisa koji se navode u ovom poglavlju spada i ohrabivanje bolesnih ljudi na način da se nastoji kod njih probuditi nada i potaknuti optimizam. Poslanik, a.s., često je bolesnim ljudima spominjao iskupiteljsku funkciju njihove bolesti. Iz ovog poglavlja izdvajamo i jednu od dova koje je Poslanik, a.s., upućivao za bolesne ljude, a ona glasi: "Otkloni bolest, Gospodaru ljudi, i izliječi, Ti si Onaj koji daješ izlječenje! Nema lijeka osim Tvog lijeka! – lijeka poslije kojeg nema bolesti!" (Al-Buhārī, br. 5675)

Pored konkretnih smjernica Poslanika, a.s., postoje i njegove opće smjernice koje mogu pomoći u davanju odgovora na savremena (bio)etička pitanja. Jedno od tih pitanja je da li se (umirućem) pacijentu mora reći puna istina o njegovom zdravstvenom stanju i/ili njegovoj skoroj smrti. Premda ne postoji hadis koji je direktno vezan za ovo pitanje, u hadisima postoje principi koji se trebaju uzeti u obzir prilikom davanja odgovora na ovo pitanje. Naime, predanja sugeriraju da se istina može izraziti eufemizmima i višeznačnim izrazima kako bi se izbjegle negativne posljedice koje ona može prouzrokovati. Primjera radi, Poslanik, a.s., je svoje sljedbenike instruirao da robove nazivaju momcima ili dječacima, a robinje djevojkama. (Al-Buhārī, br. 2552) Pored toga, shodno hadisu, dozvoljeno je slagati i/ili prešutjeti istinu u slučajevima kada istina nanosi štetu i ne donosi nikakvu korist. Od Poslanika, a.s., prenosi se da je kazao da "nije lažac onaj ko miri svijet prenoseći [samo] dobro ili govoreći [samo] dobro". (Al-Buhārī, br. 2692) Na osnovu ovih i drugih

principa ustanovljenih u hadisima određeni učenjaci su zaključili da je dozvoljeno prešutjeti istinu ili slagati u svim slučajevima kada se plemeniti cilj ne može ostvariti ni na koji drugi način i ako se time ne narušava pravo drugoga. (Vidi Ibn al-Ġawzī, 1418/1997:4/459)

2.2. Smjernice vezane za postupanje prema čovjeku dok je na samrti i neposredno nakon smrti

Radnje koje su, po sunnetu, poželjne neposredno prije i poslije nečije smrti uključuju sugeriranje osobi na samrti da izgovori šehadet (talqīn), učenje sure Jāsīn umirućoj osobi, ljubljenje umrlog, zatvaranje njegovih očiju, upućivanje dove za njega i njegovu pokrivanje.

Hadis koji instruirao vjernike da sugeriraju osobi na samrti da izgovori šehadet tako što će ga oni izgovoriti glasi: "Potičite one koji su na samrti (mawtākum) na izgovor *Lā ilāha illallāh*." (Muslim, br. 916–917) Ovim postupkom se umirućem skreće pažnja da umre u stanju duboke svijesti o Allahu, budući da će, kako je prije naznačeno, biti proživljen u stanju u kojem je umro. *Talqīn* nakon smrti koji se prakticira na našim prostorima i kod muslimana općenito zasniva se na nekoliko argumenata. Prvi je da se citirani hadis može odnositi (i) na umrle osobe. Naime, shodno mišljenju određenih učenjaka, izraz *mawtākum* može označavati umiruće, ali i umrle osobe, što se osporava od drugih učenjaka. Pored toga, postoje hadisi koji eksplicitno govore o *talqīnu* i učenju određenih sura za umrlog nakon ukopa, a koje određeni učenjaci na osnovu njihove brojnosti ocjenjuju kao hadise dobre vjerodostojnosti (ḥasan). Dodatni argument ovih učenjaka je i da su neki ashabi, poput Ibn Omera, držali da je lijepo učiti Kur'an na mezarima te da su određeni učenjaci, poput Šafije, takvu praksu smatrali poželjnom. (Alī al-Qārī, 2001:1/327–328) Končno, kao argument uzimaju se i vjerodostojni hadisi u kojima se kaže da umrle osobe čuju/mogu čuti ono što živi govore. (Muslim, br. 2874)

Učenje sure Jāsīn umirućim osobama zasniva se na hadisu u kojem stoji: "Učite svojim umirućim suru Jāsīn." (Abū Dāwūd, br. 3121) Treba istaći da je vjerodostojnost ovog hadisa od hadiskih učenjaka dovođena u pitanje. Tako, naprimjer, Darekuṭni je stava da ovaj hadis ima nevjerodostojan niz prenosilaca i sadržaj koji nije prenesen nijednim vjerodostojnim predajnim putem. (Više vidi: Ibn Ḥaḡar, *Talbiṣ al-ḥabir*, 1416/1995:2/212–213) Međutim, još neki hadisi koji govore o učenju ove sure umirućoj osobi sugeriraju da je među prvim generacijama muslimana postojalo mišljenje da ovu suru treba učiti umirućoj osobi, ako i pretpostavimo da hadisi o učenju ove sure umirućoj osobi nisu vjerodostojni. Razumljivo, to nužno ne podrazumijeva da je takvo mišljenje utemeljeno na precedentu zasnovanom od samog Poslanika, a.s.

Među radnjama kojima treba ili im je dozvoljeno prionuti kada je riječ o umrloj osobi najneposrednije nakon njene smrti jesu i ljubljenje umrlog (Al-Buhārī, br. 4457; Abū Dāwūd, br. 3163), zatvaranje njegovih očiju, učenje dove za njega (Muslim, br. 920) i njegovo pokrivanje. (Muslim, br. 942) Radnje poput zatvaranja očiju umrlog i njegovog pokrivanja nisu specifične samo za muslimane i imaju sasvim praktične razloge, a ogledaju se u izbjegavanju nelagode i tuge koja se može javiti gledanjem u umrlog, posebno ukoliko je njegov izgled neprirodan, kao i u zaštiti dostojanstva umrlog. Analogno tome, treba poduzeti i druge radnje, kao što je zatvaranje usta, koje doprinose da umrli što prirodnije izgleda i kod drugih ne izaziva neugodne osjećaje.

2.3. Oглаšavanje smrti umrlog

Sunnet je oglasiti smrt umrlog s ciljem da se podmire njegovi dugovi, da mu se klanja dženaza, uputi dova za njega i izvrše ostale obaveze koje drugi imaju u odnosu na njega. Poslanik, a.s., oglasio je smrt Nadžašija (Al-Buhārī, br. 1245), Zejda b. Harise, Džafera b. Ebi Ṭaliba, i 'Abdullaha b. Revahe (Al-Buhārī, br. 1246), te je ukorio ashabe zato što ga nisu

obavijestili o smrti crnkinje koja je čistila džamiju. (Al-Buhārī, br. 458)

S druge strane, postoje hadisi koji prividno zabranjuju oglašavanje smrti. Prenosi se da je Allahov Poslanik, a.s., rekao: "Čuvajte se oglašavanja smrti, jer je oglašavanje smrti džahilijetska praksa". (At-Tirmidī, br. 984) U drugom hadisu stoji da je Hizejfe b. el-Jaman rekao: "Kada umrem, ne uznemiravajte nikoga mojom smrću, jer se bojim da to ne pređe u (pretjerano) oglašavanje. Čuo sam Allahovog Poslanika, a.s., kako zabranjuje oglašavanje nečije smrti." (At-Tirmidī, br. 983)

Ove hadise muslimanski učenjaci tumače uzimajući u obzir njihovo konotativno značenje. Naime, Arapi su u vrijeme Poslanika, a.s., oglašavali smrt s ciljem okupljanja što većeg broja ljudi i hvalisanja, a takvo oglašavanje je nerijetko bilo popraćeno naricanjem, lamentiranjem nad sudbinom i tome slično. Jedno od najkonciznijih objašnjenja na koja smo u literaturi naišli u pogledu oglašavanja smrti dao je Ebu Bekr b. el-'Arebi, koji je oglašavanje smrti podijelio na tri vrste nakon što je naveo sve hadise koji tretiraju ovo pitanje: oglašavanje smrti porodicima, prijateljima i čestitim ljudima, oglašavanje kako bi se ljudi okupili, a čiji je cilj hvalisanje, i oglašavanje koje je popraćeno naricanjem i tome slično. Prvu vrstu oglašavanja on smatra sunnetom, drugu nepoželjnim djelom, a treću zabranjenim djelom. (Al-Mubārakfūrī, 1410/1990:4/52)

2.4. Kako prihvatiti smrt voljene osobe

Islam prepoznaje i uvažava ljudske emocije te ih ne prigušuje, ali i uči svoje sljedbenike da ih kontroliraju i s njima adekvatno upravljaju, posebno u slučajevima kada su pod jakim emocijama i kada pod njihovim utjecajem mogu uraditi nešto što može imati dalekosežne negativne posljedice po njihovu vjeru i odnos s drugima. U tom smislu, i Poslanik, a.s., je imao emocije kao i svaki drugi čovjek, a u brojnim hadisima bilježi se da se srdio, tugovao, radovao i imao druge emocije. Tako su, naprimjer, oči

Poslanika, a.s., suzile tokom izdisaja njegovog sina Ibrahima. To je njegovom ashabu 'Abdurrahmanu b. 'Avfu bilo čudno, pa je upitao Poslanika, a.s.: "Zar i ti plačeš, Allahov Poslaniče?" Poslanik, a.s., je kazao: "To je samilost. Oko suzi, a srce tuguje. Ne govorimo ništa osim ono čime je naš Gospodar zadovoljan. Ibrahime, mi smo zbog rastanka s tobom, uistinu, ožalošćeni." (Al-Buhārī, br. 1303)

Shodno kazanom, tuga koju čovjek osjeti u srcu zbog smrti voljene osobe i suza koju pusti nemaju negativan predznak u Poslanikovo zaostavštini i smatraju se sasvim prirodnim ljudskim reakcijama zbog kojih Allah ne kori čovjeka. Tu poruku Poslanik, a.s., je eksplicitno iskazao nakon što su on i njegovi ashabi zaplakali prilikom posjete Sa'du b. 'Ubadi, koji je bio bolestan. Tada je kazao da Allah ne kažnjava zbog suze ni tuge, već zbog jezika. (Al-Buhārī, br. 1304) Svi Poslanikovi, a.s., iskazi koji zabranjuju određene vidove tuge za umrlim osobama odnose se na nekontrolirana ponašanja koja se ogledaju u naricanju za umrlim, proklinjanju sudbine i drugim nedoličnim postupcima. Poslanik, a.s., posebno je skretao pažnju ženama da ne nariču za umrlim, i to zbog njihove emocionalne osjetljivosti, pa se tako u hadisu navodi da su se žene prilikom davanja prisege vjernosti Poslaniku, a.s., zavjetovale da neće naričati za umrlim. (Al-Buhārī, br. 1306) U tom smislu treba razumijevati i hadise u kojima stoji da je Poslanik, a.s., odvrćao žene od praćenja dženaze. (Al-Buhārī, br. 1278) Od hadisa koji prenose istu poruku izdvajamo i hadise u kojima stoji da žena ne smije žaliti (tako što neće stavljati miris, uljepšavati se i tome slično) više od tri dana za voljenom osobom te da je izuzetak od toga samo njen muž, za kojim može žaliti četiri mjeseca i deset dana. (Al-Buhārī, br. 1279–1282)

U hadisima se navodi i dova koju treba proučiti kada se izgubi voljena osoba, a ona glasi: "Svi smo Allahovi i Njemu se vraćamo. Allahu moj, nagradi me u ovom iskušenju i daj da nakon njega dođe ono što je bolje." (Muslim, br. 918)

2.5. Obaveze prema porodici i bliskim osobama umrlog

Opći principi Poslanikovog, a.s., odnosa prema drugima, koji uključuju prepoznavanje emocija drugih i saosjećanje s njima, nalažu da se posebno osobama koje prolaze kroz teške životne situacije treba pružiti svekolika podrška, lijepom riječju i djelom, a s ciljem da im se olakša stanje u kojem su se našli. S tim ciljem, Poslanik, a.s., je tješio one koji su izgubili voljene osobe, obećavao nagradu onome ko se strpi i instruirao ashabe da iskažu saosjećanje s njima kroz konkretne postupke.

Kada je umro sin ashaba Ebu Talhe i nakon što su on i njegova supruga iskazali strpljenje i zadovoljstvo Allahovom odredbom, Poslanik, a.s., se Ebu Talhi obratio riječima: "Možda će vam Allah dati bericet u toj noći [kada vam je sin umro]." (Al-Buhārī, br. 1301) U drugim prilikama je spominjao nagradu za one koji se strpe prilikom gubitka voljene osobe ili govorio da su umrli šehidi ukoliko bi poginuli na bojnopolju, od kuge i uslijed nekih drugih razloga, o čemu svjedoče brojni hadisi. Od smjernica Poslanika, a.s., vezanih za obaveze prema rodbini umrlog izdvajamo i hadis u kojem se vjernici instruiraju da pripreme hranu za porodicu umrlog. Naime, kada je u Bici na Mu'ti poginuo Džafer b. Ebi Talib, Poslanik, a.s., je kazao: "Pripremite hranu za Džaferovu porodicu, jer ih je snasla nevolja." (Abū Dāwūd, br. 3132)

2.6. Kupanje umrlog, klanjanje dženaze i ukop

Svih šest temeljnih hadiskih zbirki (Al-Kutub as-sitta) sadrže Poglavlje o dženazi (Kitāb al-ġanāza). Na većinu smjerodavnih aspekata Poslanikove zaostavštine koji se nalaze u poglavljima o dženazi već smo ukazali ili ćemo ukazati u narednim potpoglavljima. Pored ovih smjernica, ova poglavlja sadrže nekoliko smjernica koje se tiču kupanja, klanjanja dženaze i ukopa umrlog. Naime, u hadisima se ističe da je kolektivna obaveza muslimana da okupaju umrlog, klanjaju mu

dženazu i ukopaju ga, te se navode konkretne smjernice i pravila koja su vezana za način i uvjete izvršavanja ovih obaveza. Među teme koje tretiraju hadisi spadaju i ove: dijelovi tijela od kojih treba započeti kupanje, strana od koje treba započeti kupanje, broj kupanja, pletenje pletenica ženskoj osobi, sredstva koja treba koristiti prilikom kupanja umrle osobe, karakteristike čefina u koje treba umotati umrlog, požurivanje s ukopom umrle osobe, vrijednost klanjanja i praćenja dženaze, o onome što se učini prilikom klanjanja dženaze, o mjestima na kojima se dženaza može klanjati, položaj imama u odnosu na umrlu osobu prilikom klanjanja dženaze, učestvovanje žena u ispraćaju dženaze, karakteristike mezara i ono što se može staviti u mezar, održavanje vaza na mezaru, učenje dove nakon ukopa umrlog i dr. Naš cilj ovdje nije da o svakom od ovih pitanja zasebno govorimo, budući da se detalji o njima mogu pronaći u hadiskim zbirkama i fikskim djelima. Umjesto toga, navest ćemo, po našem mišljenju, jednu važnu napomenu kada je riječ o razumijevanju ovih hadisa.

Neke od smjernica Poslanika, a.s., koje se tiču kupanja, dženaze i ukopa umrlog imaju sasvim praktične razloge. Kao reprezentativne primjere možemo navesti požurivanje s dženazom (Al-Buhārī, br. 1315), ukop šehida bez kupanja i dozvoljenost ukopavanja više ljudi u isti mezar. (Al-Buhārī, br. 1345) S dženazom se požuruje (i) zbog toga što tijelo umrlog nakon određenog vremenskog perioda počinje da zaudara i raspada se. Šehid se ukopava bez kupanja zbog toga što su ljudi zauzeti borbom ili su isuviše iscrpljeni. Slično tome, u isti mezar može se ukopati više ljudi u vanrednim situacijama i kada bi kopanje mezara za svakog čovjeka pojedinačno predstavljalo veliku poteškoću. Takav je slučaj kada ima puno poginulih ljudi, bilo zbog rata, prirodne nepogode ili nekog drugog razloga. Muslimanski učenjaci prepoznali su praktične ciljeve kojima teže određene Poslanikove, a.s., smjernice vezane za kupanje, dženazu i ukop

umrlog, pa tako, naprimjer, govoreći o kupanju šehida, Ibn 'Ašur kaže:

Prenosi se da je Poslanik, a.s., s tim u vezi [u vezi kupanja tijela šehida] rekao: "On će biti proživljen na Sudnjem danu, a njegova krv će kuljati, u boji krvi i s mirisom miska." [Al-Buhārī, br. 2803] Mnogi ljudi misle da je razlog zabrane kupanja šehida to da se zadrži krv u njegovim venama kako bi s njom bio proživljen na Sudnjem danu. Istina je daleko od toga, jer kada bi se desilo da se okupa iz neznanja, zaborava ili čak i namjerno, to ne bi umanjilo njegovu vrijednost, a Uzvišeni Allah bi mogao stvoriti u njegovim ranama krv koja bi kuljala svjedočeći za njega na Sudnjem danu. Razlog ove preporuke je taj što su ljudi previše zauzeti u toku borbe da bi trošili vrijeme na kupanje poginulih u borbi. (Ibn 'Ašur, 2019:103)

2.7. Poštovanje dostojanstva umrlog čovjeka

Postoje brojne konkretne smjernice Poslanika, a.s., koje u fokusu imaju iskazivanje poštovanja prema umrloj osobi, od kojih smo na neke već ukazali. Među tim smjernicama je i ustajanje kada prolazi dženaza. Kada je riječ o ovoj smjernici, u hadisima se eksplicitno navodi da ne treba postojati razlika između muslimana i nemuslimana. Jedan od najcitiranijih hadisa kada je riječ o poštivanju dostojanstva drugih i drugačijih te dostojanstva čovjeka kao takvog je i hadis shodno kojem je Poslanik, a.s., ustao u znak poštovanja kada je prolazila dženaza Jevreja. Kada mu je sugerirano da je riječ o Jevreju, kazao je: "Zar on nije čovjek?!" (Al-Buhārī, br. 1312)

Među smjernice Poslanika, a.s., koji se tiču poštovanja dostojanstva umrlog čovjeka spadaju i zabrane da se sjedi na njegovom mezaru, da se na njegov mezar naslanja i da se po njegovom mezaru gazi. Neki od hadisa koji prenose ovu poruku jesu:

- a) "Da neko od vas sjedne na žeravicu, pa mu ona spali odjeću i dopre do kože, bolje mu je nego da sjedne na mezar" (Muslim, br. 971);

- b) Od 'Amra b. Hazma prenosi se da je kazao: "Vidio me je Allahov Poslanik, a.s., naslonjenog na mezar, pa mi je kazao: 'Ne uznemiraj vlasnika tog mezara'". (Ahmad b. Hanbal, br. 22101)

Zabrana lomljenja kostiju/oštećenja tijela mrtvog čovjeka (Abū Dāwūd, br. 3207), preporuka da se pješke prati dženaza (Abū Dāwūd, br. 3177) i zabrana da se o umrlima govore ružne riječi (Al-Buhārī, br. 1393) spadaju među smjernice Poslanika, a.s., koje imaju isti cilj. Učenjaci su u svojim komentarima prepoznali da je cilj koji stoji iza navedenih smjernica poštovanje dostojanstva umrlog, pa tako, naprimjer, Ebu Džafer et-Tahavi tvrdi da je razlog zbog kojeg je lomljenje kostiju umrlog čovjeka poput lomljenja kostiju živog čovjeka njihova jednakost u dostojanstvu (hurma). (At-Tahāwī, 1415/1994:3/310)

2.8. Smjernice vezane za izgled mezara, veličanje umrlih i neislamske običaje

U hadisima se navodi zabrana gradnje na mezarima, bilo da je riječ o gradnji džamije ili njihovom obilježavanju na način da se njihov nivo uzdigne iznad nivoa površine zemlje i na njima ispišu/urežu imena umrlih. Slijede neki od hadisa koji o tome govore:

- a) 'Od 'Aiše prenosi se da je Poslanik, a.s., u svojoj smrtnoj bolesti kazao: "Allah je prokleo (one) Jevreje i kršćane koji su grobove svojih vjerovjesnika uzeli za bogomolje." Buharija, koji je jedan od onih koji bilježe razmatrani hadis, nakon ovog hadisa navodi da je Sufijan b. et-Tammar kazao kako je vidio da je mezar Jevrovjesnika, a.s., bio izgrbljen/šatorast (Al-Buhārī, br. 1390);
- b) "Allahov Poslanik, a.s., zabranio je da se zida kabur te da se sjedi i gradi na njemu" (Muslim, 970);
- c) Ashab Feđale b. 'Ubejd naredio je da njegov mezar bude

poravnat, a zatim je rekao: "Čuo sam Allahovog Poslanika, a.s., kako naređuje poravnavanje mezara." (Muslim, br. 968)

Ovi i drugi hadisi koji govore o istim pitanjima mogu se motriti doslovno i atomistički, a mogu se sagledavati i kroz prizmu ciljnog pristupa i svih drugih argumenata i tekstova koji su u značenjskoj vezi s njima. Ako se motre doslovno, njihova bi poruka bila da je općevažeci propis zabrana gradnje na mezarima džamije i njihovo obilježavanje na način da se njihov nivo podigne iznad površine zemlje i da se na njima ispisuju/urežu imena umrlih. Pored ovog mišljenja, postoji i mišljenje da su ovi hadisi bili uvjetovani stanjem svijesti ljudi u doba Poslanika, a.s., kontekstom i praktičnim razlozima te da, sljedstveno tome, nema nikakve zapreke da se mezari obilježavaju tako što će se označiti podizanjem iznad površine zemlje i na druge načine, što je praksa zastupljena na našim prostorima i brojnim drugim mjestima diljem muslimanskog svijeta. Slično tome, shodno ovom mišljenju, nema nikakve zapreke klanjati u džamijama koje su okružene mezarima.

O argumentima koji govore u prilog različitim mišljenjima moglo bi se nadugo i naširoko govoriti. Uzimajući u obzir da postoje drugačija mišljenja i nemajući za cilj da podrobno analiziramo mišljenja učenjaka i vjerodostojnost tvrdnji koje im se pripisuju, ovdje ćemo se samo ukratko osvrnuti na mišljenje Muhammeda Zahida el-Kevserija, jednog od najpoznatijih učenjaka hanefijskog mezheba u 20. stoljeću. El-Kevseri navodi da postoji mnogo raskošnija interpretativna tradicija po ovom pitanju nego što misle oni koji smatraju da razmatrani hadisi ustanovljavaju općevažeci propise. On navodi predanje od Malika b. Enesa, shodno kojem on nije smatrao zabranjenim da osoba obavi namaz okrenuta prema mezaru. U tom predanju stoji da je Malik smatrao dopuštenim da mezar posluži kao pregrada/sutra te da je kazao kako je do njega doprlo da su ashabi

klanjali okruženi sa svih strana mezarima. On se poziva i na mišljenje Šafije, koji je smatrao da se ne može poravnati/srušiti mezar ukoliko ga osoba gradi na svom imanju, ali da se to može učiniti ukoliko se to čini na javnoj površini, a kao razlog navodi to što se time uzurpira prostor koji bi se mogao iskoristiti za ukop drugih. On, također, navodi da Ebu Hanife nije smatrao pokuđenim zidanje kabura niti pisanje i gradnju na njima. Među učenjacima na koje se poziva je i malikijski pravnik 'Abdullah Muhammed al-Ubbi el-Maliki, koji je kazao da je zabrana Poslanika, a.s., da se klanja okrenut prema kaburovima uvjetovana time što su Jevreji i kršćani to činili i što su u konačnici od njih načinili kipove. Ovaj malikijski pravnik je, shodno riječima El-Kevserija, stava da nije zabranjeno napraviti džamiju u blizini nekog dobrog čovjeka ili klanjati u njegovom turbetu s namjerom traženja blagoslova posredstvom njega (tabarruk). El-Ubbi el-Maliki kao argument navodi i to što se kabur Ismaila, a.s., nalazi u Mesdžidul-haramu kod El-Hatima, mjesta na kojem je najbolje klanjati. Kada je riječ o pisanju imena umrlih na mezarima, on navodi da je El-Hakim en-Nejsaburi kazao da se ne postupa shodno hadisima koji to zabranjuju, premda oni imaju vjerodostojne senede, te da se imena muslimanskih velikana u svim dijelovima muslimanskog svijeta zapisuju na njihovim mezarima. Ovu praksu, dodaje El-Hakim en-Nejsaburi, muslimani kasnijih generacija preuzeli su od muslimana prvih generacija. U svim slučajevima kada navodi mišljenja spomenutih i drugih učenjaka, El-Kevseri se referira na njihova djela ili izvore u kojima se navode njihova mišljenja. (Al-Kawtarī, 2019:172–177)

Čak i ako se ovo pitanje razmatra isključivo kroz prizmu drugih hadisa, reći će određeni učenjaci, mogu se pronaći jake indicije da se citirani hadisi trebaju razumijevati kroz prizmu konteksta u kojem su iskazani i (jezičkim sredstvima neiskazanih) ciljeva kojima teže. Već je naveden hadis

shodno kojem je mezar Poslanika, a.s., bio izgrbljen. Pored toga, prenosi se da je Poslanik, a.s., obilježio mezar Osmana b. Maz'una kameonom. (Abū Dāwūd, br. 3206) Ako se primijeni ciljani pristup, shodno mišljenju ovih učenjaka, nema velike razlike između označavanja imena kamenom i pisanja/urezivanja imena na mezaru. Prenosi se i da je Poslanik, a.s., klanjao dženzu čovjeku kod njegovog mezara. (Al-Buhārī, br. 1247) Razumljivo, sve kazano ne podrazumijeva dozvoljenost bilo kakvog pretjerivanja u ukrašavanju mezara niti bilo šta što bi dovelo do pripisivanja umrlima božanskih osobina i paganskih praksi.

Navedena tumačenja i obrazloženja ukazuju na to da se ovi hadisi tumače i kroz prizmu ciljnog pristupa i konteksta u kojem su izrečeni. Naime, razlozi njihovog izricanja mogli su biti praktične prirode i oni su mogli biti uvjetovani kontekstom (nastojanje da se osigura dovoljno mjesta za ukop umrlih i veličanje mrtvih koje je nekad desežalo stepen njihovog obogotvorivanja). U tom kontekstu razumijevaju se i neki drugi hadisi, poput hadisa koji govori o zabrani paljenja svjetiljke na mezarima (Abū Dāwūd, br. 3237) i hadisa koji zabranjuje klanje životinja na njima (Abū Dāwūd, br. 3222), a koje je Poslanik, a.s., izrekao s ciljem prevencije pretjeranog veličanja umrlih i iskorjenjivanja određenih vjerovanja iz pretkur'anskog perioda.

Kada je riječ o zabrani klanja životinja na mezarima, u komentarijima hadisa koji o tome govori navodi se da su razlozi ove zabrane praksa i vjerovanje Arapa iz predislamskog perioda. Naime, Arapi su imali običaj klati devu na mezaru velikodušnog čovjeka kako bi se njenim mesom nahranile zvijeri i ptice, govoreći da mu se time žele odužiti i učiniti da on bude hranitelj drugih i nakon smrti. Pored toga, postojalo je vjerovanje da će umrla osoba biti proživljena na jahalici ukoliko se njena jahalica žrtvuje na njenom kaburu, a kao pješak ukoliko se ona ne žrtvuje. (Al-Hattābi, 1351/1932:1/315–316)

2.9. Ostale obaveze prema umrlim osobama

Postoje brojni hadisi koji svjedoče u prilog tome da vjernici, posebno članovi bliže familije, imaju i druge obaveze prema umrlima. Za potrebe ovog rada izdvojiti ćemo samo neke od njih.

Činjenje dobrih djela i poklanjanje nagrade za njih umrlima je djelo na koje se u sunnetu potiče. To dobro djelo može biti u formi milostinje, vakufa ili u nekoj drugoj formi. U jednom od hadisa koji prenose tu poruku stoji da je Allahov Poslanik, a.s., rekao čovjeku da će njegova umrla majka imati koristi ukoliko on za nju udijeli milostinju. (Al-Buhārī, br. 1388) Analogno tome, mišljenje je određenih učenjaka, mogu se učiniti i druga dobra djela, poput učenja Kur'ana, s namjerom da se sevapi od tih dobrih djela daruju umrlome.

Pored toga, bliža familija ima obavezu podmiriti dugove umrlog, a u pohvalna djela spadaju i upućivanje dove te izvršavanje obaveze nadoknade posta i hadža za njega ukoliko za svoga života (bez opravdanog razloga) nije izvršio ove obaveze. Ovi propisi i smjernice vjere ne negiraju princip individualne odgovornosti, budući da je riječ o tome da je umrla osoba svojim odnosom prema drugima te odgojem i utjecajem na njih sebi osigurala njihovo zalaganje i dobra djela nakon smrti.

Ovo su samo neki od hadisa koji potvrđuju da živa osoba može (u)činiti gore naznačene radnje za umrlu osobu:

- a) "Čovjeku će se u Džennetu povećavati deredže, pa će upitati: 'Zbog čega je ovo ovako?' 'Zbog tvog djeteta koje moli za oprost tvojih grijeha', reći će mu se" (Ibn Mağā, br. 3660);
- b) Od Ibn 'Abbāsa prenosi se da je kazao: "Jedna je žena došla Vjerovjesniku, a.s., i rekla: 'Moja se majka zavjetovala da će obaviti hadž, ali je umrla, i zbog toga ga nije uspjela obaviti. Hoću li ja za nju obaviti hadž?' On joj je odgovorio:

'Naravno. Obavi hadž za nju. Šta misliš: Da ti je majka ostala dužna, da li bi umjesto nje vratila dug?' 'Da', odgovorila je. 'Dajte Allahu pravo koje ima, jer je najpreče da se obaveze prema Allahu ispune'" (Al-Buhārī, br. 7315);

- c) Od Ibn 'Abbasa prenosi se da je kazao: "Jedan je čovjek došao Vjerovjesniku, a.s., i rekao: 'Allahov Poslaniče, umrla mi je majka, a bila je dužna ispostiti jedan mjesec. Mogu li ja za nju izvršiti obavezu posta?' Poslanik, a.s., je rekao: 'Možeš. Najpreče je izmiriti dug prema Allahu.'" (Al-Buhārī, br. 1953)

Posjeta mezarima je poželjno djelo, kako zbog sjećanja na umrle, tako i zbog prisjećanja sebe na smrt. Već je aludirano na hadis shodno kojem je Poslanik, a.s., zabranio posjetu mezarima u prvoj fazi svoje misije zbog paganskih vjerovanja i navika kojima je posjeta mezarima bila popraćena, da bi kasnije, uslijed promjene stanja svijesti i prakse svojih sljedbenika, takvo djelo dozvolio i preporučivao. Shodno tome, svaka posjeta koja je popraćena radnjama koje nisu u skladu s učenjem vjere nema pozitivni predznak. Među te radnje spada pretjerano posjećivanje mezara koje je posljedica nekontroliranih emocija i koje je popraćeno naricanjem, proklinjanjem sudbine i tome slično. U tom smislu treba razumijevati hadis u kojem stoji "da je Poslanik, a.s., prokleo žene koje (puno) posjećuju mezare te one koji od njih prave bogomolje i pale svjetiljke na njima." (Abū Dāwūd, br. 3237)

Održavanje prijateljskih veza s prijateljima umrlih roditelja još jedan je od sunneta koji je vezan za obaveze prema umrlima. Poslanik, a.s., je održavanje veze s prijateljem svoga oca nazvao "najvećim dobročinstvom (abarru al-birr)". (Muslim, br. 2552) Prenosi se da je Poslanik, a.s., kada je upitan o tome da li se dobročinstvo prema roditeljima može činiti nakon njihove smrti, kazao: "Može, i to se čini tako što se za njih upućuje dova, traži oprost za njihove grijehе,

izvršava oporuka koju su ostavili, održava veza s rodbinom koja se samo zbog njih održava i iskazuje poštovanje njihovim prijateljima.” (Abū Dāwūd, br. 5142)

Zaključak

Poslanikova zaostavština obuhvata niz smjernica koje se tiču smrti i postmortalne faze čovjekovog života. Neke od tih smjernica odnose se na vlastitu smrt, dok se druge odnose na obaveze prema umirućoj i umrloj osobi.

Kada je riječ o smjernicama Poslanika, a.s., u odnosu na vlastitu smrt, one se ogledaju u odgovornosti prema njoj na način da je se treba biti stalno svjestan i pripremati se za nju, duhovnom osnaživanju za adekvatno suočavanje s kriznim situacijama općenito i smrću posebno kroz usvajanje načela vjerovanja koja se tiču eshatoloških pitanja, koncepta Boga i svrhovitosti kriznih životnih situacija, te ispunjavanju materijalnih obaveza na način da se drugima ne uskrate njihova imovinska prava.

Smjernice koje se tiču smrti drugoga uključuju širok spektar principa i pravila koja se tiču ponašanja

muslimana neposredno prije i nakon smrti drugoga. Neke od tih smjernica, poput sugeriranja osobi na samrti da izgovori šehadet i ustajanja kada prolazi dženaza, date su u odnosu na obaveze prema umrloj osobi, druge, poput pripremanja hrane za porodicu umrlog, govore o pravima porodice umrle osobe, dok su treće, poput strpljivosti prilikom gubitka voljene osobe i održavanja veze s prijateljima umrlih roditelja, upućene onima koji su izgubili voljene osobe.

Hadisi koji govore o smrti i postmortalnoj fazi čovjekovog života osim smjernica univerzalne punovažnosti obuhvataju i hadise koji su kontekstualno uvjetovani i iskazani zbog sasvim praktičnih razloga. Takvi hadisi mogu biti izvor nerazumijevanja ukoliko se literalistički interpretiraju. Naprimjer, hadisi u kojima stoji da je Poslanik, a.s., zabranio oglašavanje smrti ni na koji način ne podrazumijevaju opću zabranu, već ih treba tumačiti u svjetlu tadašnje prakse oglašavanja smrti koje je bilo popraćeno hvalisanjem, naricanjem i tome slično, pa, shodno tome, oni zabranjuju običaje i prakse koje su se dovodile u vezu s oglašavanjem smrti, a ne oglašavanje smrti kao takvo,

jer je i Poslanik, a.s., oglašavao smrt svojih ashaba. Među hadisima koji su iskazani zbog sasvim praktičnih razloga, shodno mišljenju određenih učenjaka, jeste i hadis prema kojem šehidi trebaju biti ukopani u stanju u kojem su umrli, tj. bez kupanja. Razlog ove Poslanikove, a.s., smjernice je zauzetost ljudi borbom i/ili njihova iscrpljenost.

U hadise koji govore o ovoj fazi ljudskog života spadaju i hadisi koji prividno negiraju princip individualne odgovornosti. Naprimjer, hadisi koji govore o pristizanju dobrih djela umrlome zbog dove koju njegovo dijete upućuje za njega ili zbog sadake koju je udijelilo mogu biti shvaćeni na način da su u suprotnosti s ovim principom. Međutim, u ovim i sličnim hadisima ne govori se o tome da čovjek nakon smrti dobija ono što nije zaslužio, već oni imaju usmjerivačku funkciju i/ili impliciraju da će čovjek imati nagradu za dobra djela koja se čine nakon njegove smrti zbog njegovog udjela u njima. Drugim riječima, umrli nagradu za dobra djela koja drugi čine dobija zbog toga što ih je odgojem i lijepim odnosom prema njima zadužio i imao pozitivan utjecaj na njih.

Literatura

- ‘Asqalānī (al-), Ibn Ḥaḡar (1416/1995). *Talbiṣ al-ḥabīr*. Stručna obrada: Ḥasan b. ‘Abbās b. Qutb. Četiri toma. Muassasa Qutuba.
- ‘Asqalānī (al-), Ibn Ḥaḡar (bez god. izd.). *Fath Al-Bārī bi šarḥ “Ṣaḥīḥ Al-Buhārī”*. Stručna obrada: ‘Abdul‘azīz b. ‘Abdullāh b. Bāz i dr. Dvadeset tri toma. Kairo: Al-Maṭba‘a as-salafiyya wa maktabatuhā.
- ‘Aynī (al-), Badruddīn (1421/2001). *Umda al-qārī: Šarḥu “Ṣaḥīḥ Al-Buhārī”*. Stručna obrada: ‘Abdullāh Maḥmūd Muḥammad ‘Umar. Trinaest tomova. Bejrut: Dār al-kutub al-‘ilmiyya.
- Ghaly, Mohammed (2022). “End-of-Life-Care, Dying and Death in Islamic Ethics”. *End-of-Life-Care, Dying and Death in the Islamic Moral Tradition*. Uredio: Mohammed Ghaly. Leiden: Brill.
- Ḥaṭṭābī (al-), Abū Sulaymān (1351/1932). *Ma‘ālim “As-Sunan”*. Stručna obrada: Muḥammad Rāgīb aṭ-Ṭabbāh. Četiri toma. Halep: Al-Maṭba‘a al-‘ilmiyya.
- Ibn al-Ġawzī, Abū al-Faraġ (1418/1997). *Kašf al-muškil min ḥadīṭ “As-Ṣaḥīḥyn”*. Stručna obrada: ‘Alī Ḥusayn al-Bawwāb. Četiri toma. Rijad: Dār al-waṭan.
- Ibn ‘Ašur, Muhammed et-Tahir (2019). *Rasprava o ciljevima šerijata*. S engleskog preveo: Nedim Begović. Sarajevo: Centar za napredne studije.
- Ibn Baṭṭāl al-Qurtubī (bez godine izdanja). *Šarḥ “Ṣaḥīḥ Al-Buhārī”*. Stručna obrada: Abū Tamīm Yāsir b. Ibrāhīm. Deset tomova. Rijad: Maktaba ar-rušd.
- Kawtari (al-), Muḥammad Zāhid (2019). “Izgradnja džamije na kaburima i namaz prema njima”. U: Jusuf Džafić.
- Savremene fikhske teme*. Tešanj: Planjax Komerc.
- Mubārakfūrī (al-), Muḥammad ‘Abdurrahmān (1410/1990). *Tuḥfa al-aḥwādī bi šarḥ “Ġāmi‘ At-Tirmidī”*. Deset tomova. Bejrut: Dār al-kutub al-‘ilmiyya.
- Nawawī (al-), Yaḥyā b. Šaraf (1414/1994). *Al-Minhāġ fi šarḥ “Ṣaḥīḥ Muslim b. al-Ḥaġġāġ”*. Osamnaest tomova. Muassasa Qurtuba.
- Qārī (al-), ‘Alī (1422/2001). *Mirqāt al-mafātīḥ: Šarḥ “Miškāt al-mašābīḥ”*. Stručna obrada: Ġamāl ‘Aytānī. Jedanaest tomova. Bejrut: Dār al-fikr al-‘ilmiyya.
- Ṭaḥāwī (al-), Abū Ġa‘far (1415/1994). *Šarḥ muškil al-ātār*. Stručna obrada: Šu‘ayb al-Arnaūṭ. Šesnaest tomova. Bejrut: Muassasa ar-risāla.

الموجز

الموت ومرحلة ما بعد الموت في السنة:

جانب إرشادي

فاضل ماليوكي

يتناول هذا المقال الجانب الإرشادي في موروث النبي صلى الله عليه وسلم، المتعلق بالموت ومرحلة ما بعد الموت. والمقال مقسم إلى فصلين. يأتي الفصل الأول بإرشادات الرسول صلى الله عليه وسلم فيما يتعلق بوفاة الشخص نفسه. وتتضمن هذه الإرشادات: الاستعداد للموت، واليقين بقدمه، وحسن الظن بالله قبل الموت، وعدم تمنى الموت، والصبر في الشدائد، وتحريم الانتحار، والاستزادة من فعل الخيرات قبل الموت، والحجر على التصرف بالممتلكات قبل الوفاة أو في حالة مرض الموت، وتسوية الالتزامات المادية. ويقدم الفصل الثاني تحليلاً لإرشادات الرسول صلى الله عليه وسلم المتعلقة بوفاة شخص آخر، إذ يعالج هذا الفصل المواضيع الآتية: عيادة المريض والتوجيهات المتعلقة بها، والتوجيهات المتعلقة بمعاملة الشخص في سكرات الموت وبعد وفاته مباشرة، والإعلان عن الوفاة، وكيفية تقبل وفاة من نحب، وما يجب فعله تجاه أسرة المتوفى وأقربائه، وتغسيل الميت والصلاة عليه ودفنه، واحترام كرامة الميت، والتوجيهات المتعلقة بمظهر القبر، وتمجيد الموتي والعادات غير الإسلامية، وغيرها من الالتزامات تجاه الموتي.

الكلمات الرئيسية: الحديث، السنة، الموت، مرحلة ما بعد الموت، الجانب الإرشادي.

Summary

DEATH AND THE POST-MORTAL PHASE IN THE SUNNAH: GUIDELINES

Fadilj Maljoki

This article thematizes the guidelines within the legacy left by the Messengers.w.s. with regard to the death and the postmortal phase of human existence. The work is divided into two chapters. The first chapter offers a review of the Hadith wherein the Messenger s.w.s. relates to his own passing away. It includes the following: preparation for death and one's awareness of the temporary nature of this life; having good thoughts about Allah tealah before passing away; not wishing for one's own death; patience in difficult circumstances and prohibition of suicide; and doing more good deeds and limiting dispositions of the property before one's death/terminal illness and paying back one's debts. The other chapter thematizes Messenger's guidelines in regard to the death of others. This chapter discusses the following: paying a visit to a sick person and the guidelines for doing so; guidelines related to one's conduct towards the terminally ill as well as one's conduct after someone passes away; announcing a person's death; coping with the passing away of the close relatives; duties towards the family of the deceased; preparation of the body of the deceased including the ritual bath, janaza salah and the burial; keeping in mind that the person has the right to dignity in one's death and to be treated in accordance after the demise; guidelines with regard to the look of the mazar/grave, glorifying the dead and other non-Islamic customs, and other duties towards the deceased.

Keywords: Hadith, Sunnah, death, postmortal phase, guidelines

ZAKAT I SADEKATUL-FITR U PRAKSI MUSLIMANA U BOSNI I HERCEGOVINI

Prikaz dijela rezultata provedene ankete

Mustafa HASANI

Fakultet islamskih nauka u Sarajevu
mustafa.hasani@fin.unsa.ba

Senad ĆEMAN

Fakultet islamskih nauka u Sarajevu
senad.ceman@fin.unsa.ba

SAŽETAK: U radu su predstavljeni rezultati anketnog istraživanja o razumijevanju i izvršavanju ibadetskih obaveza zekata i sadekatul-fitra kod muslimana u Bosni i Hercegovini. Anketa se sastojala od 54 pitanja na koja je odgovaralo 895 ispitanika, što predstavlja relevantan broj za donošenje zaključaka. Metodom analize i sinteze dobivenih odgovora, autori u radu ukazuju na moguće tendencije i prakse na ovom polju u budućnosti, jer je za vođenje procesa nužno uočavati društvene i generacijske promjene i poduzimati adekvatne korake u cilju poboljšanja aktualnog menadžmenta zekata i sadekatul-fitra. Iz velikog broja odgovora moguće je zaključiti da kod muslimana u Bosni i Hercegovini vlada povjerenje u Islamsku zajednicu jer ispitanici svoj zekat izvršavaju putem uplate u Islamsku zajednicu zbog osjećaja odgovornosti prema njoj i vjerovanja da je takva praksa vjerski utemeljena. Ispitanici su u najvećem broju ocijenili da je netransparentnost o utrošku i distribuciji sredstava zakata, vitara i fidje najveći nedostatak u menadžmentu zekata. U radu se daje preporuka odgovornim u Islamskoj zajednici da šire otvore komunikacijske kanale prema davaocima zekata i svim džematlijama. U radu se sugerira da treba utvrditi modele transparentnosti koji odgovaraju suptilnom islamskom edebu u saobraćanju s kategorijama korisnika zekata i drugih korisnika pomoći koje pruža Islamska zajednica.

Ključne riječi: zekat, sadekatul-fitra, fidja, Islamska zajednica

Uvod

Vijeće muftija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, na čijem čelu je reisul-ulema, jeste organ Islamske zajednice za pitanja vjere, koji, između ostalog, "osigurava valjanost

razumijevanja i življenja islama i uređenje svih djelatnosti u Islamskoj zajednici na temelju načela islama i u skladu sa islamskom tradicijom i praksom Bošnjaka, te brine o unapređenju ispravnog i oplemenjujućeg

razumijevanja islama među pripadnicima Islamske zajednice."¹ Shodno svojoj nadležnosti Vijeće muftija

¹ <https://www.islamskazajednica.ba/o-vijecu> (Dostupno, 8.6.2023)

je na sjednici održanoj 30. 9. 2021. godine donijelo zaključak (broj 03-2-121/21, od 23. safera 1443./ 30. septembra 2021. godine) da se organizira tematska sjednica Vijeća muftija o aktualnoj praksi, razumijevanju ibadetskih obaveza zekata, sadekatul-fitra i kurbanu kod muslimana u Bosni i Hercegovini. Dalje je u zaključku rečeno da će u radu tematske sjednice učestvovati predstavnici Ureda za zekat, Ureda za društvenu brigu i akademske zajednice (profesori fakulteta Islamske zajednice).

Sekretar Vijeća muftija se obratio profesorima Katedre za šerijatsko pravo (fikh) Fakulteta islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu da zajedno sa studentima fakulteta izvrše anketno istraživanje s ciljem dobivanja stvarnih podataka i jasnih pokazatelja kako muslimani u Bosni i Hercegovini razumiju i izvršavaju ibadetske obaveze zekata, sadekatul-fitra i kurbanu te kako ocjenjuju rad Islamske zajednice po pitanju vođenja, organiziranja i medijskog prezentiranja šerijatsko-pravnog ali i organizacijskog aspekta menadžmenta ovih materijalnih ibadeta. Profesori Mustafa Hasani i Senad Ćeman su preuzeli obavezu da zajedno sa studentima fakulteta, u saradnji sa Uredom za zekat, sekretarom Vijeća muftija i muftijstvima u Bosni i Hercegovini sprovedu istraživanje putem ankete čije rezultate dijelom izlažemo u radu.² Budući da je anketa obuhvatala različite aspekte prakse menadžmenta zekata i razumijevanja ibadetskih obaveza od strane ispitanika, opredijelili smo se za varijantu da u ovom slučaju pisanja rada za *Novi Muallim* iznesemo prikaz i analizu samo manjeg dijela dobivenih rezultata. Cjelovitu analizu planiramo objaviti nešto kasnije.

Cilj ovoga rada jeste prezentiranje dobivenih rezultata i davanje preporuka te upoznavanje javnosti o ovom

projektu i načinu rada Vijeća muftija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Rezultati istraživanja su prezentirani članovima Vijeća muftija na 2. tematskoj sjednici Vijeća posvećenoj zekatu, sadekatul-fitru i kurbanu.³ Sjednica je održana u Brčkom 1. februara 2023, a domaćini sjednice bili su Muftijstvo tuzlansko i Medžlis Islamske zajednice Brčko. Rezultati su također prezentirani 18. februara 2023. na dva predramazanska savjetovanja i to u: Zagrebu, u Islamskom centru Zagreb, u organizaciji Mešihata Islamske zajednice u Republici Hrvatskoj,⁴ i u Ljubljani, u Islamskom kulturnom centru Ljubljana, u organizaciji Mešihata Islamske zajednice u Republici Sloveniji.⁵

Metod istraživanja

U svrhu realizacije istraživačkog zadatka opredijelili smo se da istraživanje izvršimo metodom ankete koja daje jasan uvid u trenutno stanje, odnosno daje vremenski presjek odnosa ispitanika tj. vjernika prema ovim ibadetskim obavezama i praksi Islamske zajednice. Taj odnos ispitanika koji saznajemo anketom je subjektivan, što je veoma važno naglasiti, ali s obzirom na reprezentativan broj ispitanika procjena se može referirati na cijelu populaciju ili pripadajuću grupu, što u našem slučaju znači na sve muslimane u Bosni i Hercegovini.

Radi lakše komunikacije s potencijalnim ispitanicima, opredijelili smo se da anketu zbog lakhoće kreiranja i njene distribucije u tehničkom smislu realiziramo u digitalnoj formi putem Google Forms aplikacije, na čemu se nesebično zahvaljujemo Asimu i Enesu Ćemanu. Važna prednost ove aplikacije jeste u ekonomičnosti, brznoj i jednostavnijoj komunikaciji s ispitanicima i lakšoj obradi podataka,

te njihovom filtriranju po velikom broju mogućih parametara. Jedan od nedostataka ovog oblika ispitivanja jeste upravo u manjku interakcije s ispitanikom tj. individualizacije prilikom njenog popunjavanja koja bi bila od pomoći da se saznaju i drugi aspekti koje ispitanik nije naveo, a važni su za istraživanje.

Anketa se sastojala od ukupno 54 pitanja koja su razvrstana u četiri tipa odgovora, od čega je:

- 35 pitanja sa samo jednim mogućom odgovorom,
- 7 pitanja s više mogućih odgovora,
- 6 pitanja s odgovorima predstavljenim skalom od 1 do 5 i
- 6 pitanja koja su zahtijevala esejski odgovor i vlastito mišljenje ispitanika.

Odgovori na anketu su prikupljeni u periodu od 15.11. do 16.12.2022. Inicijalno je prikupljeno 918 odgovora na anketu, ali je nakon uklanjanja praznih i nepotpunih odgovora finalni broj ispitanika čiji su odgovori predstavljeni u ovom izvještaju bio 895, od čega je 85% muškaraca i 15% žena, iz devet društvenih kategorija (v. pitanje 1) s područja devet muftiluka (v. pitanje 2).

Procjena je da je broj ispitanika koji su vidjeli, a ipak nisu popunili anketu 3-4 puta veći od broja ispitanika koji su odgovorili na anketna pitanja. Na osnovu prvobitnih rezultata ankete urađena je obrada i priprema podataka za korištenje u aplikaciji Google Data Studio.

Anketa je realizirana na teritoriji Bosne i Hercegovine, s nadom da ona može poslužiti mešihatima Islamske zajednice u Srbiji, Hrvatskoj i Sloveniji kao i muftijstvima i muslimanskim zajednicama u svijetu kao urnek za ovakva i slična istraživanja na teritorijama njihove nadležnosti.

² Dopis Vijeća muftija svim muftijstvima Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, br. 03-22-225/22 od 22. rebiul-ahir 1444/17. novembra 2022.

³ <https://www.islamskazajednica.ba/index.php/vijesti/vijece-muftija/>

30930-brcko-odrzana-tematska-sjednica-vijeca-muftija-o-zekatu-sadekatul-fitru-i-kurbanu, (Dostupno, 8.6.2023)

⁴ <https://www.islamska-zajednica.hr/izdvojeno/odrzan-predramazanski>

-skup-i-predavanje-o-zekatu-i-sadekatul-fitru (Dostupno, 8.6.2023)

⁵ <https://www.islamska-zajednica.si/2023/03/mesihat-iz-e-organizirao-predramazansko-savjetovanje/> (Dostupno, 8.6.2023)

Ispitanici

Prvi set pitanja u anketi se ticao "lične karte" ispitanika kojima smo željeli dobiti informacije o njima samima i korištenjem filtera potencijalno otvoriti mogućnost uvida u to da li je moguće uočiti obrasce odgovora shodno pripadnosti pojedinoj prijavljenoj grupi. Izdvojiti ćemo nekoliko pitanja sa dobivenim odgovorima:

Na 1. pitanje: Molimo da se predstavite zaokruživanjem jednog ili više tačnih odgovora?, ispitanici su odgovorili s:

1. džematlija koji redovno dolazi u džamiju (sedmično više puta): 556;
2. član Islamske zajednice (posjedujuete člansku knjižicu): 496;
3. zaposlen: 490;
4. džematlija koji povremeno dolazi u džamiju (na džumu ili rjeđe): 219;
5. privrednik (samostalni obrt/privrednik i sl.): 112;
6. student: 79;
7. penzioner: 64;
8. nezaposlen: 57;
9. nisam član Islamske zajednice, ali dolazim u džamiju više puta sedmično: 19;
10. bez odgovora: 1.

Na 4. pitanje: Životna dob?, 253 (28,27%) ispitanika su u dobi 40-50 godina, 229 (25,59%) u dobi 30-40 godina, 194 (21,68%) u dobi 20-30 godina, 147 (16,42%) u dobi 50-60 godina, 58 (6,48%) u dobi 60-70 godina, 11 (1,23%) u dobi 70-80 godina, 1 (0,11%) ispitanik u dobi 80-90 godina i 2 (0,22%) ispitanika se nisu izjasnili.

Iz pitanja saznajemo da je anketom obuhvaćen širok spektar društvenih grupa vjernika koji su se izjašnjavali po više osnova, pa je tako evidentirano među ispitanicima da je veći broj redovnih džematlija nego članova Islamske zajednice s članskom knjižicom, da ih je polovica zaposlenih, a da su na anketu odgovarali i studenti, njih 79. Među ispitanicima je bilo 112 privrednika, manji broj pezionera (64), odnosno nezaposlenih (57).

Što se tiče životne dobi ispitanika, najviše ih je u dobi između 20 i 50 godina, što je životno najpotentniji dio društva koji u najvećoj mjeri izvršava ibadetske obaveze zekata i sadekatul-fitra.

Pitanjima pod brojevima 5, 6 i 7 željelo se saznati koliko su ispitanici u ranijem periodu izdvajali zekat, sadekatul-fitr, a koliko fidju. Ovo je bilo potrebno da bi se stekao uvid u njihovu "praktičnu i ličnu historiju".

Na 5. pitanje: Da li ste do sada izdvajali zekat?, najviše ispitanika, njih 391 (43,69%) odgovorilo je s: Da, redovno. U slučaju sadekatul-fitra (6. pitanje) najviše ispitanika, njih 843 (94,19%) je odgovorilo s: Da, redovno, a na pitanje da li su izdvajali fidju (7. pitanje) najviše ispitanika, njih 576 (64,36%) odgovorilo je s: Ne, nikad.

Dobili smo, prema našoj procjeni, očekivane rezultate, kako sa stanovišta islamskog učenja o tome ko je šerijatski obveznik izvršavanja ovih obreda, tako i sa stanovišta udomaćene prakse. Broj vjerski obavezujućih davatelja vitara je veći u odnosu na davaoce zekata jer se vitre odnose na fizička lica dok se zekat vrši shodno obračunu imovine koja ispunjava uvjete za izdvajanje zekata, a koju nemaju svi ispitanici, odnosno povremeno je imaju. Domaća praksa izdvajanja zekata u većem procentu po broju davalaca ili lica u odnosu na zekat je od ranije poznata i prisutna i ona nije nikakav bosanskohercegovački ekskluzivitet nego je udomaćena praksa u svijetu tj. da po glavi stanovnika više muslimana izdvaja sadekatul-fitr nego zekat, naprosto zbog činjenice da je fizički više muslimana obveznika vitara nego obveznika zekata.

Što se tiče fidje, najveći rezultat je također očekivan, a interesantan je podatak da je 91 ispitanik (10,17%) odgovorio da redovno izdvaja fidju. Pretpostavljamo da je broj onih koji daju fidju veći od kada se Islamska zajednica snažnije uključila u organiziranje i servisiranje izvršavanja i ovog ibadeta. Takvu pretpostavku osnažuje podatak koji smo evidentirali u anketi u više slučajeva da ispitanici predlažu više edukacije o ovom

obredu, jer se po njima o fidji manje zna. Iznijetu pretpostavku nismo u mogućnosti potkrijepiti argumentima jer je tek odnedavno, odnosno od 2018. godine, Islamska zajednica preuzela na sebe servisiranje tj. prikupljanje i distribuciju fidje⁶, pa je za očekivati da će se tek s nekim narednim sličnim istraživanjem moći uočiti tendencija povećanja ili smanjenja broja onih koji izvršavaju obred fidje putem Islamske zajednice.

U prilog tvrdnji da smo dobili objektivne rezultate pokazuju i odgovori koje smo dobili na 8, 9. i 10. pitanje. Na 8. pitanje: Kako biste ocijenili vlastito poznavanje islamskih propisa o izdavanju zekata?, najviše je zaokružilo kao vlastitu ocjenu poznavanja propisa o zekatu ocjenu vrlo dobar, 355 (39,66%), dok je broj ispitanika koji je svoje znanje o zekatu ocijenio s ocjenom odličan i dobar skoro izjednačen: njih 246 (27,49%) je dalo ocjenu dobar, dok je 244 (27,26%) stavilo ocjenu odličan. Na 9. pitanje: Kako biste ocijenili vlastito poznavanje propisa o izdavanju sadekatul-fitra (vitara)?, najviše ih je stavilo visoke ocjene i to: odlično 367 (41,01%) i vrlo dobro 334 (37,32%). Kod 10. pitanja, koje se ticalo ocjene vlastitog poznavanja propisa o izdvajanju fidje, rezultati su drugačiji i rekli bismo dosta izjednačeni, te nema snažnijih isticanja neke ocjene ili grupisanja nekih ocjena. Čak se može reći da je opća ocjena slaba ili negativna, ako se uzme u obzir da je manji broj ispitanika stavio ocjenu odličan i vrlo dobar, u odnosu na slabije ocjene (dobro, dovoljno, nedovoljno). Evo pitanja i odgovora o fidji: Kako biste ocijenili vlastito poznavanje propisa o fidji? Odgovori:

1. odlično (5): 217 (24,25%)
2. vrlo dobro (4): 225 (25,14%)
3. dobro (3): 218 (24,36%)
4. dovoljno (2): 109 (12,18%)
5. nedovoljno (1): 113 (12,63%)
6. nisu odgovorili: 13 (1,45%)

⁶ Vijeće muftija, "Fetva o dozvoli institucionalnog prikupljanja i raspodjele fidje i keffareta", br.03-2-51/18 od 3. redžepa 1439/21 mart 2018.

Odgovori na ova tri pitanja potvrđuju naše pretpostavke u vezi s očekivanim rezultatima, što daje dodatnu potvrdu da su ispitanici odgovarali istinito i da su dobiveni rezultati visokog stepena objektivnosti.

Ne/informiranost o menadžmentu zekata, sadekatul-fitra i fidje

Na 23. pitanje: Gdje uplaćujete ili dajete Vaš zekat?, ispitanici su odgovorili na sljedeći način:

1. u Islamsku zajednicu: 528 (58,99%);
2. dio u Islamsku zajednicu, a drugi mimo Islamske zajednice: 192 (21,45%);
3. mimo Islamske zajednice: 89 (9,94%);
4. nisu odgovorili: 86 (9,61%).

Na 26. pitanje: Gdje uplaćujete ili dajete Vaše vitre, tj. sadekatul-fitra?, ispitanici su odgovorili:

1. u Islamsku zajednicu: 652 (72,85%);
2. ljudima siromasima koje poznajem lično ili preko poznanika: 209 (23,35%);
3. mimo Islamske zajednice, humanitarnim organizacijama, udruženjima i sl.: 18 (2,01%);
4. nisu odgovorili: 16 (1,79%).

Iz dobivenih odgovora saznaje se da Islamska zajednica uživa veliko povjerenje ispitanika, jer je nepunih 10% ispitanika zaokružilo odgovor da svoj zekat uplaćuju mimo nje. S druge strane, među ispitanicima koji ne uplaćuju vitre putem Islamske zajednice, veći procent je onih koji to rade direktno prema siromasima, 209 (23,35%), nego onih 18 (2,01%) što to izvršavaju preko nekih drugih pravnih lica poput udruženja i humanitarnih organizacija.

Ispitanici, kako su pokazali odgovori na ova dva pitanja, s velikim procentom svoj zekat i sadekatul-fitra izvršavaju putem Islamske zajednice.

U nastavku ćemo iznijeti dva odgovora iz kojih smo željeli saznati da li ispitanici imaju informacije o tome koje se od ustanova i organizacionih

jedinica Rijaseta Islamske zajednice finansiraju iz fonda Bejtul-mal, odnosno konkretnije iz sredstava zekata i sadekatul-fitra.

Na 33. pitanje: Koje od službi, uprava ili ureda Rijaseta Islamske zajednice se finansiraju iz sredstava zekata (može više odgovora kod ovog pitanja)?, ispitanici su odgovorili:

1. ne znam: 452;
2. Ured za društvenu brigu Rijaseta Islamske zajednice: 162;
3. sve navedene: 161;
4. Uprava za obrazovanje i nauku Rijaseta Islamske zajednice: 126;
5. Uprava za vjerske poslove Rijaseta Islamske zajednice: 101;
6. Odjel za brak i porodicu: 84;
7. Medžlisi Islamske zajednice: 83;
8. Uprava za ekonomske i finansijske poslove Rijaseta Islamske zajednice: 68;
9. Uprava za pravne i administrativne poslove Rijaseta Islamske zajednice: 68;
10. Ured za vjerske knjige: 55.

Ispitanici su mogli kod ponuđenih odgovora izabrati više njih i zato odgovori nisu iskazani u procentima. Iz dobivenih odgovora saznaje se da je daleko najviše ispitanika zaokružilo da ne znaju tačan odgovor, što je u suštini i fer odgovor. Kažemo da je ovo fer odnos prema postavljenom pitanju, jer je odgovor pod brojem 10 pitanje "Ured za vjerske knjige", koji inače ne postoji u strukturi uprava i ureda Rijaseta, dobio 55 glasova. Drugi uljez na listi ponuđenih odgovora jeste pod brojem 7, "Medžlisi Islamske zajednice", koji nisu u strukturi ureda i uprava Rijaseta Islamske zajednice. Njegovo pojavljivanje na ovoj listi imalo je za cilj da se dodatno utvrdi koliko ispitanici poznaju strukturu Rijaseta. Ponuđeni odgovor pod brojem 3, "sve navedene", koji je dobio čak 161 glas od ispitanika, drugačijeg je karaktera, jer u osnovi upućuje na zaključak da ispitanici ne znaju tačne odgovore ili nisu zainteresirani da tačno odgovore.

Istinit odgovor je "ne znam" za ispitanike koji zaista nisu znali tačan odgovor, odnosno bili su u dilemi, a tačni su odgovori oni koji su zaokružili da se iz sredstava zekata finansiraju: Uprava za obrazovanje i nauku Rijaseta Islamske zajednice, Uprava za vjerske poslove Rijaseta Islamske zajednice u čijem sastavu je Odjel za brak i porodicu, te Ured za društvenu brigu Rijaseta Islamske zajednice. Činjenica da su Uprava za ekonomske i finansijske poslove Rijaseta Islamske zajednice i Uprava za pravne i administrativne poslove Rijaseta Islamske zajednice koje se inače ne finansiraju iz sredstava zekata dobile "samo" po 68 glasova, tj. skoro dvostruko manje od druge dvije uprave, govori da je među ispitanicima ipak bilo onih koji su poznavali ovu podjelu i distribuciju.

Možda je ovo pitanje bilo previše komplicirano za ispitanike i otuda ovakvi rezultati, budući da muslimani u Bosni i Hercegovini i nisu baš upoznati sa strukturom i organizacijom samog Rijaseta. Zato je ispitanicima ponuđeno drugo pitanje kojim se propitivalo koliko su ispitanici upoznati o tome da li se iz sredstava zekata finansiraju institucije Islamske zajednice koje su im poznate u odnosu na strukturu i organizaciju Rijaseta.

Na 32. pitanje: Koje od navedenih institucija Islamska zajednica finansira sredstvima zekata (može više odgovora kod ovog pitanja), ispitanici su odgovorili:

1. ne znam: 405;
2. Gazi Husrev-begovu biblioteku: 203;
3. sve navedene: 163;
4. Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka: 148;
5. Vakufsku direkciju: 139;
6. Medresu "Osman-ef. Redžović": 138;
7. RTV BIR: 115;
8. Informativne novine *Preporod*: 65;
9. nisu odgovorili: 41;
10. niti jedno od navedenih: 21.

Ako isključimo odgovore pod brojevima 3, 9, i 10 jer su rezultat generaliziranja koji, recimo, nisu od velike koristi i ukazuju na neistinitost u odgovaranju, opet dolazimo do zaključka da i u ovom pitanju najviše glasova je zakruženo pod odgovorom “ne znam”, njih 405. Nameće se pitanje zašto su u ovolikom broju ispitanici zakružili ovaj odgovor? U stvari, u oba posljednja pitanja koja ovdje prezentiramo se susrećemo s činjenicom da ispitanici najviše odgovaraju da ne znaju tačan odgovor. Posebno je indikativno da je medresa po broju glasova tek na šestom mjestu, a da je na petom Vakufska direkcija ustanove Islamske zajednice čiji rad se ne finansira sredstvima zekata. Zašto ispitanicima nije poznato da se medresa ili medrese (su)finansiraju i sredstvima zekata, ako se zna da je u Bosni i Hercegovini, odnosno u Jugoslaviji pokrenuta akcija sabiranja zekata i sadekatul-fitra s ciljem razvoja obrazovnih institucija Islamske zajednice u SFRJ, prevashodno Gazi Husrev-begove muške medrese, otvaranja ženske medrese i Islamskog teološkog fakulteta i medrese u Skoplju. Pokretanje i vođenje akcije zekata, pogotovu do 1992. godine, ali i kasnije, u fokusu je imalo za cilj skupljanje sredstava zekata i sadekatul-fitra za potrebe jačanja i razvoja institucionalnog islamskog obrazovanja kod nas. I dan-danas je u fokusu raspodjele zekata “finansiranje i sufinansiranje odgojno-obrazovnih ustanova Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini”.⁷ Da, ovdje je moguće reći i sljedeće: Pitanje nije davalo opciju sufinansiranja pa je to bolje poznavaoce ovih odnosa među ispitanicima moglo dovesti u zabludu. Naše

mišljenje je da je manji broj među ispitanicima imao ovako dobre informacije, pa smo mišljenja da je i pored ove moguće nejasnoće u pitanju samo spominjanje medrese na listi ponuđenih odgovora među institucijama trebalo navesti ispitanike da zaokruže medresu.

Rezultati koje smo dobili nam nameću daljnje pitanje: Zašto je ovoliko nepoznanica i neinformiranosti kod ispitanika? Odgovor je moguće prevashodno tražiti od onih koji se najizraavnije bave zekatom tj. Rijaseta Islamske zajednice, ali bi bilo dobro postaviti pitanje i samim ustanovama i institucijama Islamske zajednice u cjelini, koliko one oglašavaju ili informišu javnost o tome da li i koliko se njihov rad finansira iz sredstava zekata.

Ne/komunikacija

Kao što smo vidjeli, Islamska zajednica prema dobivenim rezultatima uživa veliko povjerenje među ispitanicima, a imami su shodno anketi opet lica koja, kao pojedinci, uživaju najviše povjerenja i njima se zainteresirani u najvećem broju obraćaju za pomoć oko razumijevanja i obračuna zekata. To potvrđuju rezultati na 16. pitanje: Kome se obraćate za pomoć kod spornih pitanja u vezi sa zekatom?, na koje su ispitanici odgovorili:

1. džematskom imamu: 345 (38,55%);
2. imamu ili profesoru islamskih nauka kojeg poznajem: 278 (31,06%);
3. Zekat kalkulatoru Islamske zajednice: 90 (10,06%);
4. tražim odgovor na internetu: 86 (9,61%);

ulaganja (izgradnja objekata infrastrukture, važnih za Zajednicu, poput škola, obdaništa, mekteba; izdavačka djelatnost; štampanje knjiga; ulaganje u medije i dr.) i promociju interesa Islamske zajednice u domovini i svijetu.” “Fetva o korisnicima sredstava iz fonda Bejtul-mal”, <https://www.islamskazajednica.ba/index.php/fetve-i-rezolucije/28387-fetva-o-korisnicima-sredstava-iz-fonda-bejtul-mal>

5. nikome, nego postupim po vlastitom mišljenju: 70 (7,82%);
6. nisu odgovorili: 26 (2,91%).

Na 34. pitanje: Da li Vam je poznata osoba ili neko pravno lice koje je primio/lo pomoć Islamske zajednice?, ispitanici su odgovorili:

1. nije mi poznat takav slučaj: 346 (38,66%);
2. da, više lica i institucija: 249 (27,82%);
3. čuo sam za takav slučaj: 194 (21,68%);
4. da, znam jednu takvu osobu: 69 (7,71%);
5. nisu odgovorili: 37 (4,13%).

Na 35. pitanje: Da li Vam je poznata osoba koja je primila pomoć iz sredstava zekata Islamske zajednice?, ispitanici su odgovorili:

1. nije mi poznat takav slučaj: 431 (48,16%);
2. čuo sam za takav slučaj: 189 (21,12%);
3. da, više lica: 178 (19,89%);
4. da, znam jednu takvu osobu: 55 (6,15%);
5. nisu odgovorili: 42 (4,69%).

Zašto je najveći broj ispitanika negativno odgovorio na oba pitanja? Islamska zajednica je prihvatila model organizacione odvojenosti procesa sakupljanja i procesa distribucije zekata, pa se prikupljanje zekata vrši putem Ureda za zekat, a njegova distribucija socijalnim kategorijama putem Ureda za društvenu brigu. Ured za društvenu brigu⁸ je relativno mlad Ured u strukturi Rijasetu s obzirom na to da je osnovan 2014. godine, ali je značajan i iz godine u godinu postaje sve kreativniji po sadržaju, aktivnostima i obimu participiranja na karitativnom polju

snicima-sredstava-iz-fonda-bejtul-mal (Dostupno, 8.6.2023)

⁸ Na 40. pitanje: Rijaset Islamske zajednice distribuira sredstva na teren putem?, ispitanici su odgovorili: 1. ne znam: 431 (48,16%); 2. Ureda za zekat: 227 (25,36%); 3. Ureda za društvenu brigu: 180 (20,11%); 4. nisu odgovorili: 41 (4,58%); 5. Sabora Islamske zajednice: 16 (1,79%).

⁷ “Polazeći od ovih osnova, Vijeće muf-tija je donijelo fetvu kojom određuje da se sredstva iz fonda Bejtul-mal troše za: socijalno ugrožene kategorije društva, finansiranje i sufinansiranje odgojno-obrazovnih ustanova Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, rad i održavanje organizacione strukture Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, kapitalna

u Bosni i Hercegovini.⁹ Otuda se s pravom treba postaviti pitanje: Šta je razlog pa su rezultati na postavljena pitanja ovako slabi? Razloga po našem sudu ima više. Jedan od njih jeste da se niko neće hvaliti činjenicom da je dobio neki vid pomoći, pogotovu socijalne ili humanitarne pomoći, i o tome javno govoriti. To jasno može utvrditi imam ili predavač u džamiji kada bi jedno od ova dva ili oba pitanja postavio prisutnim džematlijama. Drugi razlog leži u kulturi "skrivanja sramote", koja je proistekla iz učenja da se javno ne obznanjuje ruka koja daje i ruka koja prima pomoć. U tom smislu sigurno je veliki izazov pred odgovornim u Zajednici kako se nositi s ovim, jer, s jedne strane, imaju potrebu promovirati rad i "pokazati rezultete", a s druge, "sakriti" donatora, davaoca, vlastite karitativne aktivnosti i, konačno, zaštititi dostojanstvo krajnjeg korisnika. Dilema posebno dobija na važnosti s obzirom na to da ovdje nije riječ samo o plasiranju informacije radi informisanja, nego se radi o borbi protiv dezinformacija, poluinformacija, šumova u komunikaciji i sl.

I ispitanici su prepoznali potrebu snažnije i otvorenije komunikacije s davaocima zekata i vitara. Neki od prijedloga ispitanika su: a) poboljšati komunikaciju s potencijalnim davaocima zekata; b) biti u čestoj komunikaciji s davaocima zekata; c) pojačati PR zekata; d) raditi na boljoj medijskoj prezentaciji zekata.

Imajući navedeno u vidu, važno je istaći da Islamska zajednica iz više razloga ne želi, a niti treba graditi imidž "humane televizije". U više navrata dužnosnici Islamske zajednice su to snažno naglašavali, a među njima posebno reisul-ulema dr. Husein-ef. Kavazović koji insistira da Islamska zajednica nastupa s edebom u svim svojim djelovanjima, a posebno prema ranjivim kategorijama društva. Čuvanje časti pojedinca je iznad bilo

kakve reklame ili pohvale o radu. Otuda je važno, kako je neko od ispitanika primijetio, pristupiti ovom pitanju uključujući ljude iz struke, PR menadžere koji ne brinu samo o "goloj" informaciji već i o brojnim aspektima izgradnje korisnih odnosa između Islamske zajednice i njenih unutrašnjih i vanjskih dijelova javnosti.

Ne/transparentnost

Definitivno najčešća primjedba upućena Islamskoj zajednici od ispitanika u menadžmentu zekata jeste pitanje transparentnosti i javnosti utroška i distribucije sredstava. U anketi su ispitanici o pitanju transparentnosti mogli da odgovaraju u dva dijela ili pitanja. Prvo smo postavili direktno pitanje (41. pitanje): Koliko je Islamska zajednica transparentna u informiranju o utrošku sredstava zekata? Ispitanici su odgovorili:

1. odlično (5): 94 (10,50%);
2. vrlo dobro (4): 153 (17,10%);
3. dobro (3): 266 (29,72%);
4. dovoljno (2): 173 (19,33%);
5. nedovoljno (1): 161 (17,99%);
6. bez odgovora: 48 (5,36%).

U analizi dobivenih rezultata evidentno je najveći broj ispitanika dao ocjenu dobar, što jeste srednja ocjena, ali je zabrinjavajuće da su ocjene dovoljan i ne zadovoljava dobile ovoliki broj glasova. Taj dio skale "preteže" u odnosu na drugu polovicu gdje su ocjene vrlo dobar i odličan. Skala pokazuje da ispitanici nisu zadovoljni i da je prevaga na strani s lošijim ocjenama.

Druga opcija koju su ispitanici imali na raspolaganju i gdje se jasnije i frekventnije spominje ovaj problem jeste u dijelu esejskih pitanja. Problemu transparentnosti ispitanici su se vraćali u skoro pa svih šest pitanja s esejskim odgovorima u kojima smo željeli da ispitanici iskažu upravo tu slobodu u odgovaranju, kreativnost u predlaganju, analitičnost u opažanju i prepoznavanju loših i dobrih rješenja, stavova i praksi. Trebamo

priznati, naša očekivanja su bila veća nego li smo dobili takve priželjkivane odgovore. Moguće je da je anketa bila duga, iscrpljujuća pa je to uzrokovalo pad koncentracije ili umor kod ispitanika. Ali i pored ovoga, dobili smo važne i relevantne odgovore koji nam daju jasan uvid u stavove ispitanika.

Za razliku od rezultata na 41. pitanje koje smo maločas prezentirali, u esejskim odgovorima smo dobili drugačiji i konkretniji uvid u stavove ispitanika po ovom pitanju. U nastavku stavljamo na uvid veliki dio tih odgovora u kojima se sugeriše transparentnost u izvještavanju tj. javnost rada. Evo šta su, između ostalog, pisali ispitanici:

1. Način prikupljanja zekata je u skladu s vremenom i prostorom, ali se treba više učiniti na transparentnosti kod distribucije tih sredstava.
2. Za prikupljanje 4, lijepo se pristupa, a distribucija 2 zbog slabe transparentnosti.
3. Islamska zajednica informiše samo svoje uposlenike o raspodjeli zekata.
4. Više izvještavanja o načinima i prilikama distribuiranja zekata na terenu.
5. Narod će davati zekat onima koji budu transparentni o utrošenome.
6. "Položiti račun" u medijima o utrošenim sredstvima zekata.
7. Više povratnih informacija, više informacija o projektima koji se realizuju od ovih sredstava, veća transparentnost cjelokupnog procesa.
8. Veća medijska promocija o obavezi davanja zekata u Islamsku zajednicu. Češća i svakodnevna promocija i izvještaji o utrošku sredstava.
9. Veća informisanost u pogledu utroška sredstava.
10. Napomenuo sam da (dajem) ocjenu 10 za prikupljanje, a sljedeći korak je planiranje raspodjele, moja

⁹ <https://www.facebook.com/ZekatBiH/videos/251784564002559/> (Dostupno, 8.6.2023)

ocjena je 3, a za raspodjelu moja ocjena je 2 i ove zadnje dvije kategorije.

11. Više transparentnih objava o tome gdje se utroše pare, a ne po postocima, narod ne razumije postotke.
12. Prilikom prikupljanja zekata i sadekatul-fitra velika je medijska pažnja prisutna u tom smjeru. Ja znam da je sevap sakriti dobro djelo, ali živimo u vremenu kada je sve "dostupno". Mislim da bi Islamska zajednica trebala više promovirati podjelu prikupljenih sredstava i samim tim bi privukla dosta više članova da daju u Bejtul-mal. Jer dosta sumnje ima gdje su ta sredstva.

Zaključci i preporuke

Anketa o zekatu, sadekatul-fitru i fidiji urađena je u digitalnoj formi u periodu od 15.11.2022. do 16. 12.2022. godine na uzorku od 895 ispitanika. Ovaj broj ispitanika je dovoljan za analizu i sakupljanje relevantnih podataka na osnovu kojih se može s velikom izvjesnošću dobiti pouzdan uvid u trenutne stavove i prakse kod muslimana u Bosni i Hercegovini o zakatu, sadekatul-fitru i fidji, njihovom razumijevanju ovih ibadeta, ali isto tako o njihovoj informiranosti o aktualnoj praksi menadžmenta Islamske zajednice u vezi s ovim ibadetima. Rezultati ankete su, s obzirom na veliki broj ispitanika, valjan izvor za analiziranje mogućih tendencija i praksi u budućnosti, jer je za vođenje procesa nužno uočavati društvene i generacijske promjene i poduzimati adekvatne korake u cilju promjena u kursu aktualnog menadžmenta. Kada je riječ o generacijskim promjenama i tendencijama koje treba pratiti, onda je cilj ovog istraživanja uočiti te transgeneracijske promjene u odnosima prema ovim ibadetima, praksi i menadžmentu Zajednice, budući da na scenu stupaju nove

generacije koje su zahtjevnije u odnosu na prethodne, bez puno pažnje prema historiji i tradiciji, fokusirani na ekonomičnost i efikasnost u radu.

Iz velikog broja odgovora zaključujemo da kod muslimana u Bosni i Hercegovini vlada povjerenje u Islamsku zajednicu, da ispitanici svoj zekat izvršavaju putem uplate u Islamsku zajednicu, zbog osjećaja odgovornosti prema njoj i vjerovanja da je takva praksa vjerski utemeljena. Isto tako, ispitanici su u najvećem broju ocijenili da je netransparentnost o utrošku i distribuciji sredstava zakata, vitara i fidje najveći nedostatak u menadžmentu zekata. Međutim, pitanje šta se misli pod pojmom transparentnosti i obima informacija koje bi se trebale plasirati u javnost i sl. i dalje ostaje otvoreno, što smatramo dobrim pokazateljem jer daje dovoljno prostora da se ovaj proces transparentnosti ispravno pozicionira u javnosti, dobro osmisli i kvalitetno vodi. U tom smislu, medijska prezentacija je, prema nalazima ankete, kako propisa o ovim obredima tako i u vezi s aktualnom praksom Islamske zajednice, kod najvećeg broja ispitanika ocijenjena ocjenom dobar. Međutim, vrlo jasno je uočeno da ispitanici nemaju dovoljno znanja niti informacija na koji način se vrši distribucija ovih sredstava, koje ustanove Islamske zajednice, niti koje uprave i uredi u Rijasetu Islamske zajednice se finansiraju iz sredstava zekata, vitara i fidje.

Rezultati ankete pokazuju, a to je i naša preporuka, da Islamska zajednica mora šire otvoriti komunikacijske kanale prema davaocima zekata i svim džematlijama. Koji su to kanali, pitanje je za ljude iz struke koji se bave komunikologijom, javnošću i sličnim temama. Evidentno je iz rezultata ankete da najviše znanja o vjerskim pitanjima u vezi sa zekatom, vitrima i fidjom, kao i o distribuciji prikupljenih sredstava i njihovoj raspodjeli, ispitanici dobijaju od džematskog imama, a potom i od medija Islamske zajednice. Očito je da je džematski

imam i dalje najvažniji ili najbliži u komunikaciji s džematlijama, vjerovatno zbog njegove blizine sa zainteresiranima, izravne komunikacije i lične dostupnosti. Ovo je važan podatak na kojem sigurno treba razvijati komunikacijsku strategiju, a koji opet obavezuje da menadžment Islamske zajednice vrši kontinuiranu edukaciju i informiše svoje organe tj. imama prije svih, profesore u obrazovnim institucijama, a potom i ostale uposlenike.

Isto tako evidentno je iz rezultata ankete da nije dovoljno samo plasirati informaciju u eter, postaviti aplikaciju Zekat kalkulator, nego je nužno uložiti više napore, umijeća, vještina i sredstava kako bi ta informacija nadvladala dezinformaciju. Anketa je pokazala mali stepen informiranosti ispitanika o ljudima koji su dobili pomoć od Islamske zajednice, a pogotovu onu iz sredstava zekata. Budući da je ovo važno pitanje na kojem Islamska zajednica uveliko radi i izdvajaju se značajna sredstva, omjer uloženog (tj. distribuiranih zekatskih sredstava u vidu pomoći siromašnima i drugim kategorijama zekatskih korisnika) i poznatog (tj. kao plasirana i dobivena informacija o tome) nije srazmjeran niti je blizu.

Stoga se treba razmisliti o promjeni komunikacijske strategije kako bi se informacije spustile do najnižeg nivoa i kako bi se u džematima i lokalnim zajednicama znalo koliko je pomoći Zajednica dodijelila u našem gradu, džematu i sl. Naravno, ovdje treba utvrditi modele transparentnosti koji odgovaraju suptilnom islamskom edebu u saobraćanju s kategorijama korisnika zekata i drugih korisnika pomoći koje pruža Islamska zajednica.

Ispitanici su izrazili zahvalnost na sprovođenju ankete i pri tome pokazali visoki stepen odgovornosti tj. želje da sa svoje strane pomognu da se poboljša akcija prikupljanja i distribucije sredstava zekata, vitara i fidje. Na tome smo im jako zahvalni.

الموجز

الزكاة وصدقة الفطر عند المسلمين في البوسنة والهرسك
عرض جزئي لنتائج الاستبيان

مصطفى حساني
سناد تشيمان

يعرض المقال نتائج دراسة استبائية حول فهم مسلمي البوسنة والهرسك وأدائهم للزكاة وصدقة الفطر. يتألف الاستبيان من 54 سؤالاً أجاب عنها 895 شخصاً، وهو ما يمثل العدد الكافي لاستخلاص النتائج. وباستخدام طريقة تحليل وتجميع الإجابات المستلمة، يشير الكاتبان إلى الاتجاهات والممارسات المحتملة في هذا المجال في المستقبل، لأن إدارة العملية تتطلب مراقبة التغيرات في المجتمع وعند الأجيال واتخاذ الخطوات المناسبة لتحسين الإدارة الحالية للزكاة وصدقة الفطر. وبناء على عدد كبير من الإجابات، يمكن الاستنتاج بأن المسلمين في البوسنة والهرسك يثقون بالمشيخة الإسلامية لأن المستطلعة آراؤهم يدفعون زكاتهم للمشيخة الإسلامية بسبب شعورهم بالمسؤولية تجاهها والاعتقاد بأن هذه الممارسة مؤصلة دينياً. ويرى معظم المستطلعة آراؤهم أن غياب الشفافية فيما يتعلق بإنفاق وتوزيع أموال الزكاة وصدقة الفطر والفدية يعتبر النقص الأكبر في إدارة الزكاة. يقدم المقال توصية للمسؤولين في المشيخة الإسلامية لفتح قنوات اتصال على أوسع نطاق مع دافعي الزكاة وعمامة المسلمين. ويتضمن المقال اقتراحاً بضرورة تحديد نماذج للشفافية تتوافق مع الأدب الإسلامي الرفيع في التعامل مع فئات المستفيدين من الزكاة ومن المساعدات الأخرى التي تقدمها المشيخة الإسلامية.

الكلمات الرئيسية: الزكاة، صدقة الفطر، الفدية، المشيخة الإسلامية.

Summary

ZAKAT AND SADAKATUL-FITR:
IN THE PRACTICE OF THE MUSLIMS
IN BOSNIA AND HERZEGOVINA
Presentation of a part of the results of the survey

Mustafa Hasani, Senad Ćeman

This article presents the results of the survey carried out with regard to understanding this ibadat obligation amongst Muslims in Bosnia and Herzegovina. The survey was comprised of 54 questions on 895 respondents as a relevant number for bringing conclusions. Through the methods of analysis and the synthesis of the answers, the authors here point out the conceivable tendencies regarding the practice in this field in the future, because it is important to study perceivable social changes and take adequate steps in order to improve the management of zakat and sadakatul fitr. On the bases of the large number of responses to the survey, it is possible to conclude that Muslims of Bosnia and Herzegovina in general, show significant confidence in the institution of the Islamic Community, as these respondents perform the obligation of the zakat in the form of the payment made to the Islamic Community as they believe that such a practice has religious foundations. The responses also show that the lack of transparency in the expenditure and the distribution of the funds collected through zakat, sadakatul fitr and fidya is the most significant drawback of the management of zakat. This article also sends a message to the Islamic Community to have more open channels of communication with zakat payers as well as with the entire jamaat. It is also suggested here that the transparency models corresponding to the subtle adab of Islamic tradition regarding communication with the category of zakat recipients should be established.

Keywords: zakat, sadakatul-fitr, fidya, the Islamic Community

FOND BEJTUL-MAL ISLAMSKJE ZAJEDNICE U BOSNI I HERCEGOVINI: DOSTIGNUĆA I PERSPEKTIVE

Ahmed PURDIĆ
Vijeće muftija
ahmed.purdic@rijaset.ba

SAŽETAK: U radu je prezentiran historijski pregled razvoja i koncepta Fonda Bejtul-mal s posebnim osvrtom na način prikupljanja i distribucije zekata i sadekatul-fitra kod muslimana u Bosni i Hercegovini u posljednjih sto godina. U njemu je ukratko izloženo šerijatskoppravno utemeljenje ove prakse u okviru Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i ponuđeni su odgovori na najčešće prigovore Zajednici po ovom pitanju. Također je ukazano na neke izazove i probleme koji se pojavljuju pred Islamskom zajednicom u Bosni i Hercegovini tokom prikupljanja i distribucije zekata i sadekatul-fitra. U radu se navode i najznačajniji rezultati terenskog istraživanja koje je provedeno pri obradi ovog pitanja.

Ključne riječi: Fond Bejtul-mal, zekat, sadekatul-fitra, institucionalno prikupljanje i distribucija zekata, fetva, vidljiva i skrivena imovina, tefvid/punomoćstvo

Uvod

Za potrebe tematske sjednice Vijeća muftija o zekatu, sadekatul-fitru i kurbanu, pripremljen je ovaj referat. Pri izradi rada korišteni su normativni akti Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i raniji radovi naših znanstvenika kao i referentna klasična i savremena literatura o zekatu. Također, za potrebe ovog referata provedeno je terensko istraživanje metodom ankete. Cilj ankete je bio utvrditi stavove i percepciju jednog dijela službenika i uposlenika Islamske zajednice i njihovih najbližih saradnika o radu, rezultatima i perspektivama Fonda Bejtul-mal. Zbog toga su ciljna skupina bili imami, glavni

imami i predsjednici medžlisa jer oni aktivno i direktno učestvuju u sakupljanju zekata i sadekatul-fitra. Planirano je bilo da anketu urade svi glavni imami i svi predsjednici medžlisa Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, kao i 10% imama s područja osam muftijstava u Bosni i Hercegovini. Anketi je pristupilo 378 ispitanika i to: 254 imama, 66 glavnih imama, 43 predsjednika medžlisa, a 15 ispitanika se nije predstavilo. Odgovori u anketi su prikupljeni u periodu od 15. novembra do 17. decembra 2022. god. U anketi je postavljeno 19 pitanja. U većini pitanja ponuđen je odgovor s više opcija, a tri pitanja su zahtijevala esejski odgovor.

1. Kratak historijski pregled razvoja i koncepta Fonda Bejtul-mal

Zamjenik reisul-uleme prof. dr. Enes-ef. Ljevaković je u radu "Refleksije Bejtul-mala u društvu: povijesno iskustvo i izazovi"¹ detaljno i argumentirano govorio o nastanku i razvoju institucije Bejtul-mal. Ovom prilikom mi ćemo prenijeti samo najvažnije fragmente tog rada, s obzirom na to da smo kroz taj referat, a i druge prilike svi upoznati s razvojem institucije Bejtul-mal.

Prof. dr. Ljevaković navodi da je institucija Bejtul-mala ustanovljena

¹ Rad je objavljen na portalu zekat.ba

u vrijeme Božijeg Poslanika, a.s., s ciljem prikupljanja i raspodjele zekata i ostalih prihoda muslimanske zajednice/države. Ona se, uz određene modifikacije i diversifikaciju prihoda i rashoda, zadržala i u periodu Hulefai-rašidina, te Emevija i Abasija kao i u vrijeme Osmanske države. Primjetno je da su vlasti Osmanske države pridavale veću pažnju pitanju prikupljanja državnih poreza i taksu nego prikupljanju zekata, jer su prihodi od poreza bili daleko veći i značajniji za državu i njene velike potrebe.²

U radu se ukazuje da je praksa ne/prikupljanja zekata u Bejtul-mal iz osmanskog perioda nastavljena kod nas i nakon povlačenja osmanske i uspostave okupacione vlasti Austro-Ugarske monarhije 1878. godine.

Prvi oblici organiziranog prikupljanja zekata u našoj zemlji bili su tokom Prvog svjetskog rata i neposredno nakon njega, a provodili su ga dobrotvorna društva koja su pored finansijske podrške države i dobrovoljnih priloga članova uzimala i zekat. Prikupljanje zekata se naročito "ispoljilo nakon fetve reisul-uleme Čauševića iz 1922. godine, u kojoj on dozvoljava dobrotvornom društvu "Gajret" da prikuplja zekat za svoje potrebe. Ova fetva poslužila je kao temelj na koji su se oslanjala i ostala dobrotvorna društva koja su uz "Gajret" počela prikupljati i distribuirati zekat. Takva situacija potrajala je do ukidanja ovih društava neposredno iza Drugog svjetskog rata, kada se izvršavanje obaveze zekata vratilo u oblik kakav je imalo tokom osmanske uprave."³

Islamska zajednica je nakon Drugog svjetskog rata povremeno osnivala fondove za prikupljanje sredstava za održavanje njenih vjersko-prosvjetnih potreba, ali među prihodima tih fondova nisu spomenuti zekat, sadekatul-fitr i kurbani.

Prvi put se zekat, sadekatul-fitr i kurbani, kao izvori fonda, spominju

u "Raspisu" Starješinstva IVZ u Jugoslaviji iz 1968. godine pri formiranju Fonda za Gazi Husrev-begovu medresu. (Salihović, 2021:50-51) Ovaj Fond, iako formalno nije nazvan Bejtul-malom, suštinski počinje preuzimati funkciju Bejtul-mala Islamske zajednice.

Sintagma *bejtul-mal* prvi put se eksplicite spominje u *Ustavu* Islamske zajednice u SFRJ-u usvojenom 1990. godine. U svim narednim ustavima Islamske zajednice spominje se Bejtul-mal u koji se unose sredstva zekata, sadekatul-fitra i kurbanskih kožica. (Salkić, 2001)

2. Pozicija Fonda Bejtul-mal u strukturi Islamske zajednice

U članu 12. *Ustava* Islamske zajednice u SFRJ-u iz 1990. navodi se da se "od sredstava zekata, sadekatul-fitra i prihoda od kurbanskih kožica formira poseban fond 'Bejtul-mal'. Ovaj fond nalazi se pod nadležnošću Vrhovnog sabora Islamske zajednice, a njime upravlja poseban odbor, koji imenuje Vrhovni sabor. Sredstva 'Bejtul-mala' namijenjena su za finansiranje rada vjerskih škola, fakulteta, naučnoistraživačkih i sličnih ustanova. Način raspodjele sredstava 'Bejtul-mala' određuje se posebnim pravilnikom." (Salkić, 2001:293)

Ustavnom odlukom Islamske zajednice Republike Bosne i Hercegovine iz 1993. godine, član 12. o fondu Bejtul-mal je gotovo identičan članu 12. *Ustava* iz 1990. godine. Jedina izmjena tiče se promjene naziva vrhovnog zakonodavnog tijela Islamske zajednice pod čijom nadležnošću je Fond. Umjesto Vrhovnog sabora Islamske zajednice, Fond je sada pod nadležnošću Obnoviteljskog sabora Islamske zajednice. (Salkić, 2001:328)

Ustav Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini iz 1997. koji je po mnogim ustavnim pitanjima dosta detaljniji od prethodnih ustava, fond

Bejtul-mal spominje u članu 33. Međutim, on samo definiše izvore Fonda riječima: "Zekat, sadekatul-fitr i kurbani čine fond Bejtul-mal" te naglašava da: "Upravljanje fondom Bejtul-mal propisuje se posebnim aktom koji donosi Sabor Islamske zajednice." (Salkić, 2001:353)

Ustav iz 2014. godine spomenuo je Bejtul-mal na identičan način kao Ustav iz 1997. godine.⁴ Sabor Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini je na svom zasjedanju 13. safera 1425. h.g., odnosno 3. aprila 2004. godine usvojio *Pravilnik o fondu Bejtul-mal* kojim se uređuju pitanja punjenja Fonda, upravljanja Fondom i druga pitanja od značaja za opstojanje i funkcionisanje Fonda. *Pravilnik* ima 15 članova. Shodno *Pravilniku*, Fondom upravlja Rijaset. Rijaset svake godine vrši raspored sredstava Fonda na budžetske korisnike prema odluci koju donosi na sjednici Rijasetu. Spomenuti raspored sredstava Fonda potvrđuje Sabor.

Pravilnik je također definisao način raspodjele prikupljenih sredstava od zekata i sadekatul-fitra. U članu 4, stav 2, navodi se: "Ukupan iznos realizovanih novčanih sredstava preko blokova za zekat i sadekatul-fitr raspoređuje se tako da 70% tih sredstava ide u Fond, a od preostalog procenta od 30% međžlisima ostaje 25% za vjerskoprosvjetni fond pri međžlisu i izmirenje troškova ukupljanja zekata i sadekatul-fitra, a 5% nedležnim muftilucima za vjerskoprosvjetni fond pri muftiluku."

Član 2, stav 3 i 4, definiše da "Mešihati Islamske zajednice, na čijem području djeluju islamske obrazovne ustanove, formiraju svoj fond "Bejtul-mal" i u njega ukupljaju na području svog mešihata, sredstva zekata, sadekatul-fitra, kurbana i drugih priloga namijenjenih ovom fondu. Od ukupno ukupljenih sredstava u Fond iz prethodnog stava, mešihati su dužni doznačiti 5% u Fond pri

² Enes Ljevaković, "Refleksije Bejtul-mala u društvu: povijesno iskustvo i izazovi", <https://zekat.ba/>

refleksije-bejtul-mala-u-društvu-povijesno-iskustvo-i-izazovi-i-dio (Dostupno, 5.6.2023)

³ Ibid.

⁴ *Ustav* Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini iz 2014, čl. 32.

Rijasetu za finansiranje zajedničkih organa i institucija IZ.”⁵

Ovaj *Pravilnik* ne definiše način raspodjele prikupljenih sredstava od zekata i sadekatul-fitra u bošnjačkoj dijaspori, ali je to određeno “Zaključkom” sa devete redovne sjednice Rijasetu održane u Sarajevu 24. ševvala 1425. h.g. odnosno 6. decembra 2004. godine, prema kojem se 60% ukupljenih sredstava uplaćuje u Fond, a 40% ostavlja za potrebe muslimana u bošnjačkoj dijaspori.⁶

Uzimajući u obzir činjenicu da prema *Pravilniku o fondu Bejtul-mal* Rijaset Islamske zajednice upravlja Fondom, Rijaset je na sjednici održanoj 2. zul-ka'deta 1430. h.g. odnosno 20. oktobra 2009. godine usvojio *Pravilnik o prikupljanju zekata i sadekatul-fitra u Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini*.

Ovaj *Pravilnik* definira najvažnije činioce, kao i načine i principe organizacije prikupljanja zekata i sadekatul-fitra na svim nivoima organizacije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. *Pravilnikom* se, između ostalog, definišu uloga i zadaci Ureda za zekat.

Prema aktualnoj strukturi Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Fondom Bejtul-mal upravlja Rijaset Islamske zajednice, a Vijeće muftija za svaku godinu, shodno prioritetima i potrebama u Zajednici i u društvu, na osnovu prijedloga Rijasetu, donosi odluku o raspodjeli sredstava iz Fonda Bejtul-mal. Na kraju, Sabor Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini potvrđuje odluku Vijeća muftija.

U anketi koju smo sproveli četvrto pitanje ispitanicima je bilo: Koliko poznajete poziciju i ulogu Fonda Bejtul-mal u strukturi Islamske zajednice? Ispitanicima je ponuđena skala od 1 do 5, pri čemu je broj 5 označavao najviši nivo. Velika većina (256 ispitanika tj. 67,46%) na ovo pitanje je odgovorila s 5 odnosno 4.

Sljedeće pitanje je bilo: Da li ste upoznati s *Pravilnikom o raspodjeli*

zekata i sadekatul-fitra i “Odlukom Rijasetu o fidji“?

Odgovori su bili sljedeći:

Da: 129 ispitanika ili 34,13%

Da, ali površno: 192 ispitanika ili 50,79%

Ne: 57 ispitanika ili 15,08%

Šesto pitanje je bilo: Da li Vam je poznat sistem raspodjele prikupljenih sredstava u Fondu Bejtul-mal unutra institucija Islamske zajednice (tj. koliko koji nivo procentualno dobija sredstava)?

Kao i u odgovoru na prethodno pitanje, najviše ispitanika, njih 168 odnosno 44,44%, odgovorilo je da tu materiju površno poznaju.

3. Struktura Fonda Bejtul-mal i njegova utemeljenost u izvorima islama

3.1 Struktura Fonda Bejtul-mal

Pri formiranju fonda za Gazi Husrev-begovu medresu (1968), koji je preteča fonda Bejtul-mal, sva ukupljena sredstva su bila namijenjena za održavanje Medrese. Tako je definisano u raspisu kojim je obznajeno osnivanje Fonda. Međutim, u kasnijim raspisima, izvještajima i tekstovima ovaj fond se naziva i Fond medrese i fakulteta, Fond za vjerske poslove, Fond za vjersko uzdizanje i sl. Očito je akcija prikupljanja zekata i sadekatul-fitra primarno bila vezana za očuvanje Gazi Husrev-begove medrese, adaptaciju zgrade “Dulagin dvor”, u kojoj je danas smještena muška medresa, za odvijanje nastavnog procesa i smještaj učenika medrese, kao i za potrebe osnivanja Islamskog teološkog fakulteta i njegovog funkcioniranja. Vrhovno Islamsko strajješinstvo je imalo razumijevanja za potrebe drugih strajješinstava, pa je u tom smislu donijelo odluku da određeni dio od prikupljenog zekata i sadekatul-fitra ostaje na tim područjima za njihove potrebe. Tako

je jedan dio ostajao za održavanje medrese u Prištini i stipendiranje učenika. (Salihović, 2021:225-228) Također, jedan dio sredstava iz Fonda Bejtul-mal je, tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu i neposredno nakon nje, bio usmjeravan i za druge korisnike, mimo vjersko-prosvjetnih aktivnosti Zajednice. (Salihović, 2021:264-272)

U Bosni i Hercegovini je, tokom i nakon agresije, osnovano još šest medresa i dva islamska pedagoška fakulteta te Studentski dom Islamske zajednice. Također, Mešihat Islamske zajednice u Sandžaku ima svoje odgojno-obrazovne ustanove koje se u dobroj mjeri finansiraju iz Bejtul-mala pri Mešihatu, a imaju i redovnu podršku iz Bejtul-mala Rijasetu. Sve spomenute odgojno-obrazovne ustanove se sufinansiraju iz Bejtul-mala, posebno domski smještaj učenika, koji se ne finansira dotacijama iz kantonalnih budžeta. Medresa “Reis Ibrahim ef. Maglajlić” u Banjoj Luci u cijelosti se finansira iz Bejtul-mala.

Razvoj Zajednice koji se ogledao u sve raznovrsnijim vjerskim, obrazovnim, odgojnim, socijalnim, kulturnim, medijskim i drugim društvenim aktivnostima, a koje imaju podršku u Bejtul-malu, omogućili su i podstakli inovativan pristup pitanju restrukturiranja i reorganizacije fondova i korisnika sredstava zekata i sadekatul-fitra za koji se opredijelio Rijaset na inicijativu reisul-uleme.⁷ Naime, na prijedlog reisul-uleme Husein-ef. Kavazovića, Rijaset je 2019. godine donio “Odluku o unutrašnjoj organizaciji fonda Bejtul-mal” kojom se utvrđuju fondovi i korisnici sredstava kako slijedi:

1. *Fond za socijalno ugrožene kategorije*. Sredstva iz ovog fonda usmjeravaju se za socijalne kategorije: siromahe, iznemogle, bolesne, potrebne i prezadužene iz kur'anskih kategorija: *el-fukara*, *el-mesakin*, *er-rikab*, *el-garimin*.

⁵ “Interna zbirka propisa, pravilnika i odluka o radu Ureda za zekat”, str. 69.

⁶ Ibid., str. 85.

⁷ Enes Ljevaković, “Refleksije Bejtul-mala u društvu: povijesno iskustvo i izazovi”, <https://zekat.ba/>

refleksije-bejtu-l-mala-u-društvu-povijesno-iskustvo-i-izazovi-iii-dio (Dostupno, 5.6.2023)

2. *Fond za odgoj i obrazovanje u ustanovama Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.* Sredstva iz ovog fonda usmjeravaju se za obrazovne i naučne ustanove Islamske zajednice: medrese, fakultete, studentske domove, institute i biblioteke, iz kur'anske kategorije *ibn es-sebil*, tj. za njihovo finansiranje i sufinansiranje.
3. *Fond za rad i održavanje organizacione strukture Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.* Sredstva iz ovog fonda usmjeravaju se za potrebe održavanja i unapređenja organizacione strukture Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i njenog razvoja u domovini i u iseljeništvu rad imama, džemata, centara i organa Islamske zajednice, Rijasetu, Vijeća muftija, muftijstava i medžlisa iz kur'anske kategorije *el-'amiline 'alejha*.
4. *Fond za kapitalna ulaganja.* Sredstva iz ovog fonda usmjeravaju se za izgradnju infrastrukturnih objekata, važnih za cijelu Zajednicu, poput škola, obdaništa, mekteba, izdavačke djelatnosti, štampanja knjiga, ulaganja u medije, stipendija učenicima i studentima i posebno nadarenim studentima, što se podvodi pod kur'ansku kategoriju *fi sebilillah*.
5. *Fond za promociju misije i interesa Islamske zajednice u domovini i svijetu.* Sredstva iz ovog fonda usmjeravaju se za podršku i razvijanje naučnih, kulturnih i socijalnih projekata kojima se štite naši interesi u domovini i svijetu. Ovo se podvodi pod kur'ansku kategoriju *el-muellefeti kulubuhum*.

Prihvatajući ovo opredjeljenje Rijasetu, Vijeće muftija je na 5. telefonskoj sjednici održanoj 7. rebiul-evvela 1441. h.g., odnosno 4. novembra 2019. godine donijelo fetvu o korisnicima sredstava iz Fonda Bejtul-mal, a na svojoj 23. redovnoj sjednici održanoj u Sarajevu dana 8. rebiul-ahira 1441. h. g., odnosno 5. decembra 2019. godine, potvrdilo je spomenutu fetvu kojom se potvrđuje šerijatska utemeljenost prethodno donesene "Odluke" Rijasetu o unutrašnjoj re/organizaciji fonda Bejtul-mal kroz pet gore naznačenih fondova.⁸

Ovakvim ustrojstvom fonda Bejtul-mal reaktivirano je svih osam kur'anskih kategorija korisnika zekata, u skladu s potrebama ovog vremena i prostora. Na kraju spomenute fetve Vijeća muftija se navodi: "Ovo je naš idžtihad o ovom pitanju, u ovom vremenu, utemeljen na razumijevanju izvora islama u svjetlu savremenih potreba naše Zajednice. A Allah najbolje zna!"

3.2. Utemeljenost formiranja fonda Bejtul-mal u izvorima islama

Argumente za formiranje Fonda i utemeljenosti institucionalnog prikupljanja i distribucije zekata iznosili su najviši autoriteti Islamske zajednice od samog početka ove akcije na našem prostoru. Prvi je o tome govorio Husein-ef. Đozo, a kasnije i drugi naši učenjaci. Posebno značajan uticaj su imale hutbe/fetve reisul-uleme Mustafa-ef. Cerića⁹ i reisul-uleme Husein-ef. Kavazovića.¹⁰ Prof. dr. Enes-ef. Ljevaković je u odgovorima na pitanja, hutbama i pisanim radovima detaljno obrazložio argumente na kojima se temelji stav Islamske zajednice po ovom pitanju. U ovom radu ćemo spomenuti samo dva temeljna argumenta.

3.2.1. Prikupljanje i raspodjela zekata spada u prerogative nosilaca vjerskog autoriteta u Zajednici

Uzvišeni Allah u Kur'anu naređuje Poslaniku, a.s., kao predstavniku islamske vlasti: "Uzmi od dobara njihovih zekat, da ih njime očistiš i blagoslovljenim ih učiniš." (El-Bekare, 103) Adresat ove naredbe je izravno Poslanik, a.s., koji je predstavljao islamsku vlast, što znači da se ova naredba odnosi i na sve one koji budu u sličnoj situaciji kasnije. Ovaj ajet je pojašnjavajući i ograničavajući za sve ajete koji u općenitoj formi naređuju izvršenje obaveze zekata.

Praksa Allahova Poslanika, a.s., i prvih halifa pokazuje da je institucionalno prikupljanje zekata u Bejtul-mal pravo i obaveza imama/ulul-emra (nadležne islamske vlasti). Ovaj stav eksplicitno iznose brojni islamski pravници, klasični ali i savremeni. Tako učenik imama Ebu Hanife, imam Ebu Jusuf, savjetujući halifu kako da pristupi pitanju prikupljanja zekata, kaže: "Pitao si, vladaru pravovjernih, o obavezi zekata na vrste stoke i kako postupati prema obaveznicima zekata, pa kažem: Vladaru pravovjernih, naredi prikupljačima zekata da preuzmu ono što je obaveza izdvojiti na ime zekata i da to potom podijele onima kojima je to namijenjeno (definirano Kur'anom). Tako je postupao Allahov Poslanik, a.s., a potom i halife nakon njega."¹¹

Postoji konsenzus islamskih učenjaka da vlast treba na silu uzeti zekat od onih koji ga uskraćuju. Islamski pravници se razilaze samo po pitanju da li vlast tada može uzeti i više kao kaznu za izbjegavanje izdvajanja zekata. (Menasra, 2021:483) Da davanje zekata u Bejtul-mal nije obaveza izvršitelja, imam/nadležna islamska vlast ne bi imala pravo uzimati ga prinudno.

⁸ Fetva br. 03-2-227/19.

⁹ Hutba/fetva o zekatu reisul-uleme dr. Mustafa-ef. Cerića upućena je svim hatibima u domovini i dijaspori da je pročitaju sa minbera na džuma-namazu u

petak 15. ramazana 1433. h.g., odnosno 3. augusta 2012. god.

¹⁰ Hutba/fetva o zekatu reisul-uleme dr. Husein-ef. Kavazovića održana je 29. jula 2013. godine u Carevoj džamiji u Sarajevu.

¹¹ Navedeno prema: Enes Ljevaković, "Refleksije Bejtul-mala u društvu: povijesno iskustvo i izazovi", <https://zekat.ba/refleksije-bejtu-l-mala-u-drustvu-povijesno-iskustvo-i-izazovi-i-dio/> (Dostupno, 5.6.2023)

3.2.2. Institucionalno prikupljanje zekata u fond Bejtul-mal i njegova institucionalna distribucija uvijek su za valjanu primjenu ajeta o korisnicima zekata

Kur'anski ajet iz sure Et-Tevbe¹², u kojem se navode korisnici zekata, nedvosmisleno ukazuje na obavezu organiziranog prikupljanja zekata. Naime, među korisnicima zekata izričito se spominje kategorija *i onima koji ga skupljaju*, tj. oni koji organiziraju i rade na prikupljanju zekata, jer ako bi zekat pojedinci davali drugim pojedincima, bez institucionalnog prikupljanja u Bejtul-mal, onda ta kategorija ne bi ni postojala. Također, institucionalnim prikupljanjem i raspodjelom korisnici zekata isti uzimaju iz Fonda, a ne od pojedinaca i tako im se čuva dostojanstvo.

4. Prigovori na stav Islamske zajednice o institucionalnom prikupljanju i distribuciji zekata i sadekatul-fitra

Od samog osnivanja fonda za Gazi Husrev-begovu medresu, a kasnije i fonda Bejtul-mal, bilo je pojedinaca koji su problematizirali takav način ukupljanja zekata i sadekatul-fitra. U nastavku rada spomenut ćemo njihova najčešća pitanja i odgovore na njih.

4.1. Islamska zajednica nije na stepenu islamskog vladara i ne može uvjetovati da se zekat izdvaja isključivo u Bejtul-mal

U odgovoru na ovu dilemu prof. dr. Enes Ljevaković ističe da su i za vrijeme vladavine halife Ebu Bekra, r.a., neka plemena i njemu osporavala

pravo da uzima zekat u Bejtul-mal. Ondašnji osporavatelji vezali su obavezu izdvajanja zekata u Bejtul-mal za ličnost Božijeg Poslanika, a.s., a pojedini današnji "tumači" propisa tu obavezu vežu za postojanje hilafeta ili islamske države. Po toj logici mogli bismo i izvršavanje ostalih kolektivnih ibadeta i islamskih dužnosti za čije obavljanje je potreban džemat i organizirana zajednica muslimana, poput džume i bajram-namaza, kao i drugih farzi-kifajeta, uslovljavati postojanjem hilafeta, odnosno islamske vlasti (države), jer su svi ti ibadeti propisani i primjenjivani u identičnim okolnostima kao i propis o zekatu.¹³

Nepobitna činjenica je da Islamska zajednica jedina institucionalno organizira vjerski život muslimana na ovom području i jedina ona ima legitimitet na osnovu Menšure šejhul-islama koja se dodjeljuje reisul-ulemi, te se na taj način drži neprekinuta šerijatska i duhovna veza s Muhammedom, a.s. Na ovu činjenicu su ukazali reisul-uleme u svojim hutbama/fetvama o zekatu.

4.2. Nigdje u svijetu ne postoji obaveza izdvajanja zekata samo na jedno mjesto, a Islamska zajednica uvjetuje izdvajanje cijelog zekata samo u Fond Bejtul-mal.

Ova formulacija je tačna, ali to ne znači da postupak Islamske zajednice nije ispravan. Već ranije smo naveli postojanje konsenzusa islamskih učenjaka da je organiziranje prikupljanja zekata i njegova distribucija pravo islamske vlasti. Tako je postupao Allahov Poslanik i prva dvojica halifa nakon njega. Treći halifa

Osman, r.a., je u prvom dijelu svoje vladavine isto tako postupao, a onda je imovinu podijelio na dvije vrste: vidljivu i skrivenu. Vidljivu imovinu koju čini stoka i poljoprivredni proizvodi i dalje su uzimali sakupljači zekata u Bejtul-mal, a skrivenu imovinu koju čine novac i trgovačka roba je prepustio vlasniku imovine da je on lično izdvaja kome želi. Ovim činom on je svoje pravo prenio na vlasnika imovine.¹⁴ Od tada se uvela praksa da vlasnici imovine direktno izdvajaju zekat korisnicima. Iako je u vremenu Osmana, r.a., takav način izdvajanja zekata bio u manjoj mjeri, to se vremenom proširilo toliko da je to postao dominantni način izdvajanja zekata. U većini muslimanskih zemalja zadržan je ovaj princip pa se vladari još uvijek drže principa *tefwida* tj. punomoćstva kojim ovlašćuju vlasnike imovine da oni lično izdvajaju svoj zekat gdje žele.

Međutim, s obzirom na to da je Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini organizirana na jedinstven način i da radi u okolnostima kojih nema u islamskom svijetu niti među muslimanskim manjinama, naši vjerski autoriteti su se osnivanjem Fonda opredijelili na ovakav način rada, koji jeste jedinstven, ali je potpuno utemeljen na izvorima šerijata.

"U fikhskom smislu, odluka i opredjeljenje našeg vjerskog autoriteta zapravo je označila i obznanila svojevršno odustajanje od do tada presumiranog punomoćstva (tefid/punomoćstvo – princip kojim se obrazlagala praksa hazreti Osmana, r.a.) zekatskim obveznicima da osobno raspodjeljuju zekat

u češćem kontaktu s ljudima i oni su mogli bolje spoznati ko može biti korisnik zekata pa je Osman, r.a., prepustio njima podjelu. I tako je ostalo do današnjih dana. Danas se situacija promijenila potpuno. Ovi drugi više proizvode, a i sada njihov imetak nije skriven zbog postojanja finansijskih institucija i banaka. Vlade muslimanskih zemalja nisu propratile ovu promjenu. Vrijeme je da se o tome ozbiljno pozabave." str. 23-24.

¹² "Zekat pripada samo siromasima i nevoljnicima, i onima koji ga skupljaju, i onima čija srca treba pridobiti, i za otкуп iz ropstva, i prezaduženima, i u svrhe na Allahovom putu, i putniku. Allah je odredio tako! – A Allah sve zna i mudar je." (Et-Tevbe, 60)

¹³ Enes Ljevaković "Refleksije Bejtul-mala u društvu: povijesno iskustvo i izazovi", <https://zekat.ba/refleksije-bejtu-l-mala-u-društvu-povijesno-iskustvo-i-izazovi-dio/> (Dostupno, 5.6.2023)

¹⁴ Više vidi: Abū Bakr Aḥmad Bākādūr, *O zekatu i sociologiji: mišljenja o značaju promišljanja o uticaju zekata na savremeno društvo*, referat kojeg je prezentirao na Petom kongresu o zekatu. U referatu se također navodi sljedeće: "Za vrijeme Osmana 90% prihoda je bilo iz prve kategorije, sa sela i polja. Druga vrsta imovine je u manjim količinama bila zastupljena i većina pažnje je bila usmjerena na prvi dio. Trgovci i ugostitelji su bili

na “skriveni” imetak (emval batine – novac, zlato, srebro, trgovačka roba) propisanim korisnicima, kako se postupalo kod nas u periodu prije 1968. godine, i vraćanje na izvornu Poslanikovu, a.s. praksu i praksu halifa Ebu Bekra i Omera.”¹⁵

4.3. Islamskoj zajednici se prigovara da nije transparentna pri raspodjeli prikupljenog zekata

S obzirom na to da se ovo pitanje stalno “postavlja” pred vjerske autoritete, pa i sam Allahov Poslanik, a.s., nije bio pošteđen optužbi za nepravednu podjelu, mi ćemo prenijeti odgovor prof. dr. Enesa Ljevakovića na ovo pitanje. U odgovoru se kaže: “Jedan od prigovora i ‘argumentata’ kojima se nastoji poništiti ili umanjiti vjerodostojnost nadležnog vjerskog autoriteta u pogledu prikupljanja i raspodjele zekata i sadekatul-fitra odnosi se na pitanje svrsishodne i transparentne raspodjele zekata zakonitim korisnicima. Sličan prigovor iznosili su pojedinci i grupe u ranijoj historiji islama i muslimana u svijetu i kod nas. Kad je posrijedi naša Zajednica, prigovori i sumnjičenja u vezi načina trošenja prikupljenih sredstava zekata i vitara traju od samih početaka oživljavanja njihovog institucionalnog prikupljanja. To se vidi u dopisu Vrhovnog islamskog starješinstva odborima Islamske zajednice, datiranom 1970. godine, koji je potpisao reisu-l-ulema Sulejman ef. Kemura, u kojem se navodi: ‘Čuju se sa raznih strana pitanja: kuda će stići sakupljeni novac i u šta će se potrošiti. Među ovim ima i dobronamjernih, ali ih ima sigurno više zlonamjernih, koji ovo pitanje postavljaju sa određenim tendencijama. Kad im nije uspjelo minirati i omesti akciju, pokušavaju sada da izazovu sumnju u dobronamjernost organa Islamske zajednice. Svima ovima treba reći da je sasvim

jasno i dovoljno naglašeno u brošuri, koja je štampana i podijeljena i u svim raspisima i nastupima u vezi ove akcije, u kakvu svrhu će biti utrošen sakupljeni iznos.’ Slična pitanja i primjedbe iz raznih pobuda upućuju se i danas, najčešće od pojedinaca koji ne izvršavaju ovu svoju obavezu na propisan način. Odgovor koji je dao naš onovremeni vjerski autoritet odgovara i za ovo vrijeme. Shodno načelu javnosti i transparentnosti, za zekat i sadekatul-fitra odgovorne instance redovno polažu račun nadležnim organima Islamske zajednice, te i obveznici i korisnici zekata i vitara mogu biti sigurni da se uzvišeni ciljevi ovih propisa ostvaruju. Unatoč sporadičnim negativnim kampanjama i sumnjičenjima, iznos prikupljenih sredstava zekata i vitara raste iz godine u godinu.”¹⁶

U anketi smo pitali: Da li je adekvatno prezentovan stav Islamske zajednice da je izdvajanje zekata u fond Bejtul-mal jedino ispravno? Velika većina (251 ispitanik tj. 66,40%) na ovo pitanje je odgovorila s 5 odnosno 4.

Na pitanje: Da li je dovoljno transparentna raspodjela sredstava iz Fonda Bejtul-mal?

Najviše ispitanika je odgovorilo s ocjenom 4 (111 ispitanika odnosno 29,37%). Ocjenu 5 je dalo 105 ispitanika ili 27,78%, a ocjenu 3 je odabralo 70 ispitanika ili 18,52%.

5. Izazovi i problemi koji prate funkcioniranje Fonda Bejtul-mal

5.1. Način primanja uplata (blokovi i sl.)

U dosadašnjem radu fonda Bejtul-mal, prikupljanje zekata i sadekatul-fitra odvijalo se preko blokova koje štampa Rijaset. *Pravilnikom o Fondu Bejtul-mal* definiran je način štampanja i distribucije blokova. Ovakav način rada je etabliran i preko 70%

ispitanika u anketi rad s blokovima ocijenilo je visokom ocjenom (5 i 4).

U novije vrijeme uvedena je mogućnost uplate zekata na račun Rijasetu i očekuje se da će taj način uplate svake godine biti zastupljeniji, jer mlađe generacije koje preferiraju elektronski način poslovanja postaju zekatski obveznici. Takav način uplate otvara dilemu procenta kojeg dobija medžlis i muftijstvo ako je uplata preko blokova, jer ako je uplata direktno na račun Rijasetu, tada nema povrata sredstava medžlisima i muftijstvima.

5.2. Transfer novca iz dijaspora

Dugi niz godina postojao je problem transfera prikupljenih sredstava od zekata i sadekatul-fitra iz dijaspora. Međutim, prema navodima aktualnog rukovodstva Uprave za ekonomske i finansijske poslove pronađena su adekvatna rješenja za ovaj problem i taj sistem funkcionira.

5.3. Medijsko praćenje akcija prikupljanja zekata i sadekatul-fitra i funkcioniranja Fonda Bejtul-mal

Od samog pokretanja akcije prikupljanja zekata i sadekatul-fitra mediji Islamske zajednice su imali veliku ulogu u njenoj promociji. Tu prije svega mislimo na printane medije: *Preporod*, *Glasnik*, *Islamsku misao* i *Takvim*, u kojima su objavljivane odluke, uputstva i izvještaji najviših organa Islamske zajednice.

Osnivanjem portala, radia i televizije Islamske zajednice stekli su se uslovi za svakodnevnu promociju rezultata rada Zajednice, u što svakako spadaju i rezultati funkcioniranja Fonda Bejtul-mal. Smatramo da je potrebno naglasiti da je i postojanje novih medija Islamske zajednice omogućeno zahvaljujući Fondu Bejtul-mal, jer se najvećim dijelom oni finansiraju iz Fonda.

U anketi koju smo sproveli, najviše ispitanika (140 odnosno 37,04%) je srednjom ocjenom, 3, ocijenilo nivo prezentiranja aktivnosti Rijasetu koje se finansiraju sredstvima iz Fonda Bejtul-mal.

¹⁵ Enes Ljevaković “Refleksije Bejtul-mala u društvu: povijesno iskustvo i izazovi”, <https://zekat.ba/refleksije-bejtu-l-mala-u-drustvu-povijesno-iskustvo-i-izazovi-iii-dio/> (Dostupno, 5.6.2023)

¹⁶ Enes Ljevaković, “Refleksije Bejtul-mala u društvu: povijesno iskustvo i izazovi”, <https://zekat.ba/refleksije-bejtu-l-mala-u-drustvu-povijesno-iskustvo-i-izazovi-iii-dio/> (Dostupno, 5.6.2023)

5.4. Procenti raspodjele sredstava i motivacija prikupljačima sredstava

Prema postojećem *Pravilniku o fondu Bejtul-mal*, od ukupno prikupljenih sredstava preko blokova, 70% sredstava ide u Fond, 25% ostaje međžlisima za vjerskoprosvjetni fond pri međžlisu i izmirenje troškova ukupljanja zekata i sadekatul-fitra, a 5% nedležnim muftilucima za vjerskoprosvjetni fond pri muftiluku. Trenutno nije ujednačena praksa na terenu po pitanju davanja određenog procenta imamima/sakupljačima. Potrebno je tu praksu ujednačiti. Shodno anketi koju smo sproveli među imamima, glavnim imamima i predsjednicima međžlisa, jedan od najčešće spominjanih zahtjeva po ovom pitanju je bio da se odredi procenat imamima/sakupljačima zekata i sadekatul-fitra.

Na pitanje da li su prikupljači sredstava adekvatno motivirani, 25% učesnika je ocijenilo slabom ocjenom jedan, isto toliko srednjom ocjenom tri, a 21% ocjenom dva. Ovo su ocjene 272 učesnika, a u anketi je učestvovalo 254 imama. Ostali su bili glavni imami i predsjednici međžlisa.

5.5. Migracije i negativan prirodni priraštaj stanovništva

U posljednjim godinama svjedoči smo odlaska velikog broja našeg stanovništva u zapadnoevropske zemlje. U većini slučajeva odlaze mlade i radno sposobne osobe koje su potencijalni članovi Islamske zajednice i zekatski obveznici. Pored odlaska značajnog broja stanovnika u druge države, i oni koji ostaju ne rađaju veliki broj djece, tako da naša država posljednjih godina bilježi negativan prirodni priraštaj. Iako je u posljednjim godinama iznos prikupljenih sredstava u fond Bejtul-mal u konstantnom rastu, to može biti posljedica više razloga kao što su: bolja ekonomska situacija stanovništva, povećanje iznosa sadekatul-fitra i dr. Islamska zajednica ne može puno uticati na izazov migracija i nisku stopu ukupnog fertiliteta, ali ozbiljno treba uzeti u razmatranje ove pojave. Veliki teret po ovom pitanju pada na organe Zajednice u dijaspori.

5.6. Pojava globalnih organizacija koje žele prikupljati zekat

Na globalnom planu već postoje organizacije i agencije, muslimanske i nemuslimanske, koje žele prikupljati sadaku, ali i zekat i sadekatul-fitra kako bi tim sredstvima finansirali svoje projekte. Smatramo da one nisu veliki izazov za muslimane u Bosni i Hercegovini i domovinskim zemljama, ali mogu biti izazov za muslimane u dijaspori.

6 Perspektive razvoja Fonda Bejtul-mal

Evidentno je da iznos prikupljenih sredstava u Fondu Bejtul-mal posljednjih godina raste što, između ostalog, ukazuje na uspješan rada Zajednice i visok nivo povjerenja koje Islamska zajednica ima među svojim članovima.

U budućnosti trebat će se bolje iskoristiti mogućnosti koje nude mediji Islamske zajednice te posvetiti veću pažnju adekvatnoj medijskoj prezentaciji rezultata rada i aktivnostima Zajednice koje su direktno podržane iz fonda Bejtul-mal.

Jedna od mogućnosti koja do sada nije primjenjivana, a koja je po fikskim propisima moguća, jeste investiranje sredstava iz Fonda Bejtul-mal, a zatim raspodjela ostvarene dobiti korisnicima zekata.

Također, možda bi bilo korisno investirati u projekte koji bi korisnike zekata osposobili i omogućili im sticanje vještina čime bi im se mnogo bolje pomoglo nego pukim davanjem imetka.

Potrebno je pratiti savremene tehnološke procese te omogućiti zekatskim obveznicima da tu svoju obavezu izvršavaju na što lakši i jednostavniji način.

Važno bi bilo tragati za načinima i mogućim zakonskim rješenjima koja će omogućiti da se izdvajanje zekata računa kao poreska olakšica.

7. Zaključak

U vremenu kada se u islamskom svijetu u reformatorskim krugovima intenzivno govorilo o organizovanom prikupljanju i raspodjeli zekata, reis

Džemaludin Čaušević, kao zagovornik i sljedbenik reformatorskih ideja kod nas, izdao je fetvu (1922) o dozvoljenosti organizovanog prikupljanja i raspodjele zekata.

Drugi naš poznati reformator Husein-ef. Dozo pokrenuo je formiranje fonda za Gazi Husrevbegovu medresu u vremenu kada se u arapskom svijetu osnivaju institucije za prikupljanje i distribuciju zekata. Ipak, primjećujemo razliku u okolnostima koje su dovele do sličnih rezultata. U muslimanskom svijetu ti postupci se dešavaju kada se arapsko-muslimanski svijet izborio za nezavisnost i slobodu, a kod nas se to dešava u vrlo teškim uslovima kada je pogoršana ekonomska situacija, vjerske slobode se sputavaju a funkcionisanje Medrese gotovo je bilo dovedeno u pitanje.

Danas u islamskom svijetu postoji više modela prikupljanja i distribucije zekata. Model za koji se opredijelila Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini je u skladu s izvornom Poslanikovom, a.s., i praksom Hulefai-rašidina. Samo organiziranim prikupljanjem i distribucijom sredstava zekata i sadekatul-fitra u Fond Bejtul-mal ostvaruje se puna intencija propisa o ovim davanjima.

Pri formiranju fonda za Gazi Husrevbegovu medresu (1968), koji je preteča fonda Bejtul-mal, sva ukupljena sredstva su bila namijenjena za održavanje Medrese tj. za jednu kategoriju korisnika zekata, međutim, sadašnjim ustrojstvom Fonda Bejtul-mal reaktivirano je svih osam kur'anskih kategorija korisnika zekata, u skladu s potrebama našeg vremena i prostora.

Na prigovore Islamskoj zajednici u vezi s njenom praksom pri prikupljanju i distribuciji sredstava zekata i sadekatul-fitra, Islamska zajednica ima adekvatne i šerijatski utemeljene odgovore, ali se ti odgovori trebaju bolje medijski prezentirati.

Na neke od izazova koji prate funkcioniranje Fonda Bejtul-mal Islamska zajednica je već pronašla odgovore, a kod drugih valja tragati za još boljim rješenjima.

Literatura

- Ljevaković, Enes, "Refleksije Bejtul-mala u društvu: povijesno iskustvo i izazovi", <https://zekat.ba/refleksije-bejtul-mala-u-drustvu-povijesno-iskustvo-i-izazovi-i-dio> (Dostupno, 5.6.2023)
- Salihović, Elnur (2021). *Zekat u teoriji i praksi muslimana u Bosni i Hercegovini i svijetu*, Sarajevo: Dobra knjiga.
- Salkić, Muhamed (2001). *Ustavi Islamske zajednice*, Sarajevo: El-Kalem.
- Menasra, Azzouz (2021). "Al-Iṭār al-fiqhī li markazijja dawr al-dawla fī ṭafil wazifa al-zakāh fī al-muḡtama", *Maḡalla Al-Miyār*, br. 25, 2021.

الموجز

صندوق بيت المال لدى المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك:

إنجازات وتوقعات

أحمد بورديتش

يقدم المقال عرضاً تاريخياً عن تطور وتصور صندوق بيت المال مع التركيز بشكل خاص على طريقة جمع الزكاة وصدقة الفطر وتوزيعها على المسلمين في البوسنة والهرسك في المائة عام الماضية. ويقدم المقال بإيجاز التأصيل الفقهي لهذه الممارسة ضمن إطار المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك، ويرد على الانتقادات الأكثر شيوعاً الموجهة للمشيخة بشأن هذه المسألة. كما يشير إلى بعض التحديات والمشكلات التي تواجهها المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك أثناء جمع الزكاة وصدقة الفطر وتوزيعها. كما يشير المقال إلى أبرز نتائج البحث الميداني الذي أجري عند تناول هذا الموضوع.

الكلمات الرئيسية: صندوق بيت المال، الزكاة، صدقة الفطر، التحصيل والتوزيع المؤسسي للزكاة، الفتوى، الممتلكات الظاهرة والخفية، التفويض

Summary

FUNDS OF THE BAYTU-L-MAL OF THE ISLAMIC COMMUNITY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA: ACHIEVEMENTS AND PERSPECTIVES

Ahmed Purdić

The article presents a historical review of the conception and development of the funds of Baytul-mal with a particular accent on the collection and distribution of zakat and sadakatu-l- fitr amongst the Muslims of Bosnia and Herzegovina in the past hundred years. It offers a concise insight into Shari'a-legal foundation of this practice within the framework of the Islamic Community of Bosnia and Herzegovina. It also gives answers to the most frequent objections of jamaats in this regard and it points out the challenges facing the Islamic Community in the process of collection and distribution of zakat and sadakatul fitr. Finally, it presents the most significant results of the field research which was carried out for the purpose of analysis of the issue in concern.

Keywords: Fund of Baytu-l-mal, zakat, sadakatu-l-fitr, institutionalised collection and distribution of zakat, fatwa, tangible and non-tangible assets, tafwidat

ISKUSTVO PRIKUPLJANJA MATERIJALNIH DAVANJA U DIJASPORI NA PRIMJERU ISLAMSKE ZAJEDNICE BOŠNJAKA U SJEVERNOJ AMERICI

Sabahudin ĆEMAN

Islamska zajednica Bošnjaka u Sjevernoj Americi
sceman1@gmail.com

SAŽETAK: Autor u prvom dijelu rada ukratko govori o prvim dolascima Bošnjaka u Sjevernu Ameriku i pokušajima institucionalnog organiziranja kroz džemate krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Formiranjem Islamske zajednice Bošnjaka Sjeverne Amerike (IZBSA) 2003. godine napravljen je značajan iskorak u organizacijskom smislu i postavljeni su temelji za tješnju saradnju s Rijasetom Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. U glavnom dijelu rada autor govori o izazovima s kojima se IZBSA susreće prilikom prikupljanja materijalnih davanja, prvenstveno zekata i sadekatul-fitra, te nudi preporuke za poboljšanje tih aktivnosti kroz praćenje savremenih trendova u ovoj oblasti.

Ključne riječi: IZBSA, zekat, sadekatul-fitra, kurban, Bošnjaci Sjeverne Amerike

Formiranje prvih džemata Islamske zajednice Bošnjaka u Sjevernoj Americi

Dolazak Bošnjaka na prostor Sjeverne Amerike datira još iz kasnog 19. stoljeća, odnosno iz vremena migracija tokom vladavine Austro-Ugarske monarhije, posebno u vrijeme Aneksije Bosne i Hercegovine. Vođeni strahovima i brojnim nezadovoljstvima u domovini, veliki broj Bošnjaka se raselio po cijelom svijetu, od istoka do zapada. Tragove naših zajednica nalazimo i na obalama Pacifika, u zapadnom dijelu Sjeverne Amerike. Zapravo, krajem

19. i početkom 20. stoljeća, zapadna obala je bila atraktivnija za imigrante zbog poslovnih mogućnosti koje je nudila. Organizirani rad i djelovanje Bošnjaka na prostoru Sjeverne Amerike u instituciji Islamske zajednice datira od 1906. godine, kada je grupa doseljenika u Chicagu osnovala organizaciju pod nazivom Džemijetul Hajrije, što bi u današnjem vremenu bila dobra osnova za formiranje džemata. Ovaj vid organiziranja se proširio i na druge dijelove Amerike do konačnog formiranja prvog džemata u Chicagu 1967. godine. Jedan od osnivača Džemijetul Hajrije u Kaliforniji, Hasan Dizdar, moguće

je i prvi vakif u Sjevernoj Americi. Bio je poslovan i bogat čovjek koji je u gradu Kamarillu, blizu Los Angelesa, platio da se postojeće groblje izmjesti na drugu lokaciju, te da se ista površina uredi i pretvori u javni park. Bilo je potrebno 15 godina da se radovi završe i park je svečano otvoren u maju 1945. godine. I dan-danas nosi naziv "Dizdar Park".

U kazivanju o formiranju džemata u Sjevernoj Americi važno je istaknuti da su u Ustavu SAD-a, još od njegovog stupanja na snagu 1789. godine, zagarantirane vjerske slobode svih građana, uključujući i muslimane. Za formiranje vjerske zajednice

dovoljno je imati volju i potreban broj članova, a same administrativne procedure su jednostavne.

Formiranjem džemata, od 1906. godine u Chicagu, potom u Torontu i New Yorku i u preko 50 drugih gradova u novije vrijeme, Bošnjaci su se inkorporirali u američko društvo. Zahvaljujući naporima u posljednjih 25 i više godina, postali su jedna od najorganiziranijih muslimanskih zajednica, kako po administrativno-pravnim tako i po drugim okvirima svog djelovanja.

Osnivanje Islamske zajednice Bošnjaka Sjeverne Amerike (IZBSA) 2003. godine

Agresija na Bosnu i Hercegovinu prouzrokovala je doseljavanje velikog broja Bošnjaka na područje Sjeverne Amerike, što je zahtijevalo viši nivo organiziranja džemata. Tako je 1994. godine Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini na dužnost glavnog imama u Americi imenovala dr. Senad-ef. Agića, imama u Chicago-Northbrook, a za glavnog imama u Kanadi postavljen je Tajib-ef. Pašanbegović, imam u Torontu.

Komunikacije u to vrijeme nisu bile razvijene kao danas, uslijed čega je razmjena iskustava između džemata bila otežana. Džemati u jednom gradu ili sredini bili su prepušteni samima sebi, kako u kupovini, renoviranju i drugim potrebama oko objekata, tako i u drugim pitanjima rada i funkcioniranja. Često su se finansijska sredstva skupljala na licu mjesta, a svaki džemat se oslanjao isključivo na podršku svojih članova.

Islamska zajednica Bošnjaka Sjeverne Amerike (IZBSA) djeluje od 2003. godine, kao vjerska neprofitna organizacija koja se bavi pružanjem vjerskih, edukativnih, kulturnih, humanitarnih i drugih usluga. Kao sastavni dio Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, ima svoju Skupštinu, četiri medžlisa, 62 džemata i upošljava preko 50 imama.

Vremenom, IZBSA, kao krovna organizacija, preuzima leadersku poziciju i obavezu koordinacije i

komunikacije između džemata. Postepeno dolazi i do formiranja manjih džemata, koji postaju dijelom zajednice. U periodu do 2010. godine komunikacija s Rijasetom IZ u Bosni i Hercegovini bila je simbolična, a administrativno uređenje zajednice i džemata nije bilo koordinirano. Imami koji su upošljavani većinom su već boravili u tim sredinama, ili su nekim drugim povodima dolazili u Sjevernu Ameriku, pa stoga većina njih nije ni razmišljala da budu imami u džematima.

Iskustvo prikupljanja materijalnih davanja u dijaspori na primjeru Islamske zajednice Bošnjaka u Sjevernoj Americi

Određene promjene 2010. godine uzrokovale su pojačanu komunikaciju s Rijasetom IZ u Bosni i Hercegovini, te je nastala potreba za reorganizacijom i krovne organizacije i džemata. Taj proces je otpočeo prilagođavanjem pravilnika, statuta i generalno administrativnim uređenjem. To je dovelo i do organiziranijeg prikupljanja materijalnih sredstava u Zajednici, pa se i tu bilježi konstantni rast od 2010. godine. Drugi razlog poboljšanja rada i doprinosa IZBSA finansijskim prihodima Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini jeste prisutnija briga i dobar odnos Rijasetu IZ prema potrebama i zahtjevima džemata na području Sjeverne Amerike.

Kada su u pitanju poteškoće u radu IZBSA, a koje su vezane za prikupljanje sredstava, neke traju duži vremenski period, a postoje i novonastale. Dugogodišnju poteškoću predstavlja prisustvo velikog broja neprofitnih muslimanskih organizacija na području Sjeverne Amerike, koje svoje djelovanje u velikom dijelu šire i u našim zajednicama i džematima. Podatak da je 2021. godine postojalo 39 neprofitnih organizacija za prikupljanje zekata i sadekatul-fitra, od kojih je 21 nudila i usluge uplata za kurbane, te niz drugih projekata za koje se traži finansijska pomoć, samo po sebi ukazuje na složen

i težak način prikupljanja sredstava kroz projekte Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Do 2019. godine većina transakcija u džematima i na nivou krovne organizacije je obavljena gotovinom u manjim iznosima te čekovima za veće iznose. U 2020. godini, kada je proglašena pandemija koronavirusa, novčani prilozima svih vrsta, uključujući zekat i sadekatul-fitra, džematlije su uplaćivali online. Statistički gledano, skoro 40% džematskih finansijskih transakcija se izvrši u ramazanu, a neki džemati su oko trećine uplaćenih sredstava skupili putem online uplata.

S obzirom na to da je ovaj vid plaćanja sve popularniji, mogu se očekivati i dodatni izazovi tokom realizacije projekata u budućnosti, a na čemu će se morati detaljnije poraditi u narednom periodu. Često se dolazi u situaciju da neke osobe voljne donirati ili učestvovati u nekom programu, ako ne mogu platiti online ili preko određenih aplikacija, odustanu od toga. Krovna organizacija, a i sama Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, također će trebati uraditi određene prilagodbe po ovom pitanju kako bi se uspješnije realizirali projekti, posebno oni koji se odnose na našu domovinu.

Dosadašnja praksa u IZBSA-i je da se sve akcije (zekat, sadekatul-fitra, kurbani, sergije, stipendije sl.) od džematlija uplaćuju preko džemata, a džemati uplaćuju na račun krovne organizacije.

Mišljenja smo da je veoma bitno posegnuti za modernijim načinima komuniciranja, ali i finansiranja određenih projekata, kako bi se ostvarili veći prihodi. Dosadašnja praksa će sve više stagnirati i "lične uplate" će se svesti na minimum, tako da će, osim ramazanskih akcija, kada se bilježi veće prisustvo džematlija, sve druge akcije i njihov uspjeh biti upitni. Uvođenjem inovativnih promjena u postojeće sisteme, kao što su online blokovi i druge online aplikacije, dobit će se više prostora u toj komunikaciji.

S druge strane, realizacija projekata na nivou IZBSA-e i onih za koja sredstva ostaju u Americi (ne šalju se u Bosnu i Hercegovinu) mnogo je lakša, brža i solventnija, a što nam pokazuju i finansijski izvještaji džemata na tekućim, investicionim i štednim računima. Akumulacija sredstava u džematima, zahvaljujući različitim načinima uplata, znatno je uvećana, posebno u posljednje tri godine, jer ih većina samoinicijativno uvodi određene programe i aplikacije za uplate. Ovo je naročito primjetno kod naših džematlija koji su u Americi došli kao mladi ili su se rodili ovdje. Način života kojim se ovdje živi vodi sve više prema beskontaktnom plaćanju u svakodnevnim finansijskim transakcijama i važno je da se ne zaostaje u tim procesima. U našim džematima imamo ponude za korištenje aplikacija za online uplate, kao što su ACH, Venmo, Paypal, Online credit-card, Kiosk credit card, Facebook uplate... Te vrste online uplata se obavljaju uz trošak od 3% pri realizaciji.

Jedan od problema koji je evidentan u današnje vrijeme su i sve popularnija reklamiranja na socijalnim mrežama. Najmanje, ili gotovo nikako, ne mogu se vidjeti videoreklame projekata Islamske zajednice. U najboljem slučaju, to su posteri ili pamfleti, a ako i postoji videoreklama, često se stidljivo dijeli preko privatnih računskih socijalnih mreža, bez stvarnog *trendinga*, kako se to popularno danas naziva. Jedan od najvećih da'va centara u Americi i džamija u gradu New Yorku je višemilionski projekt koji se izgradio gotovo u potpunosti putem online reklamiranja na svim platformama. To u praksi znači i investiranje u reklamu, zarad viših interesa, a što je decenijama svima nama poznata metoda "probijanja" na marketu.

Nadati se da će i međunarodne online uplate preko različitih aplikacija biti moguće u skorije vrijeme, čime će se omogućiti osobama da iz komfora svoga doma, preko

komputera ili telefona, uplate bilo kome bilo koji iznos za bilo koji projekat, i to u trenutku kada osjete duhovnu potrebu za tim.

Imajući u vidu poteškoće kod transfera, džemati sve manje ili gotovo nikako ne provode donatorske i humanitarne akcije za projekte u domovini, izuzev kada krovna organizacija preuzme odgovornost prebacivanja sredstava. Neke humanitarne organizacije, koje su izgradile kredibilitet i pouzdanje kod ljudi, ostvaruju određeni uspjeh u prikupljanju sredstava za svoje projekte u inozemstvu, ali u Americi, od 62 džemata, četiri ili pet ih uplati određena sredstva organizacijama čiji projekti se ne realiziraju posredstvom Islamske zajednice. Taj broj opada i opadat će, osim ako se u skorije vrijeme ne olakša slanje novca preko granica, posebno u zemlje sive i crne zone za finansijsko poslovanje.

Veliki kapital za krovnu organizaciju i Rijaset IZ u Bosni i Hercegovini jeste status i ugled koji je izgrađen u posljednje 3 decenije. Ako džemati budu u mogućnosti da počnu finansirati i slati uplate u druge zemlje, za druge projekte za koje ne možemo garantirati validnost, možemo očekivati i veće izazove. Od krucijalne je važnosti da se nastavi održavati čvrsta veza matice i dijaspora, kako se ne bi desila kompromitacija džemata i krovne organizacije, ne zato što to neko želi, nego što će nas drugi preteći u ovom modernom načinu poslovanja, pa i u okvirima misijskog djelovanja Islamske zajednice. Na političke i sigurnosne tokove ne možemo utjecati. Možemo se samo truditi da kao zajednica poštujemo važeće protokole i standarde i da utječemo na naše članove da rade u njihovim okvirima.

U posljednjih desetak godina mnogo toga se uradilo na promociji zekata i kurbana na nivou naše Zajednice, što je urodilo plodom i povećanjem uplata kurbana i iznosa zekata i sadekatul-fitra.

Važno je napomenuti da krovna organizacija ili neki džemat s

prostora Sjeverne Amerike još nikada nije imao priliku da prikuplja finansijska sredstva na molbu Rijasetu IZ, što nije slučaj s džematima u Evropi. Smatramo da je i to jedan od razloga našeg slabijeg učešća (koje može biti i bolje) u projektima Rijasetu IZ. Podrška Rijasetu pri kupovini vakufa u DC-u je izuzetno pozitivno odjeknula u Americi, što je utjecalo na rast povjerenja naših džematlija prema Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini.

Smatram da je potrebno da se usmjeri isti ili sličan fokus i na sve druge projekte unutar Islamske zajednice, kako bi se u narednih 10 godina osjetio pomak, kao što je on osjetan kada je riječ o zekatu, sadekatul-fitru i kurbanima. Veoma je pozitivno prihvaćen grafički identitet Islamske zajednice, tako da je potrebno još intenzivnije razmišljati o jačem radu na online platformama, investirati u reklame na društvenim mrežama, te na taj način popuniti vakum koji drugi sada popunjavaju.

Isto tako, ove aktivnosti su bitne i zbog sve prisutnije averzije i spinova raznih portala, koji šire negativnu sliku kako o pojedincima tako i o samoj Islamskoj zajednici. Na ovaj način mogu se istisnuti iz etera oni koji ne doprinose dobru ni Zajednici, ni muslimanima, u da'vetskom, ali i u finansijskom poslovanju.

Potrebno je imati u vidu da mlađe generacije preuzimaju rukovođenje institucijama i da su njihova očekivanja veća, pa je potrebno pratiti i njihove zahtjeve i želje. Za deset godina svijetom će upravljati prva digitalna generacija, rođena i odrasla u tehnološki razvijenom svijetu, bez memorije i sjećanja na vrijeme bez tehnike. Islamska zajednica treba spremno dočekati tu generaciju, u protivnom, oni će je, iako su iz njenih redova, odstraniti od sebe ili jednostavno će se izolirati od nje, jer je neće biti u stanju pronaći, osim ako im se ne stavi u vidokrug, a to se može uraditi ako se budu pratili savremeni trendovi.

الموجز

تجربة جمع التبرعات المادية في الشتات:
نموذج المشيخة الإسلامية
للبنشانة في أمريكا الشمالية

صباح الدين تشيمان

في الجزء الأول من المقال، يتحدث الكاتب بإيجاز عن الوافدين الأوائل من البنشانة إلى أمريكا الشمالية ومحاولات التنظيم المؤسسي عبر التجمعات، في نهاية القرن التاسع عشر وبداية القرن العشرين، وبتأسيس المشيخة الإسلامية للبنشانة في أمريكا الشمالية (IZBSA) في عام 2003، تم اتخاذ خطوة مهمة إلى الأمام من حيث التنظيم ووضع الأسس للتعاون الوثيق مع رئاسة المشيخة الإسلامية في البوسنة والمهرسك. وفي الجزء الرئيس من المقال، يتحدث الكاتب عن التحديات التي تواجه IZBSA عند جمع التبرعات المادية، وخاصة الزكاة وصدقة الفطر، ويقدم التوصيات لتحسين هذه الأنشطة من خلال اتباع الاتجاهات المعاصرة في هذا المجال.

الكلمات الرئيسة: IZBSA، الزكاة، صدقة الفطر، التضحية، البنشانة في أمريكا الشمالية.

Summary

EXPERIENCE IN COLLECTING DONATIONS IN
THE DIASPORA WITH THE EXAMPLE
OF THE ISLAMIC COMMUNITY OF BOSNIAKS
IN NORTH AMERICA

Sabahudin Ćeman

The author here, in the first part of the article, presents a brief account of the arrival of Bosniaks in North America elaborating on the attempts to establish an institutionalized organisation of jammats by the end of the 19th and in the early 20th century. With the formation of the Islamic Community of Bosniaks of North America (IZBSA) in the year 2003, a significant step forward was made in this regard and the foundation was established for closer cooperation with the Riyasat of the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina. In the main part of the article the author relates of challenges facing the Islamic Community of Bosniaks of North America in the collection of donations with a focus on the collection of zakat and sadakatul fitr, and offers some suggestions on how to make improvements thereof.

Keywords: Islamic Community of Bosniaks in North America, zakat, sadakatu-l-fitr, qurban, Bosniaks of North America

IZAZOVI PRIKUPLJANJA ZEKATA NA POLJOPRIVREDNE PROIZVODE

Vehid ARNAUT

Ured za zekat Rijasetu Islamske zajednice
arnautvehid@yahoo.com

SAŽETAK: Islamska zajednica već dugi niz godina organizirano prikuplja zekat na poljoprivredne proizvode. Ovu aktivnost prati niz izazova koji počinju s edukacijom vjernika o propisima izdvajanja zekata na poljoprivredne proizvode, potom prikupljanja, transporta, skladištenja i podjele. Nastojanje Islamske zajednice da prije svega vjernicima omogući izvršenje ove islamske dužnosti, obavezuje sve organizacione jedinice da djeluju blagovremeno i odgovorno. Pored činjenice da prikupljeni proizvodi zadovoljavaju, u značajnoj mjeri, potrebe odgojno-obrazovnih ustanova Islamske zajednice, bitno je istaknuti da se i značajna količina proizvoda distribuira putem Ureda za društvenu brigu ustanovama za brigu o socijalno ugroženom stanovništvu. Ovaj rad ukazuje na potrebu razvijanja sopstvenih kapaciteta za prijem, skladištenje, trajnije čuvanje i distribuciju prikupljenih poljoprivrednih proizvoda.

Ključne riječi: zekat na poljoprivredne proizvode, Islamska zajednica, odgojno-obrazovne ustanove, Ured za društvenu brigu

Organizirano prikupljanje zekata na poljoprivredne proizvode u okviru Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini

Uz zekat, sadekatul-fitr i kur-banske kožice, "Raspisom" Starješinstva Islamske vjerske zajednice u SFRJ¹ tretirano je i pitanje obaveznosti davanja zekata na poljoprivredne proizvode. (Raspis Starješinstva..., 1969:353-363) Budući da je zbog različitih faktora praksa davanja zekata na ovu vrstu imovine vremenom bila potpuno zanemarena, teške okolnosti u kojima se našla Gazi Husrev-begova medresa krajem 1960-ih godina nametnule su potrebu oživljavanja ovog propisa s ciljem osiguravanja kvalitetne

ishrane učenika u internatu Medrese. Međutim, s obzirom na to da je to iziskivalo značajne organizacijske zahvate, a fokus Islamske zajednice u to doba bio je na promoviranju davanja zekata na zlato, srebro, novac i trgovačku robu, praksa prikupljanja zekata na poljoprivredne proizvode tada nije zaživjela, jer je na savjetovanju Starješinstva 1983. godine Mustafa Omerdić u svom referatu konstatovao: "Naše dže-matlije uobičajile su, uglavnom, da na imetak obračunavaju zekat godišnje, a obračunavanje zekata na

poljoprivredne proizvode zasebno, možemo kazati, kao da i ne postoji". (Omerdić, 1983:32)² Aktivniji pristup prikupljanju ove vrste zekata Islamska zajednica pokazuje u periodu nakon Agresije na Bosnu i Hercegovinu, kada dolazi i do reaktiviranja rada nekoliko naših medresa. U početku su to bili pozivi na dobrovoljno davanje zekata na poljoprivredne proizvode, kao svojevrsni vid pomoći medresama, da bi nakon nekoliko godina Zajednica sve više isticala obavezu izdvajanja zekata na ovu vrstu imovine.

¹ "Raspis Starješinstva Islamske vjerske zajednice u SFRJ Sarajevo o prikupljanju zekata i sadakai-fitra u Fond GH medrese i tumačenje šerijatskog propisa",

Glasić VIS-a, br. 7-8, 1969, str. 353-363

² Mustafa Omerdić, Zekat na poljoprivredne proizvode, Islamska misao, Sarajevo, Godina V, broj 53, maj 1983, str. 32

Godine 2014. Rijaset Islamske zajednice je putem Ureda za zekat podigao aktivnosti na prikupljanju zekata na poljoprivredne proizvode na nivo cijele Bosne i Hercegovine. U tom smislu je urađen promotivni materijal, koordinirao je prikupljanje te sumirao i analizirao izvještaje i rezultate s terena što je nastavljeno kao redovna godišnja aktivnost Ureda. U današnje vrijeme, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini svake godine u periodu septembar – novembar putem Ureda za zekat organizira prikupljanje zekata na poljoprivredne proizvode. Sa zajedničkog prihvatnog mjesta na nivou medžlisa, proizvodi se distribuiraju prema najbližim odgojno-obrazovnim

ustanovama Islamske zajednice, a nakon podmirjenja njihovih potreba, višak se u saradnji s Uredom za društvenu brigu usmjerava prema društveno korisnim i socijalnim ustanovama koje brinu o materijalno ugroženim kategorijama stanovništva.

U posljednje vrijeme sve je češća praksa da medžlisi Islamske zajednice zbog manje prikupljenih količina ili visine troškova prijevoza, kao i realnih potreba na lokalnom nivou, od prikupljenih proizvoda pripremaju prehrambene pakete koje dostavljaju socijalno ugroženim osobama.

¹ Prikazani podaci su rezultat anketu koju je proveo Ured za zekat sa

Analiza akcije prikupljanja zekata na poljoprivredne proizvode 2021. godine

Aktivnosti na prikupljanju zekata na poljoprivredne proizvode provedene su u periodu od 05. oktobra do 19. oktobra 2021. godine. U tom periodu prikupljeno je 206.034 kg različitih prehrambenih artikala, što je bilo povećanje u odnosu na 2020. godinu za 88.875 kg. U donjoj tabeli predstavili smo potrebe odgojno-obrazovnih ustanova Islamske zajednice za prikupljenim artiklima u kg.³

odgojno-obrazovnim ustanovama Islamske zajednice u toku 2020. godine.

Naziv ustanove	Korisnici	Krompir	Kupus	Grah	Luk	Mrkva	Voće	Ukupno potrebe	Skladišni kapaciteti
Gazi Husrev-begova medresa	485	12.125	2.425	1.212	2.425	485	6.062	24.734	5.000
Karadžoz-begova medresa	240	6.000	1.200	600	1.200	240	3.000	12.240	15.000
Elči Ibrahim-pašina medresa	500	12.500	2.500	1.250	2.500	500	6.250	25.500	40.000
Džemaludin Čaušević medresa	220	5.500	1.100	550	1.100	220	2.750	11.220	5.000
Behram-begova medresa	505	12.625	2.525	1.262	2.525	505	6.312	26.259	20.000
Osman-ef. Redžović medresa	250	6.250	1.250	625	1.250	250	3.125	12.750	5.000
Reis Ibrahim-ef. Maglajlić medresa	78	2.500	500	250	500	100	1.250	5.100	–
Studentski centar Sarajevo	200	5.000	1.000	500	1.000	200	2.500	10.200	3.000
Islamski pedagoški fakultet u Bihacu	100	2.500	500	250	500	100	1.250	5.100	5.000
UKUPNO:	2.600	65.000	13.000	6.499	13.000	2.600	32.499	133.103	98.000
2020 – prikupljeno		150.008	7.098	2.154	12.579	358	8.586		
Razlika		+85.000	-5.902	-4.345	-421	-2.242	23.913		

Prema prikazanim kapacitetima i potrebama može se vidjeti sljedeće:

- Devet odgojno-obrazovnih ustanova ima internat i kuhinju kao i potrebe za poljoprivrednim proizvodima radi ishrane korisnika.
- Ustanove koje imaju internat i kuhinju su izrazile potrebu za poljoprivrednim proizvodima, u potpunosti ili djelimično.
- Četiri ustanove raspolažu dovoljnim skladišnim kapacitetima za čuvanje proizvoda.
- Neki proizvodi npr. krompir, dolaze u većim količinama od potrebnih, dok je većina ostalih proizvoda nedostatna.

Na osnovu podataka koje je Ured za zekat dobio od ustanova koje koriste artikle od zekata na poljoprivredne proizvode primijetili smo da:

- Niti jedna ustanova ne raspolaže odgovarajućim skladišnim prostorom u smislu rashlađivanja prostorija na zadovoljavajuću temperaturu radi dužeg održavanja svježine proizvoda, nego se proizvodi skladište u podrumu koji su sami po sebi hladniji.
- Sve ustanove imaju problem s održavanjem svježine kao i brzim propadanjem proizvoda.
- Višak poljoprivrednih proizvoda ustanove usmjeravaju jedna drugoj u iskazanoj potrebi, a nakon toga daju drugim društveno korisnim organizacijama.
- Četiri ustanove učestvuju u troškovima transporta proizvoda, najčešće od medžlisa do ustanove, a ostale ne učestvuju u troškovima transporta, premda izražavaju spremnost na saradnju i participaciju.
- Pored čuvanja u svježem stanju, menadžment nekih ustanova vrši kiseljenje i zamrzavanje proizvoda koji na taj način duže traju.
- Saradnja odgojno-obrazovnih ustanova s muftijstvima i medžlisima je na dobrom nivou, a u većini muftijstava muderrisi

učestvuju u promociji i afirmaciji prikupljanja zekata na poljoprivredne proizvode.

- Pored u tabeli navedenih artikala, tokom akcije prikupse se i sljedeći proizvodi: brašno, ulje, šećer, med, ajvar, paprika, paradajz, salate, džemovi, pekmezi i sl.

U skladu s dobivenim podacima s terena, Ured za zekat evidentirao je probleme s kojima se Zajednica susreće u planiranju i realizaciji zekata na poljoprivredne proizvode, među kojima su:

1. Nedostatak kapaciteta za skladištenje prikupljenih artikala.
2. Visoki troškovi prikupljanja i transporta.
3. Zakonska ograničenja (certificiranje).
4. Vrijeme prikupljanja u odnosu na vrijeme prispjivanja proizvoda – akcija traje dvije sedmice, a proizvodi prispjevaju u različitim periodima godine.
5. Na područjima nekih muftijstava ova aktivnost se djelimično provodi (Muftijstvo banjalučko) dok se u nekim, s obzirom na potencijal, skoro i ne provodi (Muftijstvo bihačko), što se opravdava objektivnim okolnostima (povratnici), kao i nepostojanjem tradicije za ovakav način davanja zekata.

Preporuke

Nastaviti s akcijom prikupljanja zekata na poljoprivredne proizvode

Islamska zajednica treba nastaviti organizirati ovu aktivnost bez obzira na "realnu" korist od prikupljenih proizvoda. Kroz ovu akciju vjernici se podstiču na izvršavanje vjerske obaveze, a ujedno se ostvaruje i pomoć u radu odgojno-obrazovnih ustanova Islamske zajednice i humanitarnih organizacija. U komunikaciji s Muftijstvom bihačkim raditi na promoviranju zekata na poljoprivredne proizvode na njihovom području. U 2022. godini artikli prikupljeni kao

zekat na poljoprivredne proizvode podijeljeni su sljedećim ustanovama Islamske zajednice:

- Medresa Osman-ef. Redžović u Gračanici,
- Behram-begova medresa u Tuzli,
- Elči Ibrahim-pašina medresa u Travniku,
- Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu,
- Karađoz-begova medresa u Mostaru,
- Medresa Reis Ibrahim-ef. Maglajlić u Banjaluci,
- JU Medresa Reis Džemaludin-ef. Čaušević u Cazinu,
- Studentski centar Islamske zajednice u Sarajevu,
- PPU "Rejjan" – MIZ Vitez,
- Obdanište "Sultan Fatih" – MIZ Novi Travnik,
- Obdanište "Ewlad" u Brčkom,
- Obdanište "Wildan" u Janji,
- Obdanište u Bijeljini (Mekteb za predškolski uzrast),
- Obdanište "Ikre" u Kiseljaku,
- Mekteb za predškolski uzrast "Ajlin" u Goraždu,
- CROPS u Lukavcu.

Povećavati kapacitete Zajednice za skladištenje artikala uz savremenu zaštitu istih

U odgojno-obrazovnim ustanovama Islamske zajednice raditi na povećavanju skladišnih kapaciteta, ali i opremanju istih da mogu trajnije čuvati proizvode. Ovaj proces provoditi uporedo s povećanjem kapaciteta za skladištenje kurbanskog mesa.

Sufinasirati troškove prikupljanja, transporta i skladištenja artikala

Većina ustanova već učestvuje u troškovima transporta posebno iz sjedišta medžlisa do ustanova, što je za pohvalu, i taj princip treba ojačavati. Troškovi na nivou medžlisa odnose se na prikupljanje po džematima i njih mogu servisirati medžlisi, dok bi ustanove koje izraze potrebu za artiklima trebale prihvatiti troškove transporta od medžlisa do njihovih skladišta.

Jačanje međusobne saradnje

Važnim se čini jačanje saradnje odgojno-obrazovnih ustanova s nadležnim muftijstvom i koordinatorima za društvenu brigu radi raspoređivanja viška prikupljenih proizvoda. Također, u cilju promoviranja akcije prikupljanja zekata na poljoprivredne proizvode, mogu se realizirati različite aktivnosti: od pripreme reklamnih materijala do podjele zahvalnica najuspješnijim džematima i aktivistima.

Izgradnja centralnog ili povećanje kapaciteta regionalnih skladišta

Izgradnja centralnog skladišta sa komorama i hladnjačama prilagođenim za čuvanje ovih proizvoda se čini kao prihvatljiva ideja, ali zahtijeva temeljito istraživanje i sagledavanje svih realnih potreba ali i troškova poput: transporta od centralnog skladišta do odgojno-obrazovnih ustanova, održavanja artikala, plaća uposlenika i dr. U ovom trenutku čini se ipak da je realnija opcija povećanje skladišnih kapaciteta u odgojno-obrazovnim ustanovama jer to iziskuje mnogo manje finansijskih sredstava.

Nastaviti s podjelom viškova artikala humanitarnim organizacijama

Lijepu praksu podjele viška proizvoda humanitarnim organizacijama potrebno je nastaviti i unapređivati. Kroz ovu aktivnost stvara se pozitivan imidž Islamske zajednice u javnosti. Već je ustaljena praksa na nekim muftijstvima da se prikupljeni poljoprivredni proizvodi na nivou medžlisa usmjeravaju po potrebama prema javnim kuhinjama, humanitarnim organizacijama i bolnicama na njihovom području. Neki medžlisi, u nedostatku javnih ustanova, prikupljene artikale dijele u vidu prehrambenih paketa socijalno ugroženim porodicama na njihovom području, što je također praksa koja je prihvatljiva i korisna. U 2022. godini nakon zadovoljavanja potreba odgojno-obrazovnih ustanova Islamske zajednice, višak artikala prikupljenih kao zekat na poljoprivredne proizvode podijeljen je sljedećim socijalnim i humanitarnim ustanovama i organizacijama:

- Narodna kuhinja “Stari Grad” u Sarajevu
- Narodna kuhinja “Merhamet” u Brezi,

- “Merhamet” u Kaknju,
- Osnovni odbor MDD “Merhamet” u Banjaluci,
- Kuhinja džemata Obradovac u Bosanskoj Gradišci,
- Kantonalna bolnica u Goraždu,
- Dom za stara i iznemogla lica u Goraždu,
- Udruženje MDD “Merhamet” u Goraždu,
- Narodna kuhinja “Imaret” u Tuzli,
- MFS – EMMAUS Centar Duje u Doboju Istok,
- MFS – EMMAUS u Zvorniku,
- Narodna kuhinja u Vitinici u Zvorniku,
- Dječji dom MFS–EMMAUS Centar u Potočarima,
- JU Dom za djecu bez roditeljskog staranja u Tuzli,
- Centar za djecu sa višestrukim smetnjama “Vrati mi osmijeh” u Živinicama,
- Narodna kuhinja “Merhamet” u Bosanskoj Dubici,
- Centar za djecu sa posebnim potrebama u Modriči,
- Gradska narodna kuhinja u Zenici,
- HO “Merhamet” u Zenici,

Prilog: Zbirni izvještaj o prikupljenim artiklima zekata na poljoprivredne proizvode 2022. godine

Artikal	Banja Luka	Bihac	Goražde	Mostar	Sarajevo	Tuzla	Travnik	Zenica	UKUPNO	Cijena	Ukupno KM
Krompir	690	4.180	2.240	10.300	8.340	18.897	24.925	26.157,5	95.729,5	1,35	129.234,00
Kupus	146		0,5	400	60	4.165	1.985	65	6.821,5	1,15	7.844,00
Luk, bijeli luk	145	15	66	955	301	2.269,5	1.368	2.229,5	7.349	1,35	9.921,00
Grah	130		23	80	37,5	295	309	233,5	1.108	5,95	6.592,00
Mrkva	42			23	63	425	73	164	770	2,25	1.732,00
Voće/sušeno (jabuka, kruška)	120		83	95	4,5	1.271	787	71,5	2.432	4,00	9.728,00
Med	77	307	2	259	57	60	2	7	769	20,00	15.380,00
Žitarice	700	680	176		500		20		2.076	1,26	2.615,00
Paprika			17	15	25	1.089	35	20	1.201	2,95	3.542,00
Paradajz, tikva				14	60	13	191	32	310	1,50	465,00
Ajvar, pekmez, sokovi, džemovi				30	10	284,5	22		346,5	6,00	2.079,00
Salata kisela				1			12		13	3,00	39,00
Orasi				6			30		36	5,00	180,00
Ulje				39		2.183	5		2.227	4,35	9.687,00
Šećer				68	5	397			470	2,15	1.010,00
Brašno				5		15.186	75	1.989	17.255	1,26	21.741,00
Namirnice (so, riža, geršl, vegeta, kava...)				61		512,2			573,2	2,35	1.262,00
Tjestenina				35		503			538	4,10	2.205,00
Ostalo – kg/l	180		38	2		481,6	29	498	1.228,6	2,15	2.641,00
UKUPNO	2.230	5.182	2.607,5	12.388	9.463	48.072,6	29.856	31.467	141.253 kg		227.897,00
2021. godina		280	1.353	10.204	20.656	40.001	18.980	24.814	116.288 kg		
Razlika	2.230	4.902	1.254,5	2.184	-11.193	8.0716,6	10.876	6.653	24.965 kg		

- JU Predškolski odgoj i obrazovanje u Zenici,
- JU Đački dom "Nedžad Ibrišimović" u Zenici,
- "Zeleni polumjesec" u Zenici,
- HO "Merhamet" u Zavidovićima,
- HO "Merhamet" u Maglaju.

Saradnja Ureda za zekat i

Ureda za društvenu brigu u okviru akcije prikupljanja zekata na poljoprivredne proizvode

Ured za zekat bi pružao stalnu podršku ovoj aktivnosti u smislu pripreme reklamnog materijala, radionica

i predavanja na terenu, osiguravanju stručne pomoći za specifične poslove, promociji najuspješnijih pojedinaca, džemata i međžlisa te medijsku prezentaciju postignutih rezultata.

Ured za društvenu brigu bi nastavio, kroz projekte koje realizira na terenu, pružati podršku u podjeli prehrambenih paketa.

Zaključak

Na nekim područjima Bosne i Hercegovine Islamska zajednica kontinuirano vrši prikupljanje zekata na poljoprivredne proizvode već nekoliko decenija i većinu prikupljenih

proizvoda usmjerava kao ispomoć u ishrani korisnika internata odgojno-obrazovnih ustanova Islamske zajednice. Akcijom zekata na poljoprivredne proizvode zaokružuje se integralni proces organiziranog prikupljanja zekata na području Bosne i Hercegovine i omogućava vjernicima lakše izvršavanje ove islamske obaveze. Kao društveno odgovorna zajednica, Islamska zajednica putem Ureda za društvenu brigu, nakon zadovoljavanja potreba svojih odgojno-obrazovnih ustanova, višak prikupljenih proizvoda distribuira socijalnim i humanitarnim institucijama i organizacijama.

Literatura

(2012) *Kur'an s prijevodom Besima Kor-kuta*, Sarajevo, Sarajevo: El-Kalem.
Buhari (el-), Muhammed ibn Ismail (2008). *Buharijeva zbirka hadisa*, prijevod: Hasan Škapur i Hasan Makić, Sarajevo, Visoki saudijski komitet za pomoć BiH.

Hasani, Mustafa i Ćeman, Senad (2019). *Zbornik radova – Zekat na poljoprivredne proizvode, stoku i trgovačku robu, Osnovne potrebe i njihov utjecaj na zekat*, Sarajevo: El-Kalem.
Sejjid, Sabik (2007). *Fikbus-sunne*, Sarajevo: Bookline.

Nasr, Seyyed Hossein (2001). *Susret čovjeka i prirode – duhovna kriza modernog čovjeka*, prijevod i pogovor Enes Karić, Sarajevo: El Kalem.
Tuhmaz, Abdulhamid Mahmud (2004). *Hanefijski fikih*, Sarajevo: Haris Grabus.

الموجز

تحديات جباية زكاة المنتجات الزراعية

وحيد أرناؤوط

تعمل المشيخة الإسلامية على تحصيل زكاة المنتجات الزراعية بشكل منظم لسنوات عديدة. ويرافق هذا النشاط سلسلة من التحديات تبدأ بتعريف المسلمين بأحكام إخراج زكاة المنتجات الزراعية، ثم جمعها ونقلها وتخزينها وتوزيعها. إن سعي المشيخة الإسلامية في المقام الأول لتمكين المسلمين من أداء هذا الفرض يُلزم جميع الوحدات التنظيمية بالعمل في الوقت المناسب وبإحساس عال من المسؤولية. وإلى جانب حقيقة أن المنتجات التي يتم جمعها تلبى إلى حد كبير احتياجات المؤسسات التعليمية التابعة للمشيخة الإسلامية، يجدر بالذكر توزيع كميات كبيرة من المنتجات عبر مكتب الرعاية الاجتماعية على المؤسسات المختصة برعاية الفئات المحتاجة في المجتمع. يشير هذا المقال إلى الحاجة إلى تطوير القدرات الذاتية لاستلام المنتجات الزراعية المجمعة وتخزينها وحفظها لفترات طويلة وتوزيعها.

الكلمات الرئيسية: زكاة المنتجات الزراعية، المشيخة الإسلامية، المؤسسات التعليمية، مكتب الرعاية الاجتماعية.

Summary

CHALLENGES IN THE COLLECTION OF ZAKAT ON AGRICULTURAL PRODUCTS

Vehid Arnaut

The Islamic Community has been collecting zakat on agricultural products for a long period of time. However, this activity is facing a number of challenges. Those include: the education of jamaats about the regulations regarding the obligation of zakat on agricultural products, the collection, transportation and storage, and distribution of the zakat. The Islamic Community here is responsible for providing a way for the faithful to abide by this religious obligation, to make sure that all the organizational units are acting correctly, timely, and reliably. It is important here to say that the products collected thus are not only a major part of the provision for educational institutions of the Islamic Community, but a significant amount of these products is distributed through the Office for Social Care of the Islamic Community to the institutions that provide for the population at risk of poverty. This article points out the need for further development in regard to receiving, storage, preservation, and distribution of collected agricultural goods.

Keywords: zakat on agricultural products, the Islamic Community, educational institutions, Office for Social Care of the Islamic Community

URED ZA DRUŠTVENU BRIGU RIJASETA IZ I PROJEKTI MATERIJALNE POMOĆI I PODRŠKE

Ibrahim MALANOVIĆ

Ured za društvenu brigu Rijasetu IZ u BiH
ibrahim.malanovic@rijaset.ba

SAŽETAK: Ured za društvenu brigu pri Upravi za ekonomske i finansijske poslove Rijasetu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini novija je organizaciona jedinica u okviru Islamske zajednice. Autor u radu govori o djelovanju ovog Ureda od osnivanja 2014. do 2022. godine, a potom predstavlja značajnije projekte Ureda, njegove područne aktivnosti i saradnike s kojima Ured realizira humanitarne akcije. Svoje mnogobrojne projekte Ured realizira kroz deset fondova koje autor u radu ukratko predstavlja. Na kraju rada autor ukazuje na izazove koji stoje pred Uredom za društvenu brigu u narednom periodu.

Ključne riječi: Ured za društvenu brigu, Uprava za ekonomske i finansijske poslove, Rijaset, Bejtul-mal, humanitarni rad

Djelovanje Ureda za društvenu brigu Rijasetu IZ od osnivanja 2014. do danas

Reorganizacijom Rijasetu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini 2014. godine, na prijedlog uvaženog reisul-uleme dr. Husein-ef. Kavazovića, formiran je Ured za društvenu brigu pri Upravi za ekonomske i finansijske poslove Rijasetu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. S obzirom na to da se radilo o potpuno novoj organizacionoj jedinici, u prvoj godini djelovanja usvojen je niz normativnih akata kako bi se osiguralo da Ured provodi predviđene aktivnosti u skladu s Pravilnikom o radu Rijasetu. Uredu je dato u zadatak da dijeli dio sredstava od zekata i sadekatul-fitra iz Bejtul-mala, koji kur'anskom odredbom

pripada siromasima i nevoljnicima. Ta zadaća se vrši na osnovu usvojenih formulara i pravilnika Rijasetu, koji je imenovao i komisije za raspodjelu sredstava iz fondova na transparentan i pravedan način. Od samog osnivanja, primarni cilj Ureda se ogledao u disperziji adekvatne pomoći osobama u stanju potrebe. Ured raspolaže jednom osminom (1/8) sredstava iz Bejtul-mala, raspoređenih u različite fondove.

U proteklih osam godina (2014-2022) Ured je realizirao niz projekata u cijeloj Bosni i Hercegovini, kao i izvan domovine. Vršeci svoju primarnu zadaću, pomažući onima koji su u stanju socijalne potrebe, Ured doprinosi dobrom imidžu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini u njenom organiziranom i prepoznatljivom radu.

Putem Ureda se gradi mreža saradnika i prijatelja koji žele učestvovati u dobru. Uspostavljen da odgovori potrebama onih kojima je pomoć potrebna, Ured u svome djelovanju uključuje i različita udruženja, privredne subjekte i pojedince, te na taj način inovira svoje aktivnosti, s ciljem da pomoć i podrška dođu do što većeg broja ljudi.

Prve aktivnosti Ureda povezane su s pomaganjem pogođenih prirodnim nepogodama, poplavom i klizištima, koje su pogodile našu zemlju 2014. godine. Poslije toga Ured je inicirao i realizirao mnogo društveno korisnih projekata, od kojih izdvajamo sljedeće:

1. Program prevencije ovisnosti za koordinatoru, imame i vjeroučitelje na područjima svih muftijstava;

2. Organizacija seminara pod nazivom "Unapređivanje prava osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini";
3. Imenovanje koordinatora za društvenu brigu u svim muftijstvima, te komisija za socijalna pitanja u medžlisima i za pitanja potreba širokog spektra socijalnih kategorija u društvu;
4. Uvođenje vaučera/bonova koji se dodjeljuju osobama u stanju potrebe, kako bi se izbjegle određene zloupotrebe;
5. Na inicijativu reisul-uleme, revitaliziranje Gazi Husrevbegovog imareta u kojem je organizirana svakodnevna podjela 50 obroka socijalno ugroženim građanima;
6. Projekt "Pomoć starijim i iznemoglim osobama – kućna njege" realizira se na području šest muftijstava (Sarajevsko, Zeničko, Mostarsko, Tuzlansko, Travničko, Bihaćko), a njegov poseban efekt postignut je u periodu pandemije COVID-19;
7. Putem Ureda se pruža pomoć i podrška u vanrednim okolnostima (zemljotresi, požari, poplave, klizišta, pandemija i dr.).

Ured godišnje obradi oko 3.500 pismenih i na stotine usmenih zahtjeva za pomoć socijalno ugroženim građanima s područja cijele Bosne i Hercegovine. Za svoj rad odgovoran je Upravi za ekonomske i finansijske poslove Rijasetu.

Značajnije aktivnosti Ureda za društvenu brigu

Aktivnosti Ureda su konstantne i transparentne. U nastavku donosimo kratak pregled nekoliko značajnijih aktivnosti:

- a) Islamska zajednica je putem Ureda za društvenu brigu osigurala više od 2,7 miliona KM za sanaciju šteta od poplava u Bosni i Hercegovini 2014. godine.
- b) Na godišnjem nivou se izdvajaju stotine hiljada KM iz

Fonda Bejtul-mal učenicima i studentima za stipendije i pomoći za školovanje.

- c) Osigurana su znatna sredstva za liječenje sirijskih izbjeglica i edukaciju djece u školama u Turskoj.
- d) U saradnji s Međunarodnim forumom solidarnosti "Emmaus", MDD "Merhamet", Društvom Crvenog krsta/križa BiH i Crvenog križa Federacije BiH, pružana je kontinuirana finansijska i pomoć u preradevinama od kurbanskog mesa koje su distribuirane među migrantima.
- e) U saradnji s Vakufskom direktijom, Ured za društvenu brigu svake godine osigura pet hiljada ramazanskih paketa.
- f) U saradnji s državnim i humanitarnim organizacijama kao što su Ministarstvo vakufa i islamskih pitanja Katar, Qatar Charity, WAMY, Turski crveni polumjesec, Kulturni centar Kralj Fahd i dr. godišnje se dodjeljuje oko deset hiljada paketa širom Bosne i Hercegovine, a za osobe u stanju socijalne potrebe.
- g) Svake godine realizira se projekt "Hiljadu ramazanskih paketa", u saradnji s BBI bankom.
- h) Ured je nosilac projekta "Hiljadu bajramskih paketića za mektebske polaznike u povratničkim džematima", ali i za određena udruženja za pomoć djeci s poteškoćama u razvoju i za predškolske ustanove.
- i) Posredstvom Ureda za društvenu brigu i Vakufske direktije, Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini je donirala sredstva za nabavku neurofeedback aparata za Udruženje "Mali svijet" u Lukavcu, koje brine o razvoju djece s autizmom.
- j) Realizirana je podjela školskih torbi i pribora za učenike u povratničkim mjestima.
- k) Pružana je kontinuirana podrška organizacijama "Emmaus" i centrima "CROPS" i Suhodol,

Edukativnom centru u Novoj Kasabi u kojem se školuju bošnjačka djeca iz Konjević Polja, te istom centru u Vrbanjcima.

- 1) Pružana je podrška u vanrednim okolnostima, kao što su zemljotresi u Albaniji, Hrvatskoj i Stocu u Bosni i Hercegovini, pomoć u sanaciji šteta od požara, poplava, klizišta, pandemije i dr.

Ostale izdvojene aktivnosti

U dosadašnjem periodu Ured za društvenu brigu kontinuirano je provodio i druge aktivnosti poput:

1. Dodijeljeno je 30 krava, od kojih 15 u saradnji s udruženjem "Oh Sweet Ummah" iz Engleske.
2. Realiziran je projekt dodjele platenika za 78 korisnika na području Sarajevskog, Mostarskog, Travničkog, Zeničkog i Banjalučkog muftiluka, u saradnji s međunarodnom organizacijom "Islamic Relief".
3. Izvršena je dodjela poljoprivrednih mašina na područjima Janje, Bijeljine i Goražda, u saradnji s HO "Udruženje za blagostanje".
4. Osigurano je 30 invalidskih kolica, doniranih od turske HO "Be Aid" sa sjedištem u Belgiji, namijenjenih za pacijente u bolnicama i invalidne osobe.
5. U saradnji s Vojnim muftijstvom, prigodno su darovani kadeti Oružnih snaga Bosne i Hercegovine za uloženi trud u sticanju primarnih vještina na obuci.
6. Vršena je priprema i podjela ramazanskih iftara, u saradnji s javnom kuhinjom "Stari Grad" u Sarajevu i Svjetskom asocijacijom muslimanske omladine "Wamy".
7. Realiziran je projekt "Iftari za socijalno ugrožene".
8. Izgrađena je kuća šestočlanoj povratničkoj porodici Sokolović u selu Hrenovica, općina Pale-Prača, u saradnji s Mešihatom IZ u Sloveniji).

Aktivnosti Ureda u periodu pandemije COVID-19

Rijaset je tokom pandemije virusa COVID-19 posredstvom Ureda izdvojio značajna novčana sredstva za podršku medicinskim timovima koji su iz Bosne i Hercegovine boravili u Sandžaku, da bi poduprli tamošnje napore u suzbijanju širenja virusa. Ured je dodijelio hiljade maski, vizira i zaštitne opreme zdravstvenim ustanovama u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji. Tokom ramazana u vrijeme pandemije realiziran je projekt "Iftari na kućnu adresu". Pružana je svakodnevna podrška i pomoć pojedincima, udruženjima i ustanovama pogođenim pandemijom, a iskazana je i posebna briga prema starijim i iznemoglim osobama.

Fondovi i podfondovi Ureda za društvenu brigu

Sredstva iz Bejtul-mala, kojima Ured raspolaže, raspoređena su u fondove. U nastavku rada ukratko ćemo ih predstaviti.

Fond za osobe u stanju socijalne potrebe

Jedan od najznačajnijih jeste Fond za pomoć osobama u stanju socijalne potrebe. Ova pomoć se upućuje preko džematskih imama, koji najbolje poznaju potrebe svojih džematlija. Na osnovu zahtjeva i dostavljene dokumentacije, te preporuke mjesnog imama, Komisija za dodjelu socijalne pomoći predlaže dodjelu jednokratne pomoći prema potrebi, a shodno raspoloživim sredstvima. Uglavnom je većina zahtjeva opravdana i Ured nastoji odgovoriti pozitivno, vodeći računa o ravnomjernoj raspodjeli tokom cijele godine. Pored novčane pomoći, dodjeljuju se i bonovi/vaučeri, koje korisnici mogu iskoristiti u trgovačkom lancu Bingo i kupiti sve artikule osim alkohola i duhanskih proizvoda. Također, stalni vid pomoći su prehrambeni i higijenski paketi, koji se dodjeljuju tokom cijele godine.

Fond za fidju i kefaret

Kako veliki broj vjernika, posebno u dijaspori, živi i radi u mjestima u kojima ne poznaje muslimana siromaha koji može biti korisnik fidje, Vijeće muftija je na svojoj petnaestoj redovnoj sjednici, održanoj u Sarajevu 21. marta 2018. godine, donijelo fetvu o dozvoli institucionalnog prikupljanja i raspodjeli fidje i kefareta, čime Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini ne mijenja suštinu fidje i kefareta, jer njihovi korisnici i dalje ostaju isti, tj. siromasi i nevoljnici, ali se njome omogućava vjernicima da na lakši, sigurniji i svrsishodniji način izvrše spomenute vjerske obaveze.

U fondu za fidju i kefaret sva sredstva se usmjeravaju za potrebe siromašnih u toku ramazana, najčešće podjelom iftara i humanitarnih paketa.

Fond za pomoć društveno korisnim udruženjima i organizacijama

Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini u promociji dobra saraduje s odgovornim i korisnim organizacijama i udruženjima, novčano pomažući njihove projekte i rad. Ured u svom registru ima oko 150 udruženja, organizacija i ustanova kojima pomaže. Neki od njih su: Udruženje Pokret "Majke enklave Srebrenica i Žepa", JU Zavodi Drin i Bakovići Fojnica, Udruženje "Sreća za sve" Travnik, "Udruženje paraplegičara i oboljelih od dječije paralize" Goražde, JU Specijalna biblioteka "Behram-beg" Tuzla, JU CROPS Smoluća-Lukavac, Udruženje "Žrtava i svjedoka genocida", Udruženje paraplegičara, oboljelih od dječije paralize i ostalih invalidnih lica Bijeljina, JU "Centar za djecu i odrasle osobe s posebnim potrebama" Zenica, Udruženje slijepih i slabovidnih osoba Bužim, Savez Udruženja gluhih i nagluhih FBiH, Udruženje "Zlatna ruka" Ilidža, KJU "Dom za socijalno-zdravstveno zbrinjavanje" Sarajevo, JU "Studentski centar" Sarajevo, Studentski centar IZ u BiH, MDD "Merhamet" Sarajevo, Banja Luka, Prijedor, KJU "Gerontološki centar" Sarajevo, zatim brojni vrtići i centri za socijalni rad.

Fond za prerađevine kurbanskog mesa

Ured za društvenu brigu, po osnovu sporazuma s grupacijama Akova Sarajevo i Bajra o preradi kurbanskog mesa, raspolaže jednim dijelom prerađevina od tog mesa, kojim pomaže gore navedene organizacije, udruženja, javne kuhinje, staračke domove, škole, vrtiće i druge ustanove.

Fond za pomoć migrantima

Od same pojave migrantske krize, Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini se aktivno uključila u pružanje pomoći ugroženim osobama iz ove kategorije ljudi, nabavkom hrane, lijekova i sanitetskog materijala. I danas Ured aktivno djeluje na ovom polju dodjelom donacija organizacijama koje direktno rade s migrantima, kao što su Crveni križ, "Merhamet" i MFS "Emmaus".

Fond za stipendije

Sredstvima iz ovog fonda pomažu se mladi ljudi koji stječu znanja. Prioritet imaju studenti i učenici s boljim prosječkom ocjena i lošijeg socijalnog statusa, oni koji dolaze iz višečlanih porodica, djeca iz jednoroditeljskih porodica, djeca bez oba roditelja ili djeca čiji su roditelji nezaposleni. Svake godine Rijaset u septembru raspisuje javni konkurs za dodjelu stipendija, na koji pravo prijave imaju svi redovni učenici srednjih škola i redovni studenti javnih fakulteta. Zvanični rezultati konkursa objavljuju se na službenoj stranici Islamske zajednice (islamskazajednica.ba). Odlukom Rijaset, godišnje se dodjeljuje 200 stipendija za studente, učenike srednjih škola i učenike i studente s poteškoćama u razvoju. Pored ovih, dodjeljuje se i deset stipendija učenicima i studentima iz Sandžaka. Prema odluci Rijaset, dodjeljuju se i stipendije za pobjednike na takmičenju iz *sire* – poznavanja životopisa Muhammeda, a.s. Također, deset stipendija dodjeljuje se učenicima u Srebrenici koji borave u Dnevnom centru MFS "Emmaus" u Potočarima, a određeni broj stipendija namijenjen je i za Dječiji dom u Mostaru. Značajno je napomenuti da je u vrijeme

pandemije COVID-19 dodijeljena pomoć za školovanje studentima iz drugih država: Kosova, Albanije, Palestine, Crne Gore, Sirije, Gane, Pakistana, Turske, Slovenije itd, a koji su se zatekli u teškoj situaciji zbog tada poznatih okolnosti. Godišnje se, pored stipendija, podijeli oko 300 drugih oblika pomoći za školovanje. Iz ovog fonda se izdvajaju i stipendije za magistarske i doktorske studije. Nerijetko se Uredu za društvenu brigu javljaju bivši stipendisti, koji su u životu ostvarili značajna postignuća, te putem zekata ili priloga žele pomoći njegov rad.

Fond za pomoć povratnicima i povratničkim medžlisima

Od završetka Agresije na našu zemlju i povratka muhadžira na svoja ognjišta, Islamska zajednica je u okviru fonda Bejtul-mal osnovala poseban fond isključivo namijenjen za pomoć povratnicima, povratničkim džematima i medžlisima. Poznato je da je tokom Agresije na Bosnu i Hercegovinu devastirano i uništeno 614 džamija. Zajednica je uspjela obnoviti većinu njih, a Fondom za pomoć povratničkim medžlisima kontinuirano se pomaže oko 120 džemata na području 55 medžlisa u Bosni i Hercegovini. Vratiti se na uništena imanja značilo je početi iznova, pa je Ured posebno osjetljiv na zahtjeve koji stižu iz povratničkih sredina, a na koje se nastoji pozitivno odgovarati.

Fond za pomoć porodicama imama šehida

Putem ovog fonda pedeset supruga imama šehida prima mjesečnu naknadu, simboličnu ali važnu, jer Zajednica i na taj način pokazuje da žrtva imama šehida nije zaboravljena. Rijaset je značajnom broju ovih porodica pomogao u rješavanju stambenih pitanja, stipendiranju djece i pomoći u liječenju.

Fond za liječenje imama i pomoć penzionisanim imamima

Oko 300 imama penzionera prima minimalnu penziju, nedovoljnu za osnovne životne potrebe. Rijaset

je oformio ovaj fond da se, makar simbolično, pomogne ovoj kategoriji. Reislul-ulema posebno ističe brigu o imamima, te se putem ovog fonda pruža pomoć u njihovom liječenju. Nakon zahtjeva i preporuke muftija ili glavnih imama, Ured distribuira pomoć imamima. U toku ramazana imamima penzionerima se kao hedija dodjeljuje iznos u visini dvije njihove prosječne penzije.

Fond "Fir-rikab"

Ovo je poseban fond iz kojeg se pomažu porodice koje su se zbog specifičnih okolnosti našle u veoma teškoj socijalnoj situaciji.

Projekt pomoć starijim i iznemoglim osobama

Krajem 2019. godine urađen je i Rijasetu predložen pilot-projekt za područja Sarajeva i Zenice: "Pomoć starijim i iznemoglim osobama – kućna njega", koji je kasnije proširen na još četiri muftijstva. Tako je od početka 2020. godine na području šest muftijstava obavljeno više od 5.000 posjeta u saradnji s imamima, mualimama, mrežom mladih i aktivistima odjela za brak i porodicu i volonterima. Danas se ovaj projekt realizira u Sarajevu, Zenici, Tuzli, Mostaru, Travniku i Bihaću, uz moto iz kur'anskog ajeta: *Smiluj im se, kao što su se oni nama smilovali.*

Saradnja s organizacionim jedinicama Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini

Saradnja s upravama, uredima, odjelima Rijasetu IZ, muftijstvima, medžlisima, kao i drugim organizacionim jedinicama Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini koje su direktno ili indirektno vezane za realizaciju projekata i aktivnosti Ureda za društvenu brigu, pretpostavka je za njegov uspješan rad. Posebno ističemo uspješnu saradnju s imamima, koordinatoricama odjela za brak i porodicu i mrežom mladih, jer su to najbolji poznavaoi potreba vjernika u

džematima. Dostignuti nivo saradnje Ureda s drugim organizacionim jedinicama Islamske zajednice potrebno je unapređivati i jačati uz međusobno uvažavanje i poštovanje.

Saradnja s trećim licima u realizaciji projekata

Ured za društvenu brigu Rijasetu Islamske Zajednice ostvaruje saradnju s humanitarnim organizacijama, centrima za socijalni rad, domovima za djecu bez roditeljskog staranja, javnim ustanovama (škole, vrtići, bolnice i domovi zdravlja), studentskim domovima, domovima za smještaj starijih i iznemoglih osoba, općinama i mjesnim zajednicama. Mreža saradnika Ureda kontinuirano se širi, a prijatelji Ureda širom zemlje i svijeta prepoznali su njegovu plemenitu misiju otvorivši vrata za saradnju poput: HO Qatar Charity, Ministarstvo vakufa i islamskih pitanja Katar, WAMY, TIKA, turski Crveni polumjesec, Ambasada Narodne Republike Kine u BiH, Kulturni centar "Kralj Fahd", Asocijacija medicinskih radnika "BIMA" i mnogi drugi. S pomenutim institucijama i organizacijama Ured nastoji doprinijeti boljem položaju ranjivih i marginaliziranih kategorija stanovništva u našem društvu.

Medijska prezentacija aktivnosti Ureda za društvenu brigu

Jasno, blagovremeno i kvalitetno, Ured razmjenjuje informacije s novinarima Media centra Islamske zajednice u BiH (Radio-televizija BIR, IIN *Preporod*, preporod.info i MINA). Ured na kraju svake godine biltenom o aktivnostima nastoji predstaviti svoj rad u toku protekle godine. Međutim, eksterno komuniciranje prema masovnim medijima vrlo je osjetljivo i zahtjevno jer Ured, čuvajući dostojanstvo osoba koje pomaže, nerijetko ne objavljuje detalje o njima. Aktivnosti humanitarno-socijalnog karaktera jesu misija Ureda, ali Ured ne može zadovoljiti sve socijalne potrebe naših

korisnika o kojima bi se sistemski trebala brinuti država. Koliko su sredstva Ureda ograničena pokazat ćemo na primjeru sarajevske općine Centar, koja, po klasifikaciji budžeta za 2022. godinu, u fondu "socijalna zaštita" na raspolaganju ima 1.727.348 KM namijenjenih za područje te općine, dok Ured za društvenu brigu ima znatno manja sredstva za istu namjenu za prostor cijele Bosne i Hercegovine.

Izazovi u realizaciji projekata Ureda za društvenu brigu

Veliki izazov je neadekvatan skladišni prostor Ureda, potreban zbog prihvata, sortiranja, čuvanja, kao i distribucije, prije svega, artikala iz humanitarnih donacija. Ovaj problem posebno je izražen tokom jeseni za vrijeme akcije prikupljanja zekata na poljoprivredne proizvode koji se usmjeravaju za ishranu korisnika odgojno-obrazovnih ustanova Islamske

zajednice i za pomoć humanitarnim organizacijama i socijalno ugroženim građanima. Svakako je potrebno raditi na povećanju sredstava kojima Ured raspolaže, a kako bi se pozitivno odgovorilo na zahtjeve za pomoć. Da bi i simbolično zadovoljio potrebe svih svojih korisnika, posebno stipendista, Ured neprestano ulaže napore na prikupljanju sredstava koje kasnije distribuira korisnicima, čime se postiže opća društvena korist.

الموجز

مكتب الرعاية الاجتماعية في رئاسة المشيخة الإسلامية ومشاريع المساعدات والدعم المادي

إبراهيم مالانوفيتش

يعتبر مكتب الرعاية الاجتماعية لدى إدارة الشؤون الاقتصادية والمالية في رئاسة الإسلامية في البوسنة والمهرسك من الوحدات التنظيمية الحديثة في المشيخة الإسلامية. يتحدث الكاتب في هذا المقال عن أنشطة هذا المكتب منذ إنشائه في عام 2014 وحتى عام 2022، ثم يعرض مشاريع المكتب الأكثر أهمية وأنشطته الإقليمية، والمتعاونين الذين ينفذ المكتب معهم الحملات الإنسانية. ينفذ المكتب مشاريعه العديدة عبر عشرة صناديق، يعرضها الكاتب بإيجاز في هذا المقال. وفي الخاتمة يشير الكاتب إلى التحديات التي تواجه مكتب الرعاية الاجتماعية في الفترة المقبلة.

الكلمات الرئيسية: مكتب الرعاية الاجتماعية، إدارة الشؤون الاقتصادية والمالية، رئاسة المشيخة، بيت المال، العمل الإنساني.

Summary

THE OFFICE FOR SOCIAL CARE OF THE RIYASAT OF THE ISLAMIC COMMUNITY AND ITS PROJECTS FOR THE MATERIAL ASSISTANCE AND SUPPORT

Ibrahim Malanović

The Office for Social Care as a part of the Directorate for economic and financial affairs of the riyasat of the Islamic Community in Bosnia and Heryegovina is a yung organizational unit of the Islamic Community. The author here relates of the unit's activities from the time of its foundation in the year 2014 to the year 2022, presenting the outlines of significant projects of this Office, its field activities, and the list of cooperators the Office is working with in its humanitarian activities. Numerous projects of this Office are carried out through the ten funds which are briefly presented in this article. The author concludes by pointing out the challenges facing the Office for Social Care in the upcoming period.

Keywords: Office for Social Care, Directorate for Economic and Financial Affairs, Riyasat, Baytu-l-mal, humanitarian activities

AKCIJA KURBANA U MEDRESAMA ISLAMSKE ZAJEDNICE U BOSNI I HERCEGOVINI

Ahmed HATUNIĆ

Behram-begova medresa u Tuzli
hatunicahmed@hotmail.com

SAŽETAK: Ovaj rad bavi se akcijom žrtvovanja kurbana za potrebe medresa Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini čiji su počeci vezani za Gazi Husrev-begovu medresu i Kurban-bajram 1961. godine. U njemu je ukratko izloženo šerijatskoppravno utemeljenje akcije, uključujući pojašnjenje i definiciju pojma kurbana, kategorizaciju obaveze i njene vrijednosti te historijski tok organiziranog žrtvovanja kurbana u Bosni i Hercegovini. Redovi koji slijede sadrže odgovore na pitanja: kako je ova akcija organizirana u medresama Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i kakve su njene perspektive u budućnosti?

Ključne riječi: kurban, Kurban-bajram, tradicija, žrtvovanje, Islamska zajednica, medresa, Islamska gimnazija, akcija kurbana, kurbansko meso, kurbanska kožica

Uvod

Na osnovu zaključka Vijeća muf-tija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini (broj 03-2-121/21, od 23. safera 1443./30. septembra 2021. godine) o organiziranju tematske sjednice Vijeća o zekatu, sadekatul-fitru i kurbanu, a u čijem radu će učestvovati predstavnici Ureda za zekat, Ureda za društvenu brigu i akademske zajednice (profesori s fakulteta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini), izrađen je referat o temi *Akcija kurbana u medresama Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*. Ovim referatom bi se trebalo odgovoriti na pitanja kako je ova akcija organizirana u medresama Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i kakve su njene perspektive u budućnosti. Referat je izrađen

na osnovu podataka i informacija iz svih medresa u Bosni i Hercegovini i Sandžaku (8 medresa), te Islamske gimnazije dr. Ahmeda Smajlovića iz Zagreba (ukupno 9 odgojno-obrazovnih ustanova). To su:

- Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu,
- Medresa Reis Ibrahim-ef. Maglajlić u Banjoj Luci,
- Karadoz-begova medresa u Mostaru,
- Behram-begova medresa u Tuzli,
- Medresa Reis Džemaludin-ef. Čaušević u Cazinu,
- Elči Ibrahim-pašina medresa u Travniku,
- Medresa Osman-ef. Redžović u Velikom Čajnom,

- Medresa Gazi Isa-beg u Novom Pazaru i
- Islamska gimnazija dr. Ahmeda Smajlovića u Zagrebu.

Dugujemo zahvalnost direktorima svih pobrojanih ustanova, rukovodiocu Vjersko-prosvjetne službe Islamske zajednice u Srbiji, te Upravi za ekonomske i finansijske poslove Rijasetu IZ u BiH, koji su za potrebe izrade ovoga referata ustupili neophodne podatke.

1. Šerijatskoppravna polazišta

Žrtvovanje kurbana u danima Bajrama jedan je od ibadeta utemeljenih na ajetima Časne Knjige, sunnetu Poslanika, a.s., ali i tradiciji drugih Allahovih poslanika, naročito Ibrahima,

a.s. Prinošenje kurbana podrazumi-jeva žrtvovanje/klanje životinje (deva, goveče ili bravče: ovca ili koza), propisane dobi i karakteristika u danima Kurban-bajrama, radi približavanja/ibadeta Uzvišenom Allahu.

O pitanju propisanosti i zakonitosti žrtvovanja kurbana postoji konsenzus (الإجماع) islamskih učenjaka, koji su konstatairali veliki učenjaci ummeta, poput Ibn Kudame, Ibn Dekika el-Idaa, Ibn Hadžera, El-Ševkanija i dr. Jedan dio islamskih pravnika žrtvovanje kurbana u danima Bajrama smatra vadžibom (Ebu Hanife, imam Evzai, imam Lejs i imami Ahmed, po jednom rivajetu), dok ga većina smatra pritvrđenim sunnetom – sunne muekkede (malikije, šafije, hanbelije, zahirije, Ebu Jusuf, učenik imama Ebu Hanife, po jednoj predaji).

Uzvišeni kaže:

﴿إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ (1) فَصَلِّ لِرَبِّكَ
وَاحْتَرِ (2) إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ (3)﴾
[سورة الكوثر: 1-3]

“Mi smo ti, uistinu, mnogo dobro dali, zato se Gospodaru svome moli i kurban kolji, onaj koji tebe mrzi sigurno će on bez spomena ostati.” (El-Kevser, 1-3)

قُلْ إِنْ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي
لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

“Reci: ‘Klanjanje moje, i obredi moji, i život moj, i smrt moja doista su posvećeni Allahu, Gospodaru svjetova.’” (El-En’am, 162)

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِيَدْكُرُوا اسْمَ
اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِّنَ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ
فَلِأَلْهَمِكُمُ إِلَهًا وَاحِدًا فَلَهُ أَسْلِمُوا وَيَتَّبِعِ
الْمُحْسِنِينَ

“Svakoj vjerskoj zajednici propisali smo klanje kurbana, da bi spominjali Allahovo ime prilikom klanja stoke koju im On daje. Vaš Bog je jedan Bog, zato se samo Njemu iskreno predajte! A radošnom viješću obraduj poslušne.” (El-Hadždž, 34)

U hadisu koji prenosi Enes b. Malik kaže se da je “Allahov Poslanik, a.s., svojom rukom, kao kurbane zaklao dva krupna, crno-bijela, rogata ovna. Izgovorio je bismilu, donio

tekbir i pritisnuo ih nogom po vratu.” (Muslim, 2004:574)

Abdullah b. Omer prenosi da je “Allahov Poslanik, a.s., svake od deset godina, koliko je proveo u Medini, klao kurbana.” (Tirmizija, 2004:4/395)

Aiša, r.a., prenosi da je Allahov Poslanik, a.s., rekao da “čovjek na Kurban-bajram ne može ništa draže Allahu uraditi nego što je pustiti krv (kurbana). Kurban će na Sudnjem danu doći sa svojim rogovima, papcima i runom (dlakom). Kurbandska krv stigne prije do Allaha, džellešanuhu, nego što padne na zemlju. Zato se i vi radujte kurbanu!” (Tirmizija, 2004:4/385)

Tradicija žrtvovanja kurbana u ime Uzvišenog seže do početka čovječanstva, kada su dvojica Ademovih, a.s., sinova prinijeli žrtvu. O tome pripovijeda Kur’an:

وَإِثْلَ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا
قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ
الْآخَرَ قَالَ لَأَفْتُلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ
مِنَ الْمُتَّقِينَ

“I ispričaj im o dvojici Ademovih sinova, onako kako je bilo, kada su njih dvojica žrtvu prinijeli, pa kada je od jednog bila primljena, a od drugog nije. Ovaj je rekao: ‘Sigurno ću te ubiti!’ Allah prima samo od onih koji su dobri’, reče onaj.” (El-Maide, 27)

U svim krajevima u kojima žive muslimani u Bosni i Hercegovini i državama okruženja (Sandžak, Srbija, Crna Gora, Sjeverna Makedonija, Kosovo, Hrvatska, Slovenija...), u narodu je poznato kur’ansko kazivanje o Ibrahimu, a.s., kome je od Uzvišenog naredeno da žrtvuje svoga sina Ismaila, a.s., koji je zamijenjen velikim kurbanom:

وَقَدِيدًا بَذِيعَ عَظِيمٍ

“i kurbanom velikim ga iskupismo.” (Es-Saffat, 107)

Iako žrtvovanje kurbana spada u red drugostepenih obaveza (vadžib), shodno propisima hanefijskog mezheba, radi se o ibadetu i propisu koji su naši muslimani vjerno izvršavali, pa

i u vremenu ekonomskih teškoća i socijalističke vladavine. Obaveznost ovoga ibadeta utemeljena je na hadisu Allahovog Poslanika, a.s.:

مَنْ وَجَدَ سَعَةً فَلَمْ يُصَحِّحْ فَلَا يَثْرَبَنَّ
مُصَلًّا

“Ko bude imao mogućnosti, a ne žrtvuje kurbana, neka se ne približava mjestu klanjanja naših bajram-namaza (musalla).” (Ibn Madže, 2009:2/1044)

Žrtvovati kurbana dužna je svaka osoba koja je slobodna, musliman, punoljetna, razumna, imućna i nije na putu (mukim). U tome nema razlike između žene i muškarca. *Imućna osoba* koja je dužna žrtvovati kurban, shodno hanefijskoj pravnoj školi, jeste ona osoba koja posjeduje nisab – višak imovine u odnosu na osnovne kućne potrebe u iznosu 91,6 grama zlata ili 641,50 gram srebra, što za mjesec šaban i ramazan 1444. hidžretske ili 2023. godine u novcu iznosi 9897 KM. (Odluka Vijeća muftija br. 03-2-11/23 od 14. februara 2023. godine) Drugi mezhebi (šafijski, malikijski i hanbelijski) za imućnu osobu ne uvjetuju posjedovanje iznosa nisaba već zahtijevaju posjedovanje iznosa cijene kurbana ukoliko predstavlja višak u odnosu na osnovne potrebe čovjeka i njegove porodice (šafije), ili zahtijevaju posjedovanje iznosa cijene kurbana koja im nije nužna za zadovoljenje osnovnih potreba (malikije), ili zahtijevaju da čovjek bude u mogućnosti obezbijediti iznos cijene kurbana pa makar ga pozajmio od nekoga uz uvjet da pozajmljeni iznos može vratiti (hanbelije).

Vrijeme žrtvovanja kurbana, prema hanefijskoj i većini drugih pravnih škola (malikije i hanbelije), počinje nakon klanjanja bajram-namaza prvoga dana i traje do kraja trećeg dana Bajrama (akšam-namaza). Prema šafijskoj pravnoj školi, to vrijeme počinje nakon klanjanja bajram-namaza prvog dana i traje do kraja četvrtoga dana kurban-bajrama (akšam-namaza). To je stav Ibn Tejmije, Ibn Kajjima, El-Ševkanija, Ibn Baza i nekih savremenih učenjaka.

2. Kratak historijski pregled vođenja akcije žrtvovanja kurbana u okviru Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini

Prvi kurban za potrebe jedne od medresa u Bosni i Hercegovini je žrtvovan u dvorištu Gazi Husrev-begove medrese Sarajevu, u Dobrovoljačkoj ulici, na prvi dan Kurban-bajrama 1961. godine, kao lični kurban muderisa hfz. Kamil-ef. Silajdžića. Ponukani ovim primjerom, u Gazi Husrev-begovoj medresi 1964. godine počinju organiziran pristup žrtvovanja kurbana za potrebe ishrane učenika. Početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća, dolaskom, tada mladih, profesora u službu u Gazi Husrev-begovu medresu Ferhat-ef. Šete, rahmetli Ibrahim-ef. Džananovića i rahmetli Nijaz-ef. Šukrića, postavljaju se temelji organiziranoj realizaciji akcije "Kurban za potrebe medrese" kasnije i Fakulteta islamskih nauka, a godinama poslije i u drugim medresama i obrazovnim ustanovama u Bosni i Hercegovini, Sandžaku i Hrvatskoj.

Tada nastaju prvi tekstovi u našim glasilima o ovoj temi i pišu se prve tematske hutbe o kurbanu za potrebe medrese i fakulteta.

Ranih devedesetih godina dvadesetog stoljeća (1992-1995), uporedo s Agresijom na Bosnu i Hercegovinu, nastaju ili reaktiviraju svoj rad, uz Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu, vjerovatno najznačajnije odgojno-obrazovne ustanove našega naroda: 5 bosanskohercegovačkih medresa (s izuzetkom medrese Reis Ibrahim-ef. Maglajlić, koja je otvorena 2020. godine), te medresa u Zagrebu (1993), danas Islamska gimnazija, dok je medresa Gazi Isa-beg počela sa svojim radom 17. septembra 1990. godine.

S osnivanjem ili reaktiviranjem rada medresa u BiH, Sandžaku i Hrvatskoj, pokrenuta je i akcija žrtvovanja kurbana za njihove potrebe. Po završetku Agresije na Bosnu i Hercegovinu, ona dobiva svoje jasne forme, svake godine bivajući sve važnijom i postajući značajan ekonomski i finansijski oslonac u radu svake ustanove.

3. Ostvareni rezultati

U posljednjim godinama, akcija "Kurban za medrese" razvijala se na način da je u potpunosti ili djelimično (Hrvatska i Sandžak) zadovoljavala potrebe odgojno-obrazovnih ustanova, kada su meso i prerađevine od mesa u pitanju, otvarajući mogućnosti za određene vidove razmjene/kompenzacije kurbanskih mesnih prerađevina za druge potrebne artikle, poput pilećeg mesa i dr. Broj muslimana koji su davali povjerenje medresama u izvršavanju obaveze žrtvovanja kurbana rastao je iz godine u godinu, čime je u velikoj mjeri olakšan rad ustanova i čime su one dobivale veće mogućnosti da budu od pomoći organima Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i lokalnoj zajednici na svome području u realizaciji prvenstveno vjersko-obrazovnih, ali i humanitarnih programa.

Značajno je da se veliki broj kurbana u Bosni i Hercegovini nabavlja iz povratničkih sredina, na način da medrese otkupljuju sva krupna grla stoke koja ispunjavaju šerijatske, pravne i veterinarske uvjete za kupovinu i žrtvovanje, a u vlasništvu su povratnika.

Tako se ekonomski jača povratnička populacija, koja može biti uvjerenjena da će stoku koju uzgoji moći plasirati tokom Kurban-bajrama za potrebe ove akcije.

Nekoliko medresa već godinama učestvuje u akciji Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini otkupom određenog broja grla sitne stoke od povratnika, donirajući u potpunosti meso i kožu za potrebe Bošnjaka muslimana u povratničkim sredinama.

U svim medresama i Islamskoj gimnaziji u posljednjih pet godina registriran je dostatan broj uplata koji je uglavnom mogao zadovoljiti njihove potrebe, što nije bio slučaj u nekim prošlim vremenima. Postepeno je raslo povjerenje muslimana, tako da se broj uplata kurbana u posljednjih desetak godina gotovo udvostručio, na čemu bi se, promotivnim aktivnostima u našim džematima i medžlisima, moglo dodatno poraditi.

Svaka od medresa i gimnazija značajne količine mesa doniraju narodnim kuhinjama, obdaništima, javnim socijalnim ustanovama, humanitarnim organizacijama i pojedincima. Također, medrese resursima koje ostvare u akciji zadovolje u velikoj mjeri svoje i potrebe drugih odgojno-obrazovnih ustanova Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini na svome području, te podrže edukativne projekte i programe na području i organizaciji muftijstva kojem pripadaju.

4. Načini provođenja akcije "Kurban za medrese"

Akcija "Kurban za medrese" u svakoj ustanovi se odvija po određenom planu i u koordinaciji vlastite komisije, dok u Sandžaku taj posao radi Mešihat IZ u Srbiji. Usvajanje plana Akcije i imenovanje komisije za realizaciju i njenog predsjednika u nadležnosti je školskih odbora medresa. Usvajanju plana prethodi sastanak direktora medresa i predsjednika komisija za akciju "Kurban za medrese" (koji su u pravilu pomoćnici direktora za učenički dom) s predstavnicima Uprave za ekonomske i finansijske poslove Rijaset IZ u Bosni i Hercegovini. Na tim sastancima se utvrdi prijedlog cijene kurbana, koju nakon toga usvaja Rijaset, te se dogovaraju osnovne smjernice, pravci i tokovi godišnje akcije, sa specifičnostima koje donosi svaka godina. Potom slijedi promoviranje Akcije putem štampanih i elektronskih medija, promotivnih materijala, reklama i hutbi o kurbanu, koja se kazuje u svim džamijama Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Svaka ustanova na početku Akcije poziva potencijalne dobavljače za nabavku i izvršioce klanja stoke za kurbane (ovlaštene klaonice), te firme za otkup kurbanskih kožica da dostave svoje ponude. Na prijedlog komisija, prihvataju se ponude i ugovaraju poslovi, a da bi se osigurala pravovremena realizacija Akcije, jer je važno na vrijeme i u skladu sa šerijatskim propisima obaviti klanje kurbana. Sa svim ponuđačima potpisuju se ugovori o nabavci

stoke, te se usaglašavaju cijene za živu vagu krava, junica ili cijena sitne stoke za medrese koje u akciji nabavljaju tu stoku. Svako goveče prije potpisivanja ugovora biva obavezno pregledano od imenovane komisije. Sva stoka koja se žrtvuje u ovoj akciji mora obavezno ispunjavati šerijatske uvjete za kurban i posjedovati urednu veterinarsku dokumentaciju, po važećim zakonima i propisima Bosne i Hercegovine.

Žrtvovanje kurbana, distribucija i skladištenje kurbanskog mesa odvija se pod nadzorom profesora medresa. U realizaciji ove akcije (priprema mesa i njegovo skladištenje, priprema mesa za podjelu 1/3 uplatiocima kurbana i drugi poslovi) učestvuju, u pravilu, kompletno nastavno i ostalo osoblje zaposleno u medresama, kao i određeni broj učenika. Određena količina kurbanskog iskoštenog mesa, potrebna za rad kuhinja medresa, deponuje se u posebnim skladištima, koja posjeduju savremene rashladne uređaje (posjeduju ih sve osim medrese u Banjaluci), određena količina se daje na preradu i kompenzaciju za druge proizvode kompanijama koje se bave preradom mesa, a preostala količina se donira ustanovama Islamske zajednice, humanitarnim i zdravstvenim ustanovama, organizacijama, narodnim kuhinjama, studentskim domovima, obdaništima i pojedincima koji su u stanju socijalne potrebe. Važno je, kada je u pitanju realizacija akcije "Kurban za medrese", napomenuti ulogu Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, muftijstava, medžlisa i džemata, bez kojih bi bilo gotovo nemoguće provesti ovu akciju, naročito na ovome dostignutome nivou kvaliteta i korisnosti.

5. Problemi medijske prezentacije, uplata, organizacije i izvještavanja

Posao žrtvovanja kurbana u medresama/ustanovama je kompleksan i slojevit. On ima svoje ekonomske, pravne, finansijske i organizacijske aspekte, kako u fazi pripreme, tako i u fazama realizacije i završetka,

putem prerade i skladištenja mesa i proizvoda u vlastitim skladišnim prostorima i onima koje posjeduju kompanije mesne industrije, s kojima medrese saraduju.

U vezi s medijskom prezentacijom, do sada nije bilo nikakvih poteškoća. U tom smislu medresama/ustanovama su na raspolaganju mediji Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i, u potrebnoj mjeri, drugi mediji. Saradnja s muftijstvima, medžlisima i džematima je na visokom nivou, tako da se sve planirane aktivnosti, potrebne za promociju Akcije, provode bez većih poteškoća. Uplate se vrše u medžlisima i na blagajnama medresa i nadležnih muftijstava, dok se manji broj vrši direktno na bankovne račune.

Neke medrese su osmislile i razvile softverski program "Elektronski kurban (e-kurban)", gdje, u saradnji s medžlisima, pohranjuju podatke od važnosti za efikasnije vođenje poslova (Behram-begova medresa u Tuzli). "E-kurban" je baza podataka u koju se unose podaci o dobavljačima, što uključuje prezime, ime, JMBG, adresu, općinu, poštanski broj, broj telefona, broj lične karte, broj računa u banci, banka (svi ovi podaci su važni kod sklapanja ugovora o nabavci), podatke o klaonicama s nazivom, adresom, općinom, poštanskim brojem i brojem telefona. Baza podataka sadrži i obrazac vaganja (prije i poslije klanja), s datumom, imenom dobavljača, klaonice, brojem ušne markice, vrstom stoke: krava slabija, krava bolja, junica neteljena, junica teljena, količinom žive vage (kg), količinom mesa (kg) nakon klanja stoke (podaci iz ovog obrasca se koriste kod obračuna vrijednosti svake pojedinačne nabavke, kod obračuna radmana i sl.). Elektronska baza podataka prikazuje broj uplata, tako da se jednostavnim unosom podataka i odabirom vrste uplate (preuzima li uplatilac trećinu mesa ili ne) dnevno može pratiti broj uplata, i pojedinačno po svakom naplatnom mjestu, i zbirno. Baza omogućava pregled izvještaja po dobavljačima, po klaonicama, te pregled po osnovu

angažmana profesora u klaonicama. Jedna od njenih mogućnosti jeste da se generiraju svi ugovori sa svim dobavljačima, jer se u njoj automatski vežu količine i vrste nabavljene stoke s dobavljačima. Broj ušne markice koji se unosi u bazu omogućava da se, osim navedenih vrsta izvještaja, mogu generirati i drugi izvještaji po određenim kriterijima.

Organizaciju i plan akcije prati neizvjesnost po pitanju broja uplata, što je uvijek nepoznanica, u većoj ili manjoj mjeri, dok se u isto vrijeme s dobavljačima mora dogovoriti i ugovoriti unaprijed određena količina. Veličina i kompleksnost toga problema naročito je izražena u vremenima pandemije ili ekonomske krize uzrokovane agresijom na Ukrajinu, što je dovelo do nestašice žive stoke na tržištu u Bosni i Hercegovini, otežanog uvoza i vidnog povećanja cijene žive stoke. Elektronska baza podataka u određenoj mjeri olakšava navedeni problem, jer omogućava stalni uvid u broj uplata na terenu.

Realizacija akcije u 2022. godini bila je prilično otežana, zbog poskupljenja stoke, prijevoza, klaoničkih i drugih usluga, dok je cijena uplate povećana s 350 KM na 390 KM, što se odrazilo na kvalitet stoke (a time i mesa), otežalo dogovore o preradi i kompenzaciji, te u određenoj mjeri smanjilo ekonomske efekte akcije. Ti efekti bili su od početka do kraja neizvjesni, zbog sveukupnog stanja na tržištu, koje se nije moglo do kraja predvidjeti. Ipak, uz navedene poteškoće i izazove, prema našim informacijama, prošlogodišnja akcija je ipak završena uspješno i, u ekonomsko-finansijskom smislu, pozitivno.

6. Problemi u realizaciji: nabavka, prehrana, žrtvovanje

U normalnim okolnostima, realizacija Akcije uključuje nabavku, prehranu i samo žrtvovanje u danima Bajrama, što je kompleksan posao koji se mora početi i završiti u tačno određeno vrijeme (tri dana Bajrama). Pojedinačnih dobavljača krupne stoke je sve manje, čak i u

tradicionalno stočarskim sredinama, poput Bratunca, Zvornika, Romanije..., odakle se, doslovno, kupe sva raspoloživa grla koja ispunjavaju šerijske, pravne, sanitarne i ekonomske uvjete, koji su unaprijed postavljani. Stoga je nužno opredijeliti se za kompanije koje se bave uvozom žive stoke, što je, naročito kada je u pitanju 2022. godina, omogućilo da se Akcija uspješno privede kraju bez vidljivih finansijskih gubitaka. Jedan broj medresa je, zbog navedenih poteškoća, pribjegao nabavci većeg broja grla sitne stoke, čija cijena nije bila mnogo povećana u odnosu na cijenu krupne stoke. To je problem s kojim će se medrese vjerovatno suočavati i u narednom periodu, jer je smanjenje stočnog fonda kod pojedinačnih uzgajivača sve očitija pojava. Povećana cijena stočne hrane, a time i držanja nabavljene stoke u danima prije Bajrama, povećala je nabavnu cijenu kurbana i time dodatno otežala realizaciju Akcije u svakoj medresi.

Žrtvovanje/klanje kurbana predstavlja složen i zahtjevan proces koji ima svoje otežavajuće i ograničavajuće okolnosti, koje se ogledaju u smanjenom broju certificiranih klaonica koje su spremne da se u danima Bajrama posvete isključivo ovom poslu za potrebe medresa. Klaoničkih radnika je sve manje i potražnja za njima je izuzetno velika u danima Bajrama, što su činjenice koje iz godine u godinu utječu na sve veće cijene klaoničkih usluga. U budućnosti bi ovaj problem mogao biti sve očitiji i veći.

Zakonska obaveza klaonica i veterinara koji su kod njih angažirani jeste da se uradi *BSE* analiza goveda starijih od dvije godine na *kravljeludilo*. To dodatno komplicira realizaciju poslova po pitanju vremena i troškova, jer se nalazi moraju čekati minimalno 24 sata, dok meso za to vrijeme mora ostati deponovano i pod nadzorom u skladišnim rashlađenim objektima klaonica. S obzirom na to da u Bosni i Hercegovini već godinama ne postoji nijedan zabilježen slučaj *kravljeludila*, bilo bi dobro kod zakonodavaca inicirati i lobirati promjenu navedenog propisa,

jer je sama Akcija usporena i komplicirana i zbog toga što se analize vrše samo na dva mjesta u zemlji: u Sarajevu i Banjaluci.

7. Kurbanske kožice

Postoji izražen problem zbrinjavanja kože sitne stoke, za koju ne postoji interes za otkupom od firmi koje se bave prometom i izvozom kože. Do sada se ona zbrinjavala uz kožu krupne stoke, uglavnom uz simboličnu naknadu ili čak i bez naknade, tako što je otkupljivač tokom otkupa kože krupne stoke (goveđe) bio u obavezi o svom trošku zbrinuti kožu sitne stoke, što se odvijalo uz velike pregovaračke napore Uprave za ekonomske i finansijske poslove Rijasetta Islamske zajednice i rukovodstava medresa. Za pretpostaviti je da će taj problem u budućnosti biti još izraženiji i kompleksniji.

Trebalo bi razmotriti mogućnosti organizirane prerade ovčijih kožica, koje bi se nakon obrade koristile za potrebe džamija ili za pojedinačne potrebe muslimana u kućama, u vidu serdžada za namaz, koje bi se mogle i prodavati na domaćem i svjetskom tržištu.

Cijena otkupa goveđe kože u posljednjim godinama je jako niska, tako da prodaja kurbanskih kožica ni izbliza kao nekada ne doprinosi finansijskim rezultatima akcije. Nekada je cijena žive vage govečeta bila ekvivalentna cijeni sirove neusoljene kože govečeta, što je bilo dovoljno za pokrivanje kompletne usluge klanja stoke, početnog hlađenja mesa i više od toga. Bilo bi dobro pokušati iznaći inozemnog partnera, preko kojeg bi se osigurao bolji plasman goveđe i, eventualno, ovčije kože u budućem vremenu.

8. Životinjski otpad i njegovo zbrinjavanje

Životinjski klaonički otpad uglavnom zbrinjavaju klaonice, s kojima su sklapani ugovori o žrtvovanju kurbana, i s tim u vezi nema značajnijih problema. Otpad kod iskoštavanja i obrade mesa za potrebe medresanskih kuhinja zbrinjava se uz naknadu

od nadležnih komunalnih preduzeća i tu nema značajnijih poteškoća.

Bilo bi dobro u budućnosti kod članova zakonodavnih organa države Bosne i Hercegovine pobuditi oprez kada je u pitanju donošenje novih zakona po pitanju klanja životinja i zbrinjavanja klaoničkog otpada, odnosno da se u fazama prilagođavanja zakonima Evropske unije izbjegne situacija da izvršenje obreda klanja kurbana dođe u pitanje i u koliziju sa zakonskim odredbama. U svakom slučaju, muslimanima u zakonodavnim organima države treba sugerirati da se po pitanju donošenja tih zakona obavezno konsultiraju s nadležnima u Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini, radi osiguravanja zakonitog izvršavanja obreda žrtvovanja kurbana u budućnosti.

U narednom periodu treba razmotriti mogućnosti prerade i otkupa određenih organa životinja koji su do sada tretirani kao klaonički otpad (dio ponutrica, rogovi, papci, kosti i sl.), čime bi se mogla ostvariti određena dobit, s jedne, i kvalitetno zbrinjavanje tih ostataka, s druge strane.

9. Podjela trećina kurbana uplatiocima, prerada i kompenzacija mesa

Podjela trećina kurbana uplatiocima je zahtjevan, ali važan posao u danima Bajrama, kada se svakome uplatiocu, koji to prilikom uplate naglasi, dodijeli, u pravilu, 5 kg junećeg mesa s kostima i 5 kg junećeg mesa bez kostiju. Taj omjer mesa nije se mogao u medresama doslovno primjenjivati u 2022. godini, kada je dijeljeno isključivo goveđe ili isključivo ovčije meso. Ova obaveza uveliko utječe na dignitet i budućnost akcije, jer je kvalitet mesa jedna od najboljih promocija akcije "Kurban za medresu".

Do sada su medrese u Bosni i Hercegovini, uz pomoć Uprave za ekonomske i finansijske poslove Rijasetta, uspijevale dogovoriti preradu mesa i njegovu kompenzaciju za druge proizvode mesne industrije, na čemu bi u budućnosti trebalo dodatno raditi, da dosadašnji obim i kvalitet saradnje ne bi postali upitni.

Medresa Gazi Isa-beg u Novom Pazaru ima dogovorenu doradu dijela kurbanskog mesa od kojeg dobivaju suho meso i sudžuku, dok nisu u mogućnosti izvršiti preradu mesa i dobivanje drugih proizvoda (pašteta, parizer, mesni narezak i sl.) ili kompenzaciju za druge proizvode iz ponude mesne industrije. Islamska gimnazija u Zagrebu nije u stanju osigurati doradu, preradu i kompenzaciju kurbanskog mesa. Bilo bi dobro u budućnosti naći način da se u pomenutom segmentu pomogne medresi Gazi Isa-beg u Novom Pazaru i Islamskoj gimnaziji u Zagrebu.

Količine mesa koje prelaze potrebe medresa bivaju donirane humanitarnim i drugim organizacijama, odgojno-obrazovnim ustanovama i udruženjima, poput ustanova: "CROPS" u Smolućoj kod Lukavca, obdanište "Evlad" u Brčkom, obdanište "Aladin" u Tuzli, mektske igraonice u Odžaku, Janji i Bijeljini, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu i Studentski centar Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, studentski dom u Tuzli, Kantonalna bolnica u Livnu, narodna kuhinja Bosaurska Gradiška, Islamski pedagoški fakultet u Bihaću, Centar za djecu bez roditeljskog staranja "Duga" u Kulen Vakufu (Bihać), Socijalno pedagoška životna zajednica Bihać, više podružnica i javnih kuhinja Muslimanskog dobrotvornog društvo "Merhamet", Organizacija ratnih vojnih invalida općine Cazin, Udruženje Centar za majku i dijete i socijalni paket za stare, bolesne i iznemogle "Fenix", Sanski Most, Narodna kuhinja "Fenix" Sanski Most, UG Narodna kuhinja "Optimisti" u Prijedoru, Srednja poljoprivredna škola "Sanusfuturum" u Sanskom Mostu, Organizacija SOS dječije selo BiH u Sarajevu, podružnica Cazin, Udruženje penzionera Bihać (podružnica Golubić), Drin i Bakovice (centri za zbrinjavanje osoba s posebnim potrebama) u Fojnici, veći broj muslimana u stanju socijalne potrebe tokom čitave godine, te za potrebe manifestacija i programa u organizaciji muftijstava, medžlisa i džemata na teritorijama Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Sandžaka.

10. Smještajni kapaciteti za dugoročno čuvanje i skladištenje mesa i prerađevina

Sve medrese (osim one u Banjaluci) i Islamska gimnazija u Zagrebu imaju smještajne i rashladne resurse koji su dovoljni za čuvanje mesa koje im je potrebno tokom godine. Ukoliko bi se u budućnosti pojavio problem plasmana mesa za preradu u mesnoj industriji, onda bi se pojavio dodatni, gotovo nerješiv problem njegovog skladištenja i čuvanja. Nijedna od medresa nema mogućnost skladištenja veće količine mesa, koja prevazilazi njene potrebe, naročito kada je u pitanju meso sitne stoke (ovčije), za čijom preradom nema posebnog interesa u kompanijama koje se bave preradom mesa. Bilo bi dobro razmisliti o izgradnji rashladnih skladišnih kapaciteta za meso sitne stoke, koje bi se pakovalo i deponiralo, a nakon toga distribuiralo tokom čitave godine određenim ustanovama i kategorijama stanovništva putem Ureda za društvenu brigu Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. To bi mogao biti centralni magacin Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, jer je prisutna zasićenost kurbanskim mesom u danima Bajrama i neposredno poslije u humanitarnim ustanovama, ali i kod pojedinaca, dok se protokom vremena ta potreba kod nekih kategorija stanovništva i pojedinaca uvećava. Time bi socijalna korist od akcije bila još izraženija.

11. Zaključna razmatranja

Akcija "Kurban za medresu", nakon gotovo šezdeset godina od utemeljenja u okrilju Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu, predstavlja važan ekonomski resurs za medrese i Islamsku gimnaziju u Zagrebu, s jedne, ali i važnu formu i način izvršavanja obreda žrtvovanja kurbana za muslimane savremenog doba, naročito one koji žive u gradovima i one koji zbog svojih obaveza nisu u stanju nabaviti, zbrinuti i propisno žrtvovati kurban u danima Bajrama. S obzirom na to da se radi o čitavom nizu aktivnosti koji zahtijevaju umijeće, prostor, vrijeme

i ostale resurse, sve je više muslimana i muslimanki koji će drage volje prepuštati svoje žrtvovanje kurbana jednoj od medresa ili ustanova Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, uz preuzimanje ili nepreuzimanje dijela kurbanskog mesa. Smatramo da će obimi akcije dodatno rasti, čime će ona postajati još važniji resurs u budžetima obrazovnih ustanova koje je organiziraju, s tim da će i izazovi i poteškoće koji prate povećanje broja uplata kurbana bivati vjerovatno veći i izraženiji. Organi Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini mogu dodatno poboljšati kvalitet akcije, raditi na povećanju broja uplatilaca, poboljšati njeno provođenje, smještaj i preradu mesa, dok bi medrese sa svoje strane u budućnosti mogle obezbijediti meso i proizvode za odgojno-obrazovne ustanove na svome području, što se prvenstveno može odnositi na obdaništa, cjelodnevne mektske igraonice i studentske domove.

U budućnosti se pred uspješnu realizaciju akcije, naročito ukoliko bi broj uplatilaca rastao, što je za očekivati, može ispriječiti manjak ili nedostatak klaoničkih, prerađivačkih i smještajnih kapaciteta, što može prerasti u problem koji se s ovakvom organizacijskom šemom akcije i dosadašnjom strategijom Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini u vezi s njom, teško može uspješno riješiti.

Bilo bi dobro u budućnosti nastaviti jačati odnose Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini s vlasnicima kompanija mesne industrije, koji imaju i klaonice, te možda u nekima od njih ili potpuno novima pokušati ostvariti određene vlasničke udjele, što bi ovu akciju u budućnosti dodatno osiguralo i preveniralo određene probleme i poteškoće. Adekvatne rashlađujuće smještajne ili, ako je moguće, prerađivačke kapacitete, naročito mesa sitne stoke, za potrebe Ureda za društvenu brigu Rijaseta, koji pomaže ljude u stanju socijalne potrebe tokom čitave godine, trebalo bi pokušati iznaći u narednom periodu.

Otkup stoke iz povratničkih sredina, ali i onih seoskih u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine, trebalo bi nastaviti, uz pažljiva planiranja,

konsultacije s uzgajivačima, džematima i glavnim i džematskim imamima, da bi se ojačao obim uzgoja stoke kod pojedinačnih uzgajivača, čime bi se unaprijedio ostanak i opstanak ljudi na svojim ognjištima u selima u cijeloj Bosni i Hercegovini.

Ukoliko bi nivo prikupljanja sredstava zekata i sadekatul-fitra u Bejtul-mal Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini rastao u narednom periodu i ukoliko bi to, naspram potreba drugih kategorija njegovih

korisnika, bilo moguće, mogla bi se iz istoga fonda finansirati neka vrsta subvencije povratničkim, ali i drugim uzgajivačima muslimanima po grlu krupne ili sitne stoke, što bi dodatno ojačalo, barem simbolično, povratničke sredine, a utjecalo bi na rejting i autoritet Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i njenog Bejtul-mala. Fond će takvim i sličnim postupcima dodatno jačati, proizvođači istovremeno kod ljudi u potrebi radnu i poslovnu svijest, umjesto

primalačke, jer bi oni u tom slučaju istovremeno bili primaoci i proizvođači novih vrijednosti od koristi za sebe i cjelokupno društvo. Medrese i Islamsku gimnaziju na putu poboljšanja i unapređenja akcije kurbanu treba i u budućnosti na odgovarajući način podržati i pomagati, jer je bez ove akcije teško zamisliti njihov rad na postignutom nivou u pogledu kvaliteta odgojno-nastavnog procesa i života učenika u učeničkim domovima.

Literatura

- Korkut, Besim, *Kur'an s prijevodom*, El-Kalem, Sarajevo, 1991.
- Margīnānī (Al-), Šayḥ al-islām Burhānuddīn Abi Ḥusayn 'Alī b. Abi Bakr b. 'Abd al-Ġalīl al-Rašīdānī, *Al-Hidāyašarḥbidāya al-mubtadī*, Dār ihya al-turāt al-'arabī, Bayrūt, 1995., dio prvi (113-115) i dio četvrti (str. 255-262).
- Sayyid (Al-), Sābiq, *Fiqh al-sunna*, Dār al-faḥḥ li al-'alam al-'arabī, Al-Qāhira, 1994., dio 2. (str.28-33).
- Ġazīrī, 'Abd al-Rahmān, *Kitāb al-fiqh alā al-madāhib al-arba'a*, Dār al-ḥadīṭ, Al Qāhira, 1994.
- Dokumenti iz arhive Uprave za ekonomske i finansijske poslove Rijasetu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.
- Dokumenti i zapisnici iz arhive Behram-begove medrese u Tuzli.
- Statistički podaci i informacije dobivene upitnikom od direktora Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu, Medrese Reis Ibrahim-ef. Maglajić u Banjoj Luci, Karadoz-begove medrese u Mostaru, Medrese Reis Džemaludin-ef. Čaušević u Cazinu, Elči Ibrahim-pašine medrese u Travniku, Medrese Osman-ef. Redžović u Velikom Čajnom, Islamske gimnazije dr. Ahmeda Smajlovića u Zagrebu, te rukovodioca VP službe Islamske zajednice u Srbiji dr. Rešada Plojovića za Medresu Gazi Isa-beg u Novom Pazaru.
- Intervju sa šefom odjela za ekonomske poslove Uprave za ekonomske i finansijske poslove Rijasetu IZ u BiH dr. Bilalom Memiševićem.
- Intervju sa članovima komisije za realizaciju akcije "Kurban za Behram-begovu medresu" Mehmedalijom Čandićem (predsjednik) i Sevretom Mehmedčehajićem.
- Dokument o planu akcije "Kurban za Behram-begovu medresu u Tuzli godine 2022."
- Izveštaj o realizaciji akcije "Kurban za Behram-begovu medresu u Tuzli 2022."
- Dokument o projektu "E-kurban u Behram-begovoj medresi u Tuzli", čiji su autori Elvedin Kozarević i Sevret Mehmedčehajić.
- Odluka Vijeća muftija o visini nisaba za šaban i ramazan 1444. h. godine br. 03-2-11/23 od 14. februara 2023. godine.

الموجز

حملة الأضاحي في مدارس المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك

أحمد هاتونيتش

يتناول هذا البحث حملة الأضاحي التي تنفذ لتلبية احتياجات مدارس المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك، والتي ترتبط بداياتها بمدرسة الغازي خسرو بك وعيد الأضحى سنة 1961. يستعرض البحث بإيجاز الأساس الفقهي للحملة، بما في ذلك توضيح وتعريف مفهوم الأضحية، وتصنيف التكليف وقيمتها، والمسار التاريخي لتنظيم ذبح الأضاحي في البوسنة والهرسك. ثم يقدم المقال إجابات عن الأسئلة الآتية: كيف تُنظم هذه الحملة في مدارس المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك، وما توقعاتها في المستقبل؟

الكلمات الرئيسية: الأضحية، عيد الأضحى، التقاليد، التضحية، المشيخة الإسلامية، المدرسة الإسلامية، الثانوية العامة الإسلامية، حملة الأضاحي، لحوم الأضاحي، جلود الأضاحي.

Summary

ORGANIZED QURBANI SACRIFICE FOR THE NEEDS OF MADRASAS OF THE ISLAMIC COMMUNITY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Ahmed Hatunić

This article thematizes the organized Qurbani sacrifice for the needs of madrasas of the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina which dates back to the year 1961 when this activity was organised in Gazi Husrev-bey's Madrasa in Sarajevo. It offers a brief review of sources that present Sharia-legal foundation of this activity along with the definition and the explanation of the phenomenon of Qurbani sacrifice. The article also presents a categorization of this religious obligation, its value, and a review of the history of organized Qurbani sacrifice in Bosnia and Herzegovina. It gives answers to the following questions: How this activity is organized in the madrasas of the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina? And: What are its future prospects?

Keywords: Qurbani, E'id al Adha, tradition, sacrifice, Islamic Community, madrasa, Islamic gymnasium, organized qurbani sacrifice, qurbani meat, the skins of the qurbani

PRIPREMA ZA ODGOJNO- -OBRAZOVNU AKTIVNOST U VRTIĆU

Čistoća je pola zdravlja, čistoća je dio vjere

Aida MEMIĆ

Fakultet islamskih nauka u Sarajevu
aida.memic@fin.unsa.ba

SAŽETAK: U ovom radu predstavljena je nastavna priprema obrade novog nastavnog sadržaja za čas islamske vjeronauke u vrtiću o temi: "Čistoća je pola zdravlja, čistoća je dio vjere". Priprema sadrži informacije o ciljevima, zadacima, oblicima i metodama obrade ove nastavne jedinice. Takođe je prikazana makroartikulacija i mikroartikulacija nastavnog časa s detaljnim uputama za njegovu realizaciju.

Ključne riječi: higijena, čistoća, nastavna priprema za čas, polaznici vrtića, zdravlje, vjera

Čistoća je pola zdravlja, čistoća je dio vjere

Uzrasna grupa: 6. godina života
Tip časa: Obrada nove nastavne jedinice

Nastavna oblast: Moje ponašanje
Nastavna jedinica: Čistoća je pola zdravlja, čistoća je dio vjere

Oblici nastavnog rada:

- Frontalni oblik rada
- Grupni oblik rada
- Individualni oblik rada

Nastavne metode i kreativne nastavne strategije i tehnike:

- Metoda za aktiviranje učenika u uvodnom dijelu časa (izne-
nađujuća torbica)
- Metoda nastavnog razgovora (katehetski, heuristički)

- Metoda ilustracije
- Metoda demonstracije
- Igra za razvoj osjetila: Saznaj
dodirom
- Igra za opuštanje i razgibava-
nje uz pokretnu pjesmu
- Metoda rada na tekstu: knji-
ževno-umjetnički model

Nastavna (radno-igrova) sredstva i pomagala:

DVD player, pano, pokretna tabla,
nastavni listići, video, ljepilo, makaze,
pribor za ličnu higijenu, boje, šljokice,
krevet, lavabo, torba, nesester.

Ciljevi časa:

1. Upoznati djecu sa značenjem
hadisa (Čistoća je pola vje-
re), izrekom (Čistoća je pola

zdravlja), te s osnovnim pribo-
rom za ličnu higijenu i njego-
vom upotrebom.

2. Inicirati razvijanje svijesti o čisto-
ći kao uslovu zdravlja ali i vjere,
te da Allah voli čiste i uredne.

Zadaci:

Socio-emocionalni razvoj i razvoj ličnosti:

- Razvijanje svijesti o važnosti
održavanja tijela urednim kroz
razgovor o čistoći i njenoj va-
žnosti za zdravlje i vjeru.
- Poticanje razmišljanja o roditelji-
ma i odgajateljima kao osobama
koje nas uče lijepim i izuzetno
važnim navikama u životu.
- Opisivanje svakodnevnih ak-
tivnosti u životu jednog djeteta

- s posebnim osvrtom na brigu o ličnoj higijeni.
- Izražavanje osjećanja koja se bude kada je u našoj blizini uredna i kada je neuredna osoba.
- Razvijanje svijesti o načinu korištenja pribora za higijenu.

Spoznajni (kognitivni) razvoj:

- Usvajanje i razumijevanje hadisa "Čistoća je pola vjere" kroz razgovor o panou "Put do dobrog i urednog muslimana".
- Ponavljanje teksta i značenja hadisa "Allah je lijep i voli ljepotu".
- Usvajanje znanja o osnovama lične higijene metodom demonstracije.
- Usvajanje znanja o nazivima sredstava za održavanje lične higijene metodom demonstracije.

Razvoj govora i komunikativnih sposobnosti:

- Poticanje pravilnog izgovora naziva dijelova tijela kroz pokretnu igru/pjesmicu.
- Proširivanje vokabulara kroz usvajanje znanja o nazivima pribora za higijenu.

- Poticanje na pravilan izgovor i usvajanje značenja osnovnih informacija o islamu: Allah, dž.š.
 - Gospodar; Muhammed, a.s.,
 - Poslanik; Knjiga – Kur'an itd.
- Razvijanje komunikativnih sposobnosti djece kroz aktivnosti izražavanja.
- Osposobljavanje djece za iznošenje vlastitog stava kroz razgovor.

Tjelesni i zdravstveni odgoj (sitna motorika):

- Razvijanje krupne motorike kroz pokretnu igru u uvodnom dijelu časa "Glava, ramena, koljena i stopala".
- Razvijanje sitne motorike kroz rad u centrima: bojenje, lijepljenje, čišćenje, pletenje i dr.
- Poticanje razvoja čula dodira kroz igru "Saznaj dodirom".

Razvoj sposobnosti izražavanja i stvaralaštva:

- Poticanje razvoja sposobnosti primjene naučenog oponašanjem svakodnevnih situacija s upotrebom pribora za ličnu higijenu kroz igru u centrima "spremimo bebu".

- Razvijanje vještine izrađivanja ukrasnih slika za drage osobe kroz rad u centrima.
- Razvijanje sposobnosti kreativnog stvaralaštva kroz izradu unikatnih šnalica za kosu od perli.

Isbodi časa:

- Razvijanje svijesti o potrebi za ličnom čistoćom i urednošću;
- Proširivanje znanja o načinu održavanja lične higijene;
- Razvijanje svijesti o povezanosti islama i higijene;
- Razvijanje navike redovnog održavanja higijene;
- Samostalnost u obavljanju higijenskih navika.

Artikulacija odgojno-obrazovne aktivnosti

Uvodni dio časa (5-8 min)

Djeca su prije ulaska u učionicu dobila kartice s imenima. Na karticama su različite ilustracije na osnovu kojih će učenici biti podijeljeni u grupe u završnom dijelu časa. To su grupe:

Grupa "Blistavi zubić"

(matematički centar)

Grupa "Vrijedne ruke":

(art centar)

Grupa "Osmijeh":

(modni centar)

Grupa "Čisto dijete":

(manipulativni centar)

Dočekujem djecu u sobi pripremljenoj za aktivnost. S osmijehom na licu im kažem da svako sjedne na svoju stolicu i pripremi se za aktivnost.

Selamim djecu i govorim im kako sam ih poželjela jer se nismo dugo vidjeli i družili te im kažem kako sam danas prolazila pored njihovog vrtića jer putujem kod prijateljice

u drugi grad, pa sam svratila da ih vidim i da se malo družimo.

Pokazujem im putnu torbu i objašnjavam im kako sam tu spremila stvari koje su mi potrebne za put.

S obzirom na to da sam planirala da ovo naše druženje bude lijepo i da Allah, dž.š., bude zadovoljan ovim našim druženjem, hajde da počnemo bismillom i dovom.

Svi grupno učimo e'uzu, bismillu i Rabbi jessir s prijevodom.

Nakon učenja dove, pitam djecu da li im je žao što uskoro odlaze iz vrtića, te ih pitam da li su spremni za školu i, očekujući potvrđan odgovor, pitam ih da li se sjećaju pravila koja smo naučili. Ponavljamo ih i dogovaramo se da ćemo ih i danas poštovati.

**SLUŠAM DOK
DRUGI
GOVORE.**

**PODIGNEM
RUKU DA
KAŽEM ŠTA
ŽELIM.**

Želim da danas, prije nego odete iz vrtića, govorimo o nečemu jako važnom i to ne bismo smjeli nikada zaboraviti.

Govorim tihim glasom kako bih im i na taj način privukla pažnju.

Prije nego vam otkrijem o čemu mi to govorimo, želim da mi odgovorite na jedno pitanje. Da li biste željeli da budemo dobri muslimani, da nas naš Gospodar mnogo voli? Hmm... kako se ono naš Gospodar zove, ko će mi pomoći da se sjetim?

Očekujem potvrđan odgovor i s ushićenjem im kažem da mi je drago što to čujem i da i ja isto želim, te da, iz tog razloga, želim s njima danas podijeliti jednu važnu tajnu koju nam je Poslanik, a.s.,... (zastajem i provjeravam ih da li prate, pitanjem kako se zvao naš Poslanik, a.s.) rekao. Budemo li dobro brinuli o tome, Allah, dž.š., će nas jako voljeti.

Prije nego otkrijemo o čemu se radi, želim da vam pokažem jednu meni dragu torbicu, ali to nije bilo kakva torbica, ona je posebna i ima svoje ime.

Iz torbe vadim nesecer i pokazujem ga djeci, te ih pitam da li znaju šta je to. Dopuštam im da ga uzmu u ruke i opipaju i pokušaju odgonetnuti šta je unutra. U njemu je pribor za higijenu: kaladont, četkica za zube,

misvak, sapun, šampon, češalj, parfem, šnale, gumice i sl.

U slučaju da djeca pogode odmah da se radi o neseceru i da je unutra pribor za higijenu, onda im odmah kažem da ćemo danas govoriti o čistoći i higijeni i njenom značaju za naše zdravlje, te da slijedi par minuta pauze kroz ples uz pjesmu. Ukoliko djeca ne uspiju odgonetnuti o čemu se radi, kažem im da napravimo malu pauzu uz ples i pjesmicu, a onda da ponovo pokušamo odgonetnuti šta je unutra. Skrećem im pažnju da slušaju pjesmicu o dječaku Kenanu, te da obrate pažnju gdje se nalazi, s kim i šta radi.

Puštam im pjesmicu "Glava, ramena, koljena i stopala" (<https://www.youtube.com/watch?v=NANN7RHMkk4>) – slušamo samo dio u trajanju od 1 minute.

Pretpostavljam da pjesmicu djeca već znaju i da će moći pratiti pokrete uz pjesmicu. Nakon pjesmice vraćamo se svi na svoje mjesto i pitam ih gdje je dječak iz pjesmice, šta radi, ko je još prisutan u parku, kakav će doći kući, šta prvo treba da uradi, šta mi prvo radimo kada se vratimo iz parka, te na kraju kako bi mu mogla pomoći moja posebna torbica.

Očekivani odgovori:

- Dječak je u parku s dedom, neonom i psom. Igra se, ljulja se.
- Kada dođe kući, dječak će prvo oprati ruke i presvući se, jer to i mi radimo kada se vraćamo iz parka u vrtić.

S obzirom na to da je cilj uvodnog dijela da djeca samo prepoznaju da je u pitanju nesecer i pribor za ličnu higijenu, očekujem da kažu da dječaku može pomoći pribor iz nesecera kada se vrati kući iz parka, kako bi oprao svoje tijelo i učinio ga čistim i sl.

Ukoliko djeca ne odgonetnu da se radi o neseceru i da je unutra pribor za higijenu, onda im kažem kako ćemo mi danas govoriti o čistoći kao najboljem putu do zdravlja i kao nečemu što je posebno nama muslimanima važno, a da je torbica ustvari nesecer u kojem se nalazi pribor pomoću kojeg održavamo svoje tijelo urednim i čistim.

Glavni dio časa: (15 min)

Glavni dio počinjem pitanjem – *Hmmm, Zašto nam je važno da je naše tijelo čisto? Zašto peremo ruke svaki put kada uđemo u vrtić?*

Očekujem da će odgovoriti da bismo bili zdravi, da bismo bili čisti, da se ne razbolimo i sl. Pohvaljujem odgovore ma kakvi oni bili, kako bih ih na taj način motivirala da budu aktivni i u nastavku aktivnosti. Zatim im kažem kako je čistoća posebno važna u islamu i kako nam je Poslanik, a.s., rekao da ukoliko budemo

vodili računa o čistoći našeg tijela da će nas Allah, dž.š., još više voljeti, a onda ih pitam da li znaju zbog čega je to tako.

(S obzirom na to da su već obrađivali ranije hadis "Allah je lijep i voli ljepotu.", želim da im čistoću povežem i s ovim hadisom.)

Naš Poslanik, a.s., nam je rekao da

je Allah lijep i da voli ljepotu. A sad vi meni recite da li je ljepše dijete koje je uredno, ima finu i čistu odjeću, čiste zubiće i lijepo miriše ili dijete koje ne želi da ima počesljanu kosu i nosi prljavu odjeću i ide na spavanje bez pranja zubića?

Pokazujem im slike urednog djeteta i sliku neurednog djeteta.

Pitanja za razgovor:

Šta je ljepše, s kim biste se prije igrali? Zbog čega?

Kako se osjeća dječak desno, a kako dječak lijevo, zbog čega je to tako?

Da li biste se igrali s dječakom desno, da li je zbog toga tužan? itd.

Očekivani odgovori:

- Ljepši je uredan/uredna dječak/djevojčica. Prije bismo se igrali s njima jer lijepo mirišu, čisti su, nasmijani.
- Dječak u prljavoj odjeći se osjeća tužno jer se niko ne želi družiti sa njim. Isto je i s djevojčicom.
- Ne bismo se igrali s dječakom i djevojčicom u prljavoj odjeći.

Da bismo bili lijepi i da bi nas Allah i ljudi oko nas voljeli, trebamo da budemo čisti i uredni.

Zbog čega još? Šta bude kada jedemo prljavim rukama? – očekujem da svi znaju da ukoliko jedemo prljavim rukama možemo da se razbolimo i da nas boli stomak, jer priča o bakterijama (bubicama) je nešto što im je poznato.

Tako je, drugari, da bismo bili zdravi, trebamo da brinemo o tome da naše tijelo bude uvijek čisto. Mi čišćenjem svoga tijela najbolje možemo očuvati svoje zdravlje, pa se zbog toga kaže – ČISTOĆA JE POLA ZDRAVLJA.

Da bismo bili najbolji muslimani i da bi nas Allah najviše volio od sve djece, treba da izvršavamo one zadatke koje nam je Allah, dž.š., rekao da uradimo. Jedan od tih zadataka je da čistimo svoje tijelo.

Na hamer papiru imamo nacrtanu stazu "Put u jednom danu do dobrog i urednog muslimana".

Da bismo bili dobri muslimani trebamo, šta?

Vadim sliku roditelja. – BITI DOBAR PREMA RODITELJIMA. Postavljam je na put.

Vadim sliku prijatelja. – BITI DOBAR PRIJATELJ. Postavljam je na hamer.

Vadim sliku s lijepim ponašanjem. – LIJEPO SE PONAŠATI. Postavljam je na hamer.

Time popunjavam polovinu puta. Cilj mi je da djeca na osnovu slike prepoznaju o čemu se radi ili bar približno prepoznaju te objasne na koji način možemo biti dobri prema roditeljima, prijateljima, starijima. Očekivani odgovori: *lijepo se ponašamo, dijelimo igračke, pomažemo dedi i neni dok nešto rade i sl.*

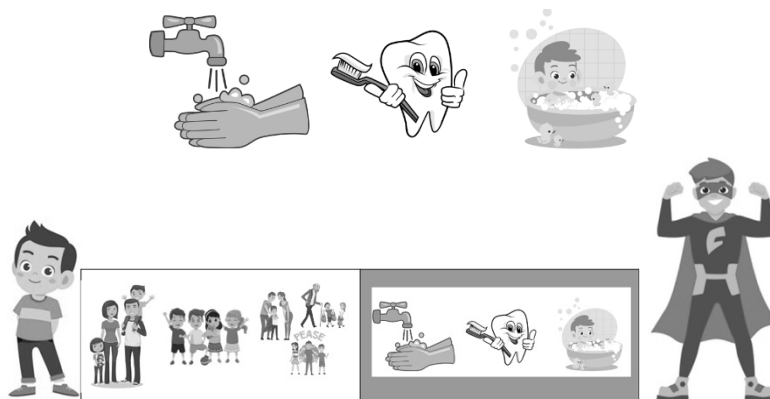

Hmmm, šta ćemo sa ovo pola puta, šta mislite šta još treba da radimo?

Onda im vadim veliki pravougaonik na kojem su naslikane radnje čišćenja tijela i lijepim ga na drugu polovicu puta i kažem im kako

je čistoća tijela jako važna. Ukoliko budemo čistili svoje tijelo, da ćemo tako preći pola puta do dobrog i urednog muslimana, jer nam je Poslanik,

a.s., rekao da je čistoća dio vjere. Ponavljamo svi grupno dva puta hadis. Poslanik Muhammed, a.s., je rekao: "Čistoća je pola vjere!"

Hajdemo sada da otvorimo neseser i vidimo šta to sve imamo unutra i čemu nam to sve služi.

Da bismo prešli ovaj najvažniji korak,

treba da naše tijelo i naša odjeća uvijek budu čisti i uredni, a kako da to uradimo na najbolji način, pomoći će nam ove slike (navedene na traci) i predmeti u neseseru.

Sjedam ispred djece koja su u polukrugu i pitam ih šta nam je prvo navedeno u koraku "Čisto tijelo i odijelo" – pranje ruku.

Pranje ruku

Zamolim djecu da se okrenu svi oni na čijoj stolici je ta slika i da će nam ta djeca nešto reći o čišćenju ruku. Prije časa sam na svaku stolicu zalijepila određeni stiker na osnovu kojeg želim da održim kako disciplinu tako i uključanje sve djece u tok aktivnosti.

Već smo rekli da nam je pranje ruku važno, jer se na taj način štitimo od bakterija (bubica), peremo prljavštinu sa njih i sl. S obzirom na to da bakterije ne vidimo jer su veoma male, ja sam odlučila da vam pomoću šljokica pokazem kako se te bakterije prenose stalno s ruke na ruku i kako zbog toga trebamo stalno da peremo svoje ruke.

Kremu za ruke sam pomiješala sa šljokicama i nanosim to na svoje ruke i prozivam jedno dijete da dođe da se pozdravi sa mnom, potom ustajem i uzimam šteku i neke predmete u blizini mene, kako bi djeca uvidjela da šta god da sam dodirnula, na tome je ostao trag od šljokica.

Prozivam nekog od djece čija stolica ima znak – pranje ruku, da dođe do nesesera i izvadi iz njega pribor koji nam služi za pranje ruku – sapun. Potom perem ruke sapunom i pokazujem im kako su bakterije nestale.

Potom ih pitam da li imamo još nešto na rukama što trebamo čistiti i smatrajući da svi znaju da se radi o noktima, prozivam naredno dijete sa istom oznakom da nam pronađe pribor za održavanje čistoće nokt – Noktarica.

Hoćete li mi sada pokazati kako vi perete rukice? Ukoliko niste baš sigurni kako to pravilno ide, možete pogledati na ovaj plakat koji sam pripremila za vas kao poklon za vašu sobu.

WASH YOUR HANDS WITH SOAP AND WATER FOR AT LEAST 20 SECONDS.

Ukoliko ne bude vremena, ovaj dio će biti izostavljen jer su to već radili s odgajateljicom, a materijal ću im uručiti kao poklon za sobu.

Pranje zuba

Idemo dalje, šta je to naredno o čemu trebamo voditi računa da bude čisto? (Očekujem da će prepoznati ilustraciju zuba te da ona simbolizira oralnu higijenu.)

Da, tako je, mašallah, to su zubići.

Kakav nam je zubić sa slike, veseo ili tužan? Očekivani odgovor: Zubić je veseo.

Briga o čistoći tijela, kose i odjeće

Prije nego počnemo razgovarati o čišćenju tijela i kupanju, hajde da se malo odmorimo i uz jedan video u kojem ćemo gledati kako to izgleda kupanje jedne bebe. Dok gledate video "Bući buć" pokušajte upamtiti šta je to sve beba prala dok se kupala. (<https://www.youtube.com/watch?v=pzTfP9ye17g>)

Nakon videa razgovaramo šta je to sve beba čistila i čime. Potom, jedno dijete na čijoj je stolici naljepnica – Dječak u sapunici, prilazi nesaseru i vadi pribor za kupanje – šampon.

Potom prozivam djevojčicu ili dječaka koji imaju najljepšu frizuru taj

Zbog čega je veseo? Odgovor: Zubić je veseo jer je čist i blistav.

Šta drži u ruci? Odgovor: Zubić u ruci drži četkicu za zube.

Da li se i naši zubići sami moraju prati ili smo mi ipak vrijedna djeca, pa ih peremo i brinemo o njihovoj čistoći? – malo humora.

Razgovaramo o njihovim navikama, koliko često peru zube, ko ih podsjeća na tu obavezu. Potom od djece koja imaju stiker zubić na svojoj stolici tražim da izađu i potraže u nesaseru šta nam je potrebno za higijenu zuba – četkica i kaladont.

Sve vrijeme ih pitam ko ih je naučio da peru ruke, zubiće... s namjerom da shvate da im i roditelji i odgajatelji žele dobro i uče ih dobru.

Drugo dijete će nam reći koliko često pere zube i objasniti zbog čega to radi. Očekujem da će kazati

dan (najljepše uređenu kosu) i pitam ih da nam opišu ko im je napravio frizuru i kako, čime.

Potom treće dijete vadi iz nesasera pribor za kosu – češalj, šnalice i gumice.

Nakon toga, prozivam dječaka ili djevojčicu koji su lijepo odjeveni i pohvaljujem njihov izgled, naglašavajući kako mirišu, kako im je odjeća čista i popeglana.

Razgovaramo o tome kako našu odjeću održavamo čistom.

Naredno dijete u nesaseru traži parfem kao sredstvo kojim uljepšavamo svoje tijelo i odjeću.

Nakon toga ih pitam da li su se umorili, a zatim ih pitam kakvi ćemo

kako zubiće peru minimalno tri puta dnevno (ujutro – prije polaska u vrtić, u podne – poslije ručka, navečer – pred spavanje)

Donosim im usta napravljena od kartona i dijelova flaša i govorim kako su ta usta pojela jabuku, čokoladu i bombone i mi želimo da vidimo šta se to desilo sa zubima nakon toga i da ih pravilno očistimo.

Pokazujem im i misvak uz napomenu da je to bila Poslanikova, a.s., četkica za zube.

to mi biti nakon što budemo redovno prali ruke, zubiće, tijelo i brinuli o našem izgledu, te očekujem da kažu da ćemo biti lijepi i da će nas svi voljeti, a najviše će nama biti zadovoljan Allah, dž.š. i da ćemo tako sačuvati svoje zdravlje. Polahko prelazimo na završni dio časa.

Završni dio: (5 min)

U završnom dijelu časa ponovit ćemo naučeno kroz popunjavanje sedmičnog planera. Cilj mi je da djeca ponove hadis i navedu o čemu sve treba da vodimo računa da bi naše tijelo bilo čisto i zdravo i da bi nas Allah, dž. š., više volio.

Dan			
1. Ponedjeljak			
2. Utorak			
3. Srijeda			
4. Četvrtak			
5. Petak			
6. Subota			
7. Nedjelja			

Potom idem od centra do centra i pojašnjavam šta je čiji zadatak. Nakon rada u centrima zahvaljujem im se na učešću, kažem im kako su bili dobri i vrijedni.

Rad u centrima

Modni centar

Djeca dobijaju od kartona izrezanu glavu i potrebno je da joj uredi kosu a onda da naprave šnale od perlica.

Matematički centar

Djeca dobijaju na podlozi od kartona od graha napravljene zubiće i zadatak je prvo da prebroje koliko je zubića prljavo, koliko čisto, a zatim, koliko zubića ima ukupno. Nakon toga pomoću četkice za zube i kaladonta oprati te zube.

Art centar

U ovom centru djeca prave sliku s hadisima "Čistoća je pola zdravlja" i "Allah je lijep i voli ljepotu."

Zadatak je da po ispisanim slovima djeca pređu ljepljivom a potom da na taj dio nanesu šljokice kako bi napravili sliku koju će pokloniti nekoj njima dragoj osobi. Ukoliko ne žele ovaj zadatak, onda da crtaju po želji i boje po želji koristeći boje po želji.

Manipulativni centar

Ova grupa praktično ponavlja gradivo obrađeno u glavnom dijelu časa. Donosim im lutku koju treba da okupaju, a potom da je lijepo obuku i uredi kosu.

Zadaca

1. Postaviti planer u svoju sobu i svaki put kada uradimo zadatak, upisati sebi plus u prozorčić ispod.

Dan			
1. Ponedjeljak			
2. Utorak			
3. Srijeda			
4. Četvrtak			
5. Petak			
6. Subota			
7. Nedjelja			

2. Napraviti od perlica šnalu i pokloniti je nekoj dragoj osobi.

3. Urediti svoju lutkicu shodno pravilima koje smo radili na aktivnosti.

4. Ispričati nekoj dragoj osobi hadis koji smo naučili danas.

Literatura

Program vjerskog odgojno-obrazovnog rada u predškolskim ustanovama, br. 01-SM-1182/09, od 29.6.2009. Arhiv Rijasetu Islamske zajednice u BiH.
 Laura, E. Berk (2018). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*, Zagreb: Naklada slap.
 Munk, K. (ur.) (2009). *Poticanje stvaralaštva u odgoju i obrazovanju. Knjiga radova – Priručnik za sadašnje i*

buđuce učiteljice i učitelje. Zagreb: Profil International.
 Rajović, Ranko (2009). *IQ djeteta – briga roditelja*. Novi Sad: Abece-da d.o.o.
 Stevanović, Marko (2000). *Modeli kreativne nastave*. Tuzla: R&S.
 Bunčić, K., Ivković, I. i dr. (1994). *Igrom do sebe – 102 igre za rad u grupi*. Zagreb: Alinea.

Internet izvori

1. <https://akos.ba/da-li-razumijemo-i-praktikujemo-u-potpunosti-hadis-cisto-ca-je-pola-vjere/> (Dostupno, 17.6.2023)
2. <http://www.vrtic-dugaresa.hr/dat/dm1052.pdf> (Dostupno, 17.6.2023)
3. <https://vrtic-maslacak.hr/aktivnosti-po-grupama/pcelice-prosirile-spoznaju-o-vaznosti-higijene/> (Dostupno, 17.6.2023)

الموجز

التحضير لنشاط تربوي وتعليمي في رياض الأطفال
النظافة نصف الصحة والنظافة شرط الإيمان

عايدة ميميتش

يقدم هذا المقال التحضير التدريسي لمعالجة درس جديد في مادة التربية الدينية الإسلامية في رياض الأطفال حول موضوع "النظافة نصف الصحة، والنظافة شرط الإيمان". يحتوي التحضير على معلومات حول أهداف هذا الدرس ومهامه وأشكال وطرق معالجته. كما يقدم المقال عرضاً عن التعبير الكلي والصياغة الدقيقة للحصة الدراسية، مع تعليمات مفصلة لتنفيذها. الكلمات الرئيسية: النظافة الشخصية، النظافة العامة، تحضير الحصة الدراسية، تلاميذ الروضة، الصحة، الإيمان

Summary

PREPARATION FOR UPBRINGING-
-EDUCATIONAL ACTIVITY IN KINDERGARTEN
Hygiene is half of one's health, hygiene is a part of the faith

Aida Memic

The article presents preparation for teaching the new content in the class of Islamic religious education in kindergarten with the topic "Hygiene is half of our health, Hygiene is a part of faith". The preparation contains information about the aims, goals, form, and methods of teaching this class unit. It also offers a macro-articulation and micro-articulation of the teaching class along with detailed instruction for its realization.

Keywords: hygiene, cleanliness, preparation for a teaching unit, children in the kindergarten, health, faith

IZVRSNOST POSLANIKOVOG, A.S., UPRAVLJANJA LJUDSKIM POTENCIJALIMA KROZ PRIMJER BITKE NA BEDRU

Ammar BAŠIĆ

Medžlis Islamske zajednice Sarajevo

ammarbasic@hotmail.com

SAŽETAK: Moderni svijet u kojem živimo sve više pokazuje tendenciju profiliranja društvenih pojava i njihovog pojašnjavanja kroz naučno utemeljenje. Ta tendencija usmjerava k tome da za skoro svaki životni izazov i ljudsku relaciju postoji disciplina i naučna oblast koja determinira i empirijski istražuje mogućnosti iskoraka u okviru date oblasti. U tom smislu, rukovođenje i upravljanje ljudima, koje je možda nekad ranije bilo promatrano kroz formu nečije intuicije, urođene ili stečene sposobnosti rada s ljudima, danas se više ne posmatra samo kroz takav okvir, već uspostavlja na bazi jasnih parametara i standarda koji su neophodni da se ostvare da bi jedan rukovodeći proces funkcionisao. Zapadni svijet je u ovom pravcu već poodmakao, dok je realnost da za vjernike muslimane, u jednom širem društvenom kontekstu, ovo predstavlja relativnu nepoznanicu, s obzirom na to da je trenutačno stanje ummeta takvo da je pravljenje sistema i kvalitetno organiziranje ljudskih potencijala muslimanima poprilično dalek pojam. Autor ovim tekstom nastoji istaknuti činjenicu da se za takvo stanje ne može odgovornost prebaciti na samo vjersko učenje, jer je Poslanik, a.s., svojim životom posvjedočio kvalitetno upravljanje ljudskim potencijalima, posebno u nekim kriznim situacijama. Na taj način je postao uzorna i normativna paradigma svakom rukovodiocu od njegovih, a.s., sljedbenika. U ovom radu autor govori o liderskim kompetencijama Poslanika, a.s., na primjeru izuzetno značajne Bitke na Bedru.

Ključne riječi: Božiji Poslanik, Bitka na Bedru, liderstvo, izvrsnost, krizni menadžment, ljudski potencijali

Uvod

Poslanik Muhammed, a.s., je paradigma najboljeg vođe, učitelja, lidera – a to čestiti vjernici srcem osjećaju i prihvataju – stoga je to dodatni razlog da se istraže, ne samo metode Poslanikovog, a.s., upravljanja ljudima, već da se promptno ukazuje na njegovu odličnost u upravljanju ljudskim potencijalima. Ovakav pristup Poslanikovom, a.s., životopisu može

biti koristan, u najmanjem smislu, zbog dvije stvari. Prva je dodatno upoznavanje i identificiranje s ličnošću posljednjeg Allahovog Poslanika, a.s., od strane vjernika muslimana, a druga je prezentiranje svijetu, posebno civiliziranom i u naučnom smislu naprednom, vrijednosti vjere islama kroz jedan aspekt Resulullahovog, a.s., života, što je u ovom slučaju, kvalitet i odličnost Poslanikovog,

a.s., upravljanja ljudskim potencijalima. Ovakav odnos u kojem se traži komplementarnost modernih naučnih dostignuća u oblasti upravljanja ljudskim potencijalima (HR menadžmenta) i Poslanikovog, a.s., vođenja procesa uveliko može doprinijeti razbijanju trenutno prisutnog islamofobnog narativa u zemljama Zapada, ali i u drugim dijelovima svijeta. Ovaj tekst ima za cilj približiti ovu

dimenziju Poslanikovog, a.s., života kroz jednu izuzetno važnu dionicu iz njegovog plemenitog poslanstva, a to je Bitka na Bedru koja se desila druge godine nakon Hidžre.

Upravljanje ljudskim potencijalima između naučnog i umjetničkog pristupa

Historijski gledano, naponi koje su ulagali ljudi odgovorni za planiranje, organizovanje, vođenje i kontrolisanje različitih ljudskih aktivnosti postoje već hiljadama godina. Neke oblike upravljanja organizacijama, koje danas nazivamo menadžmentom, možemo uočiti još kod najstarijih poznatih civilizacija. Uređenje države, vojno organizovanje, izgradnja objekata i drugi primjeri jasno ukazuju na prisutnost upravljanja ljudskim potencijalima u dalekoj prošlosti. Osim toga, kroz historijski razvoj civilizacija ljudi su živjeli u različitim oblicima društvene zajednice: od demokratije, oligarhije, autokratije, aristokratije, tehnokratije, anarhije, monarhije pa do različitih oblika republika. Zavisno od načina organizovanja vlasti, razlikovali su se pristupi u upravljanju ljudskim potencijalima, kao i položaj ljudi u okviru različitih organizacionih struktura. Nema sumnje da je uspješnost vladara, lidera, vođa i menadžera na svim nivoima organizacije drevnih civilizacija i društava bila od presudnog značaja za njihov razvoj. (Srebrenica, 2020)

O upravljanju ljudskim potencijalima napisana su brojna djela, naročito na engleskom jeziku. Također, budući da je to izrazito mlada znanost, domaći autori su uložili znatan trud kako bi je blagovremeno predstavili široj čitalačkoj publici na našem jeziku. Osim toga, veliki broj fakulteta u našoj zemlji uvodi u nastavni plan i program predmete koji tretiraju različite segmente upravljanja ljudskim potencijalima. Naučni pristup ovoj oblasti, kao i svakoj drugoj, jeste temeljit i baziran na činjenicama, konstantama i pravilima koja su aplikativna. Međutim, postoji drugi

pristup nekom društvenom fenomenu, u ovom slučaju upravljanju ljudskim potencijalima, takozvani "umjetnički" pristup, gdje se neko više oslanja na svoje urođene ili stečene sposobnosti rada s ljudima. Činjenica jeste da su nečiji prirodni kapaciteti takvi da, i s malo formalnog stručnog usavršavanja, postiže sjajne rezultate u vođenju ljudi. S druge strane, postoje oni kojima nikakva edukacija ni epistemološko pojašnjavanje prirode upravljanja ljudskim resursima ne može pomoći da naprave veći iskorak u ovom području. Ovo, dakako, ne znači relativiziranje menadžmenta ljudskim potencijalima kao naučne discipline, niti znači glorificiranje intuitivnog liderstva. Ovaj rad je poziv na traženje balansa u odnosu prema naučnim relevantnim istraživanjima i ljudskim sklonostima kao talentima od Uzvišenog Stvoritelja.

Liderske odlike poslanika Muhammeda, a.s.

Ono što vjernici muslimani osjećaju prema svome Poslaniku, a.s., u smislu emocije i spremnosti da ga slijede u što više aspekata svoga života – jedna je dimenzija odnosa prema sunnetu Poslanika, a.s. Druga je dimenzija to koliko zapravo njegovo, a.s., ponašanje i stil ophođenja s ljudima može biti uzorna paradigma danas svim ljudima, bez obzira na religijski obrazac kojem pripadaju, jer su njegove životne odluke i postupci protkani Božijim nadahnućem i kao takvi predstavljaju vrhunac i krajnji kvalitet ljudskih mogućnosti djelovanja. Ovaj koncept može se prenijeti i na njegovo upravljanje i komuniciranje s ljudima oko sebe, iz vjerničke perspektive, niko ne može biti bolji uzor ili paradigma u vođenju ljudi od Poslanika, a.s. Uzvišeni Gospodar ga je milošću Svojom sačuvala na putu ispravnog vođenja ljudi: "*Samo Allahovom milošću ti si blag prema njima; a da si osoran i grub, razbjegli bi se iz tvoje blizine. Zato im praštaj i moli da im bude oprosteno i dogovaraj se s njima.*" (Kur'an, 3:159) Sejjid Kutb u komentaru ovog ajeta kaže:

"Da je Vjerovjesnikovo srce bilo grubo, ni druga srca se ne bi sjedinila, niti bi bio okružen ljubavlju. Ljudi jednostavno imaju potrebu za milostivim okriljem, kao i da im se posveti posebna pažnja. Imaju potrebu za velikim srcem koje će im davati, a ne tražiti od njih da daju. Imaju potrebu za srcem koje će brinuti o njihovim, a ne svojim brigama. Imaju potrebu za srcem u kojem će uvijek moći pronaći interesovanje, brižnost, ljubaznost, toleranciju, ljubav i zadovoljstvo, a takvo je bilo srce Allahovog Poslanika, a.s., i takav je bio njegov život među ljudima." (Qutb, 1907:4/126)

Jedna od odlika Poslanika, a.s., još kroz ranu mladost bila je čuvanje stada, bivanje pastirrom. Vjerovatno najznačajnija metafora za lidera je pastir. Svaki lider ima tri ključne uloge koje se isprepliću: da ispuni obaveze, da održi grupu jedinstvenom i na okupu, te da zadovolji individualne potrebe. (Adair, 2022) Jedne prilike dok je Poslanik, a.s., šetao s ostalima u sjenci palmi u Medini, neki dječaci su prošli pored njega noseći korpe s bobicama araka. Muhammed, a.s., je pogledao svoje ashabe i od dječaka zatražio najcjenjivije bobice među njima rekavši: "*Takve sam sakupljao kad sam branio mekanska stada u Adžadu*", pa su mu probrali najbolje plodove. (Adair, 2022) Kao da se Poslanik, a.s., prisjetio svog djetinjstva riječima: "*Nijednog poslanika Allah nije poslao, a da prvo nije bio pastir.*" (Al-Buhārī, 2002)

Muhammed, a.s., je kroz svoje odrastanje zauzimao lijepo mjesto među stanovnicima Meke, a samim tim i kroz svoje vrline gradio neformalni autoritet. Sve to je bilo potrebno kao preduslov da ponese emanet prenošenja Riječi Božije u svojim četrdesetim godinama. On godinama uspješno manevriše da očuva skupinu muslimana u Meki koji nailaze na mnogobrojne izazove, pa čak i progone i ubijanje. Vođenje uspješnih promjena zahtijeva uspješno liderstvo, a uspješno liderstvo tjera ljude da rade stvari koje prije nisu željeli ili nisu očekivali da mogu. Lideri riskiraju,

traže mogućnosti, pružaju nešto u što mogu vjerovati i nadahnjuju uspjehe. Stoga, “kad je Muhammed, a.s., stigao u Medinu, redefinirao je ulogu grada, izgradio nove odnose i dao ljudima viziju u koju mogu vjerovati.” (Al-Avadi, 2021)

Bitka na Bedru – analiza okolnosti i liderskih odluka Resulullaha, a.s.

Bitka na Bedru desila se u razmazu 624. godine po gregorijanskom kalendaru, odnosno druge hidžretske godine. Ona predstavlja ključni i prijelomni moment u historiji islama, jer je mala skupina vjernika pobijedila trostruko veću i opremljeniju vojsku te na taj način učvrstila temelje muslimanske zajednice koja je građena u Medini. S obzirom na to da postoji mnogo historijskih detalja vezanih za ovaj događaj, mi nećemo opterećivati ovaj tekst takvim informacijama. Cilj nam je da ukažemo na one dimenzije Bitke na Bedru u kojima se mogu prepoznati izvrsnost i odličnost Poslanikova, a.s., upravljanja ljudskim potencijalima.

Korištenje prirodnih resursa u borbi protiv neprijatelja

Poslanik, a.s., je poranio na dan Bitke na Bedru i tu došao prije Kurejšija. Potom je postrojio ashabe na takav način da im je Sunce ostalo iza leđa, pa kad su kasnije stigli idolo-poklonici, oni su se okrenuli prema Suncu. “Ovo je postupak koji je potvrda Vjerovjesnikova, a.s., vrhunskog rukovodstva u ratnim okolnostima i korištenja prirodnih resursa za ono što će vojsci donijeti korist.” (Er-Rešid, 2019)

Također, poznat je primjer kada je Resulullah, a.s., krenuo sa svojim borbama prema Bedru i došao u blizinu izvora. Naredio je da se tu stane i da se zauzmu pozicije. Tada je Habbab ibn Munzir upitao Poslanika, a.s., da li mu je Allah naredio da zauzmu takav položaj ili je to njegov izbor. Poslanik, a.s., mu je

odgovorio da to nije Allahova naredba nego njegova odluka. Habbab ibn Munzir je tad predložio da zauzmu drugi položaj, koji je podjednaki, jer će u tom slučaju kontrolirati izvore na Bedru čime će onemogućiti Kurejšije da ih oni koriste. Muhammed, a.s., je prihvatio ovu sugestiju i zauzeli su položaj koji je predložio ovaj ashab. (Es-Sibai, 2007) Ovaj primjer, pored dimenzije korištenja prirodnih resursa u borbi protiv neprijatelja, ukazuje i na veličinu Poslanika, a.s., kao lidera koji ne samo da dopušta saborcima da sugeriraju, već velikodušno prihvata prijedlog koji je u interesu skupine koju predvodi. Ovo ukazuje na važnost minimiziranja ega u situacijama kada se donosi odluka i bitnost prihvatanja relevantnog savjeta. Zanimljivost je da ovaj savjet nije došao od nekog poznatog ashaba, već od Habbaba koji se u knjigama povijesti islama spominje vrlo rijetko mimo ovog događaja, što ukazuje na to da Poslanik, a.s., kao lider nije samo gledao od koga dolazi savjet, već je posmatrao sadržaj i suštinu poruke koja je do njega stigla.

Izbor najboljih boraca kao princip meritokratije

Kur’anski princip prilikom davanja emaneta (povjerenja) nekoj osobi jeste dostojnost te osobe da nosi taj emanet, u savremenim rječnicima pojam poznat kao *meritokratija*. Prilikom formiranja timova Allahov Poslanik, a.s., je nastojao da se pridržava određenih kriterija. Drugim riječima, u timu su bili ljudi koji su posjedovali određene kompetencije shodno zadacima koje su trebali obavljati. Najčešći kriteriji koji su bili presudni za sami ulazak u tim bili su: znanje i stručnost, fizička sposobnost, komunikacija, iskustvo u timskom radu, te spremnost za prihvatanje zadataka i odgovornosti. U razumijevanju ovoga nam pomaže upravo događaj vezan za Bitku na Bedru. Naime, uoči same bitke mušrici su poslali na dvoboj trojicu vitezova. To su bili Utbe b. Rebi’a, njegov brat Šejbe i Utbetov sin Velid,

dok su s muslimanske strane izašla trojica Ensarija. Međutim, Allahov Poslanik, a.s., ih je vratio, jer je želio da na dvoboj izađu njegovi rođaci i bližnji pa je naredio: “Izađi, Ubejde b. el-Haris! Izađi, Hamza! Izađi, Alija!” (Es-Sallabi, 2012) Hamza je stupio u dvoboj sa Šejbetom i brzo ga ubio, Alija je ušao u dvoboj s Velidom i brzo ga ubio, a Ubejde se borio s Utbetom i obojica su jedan drugom zadali težak udarac pa su Hamza i Alija pritrčali i ubili Utbeta, a ranjenog Ubejdu donijeli pred Allahovog Poslanika, a.s. Ubejde je brzo podlegao od zadobijenih rana, pa je Poslanik, a.s., za njega posvjedočio da je šehid. Nije slučajno Allahov Poslanik, a.s., izabrao ovu trojicu ashaba, Allah bio zadovoljan s njima, da se suprotstave mušričkim borbama. Naime, poznato je o kakvim herojima se radi. Hamza, r.a., bio je jedan od najslavnijih muslimanskih boraca, Alija, r.a., nikada u životu nije izgubio niti jedan dvoboj, dok je Ubejde, r.a., bio poznat kao veoma hrabar ashab. Poznavajući ratne vještine i fizičku snagu ovih ashaba Poslanik, a.s., šalje ih na dvoboj mušricima, koje su na kraju i savladali. Fascinantno je to što Poslanik, a.s., nije gledao da u ovim teškim okolnostima Bitke na Bedru sačuva svoje odane i bližnje rođake, poput Hamze i Alije, već se držao principa kvaliteta po cijenu i da izgubi svoje najbolje i najodanije ljude, što je, dakako, pokazatelj izvrsnosti liderstva Muhammeda, a.s.

Primjena prave komande u pravo vrijeme i obrabivanje boraca

Pravo komandovanje je ono kojim se, zbog različitih izazova u datim uslovima i okolnostima, u svakoj situaciji postupa u skladu s onim što je potrebno za ostvarenje općeg interesa. Kada je riječ o Poslanikova, a.s., primjeni metode formalnog komandovanja na Bedru, ona se očitovala u tri slučaja: u naredbi ashabama da gađaju neprijatelje strijelama kad im se približe jer su u tom slučaju veće šanse za pogodak, u zabrani

potezanja sablji sve dok se borbeni redovi ne sastave i u naredbi ashabima da štede streljivo. (Er-Rešid, 2019) Na Bedru je Poslanik, a.s., svoje vojnike rasporedio u kreativnu formaciju, stavljajući ih u oblik slova Z s dvije paralelne linije vojnika okrenutih leđima jedni drugima, povezane dijagonalnim redom vojnika u sredini. To je spriječilo neprijatelja da zaobiđe muslimanske borce iz nekog drugog smjera. (Al-Avadi, 2021)

Poslanik, a.s., je ohrabrivao i poticao ashabe na borbu u skladu s kur'anskim imperativom: “*O Vjеровјеснице, bodri vјernike na borbu! Ako vas bude dvadeset izdržljivih, pobijedit ćete dvije stotine, a ako vas bude stotina, pobijedit ćete hiljadu onih koji ne vjeruju, zato što su oni ljudi koji ne shvaćaju.*” (Kur'an, 8:65) Različiti su načini na koje je Poslanik, a.s., poticao ashabe na borbu. Nekad je to radio predočavajući mjesto u Džennetu za one koji budu ubijeni na Allahovom putu, nekad bi ih obradovao pobjedom, a nekad bi onima koji ubiju neprijatelja obećavao sav plijen koji ostane iza njega na bojnom polju. Ishod ove hrabre i časne borbe bila je pobjeda muslimana među kojima je bilo 14 šehida. S druge strane, zarobili su 70 idolopoklonika.

Savjetovanje u vezi sa zarobljenicima

Jedan od poznatih primjera Poslanikovog, a.s., savjetovanja s kompetentnim ashabima jeste pitanje zarobljenika na Bedru. Kada je Allahov Poslanik, a.s., došao u Medinu, posavjetovao se s ashabima oko zarobljenika. Ebu Bekr reče: “Allahov Poslanice, oni su naši amidžići, članovi porodica i braća. Mislim da bi trebao uzeti od njih otkupninu koja bi nam bila dodatna snaga protiv nevjernika. Možda će ih Allah uputiti na Pravi put, pa da budu naši pomoćnici.” Allahov Poslanik, a.s., upita Omera: “A šta ti misliš, sine Hattabov? On reče: “Ja se ne slažem s Ebu Bekrom, već bih volio da mi dozvoliš da tom i tom – njegovom rođaku – odsiječem

glavu, da Aliji dozvoliš da Akilu ibn Ebi Talibu odsiječe glavu, da Hamzi dozvoliš da svom bratu odsiječe glavu, pa da Allah vidi da u našim srcima nema popustljivosti prema mušricima. Ovo su njihovi prvaci, vođe i generali.” Allahov Poslanik, a.s., prihvati Ebu Bekrov prijedlog, a odbi Omerov i uze otkupninu za njih.” (El-Mubarekfuri, 2011) Sve ovo ukazuje na važnost principa *šure* (savjetovanja) jednog lidera sa svojim sljedbenicima. Također, različitost stavova kod Ebu Bekra i Omera može sugerisati na duh slobode koji je Poslanik, a.s., gajio među svojim ashabima, a i to je odlika kvalitetnog i uspješnog menadžera ljudskim potencijalima – različite stavove podsticati i cijeniti, a nipošto ih smatrati kamenom spoticanja u jednom timu kojim se upravlja.

Razvoj ashaba kroz primjer opismenjavanja nakon Bitke na Bedru

Svaki istinski lider svjestan je važnosti stručnog napredovanja i usavršavanja svojih sljedbenika i članova svoga tima. Ovaj koncept je danas razrađen u nauci upravljanja ljudskim resursima, ali je kuriozitet to što se ovog principa držao i Poslanik, a.s., još prije 14 stoljeća. Neki zarobljenici su se mogli otkupiti novcem, međutim, bilo je onih koji su se otkupili svojim znanjem. Oni koji su znali čitati i pisati, a nisu mogli platiti otkup, obavezali su se da u zamjenu za oslobađanje nauče po 10 mladih iz Medine čitati i pisati. Poslanik, a.s., je još jednom pokazao važnost znanja putem poruke koju je odaslao svojoj zajednici: bilo da je rat ili mir, znanje – učenje, čitanje i pisanje – ljudima pruža bitne kvalifikacije i daje im dostojanstvo. Znanje koje su posjedovali neki zarobljenici bilo je njihovo bogatstvo i postalo je njihova otkupnina. (Ramadan, 2017)

Zaključak

Upravljanje ljudskim potencijalima, kao teorija i praksa, predstavlja

područje koje je u posljednjim desetljećima u velikoj ekspanziji. Sve veća modernizacija i digitalizacija društva, s jedne strane, a sve veća materijalizacija života u duhovnom smislu, s druge strane, uvijek iznova čovječanstvo vraća činjenici da je najvažniji resurs u svim porama života – čovjek.

Čitav život Muhammeda, a.s., kao posljednjeg Božijeg Poslanika, protkan je ovakvim pristupom, ljudskošću, humanošću, dobroćinstvom i pravednošću prema svim ljudima. Posebno je ovakav odnos iskazivao prema onima koji su mu odani bili, tako da se može kazati da je njegovo, a.s., upravljanje ljudskim potencijalima paradigma rada s ljudima svakome vjerniku do Sudnjeg dana.

Bitka na Bedru, kao jedan od najvažnijih događaja u životopisu Poslanika, a.s., sadrži mnogobrojne dionice u kojima se vidi kvalitet Poslanikovog, a.s., upravljanja ljudima. Od samog principa aktivne borbe za vlastita prava i izlaska na karavanu, potom od principa šure i dogovaranja oko suočavanja s vojskom koja je iznenada poslana iz Meke na malu muslimansku skupinu, zatim od formalne komande i nepokolebljivog autoriteta pred ashabima, a onda i izbora mjesta za pozicioniranje, te izbora najboljih boraca koji će prvi izaći na megdan idolopoklonicima – detalji su koji ukazuju na izvrsnost Poslanikovog, a.s., upravljanja ljudima.

Iako je Božija podrška neupitna za Njegovog Poslanika, on, a.s., preduzima sve korake, kao odgovoran lider i rukovodilac, kako bi ispunio sve uvjete istinskog oslanjanja na Uzvišenog Stvoritelja. Na taj način uči sve svoje sljedbenike do Sudnjeg dana, posebno one koji plediraju da vode procese među ljudima, da budu spremni poduzeti svaki korak i unaprijed strateški planirati, potom autoritetom koji se zasluži moralnošću i kredibilitetom, voditi procese u interesu uzdizanja Riječi Božije.

Literatura

- Adair, John (2022). *Muhamed kao lider*. Preveli s engleskog jezika Resul Mehmedović i Almedina Avdić. Tuzla: Udruženje građana Multi.
- Al-Avadi, Hišam (2021). *Muhammed, s.a.v.s.: Kako te može učiniti izvanrednim*. Preveli s engleskog jezika Resul Mehmedović i Almedina Avdić. Tuzla: Udruženje građana Multi.
- Buḥārī (al-), Abū 'Abdillāh Muḥammad b. Ismā'il (2002). *Saḥīb*. Damask i Bejrut: Dār Ibn Kaḫīr.
- El-Mubarekfuri, Safijurrahman (2011). *Zapečaćeni džennetski napitak*. Preveo s arapskog jezika Ersan Grahovac. Novi Pazar: El-Kelimeh.
- Er-Rešid, Abdullah Muhammed (2019). *Vojno vođenje i upravljanje u vrijeme Poslanika Muhammeda, s.a.v.s.* Preveo s arapskog jezika Vedad Hurić. Sarajevo: El-Kalem.
- Es-Sallabi, Ali Muhamed (2012). *Život i djelo posljednjeg Vjetrovjesnika: prikaz i analiza događaja*. Preveo sa arapskog jezika Abdullah Nasup. Holandija: džemat Hidžra.
- Es-Sibai, Mustafa (2007). *Život Muhameda, alejhisselam*. Preveo s arapskog jezika Salih Čolaković. Sarajevo: Dobra knjiga.
- Korkut, Besim (1984). *Prevod značenja Kur'ana*. Sarajevo: Starješinstvo Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji.
- Qutb, Sayyid (1997). U okrilju Kur'ana, Sarajevo: Fakultet islamskih nauka
- Ramadan, Tarik (2017). *Stopama Božijeg Poslanika*. Preveo s engleskog jezika Fikret Pašanović. Sarajevo: CNS.
- Srebrenica, Adnan (2020). *Upravljanje ljudskim potencijalima u sunnetu Božijeg Poslanika Muhammeda, s.a.v.s.* Sarajevo: neobjavljena doktorska disertacija odbranjena na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu dana 20. 07. 2020. godine.

الموجز

تميّز الرسول صلى الله عليه وسلم في إدارة الموارد البشرية
غزوة بدر نموذجاً

عمار باشيتش

ما فتى العالم الحديث الذي نعيش فيه يظهر باطراد توجهها نحو تصنيف الظواهر الاجتماعية وشرحها من خلال الأسس العلمية. ويفضي هذا التوجه إلى أن معظم تحديات الحياة والعلاقة الإنسانية تخضع لتخصص ومجال علمي يحددان ويدرسان تجريبياً احتمالات التقدم في هذا المجال المعين. وبهذا المفهوم، فإن قيادة وإدارة الأفراد، التي كان ينظر إليها في وقت ما عبر حدس الفرد أو قدرته الفطرية أو المكتسبة على العمل مع الناس، لم يعد يُنظر إليها اليوم فقط من خلال هذا الإطار، بل يتم تأسيسها على أساس من المقاييس والمعايير الواضحة والواجب تحقيقها حتى تنجح عملية الإدارة. لقد قطع العالم الغربي بالفعل أشواطاً في هذا الاتجاه، في حين أن واقع المسلمين المؤمنين، في السياق الاجتماعي الأوسع، يمثل شيئاً مجهولاً نسبياً، نظراً لأن الوضع الحالي للأمم من حيث إنشاء النظام والتنظيم الجيد للموارد البشرية أمر بعيد المنال بالنسبة للمسلمين. يحاول الكاتب من خلال هذا النص أن يبرز أن المسؤولية عن مثل هذا الواقع لا يمكن إلقاؤها على تعاليم الدين، لأن حياة الرسول صلى الله عليه وسلم خير شاهد على جودة إدارة الموارد البشرية، خاصة في بعض الأزمات، وبهذه الطريقة، أصبح أسوة ونموذجاً معيارياً لكل مسؤول بين أتباعه. يتحدث الكاتب بهذا المقال عن الكفاءات القيادية للنبي صلى الله عليه وسلم، متخذاً من معركة بدر البالغة الأهمية نموذجاً.

الكلمات الرئيسية: رسول الله، معركة بدر، القيادة، الامتياز، إدارة الأزمات، الإمكانيات البشرية.

Summary

MESSENGER'S S.W.S. EXCELLENCE IN
MANAGING HUMAN RESOURCES PRESENTED
THROUGH A CASE OF THE BATTLE OF BADR

Ammar Bašić

The modern world we live in shows a growing tendency in profiling social phenomena and providing scientific explanations for their emergence. This tendency is directed at finding a discipline and the scientific field for almost all the possible challenges in life and all human relations which determines it, analyses it empirically, and provides a framework for its development. In this sense, managing and directing people, which in the past could have been viewed as a form of one's intuition, as one's inborn or acquired skill for working with people, is today established on the bases of clearly pre-set parameters and standards which need to be achieved in order to establish a functional process of management. The Western world has developed significantly in this regard, whereas for Muslims, speaking in a broader social context, this idea is relatively unknown, and the present condition of Umma is in such a state wherein any systematic organization of human potentials is not likely to evolve in the perceivable future. The author here tries to stress that religious teachings can not be the reason for such a state, because the Messenger s.w.s. himself has set an example of good management of human resources, especially in some critical circumstances. He thus endowed Muslims with a normative paradigm in this regard. Thus he here discusses the leadership competencies of the Messenger s.w.s. through the accounts of a battle of crucial significance, i.e. the Battle of Badr.

Keywords: God's Messenger, the Battle of Badr, leadership, excellence, management in crises, human resources

SURA EN-NEBE': VIJEST VELIKA

Almir FATIĆ

Fakultet islamskih nauka u Sarajevu
almirfat75@gmail.com

SAŽETAK: Autor u radu donosi tefsir sure En-Nebe', koja je 78. kur'anska sura i ima 40 ajeta. Naziv je dobila po riječi *en-nebe'* koja se spominje u drugom ajetu ove sure. Pored imena En-Nebe', ova sura još se naziva i: 'Amme, 'Amme jetesā'elūn, Et-Tesā'ul, El-Mu'sirāt. Glavna tema ove sure jeste vjerovanje u Proživljenje poslije smrti (el-ba's), koje se prezentira u nekoliko tematskih cjelina. Objavljena je, prema jednoglasnom mišljenju učenjaka, u Meki, i to u ranom periodu.

Cljučne riječi: En-Nebe', 78. sura, tefsir, vijest velika, Proživljenje poslije smrti, ahiret

Uvod

En-Nebe' je 78. kur'anska sura, koja ima 40 ajeta. Naziv je dobila po riječ *en-nebe'* (النَّبِيُّ) koja se spominje u drugom ajetu ove sure. Pored imena En-Nebe', ova sura još se naziva i: 'Amme, 'Amme jetesā'elūn, Et-Tesā'ul, El-Mu'sirāt. Nazvana je 'Amme i 'Amme jetesā'elūn zato što tim riječima otpočinje; Et-Tesā'ul je nazvana zbog mnogih međusobnih rasprava idolopoklonika i njihove sumnje u život poslije smrti; nazvana je El-Mu'sirāt jer se ta riječ navodi u 14. ajetu sure. (Al-Fayrūzābādī, 2005:1/497; Ḥalīl, 2017:272)

Njezina glavna tema je vjerovanje u Proživljenje poslije smrti (el-ba's). Ova glavna tema prikazuje se u sljedećim tematskim cjelinama: 1. raspitivanje i razilaženje idolopoklonika o pitanju Proživljenja (1-5); 2. skretanje pažnje idolopoklonicima i drugima koji sumnjaju na kosmičke dokaze kao argument(e) za život poslije smrti (6-16); 3. opis prizora Sudnjega dana (17-19); 4. objašnjenje kazne poricateljima

Istine (21-30); 5. opis nagrade bogobojaznima (31-40).

Objavljena je, prema jednoglasnom mišljenju učenjaka, u Meki, i to u ranom periodu, poslije objavljivanja sure El-Me'aridž. (Ibn 'Atīyya, 2001:5/423; Al-Fayrūzābādī, 2005:1/497; Ibn Džuzejj, 2014:6/294) Sure objavljene u Meki dijele mnoge zajedničke elemente, od kojih su tri najizrazitija: vjerovanje u jednog Boga (tehvīd) i zabrana pridruživanja Njemu bilo koga i čega (širk), poslanstvo Muhammeda, a.s., Proživljenje i ahiret. Vjerovanje u ahiret podrazumijeva moralnu odgovornost za postupke na ovome svijetu i konačan obračun na onome svijetu. Arabljani sedmoga stoljeća nisu vjerovali u mogućnost proživljenja, tj. u ahiret, i zato u mekanskim surama nalazimo ogromni naglasak na ahiret i njegovo učestalo spominjanje. Naime, bez vjerovanja u ahiret nije moguće promijeniti pogled na svijet, pogled prema istini i laži, dobru i zlu, te odustati od priklanjanja ovome svijetu. Ovo

vjerovanje, dakle, bilo je neophodno urezati u duše i umove ljudi kako bi se oni promijenili.¹

Kontekstualnu povezanost s prethodnom surom El-Murselāt Sujūti (s.a.:152) vidi u povezanosti sadržaja 16, 17, 20, i 25. ajeta, pa nadalje, sure El-Murselāt sa 6. ajetom, i nadalje, sure En-Nebe'. Zatim, povezuje 12, 13. i 14. ajet sure El-Murselāt sa 17. i 18. ajetom sure En-Nebe', "pa kao da ova sura objašnjava *Jevmul-fasl* (Dan razdvajanja) koji se sažeto spominje u suri El-Murselāt". Istu ovu povezanost ovih dviju sura uočavaju Ebū Hajjān (2010:10/393) i Ibn Adžibe (2005: 8/214), s tim da oni 31. ajet sure El-Murselāt, u kojem se također spominje *Jevmul-fasl*, povezuju sa 2. ajetom sure En-Nebe' ako se pod *en-nebe'ul-'azīm* misli na Proživljenje, a ako se misli na Kur'an,

¹ Više o karakteristikama mekanskih i medinskih sura vidi: Al-Suyūṭī, 1999:1/81-83; Al-Qaṭṭān, 2000:62-64; Lāšīn, 2002:21-23

onda to značenje povezuju s posljednjim ajetom sure El-Murselāt: حَدِيثٌ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ *Pa u koji će govor, nakon njege [tj. Kur'ana] vjerovati?!*

1. 'Amme jetesā'elūn (عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ)

2. 'Anin-nebe'il-'azīm (عَنِ النَّبِيِّ الْعَظِيمِ)

O čemu oni jedni druge pitaju? / O vijesti velikoj – Kada su stanovnici Meke čuli ono čemu poziva Muhammed, a.s., i vijesti koje donosi o Proživljenju i ahiretu, oni su s čuđenjem i ismijavanjem na svojim sastancima i pri različitim susretima jedni druge pitali (*jetesā'elūn* – يَتَسَاءَلُونَ) o tim i drugim stvarima. Pitali su se npr. da li je moguće da će ovaj svijet nestati, da će mrtvi oživjeti i sl. (usporedi: Al-Zamaḥšarī, 2005: 1171; Al-Qurtubī, 1996:19/164; Al-Šabūnī, 1981: 3/507).

En-Nebe'u l-'azīm (النَّبِيُّ الْعَظِيمِ) je vijest velika. Na arapskom postoje dvije riječi za vijest: *haber* (خَبْر) i *nebe'*. *Haber* je obična vijest (naprimjer, vijest da neka radnja radi do devet sati navečer), a *nebe'* važna, velika vijest (naprimjer, da je neko dobio izbore, da je počeo rat). *Nebe'*, shodno tome, zahtijeva neku reakciju, tj. akciju; ona iziskuje da nešto promijenite u sebi.

U klasičnim tefsirima navode se tri ili četiri mišljenja o sintagmi *en-nebe'ul-'azīm*: a) Kur'an,² b) Proživljenje, c) poslanstvo Muhammeda, a.s., d) Sudnji dan. (Al-Māwardī, 2012:6/182; Ibn al-Ġawzī, 2009:8/96) Vijest o bilo kojoj od ove četiri stvari traži razmišljanje i promjenu. Mnogi mufesiri tvrde da je *en-nebe'ul-'azīm* Proživljenje. (Al-Qurtubī, 1996:19/164; Abū Ḥayyān, 2010:10/383; Al-Šabūnī, 1981:3/507)

3. El-Lezī hum fihi muhtelifūn (الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ)

4. Kellā seja'lemūn (كَلَّا سَيَعْلَمُونَ)

5. Summe kellā seja'lemun (ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ)

O kojoj oni imaju mišljenja različita. / Ne! Saznat će oni sigurno! / I još jednom: Ne! Saznat će oni sigurno – Upotreba riječi *muhtelifūn* (مُخْتَلِفُونَ) u ovom imeničkom obliku ukazuje na to da su oni to stalno radili, tj. imali različita mišljenja o Kur'anu, ili o Proživljenju, ili o poslanstvu Muhammeda, a.s. Ako je posrijedi Kur'an, jedni su govorili da je on poezija, drugi da je sihir, treći da je izmišljotina drevnih naroda itd.; ako je u pitanju Proživljenje, jedni su povjerovali u to, drugi su porekli, što se jednako odnosi i na poslanstvo Muhammeda, a.s. (Al-Zamaḥšarī, 2005:1171; Ibn al-Ġawzī, 2009:8/96; Al-Šawkānī, 2007:1574)

Kellā (كَلَّا) (doslovno: *ne, nipošto, nikako*, ali i: *uistinu, zbilja, sigurno*) je odrična partikula (harfu r-red' ve z-zedžr). Svaka sura koja sadrži *kellā* (كَلَّا) je mekanska; *kella* se spominje na 33 mjesta u Kur'anu i to u petnaest sura koje se sve nalaze u drugoj polovini Kur'ana. (Al-Suyūṭī, 1999:1/82-83; Lāšīn, 2002:24) Ovom česticom implicira se da nije onako kako oni razmišljaju o Vijesti velikoj. Četvrti ajet nagovještava da sve što dolazi jeste veoma blizu, a ovdje se misli na kaznu poricatelja Istine na Sudnjem danu – kada će im se ono što su nijekali i u šta su sumnjali pojaviti kao stvarnost – tako da ajet ima prijeteći ton. Naime, za izražavanje budućeg vremena u arapskome jeziku koristi se *se* ili *sewfe*. Razlika počiva u tome što se *sewfe* koristi za dalju, a

se za bližu budućnost. Peti ajet ponavlja i time intenzivira prijatnju (usporedi: Al-Māwardī, 2012:6/183; Ibn 'Atīyya, 2001:5/424; Ibn al-Ġawzī, 2009:8/97).³

6. Elem nedž'alil-erda

mihādā (أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا)

7. Vel-džibāle evtādā (وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا)

Zar nismo učinili Zemlju posteljom, / i planine klinovima – Šestim ajetom otpočinje novi temat unutar ove sure. *Mihād* (مِهَاد) je *postelja*; na klasičnom arapskome *mihād* je značio i *krevet*. *Mehd* (مِهْد) je *bešika*, a može značiti i *majčinu utrobu*. Riječ je o mjestu koje je udobno za dijete. (Abū Ḥayyān, 2010:10/384; Al-Šawkānī, 2007:1574)⁴ Zemlja je, dakle, udobna i ugodna za život čovjeka, na njoj čovjek pronalazi spokoj i mir. Taj veliki *zemaljski krevet* za čovjeka stvorio je Moćni i Mudri. "Naša moć da stvorimo ove stvari veća je od Naše moći da stvorimo novi život." (Al-Qurtubī, 1996:19/165)

El-Džibāl (الْجِبَال) su *planine* (jednina *el-džebel* – الجبل); *evtād* (أَوْتَادٌ) su, doslovno, *klinovi, stubovi* (jednina *veted* ili *vetid* – وَتِدٌ). U drevna vremena ljudi su često podizali šatore, a šator je poznat po najvažnijem elementu – klinu. Ovdje se daje slika da su planine klinovi ili stubovi Zemlje koje postavlja Svevišnji i kojima se ona učvršćuje.⁵

8. Ve haleknākum ezvādžā

(وَحَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا)

9. Ve dže'alnā nevmekum

subātā (وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا)

I vas stvorili u parovima, / i učinili san vaš odmorom – *Ezvādž* (أَزْوَاجٌ) su

je potvrda da je Kur'an Časni Allahov govor i da je posljednji poslanik i vjerovjesnik Muhammed, a.s., bio u dodiru sa Objavom i da ga je podučavao Stvoritelj nebesa i Zemlje, jer nijedan čovjek nije imao bilo kakvo znanje o unutrašnjim temeljima planina. Niko čak nije ni razmišljao o tome, niti o ulozi planina u učvršćivanju Zemlje. Razuman čovjek ne može ni zamisliti da izvor ovih informacija može biti bilo ko drugi osim Allaha, Uzvišenog Stvoritelja koji je Kur'an objavio nepismenom Poslaniku, a.s., čiji je narod također bio nepismen". (184)

² Argument da je *al-nab' al-'azīm* Kur'an jeste u ajetima sure Šād: قُلْ هُوَ نَبَأٌ عَظِيمٌ أَنْتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ *Reci: 'Ovo je vijest velika! / A vi od nje glave okrećete* (67-68).

³ Neki rani mufesiri u četvrtom ajetu vidjeli su prijatnju poricateljima Istine, a u petom ajetu obećanje vjernicima; vidi: Al-Šawkānī (2007:1574); ili: "Prvi put *saznat* će prilikom smrti, a drugi put na Sudnjem danu, ili: prvi put *saznat* će prilikom Proživljenja, a drugi put prilikom dodjeljivanja nagrada i kazni". (Al-Bayḏāwī, 2000:3/488)

⁴ Riječ *mahd* (مِهْد) i njezine izvedenice u

Kur'anu se spominju pet puta: Āli Imrān, 46; Tā Hā, 53; Er-Rūm, 44; El-Mudessir, 14; Ez-Zarijāt, 48. Vidi: Nedždžar, 2020:172

⁵ Vidi 'naučno tumačenje' ovih ajeta u: Nedždžar, 2020:177-184, gdje ovaj autor, između ostalog, navodi: "Objašnjenjem razvoja planina dokazano je da svako uzvišenje iznad nivoa mora ima u unutrašnjosti litosfere svoje temelje čija dužina može biti od 10 do 15 puta veća od visine vanjskog uzvišenja" (183), te: "Kur'anski presedan u kojem se planine nazivaju stubovima jasna

parovi, tj. muškarac i žena, ali i *visok i nizak, dobar i loš* itd. (Ibn al-Ġawzī, 2009: 8/97; Al-Qurtubī, 1996:19/165; Al-Šawkānī, 2007:1574)⁶ Ljudi nisu stvorili sami sebe, niti su to u stanju; jednostavno, oni nisu kadri ni za svoju vlastitu kreaciju.

Nevm (نَوْم) je *duboki san*. San je Svevišnji učinio odmorom ljudima. *Es-Sebt* (السبت) znači *el-kat'* (القطع) – *prekidanje, ono što prekida*. Znači: *subāt* (سُبَات) je *nešto što prekida ili odvaja*. San nas odvaja od svakodnevnih poslova, porodice, ovoga svijeta; on je, zapravo, vrsta smrti. (Al-Māwardī, 2012:6/183; Al-Zamahšari, 2005:1172; Ibn 'Atiyya, 2001:5/424; Al-Rāzī, 1981:31/8)⁷ I tu se ogleda Božija moć nad nama i nad stvaranjem. Onaj koji je to kadar – kadar je i da stvori novi život.

10. Ve dže'alnel-lejle

libāsā (وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا)

11. Ve dže'alnen-nehāre

me'ašā (وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا)

I učinili noć pokrivačem, / i odredili dan za privređivanje – Noć je učinjena odjećom (*libās* – لباس) jer ona prekriva svjetlost i nastaje tama, kao što i odjeća prekriva nešto što je ispod nje. Tu noćnu odjeću ljudi ne mogu skinuti, ona sve navladava, kao i dan. *En-Nehār* (النَّهَار) je *dan*; *me'ašā* (مَعَاش) su *sredstva za život*. Vrijeme za rad je dan i većina ljudi radi tokom dana.

12. Ve benejnā fevkakum seb'an

šidādā (وَبَيْنَنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا)

13. Ve dže'alnā sirāḏžen

vehhādžā (وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَاجًا)

I sazdali iznad vas sedam silnih, / i postavili Svjetiljku plamteću – *Benā* (بَنَى) znači *izgraditi, sazdati*. Sve ono što je iznad nas Svevišnji je sazdao. Pod *sedam silnih* (*seb'an šidādā*

– سَبْعًا شِدَادًا – *šidād* je množina od *šedide* – شديدة) misli se na sedam nebesa, što zorno svjedoči o neizmjerljivoj moći njihova Stvoritelja. *Sirādž* (سِرَاج) je *sve ono što emituje svjetlost*. Ovdje, kao i na drugim mjestima u Kur'anu, označava Sunce; *vehhādž* (وَهَاج) znači *blistar, plamteći*. (Al-Māwardī, 2012: 6/184; Ibn 'Atiyya, 2001:5/424; Ibn al-Ġawzī, 2009:8/97)

14. Ve enzelnā minel-mu'sirāti ma'en sedždžādžā

(وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً مُّجْتَابًا)

Mi spuštamo iz oblaka kišu obilnu – Glagol *enzele* (أَنْزَلَ) ovdje znači – *spuštati, spustiti*; *el-mu'sirāti* (الْمُعْصِرَاتِ) je derivirano iz *e'asār* (أَعْصَار) ili *i'sār* (إِعْصَار), što označava *stiskanje*. Otuda jedno od mišljenja da su *el-mu'sirāt* vjetrovi (*er-rijāh*) koji *stišu* oblake pa onda oni *kapaju* kišu. Drugo mišljenje jeste da su *el-mu'sirāt* oblaci (*es-sehāb*) koji iz sebe *cijede* kišu, što je, kako kaže Ibn Atiije (2001:5/424), mišljenje većine komentatora Kur'ana. (usp. Ibn Katīr, 1996:4/594) Tu se ima na umu treća derivacija riječi *el-mu'sirāt*: od *'asr* (عَصْر) – *cijedenje*. *Ma'en sedždžādžā* (مَاءً مُّجْتَابًا) znači *obilna, prelijevajuća kiša*. Izraz *sedždž* (سَجَّج) spominje se i u hadisu: “Najbolji hadž je onaj s bukom (*el-'adždž*) – tj. glasnim izgovaranjem telbije – i proljevanjem (*es-sedždž*), tj. proljevanjem krvi kur-bana”. (usp. Al-Māwardī, 2012:6/184; Ibn al-Ġawzī, 2009:8/97; Al-Qurtubī, 1996: 19/168)

15. Li nuhridže bihi habben

ve nebātā (لِئُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَنَبَاتًا)

16. Ve džennātin elfāfā

(وَجَنَّاتٍ أَلْفَافًا)

I činimo da uz njenu pomoć rastu žitarice i rastinje, / i bašče guste – Pod pojam *habb* (حَبّ) spadaju *sve vrste*

žitarica: žito, pšenica, ječam i ostalo, a pod *nebāt* (نَبَات) *sve vrste trava ili vegatacije*. (Ibn Džuzejji, 2014:6/297) Bez i jednoga i drugoga nema života na Zemlji. *Džennāt* (جَنَّات) je množina od *dženne* (جنة); *elfāf* (أَلْفَاف) je množina, iako ima i drugih mišljenja, od *lefif* (لَفِيف) – *ono što se omotava*. Želi se reći da su to bašče u kojima su biljke zamršene, isprepletene, bujne.

Nakon predstavljanja niza velikih dokaza, jednih za drugim, i ilustriranja Božije svemoći kako bi se opomenuli poricatelji Proživljenja i ahireta, svaka razborita osoba može doći do dva zaključka: prvi, sve to navedeno nije moglo slučajno nastati i nije moglo nastati bez velike moći, i drugi, svaki taj znak ili dokaz ima svoju funkciju i ništa ne djeluje nasumično, ništa nije bez svrhe u ovom univerzumu. Također, u kontekstu Proživljenja i ahireta, zdravo razmišljanje navodi i na ovaj zaključak: Onaj koji je bio moćan da sve to stvori, moćan je da sve to i uništi i da ga stvori u nekom novom obliku.⁸ I nakon svega toga, Svevišnji spominje – čime otpočinje novi temat – ono što poricatelji Istine niječu:

17. Inne jevmel-fasli kāne

mikātā (إِنَّ يَوْمَ الْفُصْلِ كَانَ مِيقَاتًا)

18. Jevme junfehu fis-sūri

fe te'tūne efvādžā

(يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ أَقْوَابًا)

Zaista je Dan razdvajanja već određen. / Dan kada će se puhnuti u Rog, pa ćete vi dolaziti u skupinama – *El-Fasl* (الْفُصْل) je *razdvajanje* koje je jasno, tj. kada se dvije stvari toliko razdvoje da su jasno odvojene jedna od druge. *Jevmul-fasl* (يَوْمَ الْفُصْلِ) je *Dan razdvajanja*, tj. Dan suđenja kada će istina biti odvojena od laži, kada će poricatelji biti odvojeni od svojih lažnih bogova, od svojih vođa, štafiše, majka

Ovo mišljenje dijeli i Al-Zamahšari. (2005:1172)

⁸ Usp. Sayyid Abul Ala Maududi, *Tafhim al-Qur'an – The Meaning of the Qur'an*, <http://www.englishsirsir.com/Quran/78/index.html> (Dostupno, 20.02.2022).

⁶ “Otkriće da je materija stvorena u parovima jedno je od najbitnijih otkrića u fizici. Engleski naučnik Paul Dirac je za svoja otkrića na ovom polju 1933. godine dobio Nobelovu nagradu za fiziku. Diracovo otkriće, poznato pod imenom

'parite', otvorilo je put do otkrića da materija ima svoj par u anti-materiji.” (Taslaman, 2011:67)

⁷ Neki klasični jezikoslovci, poput Al-Zagğāga, kazali su da riječ *subāt* znači *al-mawt* (smrt). (Al-Rāzī, 1981:31/7)

će biti odvojena od svog djeteta. I taj Dan razdvajanja već je određen (*mikātā* – مِيقَاتًا) i on se ne može ni ubrzati ni odgoditi. Sve stvari koje su naprijed navedene: Sunce, dan, noć itd. imaju *svoje vrijeme*.

Sūr (الصُّور) je Rog (*karn* – قرن) u koji se puše, odnosno, u koji će se puhnuti (يُنْفَخُ) i ljudi će, oživljeni, izići iz svojih mezarova, kaburova. (Ibn ‘Atiyya, 2001:5/425; Ibn al-Ġawzī, 2009:8/98; Al-Šābūnī, 1981:3/508) Pod *pa čete vi dolaziti u skupinama* (*efvādžā* – أَفْوَاجًا; jednina *fevdž* – فَوْج) misli se na sve one rođene od stvaranja svijeta pa do Proživljenja, *dolaženje* je na mjesto polaganja računa. El-Mudžahid kaže da *efvādžā* znači: grupa po grupa, a Et-Taberī (2007:10/8418; usp. Ibn Kaṭīr, 1996:4/595) da će svaki narod doći sa svojim poslanikom.

19. Ve futihatis-semā’u fe kānet ebvābā (وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ أَبْوَابًا)

20. Ve sujjiretil-džibālu fe kānet serābā (وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا)

I otvorit će se nebo i imati mnogo kapija, / i planine će se pokrenuti i bit će priviđenje – Onaj ko je stvorio nebo, ima moć i da ga uništi. Naprijed je spomenuto sedam moćnih nebesa, a sada se ističe da će nebo (*es-semā’* – السَّمَاءُ) biti otvoreno (*futihat*) i imati mnogo kapija (*ebvābā* – أَبْوَابًا). Nebo će postati *slabo* i imati pukotine – potpuno suprotno od onoga kako je sada. U klasičnim tefsirima (Ibn al-Ġawzī, 2009:8/98; Al-Qurtubī, 1996:19/170) veli se da će se nebo otvoriti i imati mnoge kapije zbog silaska meleka, na temelju 25. ajeta iz sure El-Furkān⁹:

لنزل الملائكة كما قال تعالى: وَيَوْمَ تَنْفَخُ
لِلسَّمَاءِ بِلُغَمٍّ مِثْلَ بِلْغَمِّ نَسْفِيطًا

Sujjiret (سُيِّرَت) – koje se se derivira iz *sejje* (سَجَرَ), a ono od *sāre* (سَار) *ići*, *koračati*, *putovati* – znači *pokrenuti*

(Muftić, 2017:806); to je lagahno (po)kretanje. I planine koje sada vidimo kao najčvršće strukture lagahno će se pokrenuti. A pošto je takav prizor nevjerovatan za ljude, oni će pomisliti da se radi o fatamorgani (*serābā* – سَرَابًا).¹⁰ “Nakon što se planine potpuno zdrobe, postat će, u očima onih koji gledaju, prašina, tj. poput fatamorgane za koju vidjelac misli da je voda, a zapravo je prašina.” (Al-Ṭabarī, 2007:10/8418)

21. Inne Džehennemē kānet mirsādā (إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا)

22. Lit-tāgīne me’ābā (لِلطَّاغِيَةِ مَأْبَأًا)

Zaista će Džehennem biti zasjeda,¹¹ / *nasilnicima mjesto povratka* – *Mirsād* (مِرْصَاد) – od *resade* (رصد) – jeste *mjesto*, tj. *zasjeda* u kojoj neko čeka neprijatelja, čekajući savršen trenutak da ga napadne, tako da žrtva nije u stanju umaći. (usp. Al-Qurtubī, 1996:19/170-171) Tako se ovdje opisuje Džehennem – mjesto idealno za zasjedu. Za koga je Džehennem u zasjedi? Odgovor je u 22. ajetu: za nasilnike (*et-tāgīn* – الطَّاغِيِينَ), tj. pobunjenike koji ne žele sebi i u sebi (pobuna je nešto što se događa iznutra, dok je nevjerništvo spoljašnje) priznati Stvoritelja, koji ne žele živjeti prema Uputi već prema onome kako oni misle i žele. *Me’ābā* (مَأْبَأًا) je *mjesto povratka* (*merdžī*) na koje se stalno vraća. Ovo ilustrira da će oni pokušati pobjeći, ali će ih se stalno u njega vraćati.

23. Lābisine fihā

ahkābā (لَا يَبْتَئِنُ فِيهَا أَحْقَابًا)

U kome će boraviti zauvijek – Riječ *lābisine* (لَا يَبْتَئِنُ) je particip množine glagola *lebise* (لَبِثَ) – *ostati*, *boraviti u mjestu*. *Ahkābā* (أَحْقَابًا) je množina od *hukub* (حُكْبٌ). Ova riječ je izazvala mnoge komentare mufessira. Ona,

kako su mnogi jezikoslovci i mufessiri naveli, označava *duge uzastopne periode nekog vremena*; riječ je o vremenskim etapama koje nisu određene. U jednom hadisu prenosi se da svaka etapa (*hukbe*) traje osamdeset hiljada godina. Neki su iz ovog ajeta zaključili da Džehennem neće vječno trajati, tj. da će jednom nestati pa time i prestati kazna poricateljima Istine.¹² Riječ *ahkābā*, dakle, oni ne shvaćaju kao beskonačno vrijeme. No ovakvo shvaćanje je pogrešno, prvo, iz lingvističkih razloga jer jedan *hukub* prati, sukcesivno, drugi *hukub* i, zapravo, ne postoji *hukub* iza kojeg nema sljedećeg *hukuba* (vidi Al-Māwardī, 2012:6/186; Al-Zamahšarī, 2005:1173; Ibn ‘Atiyya, 2001:5/426; Al-Rāzī, 1981:31/14-15; Ibn Džuzejji, 2014:6/298-299). U kontekstu ovog ajeta, ovdje se ilustrira beznađe poricatelja Istine; daje im se prividna nada da prestaje jedan *hukub*, ali onda nastaje drugi. Zato Es-Sābūnī (1981:3/509) kaže da je ovo alegorija za pojam vječnosti (*kināje ‘ani t-te’bīd*). Drugo, u Kur’anu se, kako veli El-Mevdūdī, na 34 mjesta koristi riječ *hulūd* (vječnost) za stanovnike Džehennema, a na tri mjesta, pored te riječi, dodaje se i riječ *ebeden* (zauvijek). Potom navodi tri kur’anska ajeta (El-Mā’ide, 37; Hūd, 107-108) koji jasno ukazuju na vječnu patnju. “Kako se, onda, može tvrditi, na osnovi riječi *ahkābā*, da ostanak pobunjenika protiv Boga u Paklu neće biti vječan, već će doći do kraja u nekom trenutku?” – pita se El-Mevdūdī.¹³

24. La jezūkūne fihā berden ve lā šerābā (لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا)

25. Illā hamīmen

ve gassākā (إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا)

U njemu neće osjetiti hladnoće, ni okusiti pića, / osim vrela vode i kapljevine – *Berd* (بَرْدٌ) je *hladnoća*, a *šerāb*

⁹ Prijevod ajeta: *A na Dan kada se nebo rastvori i samo tanak oblak pojavi i kada se meleki sigurno spuste.*

¹⁰ U suri Tā Hā (105-106) daje se sljedeći opis: *A pitaju te o planinama, pa ti reci:*

‘Gospodar moj će ih potpuno zdrobiti, / a mjesta na kojima su bile ravnom ledinom ostaviti.’

¹¹ Ovaj ajet dokazuje da je Džehennem već stvoren. (Al-Rāzī, 1981:31/14)

¹² Naprimjer, Muhammad Asad (2004:944): “Očigledno je da on označava ograničen period vremena, a ne vječnost...”

¹³ Maududi, *Tafhim al-Qur’an*, <http://www.english tafsir.com/Quran/78/index.html>.

(شَرَاب) – piće. U pustinjskom ambijentu ili u ambijentu velike vrućine bilo gdje, dvije stvari pričinjavaju veliku radost: hladan povjetarac i piće. Tog zadovoljstva nema u Džehennemu. A šta onda ima? *Hamim* (حَمِيم) i *gassāk* (غَسَّاق): *hamim* je vrela, kipuća voda, a *gassāk* je kapljevinna od gnoja, suza, krvi, rana i svih tekućina koje izlaze iz kože i očiju kao posljedica kazne; *gassāk* se koristi i za nešto što smrdi i odaje užasan miris. (Ibn ‘Atiyya, 2001:5/427; Al-Bayḏāwī, 2000:3/490; Ibn Kaṭīr, 1996:4/596)

26. Džezā’en vifākā (جَزَاءٌ وَفَاكًا)

27. Innehum kānū lā jerdžūne

hisābā (إِنَّهُمْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ حِسَابًا)

Naknade prikladne! / Oni se, zaista, nisu nadali obračunu – Džezā’ (جَزَاءٌ) doslovno znači vraćanje u smislu: dobit ćete ono što ste zaslužili. Potom je dodano *vifākā* (وَفَاكًا) – *prikladno*, odnosno, shodno njihovim djelima. (Al-Farrā’; prema: Ibn al-Ġawzī, 2009:8/88) To je, dakle, posljedica onoga što su radili i time se zadovoljava pravda. Sljedeći ajet objašnjava šta su tačno radili na ovome svijetu: nisu se nadali obračunu, a ne: nisu očekivali obračun jer, ako nešto ne očekujete, onda to znači da o tome nemate nikakvu ideju, ali ako se nečemu ne nadate, onda to znači da ste čuli ili znali za to, ali se niste nadali da će to doći. Odgovornost za učinjena djela jeste nešto što čovjeka prati ovdje i na budućem svijetu.

28. Ve kezzebū bi ājätina kizzābā

(وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَابًا)

29. Ve kulle šej’in ahsajnāhu

kitābā (وَكُلُّ شَيْءٍ أَحْسَنُهُ كِتَابًا)

30. Fe zükū fe len nezidekim illā

‘azābā (فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا)

I poricali su dokaze Naše pretjerano, / a Mi smo sve pobrojali i zapisali, / pa kušajte, povećavat ćemo vam samo kaznu – Naprijed navedena lažna nada vodila ih je ka snažnom *tekzību* – poricanju, a riječ je, zapravo, o svjesnom

poricanju: kada znate da je nešto istina, ali ipak to negirate, poričete ili nijećete. To poricanje uključuje laž u odnosu na Kur’an, Poslanika, Istinu itd.

Glagol *absā* (أَحْصَى) znači ne samo brojati već i arhivirati i čuvati. Ništa neće ostati nezabilježeno. Pod glagolom *pa kušajte* (فَذُوقُوا) misli se na kaznu. Iz drugih ajeta u Kur’anu saznajemo da ih Svevišnji tada neće ni pogledati. Oni će moliti za malo olakšanje, ali sve što će dobiti jeste – kazna (‘azab) koja će se povećavati. U jednom hadisu stoji:

هذه الآية أشد ما في القرآن على أهل النار

“Nije za stanovnike Vatre objavljen teži ajet od ovoga!” (Al-Zamahšari, 2005:1174; Ibn Džuzejj, 2014:6/299)

Er-Rāzī (1981:31/20) kaže da 30. ajet dokazuje da će Svevišnji nevjerniku povećavati kaznu zauvijek. Ovu strašnu patnju zaslužili su, kako smo vidjeli, zbog mišljenja da nikada neće stati pred Svevišnjeg da odgovaraju za svoja djela te zbog poricanja Objave koja ih tome poziva.

31. Inne lil-muttekīne

mefāzā (إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا)

32. Hadā’ika

ve e’anābā (حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا)

Zaista bogobojaznima pripada uspjeh: / bašče i vinogradi – Sada se diskurs usmjerava na vjernike, tj. bogobojazne. Riječ *el-muttekīn* (المتقين) derivira se iz *et-takvā* (التقوى) – bogobojaznost; *el-muttekī* (المتقي) je onaj ko poduzima mjere opreza i zaštite od kazne na budućem svijetu.¹⁴ I to stanje rezultira djelovanjem. *Mefāzā* (مَفَاز) je uspjeh ili mjesto uspjeha. (Al-Zamahšari, 2005:1174; Ibn ‘Atiyya, 2001:5/428; Al-Rāzī, 1981:31/29) Potom se opisuje to mjesto: bašče i vinogradi su u njemu. *Hadā’ik* (حَدَائِقَ) su bašče koje su dobro čuvane (jednina *hadīka* – حديقة), imaju visoku ogradu, tako da im niko drugi nema pristupa; *e’anābā* (أَعْنَابًا) su *vinogradi*: hrana (grožđe) i piće u jednom.

33. Ve kevā’ibe etrābā (وَكَوَاعِبَ أُنْرَابًا)

34. Ve ke’sen dihākā (وَكَأْسًا دِهَاقًا)

I djevojke bujnih grudi, godina istih, / i pehari puni – *Kevā’ib* (كَوَاعِبَ) je množina od *kā’ib* (كَاعِبَ) – koja ima pune i oble grudi [*djevojka*]; *zaobljene, bujne* [*grudi*]. (Muftić, 2017:1496) Riječ je o prekrasnim ženama. *Etrābā* (أُنْرَابَ) je množina od *tirb* (تِرْبَ) – vršnjakinje, drugarice, prijateljice. (Muftić, 2017:806) To može značiti da će one biti jednake starosti među sobom, kao i da će biti jednakih godina sa svojim muževima. (El-Mevdūdi) *Ke’s* (كَأْسَ) je čaša, šolja, pehar; ti pehari bit će puni egzotičnih pića.

35. Le jesme’ūne fihā

lagven ve lā kizzābā

(لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِذَابًا)

36. Džezā’en min Rabbike ‘atā’en

hisābā (جَزَاءٌ مِنْ رَبِّكَ عَطَاءٌ حِسَابًا)

Neće slušati u njima prazne besjede i laži, / nagradit će ih Gospodar tvoj darom dovoljnim – *Lagv* (لَغْوًا) je beskorisna govora, a *kizzāb* (كِذَابًا) – kada jedna osoba laže protiv druge. Vjernici na ovom svijetu slušaju mnoge prazne, nepristojne priče i laži (u medijima, portalima...) o vjeri, Božijoj riječi itd. U Džennetu toga neće biti. Neće biti besmislenog i nepristojnoga govora, ogovaranja, uvredljivog jezika, lažnih optužbi, kleveta, s čime se svakodnevno susrećemo na ovome svijetu.

Za poricatelje Istine kaže se *džezā’en vifākā* – upravo ono što zaslužuju, dok se za stanovnike Dženneta kaže *džezā’en min Rabbike* (nagrada od Gospodara tvoga) jer će im se dati i više od onoga što zaslužuju. U kontekstu poricatelja Istine ne koristi se riječ *Rabb*, koja ima sve pozitivne konotacije (Svevišnji je Taj koji daje, hrani, brine), a u njihovom slučaju to izostaje. Čim se kaže *Rabbike*, to implicira Božiju milost.

Atā’ (عَطَاءٌ) je dar, poklon, nekome ko ga ne zaslužuje. Vjernici će

¹⁴ Više o pojmu *taqwā* i drugim kur’anskim pojmovima za strah vidi u: Fatić, Bajraktarević, 2021:19-34.

biti obasuti obilnim, dovoljnim, dostatnim (*hisābā* – حسابًا) darovima i poklonima. Prema većini mufessira i jezikoslovaca, riječ *hisābā* znači dovoljno. Otuda se kaže *Hasbijellāh* – Dovoljan mi je Allah. (Al-Māwardī, 2012:6/189; Ibn ‘Atīyya, 2001:5/428; Al-Rāzī, 1981:31/22–23)

37. Rabbis-semāvāti vel-erdi ve mā bejnehumer-Rahmāni lā jemlikūne minhu hitābā

(رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا
الرَّحْمَنِ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا)

Gospodar nebesa i Zemlje i onoga što je između njih, Svemilosni, od Koga oni nemaju ovlast da govore – Ovdje se navodi Božije ime Er-Rahmān (الرَّحْمَنِ), koje se koristi za posebnu milost, milost koja je ponad ljudskih mogućnosti i povezana je s ahiretskom srećom te je ono specifičnije od imena Er-Rahīm (الرَّحِيم). Vjernici su na Sudnjem danu predmet posebne Božije milosti. (El-Gazali, 2009:83) Ime Er-Rahmān daje nadu poricateljima Istine. Božiji sud bit će toliko savršen da niko od onih koji pripadaju bilo nebesima ili Zemlji neće se usuditi progovoriti pred Svevišnjim. Ibn Atīje (2001:5/428) ovo ograničava na nevjernike (للكفار), dok Ez-Zamahšerī (2005:1174) smatra da se odnosi na sve “stanovnike nebesa i Zemlje” (لأهل السموات والأرض).

38. Jevme jekūmur-Rūhu vel-mel’iketū saffā lā jetekellmūne illā men ezine lehur-Rahmānu ve kāle savābā

(يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا)

Na Dan kada budu poredani Rūh i melec u redove, kada će govoriti samo onaj kome dozvoli Svemilosni, a reći će istinu – Većina mufessira smatra da se pod *Rūhom* ovdje, i skoro na svakom drugom mjestu u Kur’anu, podrazumijeva melek Džibril. (Al-Ṭabarī, 2007:30/26; Ibn al-Ġawzī, 2009:8/100; Al-Rāzī, 1981:31/34; Ibn Kaṭīr, 1996:4/598–599) Zanimljivo

je da se na ostalim mjestima obično prvo spominju melec, a potom Džibril, ali je ovdje obratno. Možda je jedan od razloga taj što su mekanski idolopoklonici vjerovali da će ih melec spasiti, a najveći među njima je Džibril. Ali, ovdje se predočava slika u kojoj i melec stoje u redu ne izgovarajući ni jednu riječ bez dopuštenja Svemilosnog. Ovim se poništavaju lažna vjerovanja i nade poricatelja Istine. Govorit će samo onaj kome Svemilosni dopusti i ono što će reći bit će istinito. Riječima *ve kāle savābā* (وَقَالَ صَوَابًا) sugerira se da će onaj ko bude govorio govoriti vrlo kratko. U jednom autentičnom hadisu se ističe:

ولا يتكلم يومئذ إلا الرسل

“Toga Dana govorit će samo poslanici.” (Ibn Kaṭīr, 1996:4/598)

39. Zālīkel-jevmul-hakk fe men šā’et-tehaze ilā Rabbihī me’ābā

(ذَلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذْ إِلَىٰ رَبِّهِ مَا بَاءَ)

To je Dan Istine, pa ko hoće, prihvatit će se povratka Gospodaru svome – Riječi *zālīkel-jevmul-hakk* (ذَلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ) moguće je prevesti na tri načina: 1. *To je Dan Istine*. 2. *Taj Dan je konačna Istina*. 3. *To je Dan (koji sigurno dolazi)*. Rečenicu *fe men šā’et-tehaze ilā Rabbihī me’ābā* (فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذْ إِلَىٰ رَبِّهِ مَا بَاءَ) moguće je prevesti na dva načina: a) *pa ko hoće, prihvatit će se povratka Gospodaru svome* i b) *pa ko hoće, neka traži put do njegovog Gospodara*. Taj put se traži pokornošću Svevišnjem na ovome svijetu. Ovo je sada drugi *me’āb* – povratak Gospodaru.

40. Innā enzernākum ‘azāben kariben; jevme jenzurul-mer’u mā kaddemet jedāhu ve jekūlul-kāfiru jā lejtenī kuntu turābā

(إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا)

Mi vas upozoravamo na kaznu skoru, na Dan u kome će čovjek vidjeti šta su mu njegove ruke poslale unaprijed, a nevjernik uzviknuti: ‘Kamo sreće da sam bio prašina!’ – Glagol *enzere* (أَنْذَرَ)

je u prošlom vremenu jer je riječ o upozorenju u odnosu na posljedice ljudskih djela. *Enzere* podrazumijeva da nekoga temeljito upoznamo sa situacijom u kojoj se nalazi kako bi mogao shvatiti veliku opasnost koja se pred njim nalazi. Ovdje upozorenje dolazi od Svevišnjeg, a ne od Muhammeda, a.s.

Formulacija *مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ* *šta su mu njegove ruke poslale unaprijed* iziskuje malo objašnjenje. Naime, većinu svojih poslova ljudi obavljaju rukama. To što naše ruke urade arhivira se i šalje unaprijed, i to će biti pokazano na taj Dan te će svako vidjeti šta je poslao unaprijed. Kada *kāfir* (poricatelj Istine, nevjernik) vidi šta su mu njegove ruke otposlale, on će uzviknuti *يَا لَيْتَنِي* (*jā lejtenī*). Ovo *jā lejtenī* izražava tugu, nijemost, ono kada ostanete bez riječi; samo možete uzdahnuti ili vrištati. U bosanskom *jā lejtenī* približno prevodimo riječima: *kamo sreće, da sam...* Toga dana *kāfir* će poželjeti da je prah, prašina. U arapskoj se tradiciji prašina (*turāb* – تُرَاب) povezivala s poniženjem i niko nije želio da se s njom povezuje. Na Dan suočenja sa Gospodarom, *kāfir* će to poželjeti.

Početak i kraj sure

Kraj sure En-Nebe’ u korelaciji je s njezinim početkom. Na početku su poricatelji Istine bili arogantni, glasni, međusobno se raspituju, svašta govore, ali, na kraju, neće moći ni da govore, njihova usta će utihniti. I time će, zapravo, saznati posljedice svoga govora: njihova arogancija završava se željom za prašinom!

Zaključak

Iz sadržaja sure En-Nebe’, između ostalih, deriviramo sljedeće poente: 1. Svaka razumna osoba, promatrajući kosmičke fenomene kao i svoj vlastiti život, može zaključiti da oni nisu mogli slučajno nastati i nisu mogli nastati bez velike moći. 2. Ništa ne djeluje nasumično i ništa nije bez svrhe u ovom univerzumu. 3. Onaj koji je bio moćan da stvori ovaj svijet,

moćan je i da ga uništi te da ga stvori u nekom novom obliku. 4. Odgovornost za učinjena djela jeste nešto što

čovjeka prati i na ovom i na Onom svijetu. 5. I najmanje i najveće djelo bilježi se, arhivira i čuva. 6. Oni koji

su arogantni na ovom svijetu i poriču Istinu, na Onom svijetu poželjet će da budu prašina!

Literatura

- Abū Ḥayyān, al-Andalusī (2010). *Al-Baḥr al-muḥīṭ fi al-tafsīr*. Beirut: Dār al-fikr.
- Asad, Muhammed (2004). *Poruka Kur'an*. Sarajevo: El-Kalem.
- Al-Bayḍāwī, Nāṣir al-Dīn (2000). *Anwār al-Tanzīl wa asrār al-ta'wīl*. Beirut: Dār al-rušd.
- Al-Fayrūzābadī, Ya'qūb (2005). *Baṣā'ir dawī al-tamyīz fi laṭā'if al-Kitāb al-'azīz*. Cairo: al-Maḡlis al-'alī li al-šū'un al-islāmīya.
- Fatić, Almir, Bajraktarević, Orhan (2021). "Pojam straha u kur'anskom Tekstu". *Analī Gazi Husrev-begove biblioteke*, 28(42), 19-34.
- El-Gazali, Ebu Hamid (2009). *Komentar Allahovih lijevih imena*. Preveo Almir Fatić. Novi Pazar: El-Kelimeh.
- Ḥalīl, 'Adil Muḥammad (2017). *Aswāl marratan atadabbar al-Qur'an*. Kuwait: IAS.
- Ibn 'Aḡība, al-Ḥasanī (2005). *Al-Baḥr al-madīd*. Beirut: Dār al-kutub al-'ilmīya, 2005.
- Ibn 'Atīyya, al-Andalusī (2001). *Al-Muḥarrar al-waḡīz fi tafsīr Kitāb al-'azīz*, Beirut: Dār al-kutub al-'ilmīya.
- Ibn al-Ḡawzī, Abū al-Faraḡ (2009). *Zād al-masīr fi 'ilm al-tafsīr*. Beirut: Dār al-fikr.
- Ibn Džuzejj (2014). *Olakšani komentar Kur'ana 6*. Preveo Nedžad Čeman. Sarajevo: Libris.
- Ibn Kaṭīr (1996). *Tafsīr al-Qur'an al-'azīm*. Kuwait: Ḡam'iyya ihyā' al-turāt al-islāmī.
- Al-Qaṭṭān, Mannā' (2000). *Mabāḥiṭ fi 'ulūm al-Qur'an*. Riyād: Maktaba al-ma'ārif.
- Al-Qurṭubī, Abū 'Abdullāh (1996). *Al-Ḡāmi' li aḥkām al-Qur'an*. Cairo: Dār l-hadīṭ.
- Lāšīn, Mūsā Šāhīn (2002). *Al-La'ālī' al-ḥisān fi 'ulūm al-Qur'an*. Cairo: Dār al-šurūq.
- Al-Māwardī, Abū al-Ḥasan (2012). *Al-Nukat wa al-'uyūn*, Beirut: Dār al-kutub al-'ilmīya.
- Maududi, *Tafḥīm al-Qur'an*, <http://www.english tafsir.com/Quran/79/index.html>.
- Muṭfić, Teufik (2017). *Arapsko-bosanski rječnik*. 4. izd. Sarajevo: El-Kalem.
- Nedždžar, Zaḡlul Raḡib Muhammed (2020). *Zemlja – znak naučne nadnaravnosti Kur'ana*. Preveo Ahmed Serdarević. Sarajevo: Dobra Knjiga.
- Al-Rāzī, al-Faḥr (1981). *Mafātīḥ al-ḡayb*. Beirut: Dār al-fikr.
- Al-Šabūnī, Muḥammad 'Alī (1981). *Šafwa al-tafsīr*. Beirut: Dār al-Qur'an al-karīm.
- Al-Suyūṭī, Ḡalāl al-Dīn (1999). *Al-Itqān fi 'ulūm al-Qur'an*. Beirut: Dār al-kitāb al-'arabī.
- Al-Suyūṭī (s.a.). *Asrār tartīb al-Qur'an*. Cairo: Dār al-faḍīla.
- Al-Šawkānī, Muḥammad b. 'Alī (2007). *Faṭḥ al-Qadīr*. Beirut. Dār al-ma'rifa.
- Al-Ṭabarī, Ibn Ḡarīr (2007). *Ḡāmi' al-bayān 'an ta'wīl āy al-Qur'an*. Cairo: Dār al-salām.
- Taslaman, Caner (2011). *Kur'an nenadmašni fenomen*. 3. izdanje. Preveo Enver Ibrahimkadić. Sarajevo: Dobra knjiga.
- Al-Zamaḡšarī, Abū al-Qāsim (2005). *Tafsīr al-Kaššāf*. Beirut: Dār al-ma'rifa.

الموجز

سورة النبأ: النبأ العظيم

ألمير فاتيتش

يقدم المؤلف في هذا المقال تفسيراً لسورة النبأ، وهي السورة الثامنة والسبعون في القرآن الكريم، وتحتوي على 40 آية، وسميت نسبة إلى كلمة النبأ المذكورة في الآية الثانية من السورة، وتسمى أيضاً بسورة عمّ، عمّ يتساءلون، التساؤل، المعصرات. الموضوع الرئيسي لهذه السورة هو الإيمان بالحياة بعد الموت (البعث)، والذي يتم تقديمه في عدة وحدات موضوعية. وقد أجمع العلماء على أنها نزلت في مكة، في فترة مبكرة.

الكلمات الرئيسية: النبأ، السورة الثامنة والسبعون، التفسير، النبأ العظيم، البعث بعد الموت، الآخرة.

Summary

SURA AN-NABA': THE TIDINGS

Almir Fatić

The author here presents a tafseer of surah An-Naba', the 78th surah of the Qur'an comprising of 40 ayahs. It was named after the word *an-naba'* used in the second ayah of this surah. It is also known as surah 'Ammā, 'Ammā yetesā'elūn, at-Tasā'ul, or Al-Mu'sirāt. The main theme of this surah is the faith in Resurrection after death (al-ba's), and it is presented there in a number of thematic parts. It was revealed, according to the unanimous opinion of scholars, in Macca in the early period.

Keywords: An-Naba', 78th surah, tafseer, great news, Resurrection after death, Akhirah

PETNAEST GODINA NAUČNOISTRAŽIVAČKOG RADA INSTITUTA ZA ISLAMSKU TRADICIJU BOŠNJAKA

Ferid DAUTOVIĆ

Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka
ferid.dautovic@iitb.ba

SAŽETAK: U ovom radu dat je kratak prikaz osnivanja Instituta za islamsku tradiciju Bošnjaka, sažet pregled njegovog dosadašnjeg rukovodstva i upravnih tijela te naučnih oblasti kojima se Institut bavi. Rad je napisan u povodu 15. godišnjice osnivanja Instituta a, pored spomenutog, cilj mu je da predstavi razvoj naučnoistraživačkog rada Instituta na polju izučavanja islamske tradicije Bošnjaka (2008–2023) te realizaciju misijskog djelovanja koje je pred Institut stavljeno njegovim osnivanjem.

Ključne riječi: Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, Islamska zajednica, vjerska tradicija Bošnjaka

Uvod

Bošnjaci kao narod stoljećima pripadaju islamskoj tradiciji koja snažno djeluje na oblikovanje njihovog identiteta. Razumijevanje ove tradicije i njena povijesna realizacija uveliko su određeni vremenom i prostorom, pa je stoga nužno kontinuirano razmatrati primjenu normativnih izvora islama: Kur'ana i sunneta na bosanskom tlu, odnosno istraživati kakva je bila njihova bošnjačka percepcija. Odgovori na ova pitanja pokazat će koje je aspekte islamske tradicije potrebno snažno njegovati, promovirati i razvijati kao neophodne za sadašnjost i budućnost Bošnjaka na ovim prostorima. U tom smislu, na Šestoj redovnoj sjednici Sabora Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini održanoj

1. novembra 2008. godine, odnosno 3. zul-ka'deta 1429. h. g. donesena je Odluka o osnivanju Instituta za proučavanje islamske tradicije Bošnjaka, naučnoistraživačke ustanove Islamske zajednice koja ove godine obilježava 15 godina kontinuiranog rada.

Osnivanje Instituta za islamsku tradiciju Bošnjaka

Osnivanju Instituta za islamsku tradiciju Bošnjaka 1. novembra 2008. godine prethodio je naučni skup "Islamska tradicija Bošnjaka: izvori, razvoj i institucije, perspektive" koji je organizirao Rijaset Islamske zajednice 14. 15. i 16. novembra 2007. godine. Prema "Uvodniku" iz zbornika radova s ovog naučnog skupa čiji autor je

koordinator za pripremu i organizaciju spomenutog skupa Mehmedalija Hadžić, cilj ovog naučnog skupa bio je podsjetiti na osnovne normativne izvore islamskog učenja te pokušati ukazati na njihovo autentično razumijevanje i povijesno realiziranje kod Bošnjaka. (Hadžić, 2008: 8)

Referati na skupu, zajedno s raspravom koja je uslijedila nakon izloženih referata, ukazivali su na neophodnost osnivanja naučnoistraživačke ustanove Islamske zajednice koja bi se aktivno i sistematski bavila ovim pitanjima. To je ustvrdio i dr. Dževad Hodžić u referatu koji tretira visoko obrazovanje u Islamskoj zajednici "Od Mektebi-nuvvaba do Fakulteta islamskih nauka" u kojem u zaključku napominje da islamsko visoko

obrazovanje kod nas karakteriše diskontinuitet i stalno započinjanje, a da se, uz sve to, u okviru naših institucija islamskog visokog obrazovanja nije uspjela institucionalizirati naučnoistraživačka djelatnost:

...naše visoko islamsko obrazovanje, manje-više, ne uspijeva napraviti značajnije iskorake na naučnoistraživačkom planu. (...) Našu naučnoistraživačku djelatnost ne uspijevamo institucionalizirati u okviru naših visokih islamskih obrazovnih institucija. Naučnoistraživačkim radom bave se pojedinci, privatno, spontano, nesistemski, individualno i sporadično. I drugo, u našem modernom islamskom institucionalnom visokom obrazovanju, od Meketbi-nuvvaba do Fakulteta islamskih nauka, izostajali su i uglavnom izostaju originalni, vjerodostojni, kritičko-naučni i teološki odgovori na najznačajnija epohalna pitanja i izazove (...) pred kojima se mi, kao muslimani, nalazimo. (Hodžić, 2008: 299)

Ovaj i slični referati, uz raspravu koja je uslijedila nakon izloženih referata, rezultirali su prijedlogom Mehmedalije Hadžića da naučni skup preraste u instituciju koja će nastaviti da kritički razmatra teme i pitanja iz područja islamske tradicije Bošnjaka koja su postavljena i uokvirena pomenutim skupom. Njegov prijedlog su svi prisutni svesrdno podržali. Na temeljima ovog naučnog skupa, prijedloga Mehmedalije Hadžića (2008: 525) i podrške prisutnih, na Šestoj redovnoj sjednici Sabora Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini održanoj 1. novembra 2008. godine, odnosno 3. zul-ka'deta 1429. h. g. osnovan je Institut za proučavanje tradicije Bošnjaka te je donesen Statut Instituta.¹

U narednom periodu Institut je, pod rukovodstvom Mehmedalije Hadžića, organizirao i drugi naučni skup o islamskoj tradiciji Bošnjaka pod nazivom "Islamski diskurs u/za

Bosnu i Hercegovinu: stanje, perspektive i prioriteti" koji je održan 20. januara 2010. godine. U njegovom mandatu objavljene su i dvije publikacije Instituta: Zbornik radova naučnog skupa "Islamska tradicija Bošnjaka: izvori, razvoj i institucije, perspektive" objavljen 2008, i Zbornik radova naučnog skupa "Islamski diskurs u/za BiH: stanje, perspektive i prioriteti" objavljen 2011. godine.

U prvom periodu djelovanja 2008-2013. godine, uslijed nedostatka kadra, Institut se nije bavio naučnoistraživačkom djelatnošću. Nakon odlaska direktora Mehmedalije Hadžića u penziju, Rijaset Islamske zajednice pod rukovodstvom reisul-uleme dr. Husein-ef. Kavazovića Institutu je dao nova krila, novi zamah, značajnu moralnu i materijalnu podršku, te nove ljudske resurse. Zahvaljujući toj podršci i razumijevanju Institut je napravio značajne pomake u očuvanju i afirmiranju islamske tradicije.

Od 2013. godine Institut je promijenio ime u *Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka*, imenovao Naučno vijeće Instituta, osnovao odjeljenje naučne obrade, definirao naučne oblasti i izabrao u zvanja naučne i stručne saradnike.

Sužavanjem naziva Instituta s proučavanja tradicije Bošnjaka na islamski element tradicije Bošnjaka, Institut se orijentirao prema onom segmentu koji je od samog osnivanja Instituta bio temeljni i osnovni pravac kojim se Institut trebao kretati u viziji onih koji su se zalagali za njegovo osnivanje. Naime, prilikom rasprave o osnivanju Instituta na Šestoj sjednici Sabora Islamske zajednice reisul-ulema dr. Mustafa Cerić je kazao kako je izučavanje islamske tradicije Bošnjaka obaveza koja proističe iz Ustava Islamske zajednice, a naročito je istakao značajnim to što će Institut izučavati hanefijsku i maturidijsku tradiciju koju baštine Bošnjaci muslimani.²

Također, islamski element u tradiciji Bošnjaka, u značajnoj mjeri, preuzeo je i vodeću ulogu u definiranju naučnih oblasti Instituta koji su krajem 2013. godine usvojene od Naučnog vijeća Instituta, a to su:

1. Koncept islamske tradicije Bošnjaka;
2. Islamski tekstovi – kritičko izdanje djela koja predstavljaju doprinos Bošnjaka islamskim naukama;
3. Religijska praksa Bošnjaka – stepen religioznosti (npr. posjećivanje džamija, mekteba), islam kao element nacionalnog identiteta, stavovi, odnos prema Islamskoj zajednici;
4. Demografski procesi kod Bošnjaka – seobe, popisi stanovništva;
5. Genocid – posljedice, kultura sjećanja, pravda i pomirenje;
6. Bošnjačko okruženje – susreti sa susjedima, stereotipi, autostereotipi, percepcija o "drugima".³

Naučnoistraživačko djelovanje Instituta za islamsku tradiciju Bošnjaka

Revitalizacijom rada Instituta u organizacijskom smislu, krajem 2013. i početkom 2014. godine, u vrlo kratkom periodu Institut je uspješno realizirao niz zahtjevnih naučnoistraživačkih projekata na bosanskom, engleskom, njemačkom, francuskom, turskom i arapskom jeziku.

U periodu od 2014. do 2023. godine uposlenici Instituta objavili su sveukupno više od 120 naučnih i istraživačkih radova u domaćim i inostranim naučnim i stručnim časopisima, te u poglavljima knjiga na bosanskom, engleskom i njemačkom jeziku. Među naučnoistraživačkim radovima koje je naučno osoblje Instituta, samostalno ili sarađujući jedni s drugim, u recentnijem periodu objavilo su:

vijeća Instituta za proučavanje islamske tradicije Bošnjaka održane dana 28.11.2013. g. u 09:30 u VIP sali Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu, br.: 18-03-2-52/15.

¹ "Odluka o osnivanju Instituta za proučavanje Bošnjaka br: SIZ-78/08 od 05. novembra 2008", Arhiv IITB.

² Informacije o diskusiji o temi osnivanja Instituta za proučavanje tradicije Bošnjaka

vidi na: <https://www.islamskazajednica.ba/index.php/aktuelno-arhiva/5275-raznovrsne-diskusije-i-stavovi-na-zasjedanju-sabora-iz-e>. (Dostupno: 5.6.2023)

³ Vidjeti: Zapisnik sa sjednice Naučnog

1. Dževada Šuško, "In der Vielfalt liegt Reichtum: Kulturelle Diplomatie in Europa und die Rolle der Bosniaken", *Islamsche Zeitung*, 2017.
 2. Hikmet Karčić, "Zapisi vojnog imama o životu zatočenih muslimana u aradskoj tvrđavi 1915. godine", *Anali GHB*, knj. XXXVIII, Gazi Husrevbegova biblioteka, Sarajevo, 2017, str. 195-201.
 3. Dževada Šuško, Sumeja Ljevaković-Subašić, "Percepcija vakufa na području Jajca", u: *Vakufi na području Jajca*, Islamska zajednica u BiH Vakufska direkcija i El-Kalem, Sarajevo, 2018, str. 77-107.
 4. Elvir Duranović, "Dovište Dobre Vode kod Foče", u: *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici*, br. 16, Islamski pedagoški fakultet, Zenica, 2018, str. 325-345.
 5. Enes Ljevaković, Elvir Duranović, Sumeja Ljevaković-Subašić, "Argumenti hanefijskog mezheba na određena sporna pitanja iz obredoslovlja i vjerske prakse muslimana u Bosni i Hercegovini", u: *Islamska tradicija Bošnjaka na razmeđu stoljeća: izazovi novih tumačenja islama*. Sarajevo, Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, 2018, str. 167-195.
 6. Ferid Dautović, "Vakufi u Travniku u vrijeme Austro-Ugarske", *Vakufi u Travniku*, El-Kalem, Vakufska direkcija Sarajevo, Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, Sarajevo, 2019, str. 103-120.
 7. Elvir Duranović, "Historijski kontekst davanja zekata u Bosni i Hercegovini do Drugog svjetskog rata", u: *Zekat na poljoprivredne proizvode, stoku i trgovačku robu*, Zbornik radova, El-Kalem, Sarajevo, 2019, str. 17-31.
 8. Hikmet Karčić, "Genocide site visits as an educational tool: A Bosnian experience", u: Samuel Totten (ur.), *Teaching About Genocide: Suggestions and Advice from Secondary Level Teachers and Professors*, Rowan and Little, 2020.
 9. Sumeja Ljevaković-Subašić, "Ramazanska mukabela", *Ramazan – najdraži gost*, El-Kalem, 2020.
 10. Ferid Dautović, "Hilmi-ef. Šarić i njegov *Afati lisan*", *Takvim 2021*, El-Kalem, 2020, str. 159-173.
 11. Ferid Dautović, "Skica za ram imama iz socijalističkog perioda Bosne i Hercegovine – Husein-ef. Husić", *Novi Muallim*, sv. 22, br. 87, Sarajevo, 2021, str. 30-35.
 12. Elvir Duranović, "Djetinjstvo i mekteb u vjerskim običajima Bošnjaka", *Novi Muallim*, sv. 22, br. 87, Sarajevo, 2021, str. 46-52.
 13. Hikmet Karčić, "Kako podučavati genocid u Bosni i Hercegovini", *Novi Muallim*, sv. 22, br. 87, Sarajevo, 2021, str. 18-21.
 14. Ferid Dautović, "Odgojno-obrazovne institucije i vjersko-prosvjetni rad u Srebrenici prema izvještaju Džemaluddina Čauševića iz 1909. god.", *Alimi Srebrenice i njihova uloga u duhovnom i društvenom životu Bošnjaka*, Institut za društvena i religijska istraživanja, Tuzla, 2022, str. 33-46.
 15. Sumeja Ljevaković-Subašić, "Stavovi bošnjačke inteligencije o jednakosti žene i muškarca prožeti interpretacijom kur'anskih poruka", *Novi Muallim*, br. 92, Sarajevo, 2022, str. 3-12.
 16. Elvir Duranović, "Stoljetni kontinuitet forme vjerskih obreda u Gazi Husrevbegovoj džamiji – ugaoni kamen nastanka i očuvanja važnih segmenta islamske tradicije Bošnjaka", *Uloga i značaj Gazi Husrev-bega u historiji Bosne i Hercegovine*, Gazi Husrev-begova biblioteka, Orijentalni institut, Institut za historiju, Sarajevo, 2022, 168-184.
 17. Hikmet Karčić, "Bosnian Genocide as a Cornerstone of Bosnian Studies", u: Dženeta Karabegović i Adna Karamehić-Oates (ur.), *Bosnian Studies: Perspectives from an Emerging Field*, University of Missouri Press, 2022.
 18. Sumeja Ljevaković-Subašić, "Ženska hafiska mukabela u Sarajevu: stoljetna tradicija", *Takvimu za 2023. godinu*, El-Kalem, 2022, str. 141-152.
 19. Ferid Dautović, "Vjersko-prosvjetna djelatnost reisul-uleme hfz. Ibrahima Maglajlića", *Reisu-l-ulema hafiz Ibrahim-ef. Maglajlić život i djelo*, El-Kalem, Sarajevo, 2022, str. 23-34.
- U periodu 2014–2022. Institut je izdao 33 knjige. Brojne knjige objavljene su u dvojezičnom ili višejezičnom izdanju. Među objavljenim knjigama su:
1. Elvir Duranović, Sumeja Ljevaković-Subašić (priređ.), *Hasan Kafi Prušćak*. Sarajevo, Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka i El-Kalem, 2014.
 2. Dževada Šuško, Elvir Duranović (ur.). *Milivoj Mirza Malić i Fevzijevo Bulbulistan na Univerzitetu Sorbonne*. Sarajevo, Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, Muftijstvo mostarsko i Medžlis Islamske zajednice Mostar, 2016.
 3. Elvir Duranović, Sumeja Ljevaković-Subašić (ur.). *Islamska tradicija Bošnjaka na razmeđu stoljeća: Izazovi novih tumačenja islama*. Sarajevo, Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, 2018.
 4. *Die bedeutung der religion für die moderne gesellschaft*, Sarajevo, Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, Konrad Adenauer Stiftung, 2018.
 5. Sumeja Ljevaković-Subašić. *Grand Mufti Mehmed Teufik*

- Azabagić and his Risala on Hijra*. Sarajevo, El-Kalem i Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, 2018.
6. Ibrahim Krzović, *Stari ljetnikovci, čardaci i kule*. Sarajevo, Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka i El-Kalem, 2019.
 7. Ferid Dautović, *Munib-ef. Cerić život i djelo*. Sarajevo, Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, 2019.
 8. Elvir Duranović, Sumeja Ljevaković-Subašić, *Namaz u tradiciji Bošnjaka – Selektivni prikaz argumentacije hanefijskog mezheba*. Sarajevo, Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka i El-Kalem, 2020.
 9. Hikmet Karčić, *Derviš M. Korkut: A Biography*. Sarajevo, Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka i El-Kalem, 2020.
 10. Ferid Dautović, *Hafiz Husnija Semić – Život i djelo*. Sarajevo, Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, 2021.
 11. Elvir Duranović, *Bošnjačko življenje islama – Običaji i pobožne prakse*. Sarajevo, Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, 2021.
 12. Hikmet Karčić, Ferid Dautović, Ermin Sinanović (ur.). *The Muslim Resolutions: Bosnia Responses to World War Two Atrocities*. Sarajevo, Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka i Centar za islam u savremenu svijetu SAD, 2021.
 13. Grupa autora. *Bibliografija radova o Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini: austrougarski period*, ur. Sumeja Ljevaković-Subašić. Sarajevo, Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka i Gazi Husrev-begova biblioteka, 2021.
 14. Elvir Duranović, Sumeja Ljevaković-Subašić (ur.). *Imam Ebu Hanife*. Sarajevo, Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, 2022.
 15. Ramiza Smajić, *Osmanski popisni defteri stanovništva Visokog i okoline iz 1850. godine*, ur. Ferid Dautović. Sarajevo, Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka i JU Gradska biblioteka Visoko, 2022.
- Pored objavljivanja članaka i knjiga Institut je u dosadašnjem radu samostalno i suorganizaciji sa domaćim i međunarodnim akademskim institucijama i fondacijama organizirao 25 značajnijih naučnih skupova među kojima su:
1. “Dijasporalni i migrantski identiteti: društveni, kulturnološki, politički i religijsko-duhovni aspekti”. Međunarodna naučna konferencija organizirana u Sarajevu 23. i 24. aprila 2015.
 2. “Genocid u Srebrenici: ka trajnom sjećanju”, Međunarodna naučna konferencija organizirana u Sarajevu 12. i 13. maja 2015. godine.
 3. “Islamska tradicija Bošnjaka na razmeđu stoljeća: izazovi i odgovori”. Međunarodna naučna konferencija organizirana u Sarajevu 21. decembra 2016. godine.
 4. “Obilježavanje Bajrama između tradicije i modernosti”. Okrugli sto organiziran u Sarajevu 12. juna 2018. u suorganizaciji s Upravom za vjerske poslove i Fondacijom Mula Sadra.
 5. “Olovska dovišta i molitvišta”. Okrugli sto organiziran 24. jula 2018. u Olovu u suorganizaciji s Muftijstvom sarajevskim i MIZ Olovo.
 6. “Muslimani Jugoslavije nakon velikog rata: 100 godina od mirovnog ugovora iz Saint Germaina”. Međunarodna naučna konferencija organizirana 10. septembra 2019. godine.
 7. “Bibliografija radova o Islamskoj zajednici”. Naučni skup organizovan 12.12.2019. u saradnji sa Gazi Husrev-begovom bibliotekom, Bošnjačkim institutom i BZK Preporod.
 8. “Negiranje genocida i trijumfalizam: porijeklo, utjecaj i prevencija”. Međunarodna konferencija održana 10.7.2020. u saradnji sa Memorijalnim centrom Srebrenica, Fakultetom političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.
 9. “Imam Ebu Hanife”. Naučni skup s međunarodnim učesćem održan je u Sarajevu 14. i 15. decembra u saradnji s Fakultetom islamskih nauka.
 10. “Ulema na Balkanu između dva svjetska rata”. Regionalna naučna konferencija organizirana je u saradnji sa Udruženjem ilmije i Centrom za dijalog Vesatija 8. novembra 2022. godine.
- Uz spomenute aktivnosti, uposlenici Instituta su u posljednjih 10 godina učestvovali na blizu stotinu međunarodnih, domaćih i regionalnih konferencija, naučnih skupova ili okruglih stolova; bili su suorganizatori u snimanju 4 dokumentarna filma; te organizirali 7 izložbi.
- Pri tome, Institut je ostvario saradnju s brojnim domaćim i stranim organizacijama i institucijama poput YTB-a, KAS-a, Instituta za historiju UNSA, Orijentalnog instituta UNSA, Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Zemaljskog muzeja, Fonda memorijala KS, Jevrejske zajednice u BiH, općine Stari Grad, Općine Novi Grad, Općine Centar, Općine Hadžići, Općine Trnovo, Bošnjačkog instituta, Nacionalne i univerzitetske biblioteke, Fakulteta političkih nauka, BZK Preporod itd. Ovo je Institut učinilo prepoznatljivom i konkurentnom ustanovom u domaćim i međunarodnim naučnim krugovima.

Zaključak

Ove, 2023. godine Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka obilježava 15 godina od osnivanja. U dosadašnjem radu i djelovanju Institut se potvrdio kao značajna naučnoistraživačka ustanova Islamske zajednice

u Bosni i Hercegovini, što su mu priznali kako domaći tako i strani istraživači i javni radnici, a posebno imami i obični Bošnjaci muslimani koji u Institutu vide ustanovu koja djeluje na zaštitu njihovog vjerskog identiteta. Uz to, Institut je, zahvaljujući aktivnom

naučnoistraživačkom djelovanju, postao prepoznat kao jedina ustanova koja posvećeno, naučno i argumentirano djeluje na afirmaciji islamske tradicije Bošnjaka i njenog očuvanja od stranih utjecaja te memorijalizaciji genocida nad Bošnjacima.

U 15 godina svoga postojanja Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka izrastao je u respektabilnu i prepoznatljivu naučnoistraživačku ustanovu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i time opravdao svoje osnivanje i postojanje.

Literatura

Arhiva Instituta za islamsku tradiciju Bošnjaka.
Hadžić, Mehmedalija (2008). "Uvodna riječ". U: Mehmedalija Hadžić (ur.): *Zbornik radova naučnog skupa 'Islamska tradicija Bošnjaka: izvori, razvoj i institucije, perspektive'*.

Sarajevo: El-Kalem, str. 7-10.
Hadžić, Mehmedalija (2008). "Završna riječ". U: Mehmedalija Hadžić (ur.): *Zbornik radova naučnog skupa 'Islamska tradicija Bošnjaka: izvori, razvoj i institucije, perspektive'*. Sarajevo: El-Kalem, str. 523-525.

Hodžić, Dževad (2008). "Od Mektebi-nuvaba do Fakulteta islamskih nauka". U: Mehmedalija Hadžić (ur.): *Zbornik radova naučnog skupa 'Islamska tradicija Bošnjaka: izvori, razvoj i institucije, perspektive'*. Sarajevo: El-Kalem, str. 286-300.

الموجز

خمسة عشر عاما على عمل معهد التراث الإسلامي عند البشانقة في مجال
البحث العلمي

فريد داوتوفيتش

يقدم هذا المقال عرضا موجزا عن تأسيس معهد التراث الإسلامي عند البشانقة، ولمحة عامة موجزة عن مديره وأجهزته الإدارية والمجالات العلمية التي يعمل فيها المعهد. يُكتب هذا المقال بمناسبة الذكرى السنوية الخامسة عشرة على تأسيس المعهد، كما يهدف إلى عرض تطور أعمال البحث العلمي في المعهد في مجال دراسة التراث الإسلامي عند البشانقة (2008-2023) وتحقيق الرسالة التي أنيط تنفيذها بالمعهد عند تأسيسه. الكلمات الرئيسية: معهد التراث الإسلامي عند البشانقة، المشيخة الإسلامية، التراث الديني عند البشانقة.

Summary

FIFTEEN YEARS OF SCIENTIFIC RESEARCH
WORK AT THE INSTITUTE FOR ISLAMIC
TRADITION OF BOSNIAKS

Ferid Dautović

This article offers a short account of the foundation of the Institute for Islamic Tradition of Bosniaks, a brief review of its management, managerial bodies, and the fields of interest of the Institute. With this work, we mark the 15th jubilee of the Institute with the aim to present its efforts and achievements in the field of the study of the Islamic tradition of Bosniaks (2008-2023) as this is a mission it embarked on at the time of its establishment.

Keywords: the Institut for Islamic Tradition of Bosniaks, the Islamic Community, religious tradition of Bosniaks.

MANIHEIZAM U DJELIMA MUSLIMANSKIH KLASIKA

Saudin GOBELJIĆ

Medžlis Islamske zajednice Tuzla
gobeljic.sa@gmail.com

SAŽETAK: Rad koji je pred nama donosi koncizni prikaz klasične muslimanske teološke percepcije maniheizma odnosno ideje dualizma uopće. Naime, muslimanska intelektualna tradicija nadasve, bez imalo pretjerivanja, ovome ali i sličnim fenomenima pristupa posve znanstveno na način da prvotno prezentira saznanja, a nakon toga propituje i donosi vrijednosni sud. Naravno, to podrazumijeva kako se klasični muslimanski autori nisu libili da argumentovano detektuju sve ono što zamagljuje ideju monoteizma, a što je slučaj s učenjima maniheizma. Njihov pristup je bio da upoznaju, prepoznaju i naposljetku spoznaju što to *jeste* odnosno što to *nije* u skladu s *monoteističkom teološkom paradigmom*. Priroda dva počela: tmina (az-zulmah) i svjetlo (an-nūr) i fenomen njihovoga miješanja (imtizāḡ) bit će široko razmatrani u kontekstu eshatologije odnosno liberacije jednoga od drugoga. Samim tim, muslimanski klasični autori će hirurški precizno do u detalje odvojiti odnosno razdvojiti svaki element onoga što razumijevamo kao teološko učenje maniheizma, a zatim analizirati te na kraju konstatovati kako je takva *teološka matrica* ili teološko učenje nadasve u kontradikciji s logikom te, samim tim, neminovno i posve vidno u koliziciji s primordijalnom idejom *tevhida*.

Ključne riječi: religija maniheizma, dualizam, eshatološka zora, monoteistička teološka paradigma, intertekstualni dijalog

Uvod

Religija maniheizma je, uveliko, bila predmetom istraživanja klasičnih muslimanskih teologa. Oni, s pravom, problematiziraju pitanje maniheizma (al-mānawīyah) kao *soteriološke* religijske tradicije u sklopu njihova govora o dualističkim učenjima unutar historije religije. Zapravo, govoriti o ovoj sljedbi podrazumijevalo bi osnovna znanja o onome što predstavlja dualistična (at-tanawīya) slika svijeta. Postojanje dva osnovna religijska dualizma vidljiva su iz samih učenja maniheizma¹ i zoroastrizma. *Radikalni dualizam* na jednoj strani zagovara egzistiranje dva koeternalna duhovna

počela/principa jednako odgovorna za uvođenje u postojanje svega onoga što jeste. Na drugoj strani je *umjereni/vladalački dualizam* koji podrazumijeva Vrhovnog Stvoritelja gdje drugi princip nastaje odnosno postaje kao suprotnost ili suprostavljenost prvome principu. (Mirče, Kuliano, 2014:127-129) Upravo tako, osnovno načelo koje uzima kao polazište za svoje učenje ova vrsta religijskih ili filozofskih pogleda na svijet jeste razumijevanje i promišljanje pitanja *stvaranja i same prirode svijeta* (Ibn Hāzīm, 1996:86) i naučavanje o egzistencijalnoj prisutnosti dvaju principa. Muslimanski klasici ustanovit će jasnu

razliku između dvije vrste dualističkih tradicija: one koja naučava da su dva počela različita jer je jedan vječan a drugi stvoren (Al-Shahrastānī, 2010: 257-269), te onih, a u koje spada i maniheizam, koji zagovaraju da su u pitanju dva vječna, opozitna i neovisna principa/entiteta, svjetlo i tama, odnosno dobro i zlo. Ta dva vječna počela se supstancijalno razlikuju te su time svojstveni i po pitanju prirode djelovanja, mjesta, kretanja i svega drugoga. Posve je jasno kako sljedbenici pomenute doktrine svoje *teološko-soteriološko* viđenje razvijaju na konstantnom antagonizmu i neprijateljstvu koje se materijalizira u borbi

¹ Tek 1889. godine, na Zapadu imamo rad koji tradira put razumijevanja

maniheizma iz perspektive muslimanskih autora. Taj rad je napisao Konrad

Kessler pod nazivom *Mani: Forschungen über die Manichäische Religion*.

ova dva pogleda kroz cijelu povijest sve do konačnoga trenutka/obračuna. Budući da je maniheizam jedno od najpoznatijih² učenja u kontekstu dualističkih tendencija, muslimanski autori su imali potrebu da o njemu daju svoju riječ, odnosno iznesu svoje stajalište. Razlozi njihova bavljenja ovim pitanjem su mnogobrojni. Među njima je i nasušna potreba da se ovlada različitim idejama i učenjima i sagleda pitanje svijeta kroz vizuru drugoga i drugačijega. Također, *apologija* učenja vlastite religijske tradicije je neminovnost kada je u pitanju sve ono što je divergentno ideji monoteizma kao što je limitiranje Božijega autoriteta u odnosu prema zlu, učenje o različite porijeklu dva osnovna principa, sama ideja dualizma i dr.

Dualistička slika svijeta, a kako to naznačuju i sami klasici, u teološkom smislu te riječi, nedvosmisleno je suprotna stajalištima i učenjima islama. Shodno tome, doći će do ozbiljnog teološkog promišljanja i problematiziranja učenja maniheizma na jednoj strani, kroz formu apologetskih djela, a na drugoj u formi otvorenih disputacija koje će muslimanski teolozi voditi, a kojima će prisustvovati i sam predvodnik (halifa) muslimana. Kako to bilježi El-Džahiz u svome poznatome djelu *Kitāb al-Hayawān* (Knjiga o životinjama) tim disputacijama nazočili su prominentni muslimanski teolozi različitih provenijencija i to: Vāsil ibn 'Ata', Ebu el-Hudail el-'Allaf, Muhammed b. el-Džehm el-Barmeki, Kasim b. Sejjār i dr. (Al-Ġāhiz, 1966:422) Takvo što će, u vremenima poslije, dovesti do uvođenja polemičkoga stila u govor o ovoj religijskoj tradiciji gdje će se posebno isticati Ibn Hazm i El-Maturidi. Na kraju uvodnih naznaka o ovoj religijskoj tradiciji, čini se važnim spomenuti kako Ibn Hazm kroz

vlastitu tipologizaciju religijskih učenja svrstava sljedbenike maniheizma u grupu *onih koji vjeruju u više božanstava*. (Ibn Ĥazm, 1996:37)

Na narednim stranicama ćemo dati osnovne naznake vezane za ovu religijsku tradiciju kroz djela klasičnih muslimanskih autora.

Osnovne naznake o maniheizmu

Pitanje nastanka i imenovanja ove sljedbe vezuje se za samoga utemeljitelja Manija. No, jedan drugi pojam je također važan jer pretpostavlja odnosno korespondira prvome. Riječ je o pojmu *zindīq*³ koji se u prvim vremenima, u najvećoj mjeri, u svojoj teološkoj osnovi koristio kako bi izrazio one koji su prihvatili ovu vrstu svjetopogleda. Prema onome što nam donose klasici, saznajemo kako je ovaj pojam vezan prvotno uz samu svetu knjigu *Avestu* koju donosi Zaratustra gdje sve ono što se odnosi na komentarisanje i razumijevanje ove knjige naziva *zand*. (Al-Mas'ūdī, 2005:191-192) Ova riječ će se, u klasičnoj literaturi, koristiti kako bi se opisalo samoga Manija i njegovo učenje i djelovanje. (Al-Maqdisī, 157) U pahlavi jeziku ovaj pojam je striktno vezan i odnosi se na maniheizam, a kao atribut koji opisuje i odnosi se prema *nečemu*, udomaćen je u vrijeme Manija. Svakako će Arapi za Perzijance koristiti naznačeni pojam kako bi odredili njihov odnos prema transcendentnome.⁴

U pogledu same geneze dotične religijske ideje može se kazati kako na sličan način kao budizam u kontekstu hinduističke religijske tradicije i maniheizam biva etabliran kao jedan drugačiji/noviji pogled razumijevanja stvaranja svijeta i ideju transcendentnoga, ali ovaj put, ponajviše, u okrilju religije zoroastrizma. Sljedbenici ove

religije, navodi Ibn Hazm, za svog utemeljitelja uzimaju Manija (216-276) koji je bio monah u Harranu. (Ibn Hazm, 1996:91) Odbacit će učenje Mojsija i Stari zavjet, a opet će biti mnogo zainteresirani za učenja Zaratustre, Krista i Bude. Učenje koje će utemeljiti sam Mani je jedna vrsta *sinkretizma* koji proizilazi iz helenističkoga, kršćanskoga,⁵ zoroastrijanskoga i budističkoga učenja s agnostičkim elementima. Tako će u svojoj knjizi koju je naslovio kao *Šāburqān*, a koja je pisana na pahlavi, odnosno perzijskom jeziku, kazati kako je on sam Božiji poslanik koji je naviješten od strane Mesiha (Al-Nadīm, 1929:472-473), a koji dolazi s knjigama mudrosti i znanja u kojima su sadržana *dva osnovna principa* koja nemaju niti početak niti kraj. (Al-Bīrūnī, 202) Njegov dolazak je znak, prema onome što on propovijeda, kraja ideje poslanstva. Tvrdit će kako je dobio revelaciju da bi isповijedaio novu religiju. Napisat će uz svoje *Evandjelje*⁶ još sedam knjiga (Al-Nadīm, 1929:484) na perzijskom i sirijskom jeziku, a u kojima će predstaviti temeljni nauk maniheizma. Najpoznatija među spomenutim djelima su: *Kanz al-Ihya* (Riznica života), *Sifr al-Asrār* (Knjiga tajni), *Sifr al-Ġababīr* (Knjiga o divovima), *Pragmateia*, i dr.⁷

Muslimanski klasični autori govore o dvije vrste tipologizacije koju donosi sam Mani u odnosu na sljedbenike maniheizma, ali i u odnosu na cijelo čovječanstvo. Najprije je riječ o podjeli u odnosu na samu *poruku* koju Mani propovijeda, dok je, s druge strane, riječ o podjeli koja navještava eshatološko razdoblje ili konačni usud svakog pojedinca. U tom smislu, novu će religijsku zajednicu, u odnosu na samu poruku, podijeliti u dva staleža (grupe) shodno duhovnim kvalitetama i to na: *izabrane* (aṣ-ṣiddiqūn) i

² Najčešće će klasici, koncizno, uz maniheizam spominjati i sljedbe poput markonita, daysanita i bardasanita. Vidi više u: Al-Maturidī, 246-156.

³ Postoji mišljenje da je ova riječ arabilirana te da je porijeklom iz perzijskog jezika u formi *zandīq*. Ova riječ se u

samoj Avesti spominje na dva mjesta. Vidi više u: Iraki, 1982:21-27.

⁴ U predanju 2/10 koje bilježi Aḥmed ibn Hanbel (780-855) Poslanik, a.s., spominje pojam *zindīq*.

⁵ Posebno će biti pod utjecajem dvije kršćanske sekte i to: markonita i bardasanita.

⁶ U vezi s pomenutim djelom, važno je istaći kako se smatra od strane sljedbenika maniheizma potpunim i ispravnim. U njemu će Mani tvrditi da je on *paraklet*. (Al-Bīrūnī, 26-29)

⁷ Detaljnije o Manijevim spisima vidi: Gardner, Lieu, 2004:156.

slušaocel/obični svijet (as-sammā'ūn). Svaka od ovih skupina imat će svoje mjesto i već određene preporuke⁸ koje treba, shodno Manijevoj nauku, slijediti i primijeniti. Tako će se prva grupa posvetiti asketizmu i apstinenciji od svega onoga što vodi k zadovoljavanju senzualnih ljudskih potreba. Uz sve to, bit će na dispoziciji običnim ljudima/sljedbenicima podučavajući ih osnovnim doktrinama vjere. Posvetit će se razmišljanju, učenju i obavljanju svakodnevnih molitvi. Na drugoj strani, *obični narod ili sljedbenici* bit će u obavezi da slijede nauk izabranika, te im se preporučuje isključivo monogamija uz odsustvo reprodukcije i post, a zabranjuje im se i ubijanje životinja. Posebno su bili u obavezi da iskazuju poštovanje vatri, vodi i prirodnom okruženju. (Al-Bīrūnī, 202, 246) Ono što može biti interesantno kada govorimo o ovoj religiji, jesu tvrdnje koje upućuju na to da je maniheizam kroz povijest podržavao i preporučivao *homoseksualnost* kao izričitu *orijentaciju* svojih članova. No, takvo što, kako to ističe El-Biruni, nije posve autentično i ne može se uzeti za posve vjerodostojno.

S druge strane, imamo podjelu, kako to bilježi Ibn El-Nedim, koja kao kriterij uzima pitanje konačnog usuda ljudske duše. U tom slučaju, govori se o tri puta (*ṭalaṭ tariq*) ili tri vrste ljudi: *izabranici/svećenici, obični svijet i griješnici* (al-insān al-ašim). Prvi će biti obradovani i bit će stanovnici raja. Drugi će trebati u procesu transmigracije doživjeti purifikaciju koja će ih naposljetku osloboditi. Treći će biti oni koji su odbili učenje maniheizma te će biti reinkarnirani u tijelo životinje, a na kraju će biti stanovnici vatre te za njih nema spasenja. (Al-Nadīm, 1929:483) On navodi kako će se pojaviti više sljedbi unutar maniheizma, a najpoznatije među njima su: el-mihrijah i el-miklasijah. (Al-Nadīm, 1929:481) Učenja ovih sljedbi bit će raspostranjena u Indiji, Perziji i Siriji.

Čini se važnim ovdje napomenuti kako se kroz djela klasika provlači kazivanje o raspravi ili dijalogu koji je Mani vodio sa svojim sagovornikom u prisustvu tadašnjega vladara

Perzije Bahrama ibn Hurmuza. Sržni dio rasprave je bilo pitanje apstinencije od rađanja i oslobađanje od težnji za ovim svijetom, a koje je zagovarao sam Mani. Adarbad kao oponent takvim tvrdnjama će konstatovati kako Mani zagovara potpunu zabranu bračne zajednice što bi za posljedicu imalo nedostatak reprodukcije, a samim tim bi se pomoglo prvome počelu, tj. *svjetlu* da nadvlada *tmini* oslobađajući ljudsku dušu iz tijela. U tom smislu, smatrat će Adarbad kako bi Mani trebao biti prvi lišen života pokazujući vlastitim primjerom put oslobođenja od tmine. Na ove riječi Mani je ostao bez argumentacije. Naravno, Bahram će narediti pogubljenje njega i njegovih pristalica. (Ibn Ḥazm, 1996:91)

Nakon osnovnih naznaka glede pomenute religijske tradicije, u nastavku se bavimo osnovnim doktrinama iz rakursa muslimanske klasične teologije.

Problematiziranje temeljnih doktrina maniheizma

Kao i svaka druga religijska tradicija, i maniheizam,⁹ načelno, pretpostavlja nekoliko elemenata na kojima temelji i zasniva svoju teološku vlastitost. Muslimanski klasični autori imat će uvid u ono što jeste maniheizam sa svim svojim osobenostima. Oni će, po ustaljenoj metodologiji, prvotno iznijeti suštinu učenja o maniheizmu, a tek kasnije pretpostaviti sve moguće divergencije o kojima će imati svoju konačnu riječ. Na narednim stranicama izložiti ćemo bogatu ostavštinu klasičnoga muslimanskoga razumijevanja i poznavanja osnovnih doktrinarnih učenja maniheizma.

U slučaju ove religijsko-filozofske tradicije, a kako to ističe El-Hamedani, riječ je o *dualističkom konceptu* koji svijet radikalno određuje kao produkt (1960:10) dva osnovna preegzistentna (ašlayn qadimayn) principa/počela koja će biti određena i imenovana kao *svjetlo* (dobro) i *tmina* (zlo), gdje je svjetlost po svojoj prirodi dobra i mudra, a tama je zla i drska. (Al-Bāqillānī, 1957:78) Svijet

kakvoga poznamo i koji predstavlja boravište ljudske civilizacije nastaje miješanjem (imtizāg an-nūr wa az-zulmah) svjetla i tmine. (Al-Maturidī, 2017:240) Maniheizam tvrdi kako je od jednoga dijela *svjetla* i jednoga dijela *tmine* nastao svijet koji je prvotno bio stvoren, a poslije je postao kao takav vječan. El-Maturidī je, u kontekstu problematiziranja ove teme, istakao kako sljedbenici ove religije zagovaraju da su ta dva počela oduvijek i zauvijek sa svim onim što podrazumijevaju. U isto vrijeme, svjetlo i tmina su dvije zasebne, odvojene supstancije (an-nūr wa az-zulmah *ḡawharan ihtalāfa kāna*). (2017:115) Svaki od počela/principa (Al-Ġaḥiz, 1966:421-421) posjeduje po pet osjetila/čula (*ḥawwāsun ḥams*) i to: vid, sluh, dodir, okus i miris. Razlikuju se u pogledu supstancije/esencije (an-nafs/al-ḡawhar), forme (aš-sūrah), djelovanja/aktivnosti (al-f'īl) i plana/organizovanja (tadbīr). Suština ili esencija prvoga počela je *superlativna* u svakom smislu i nemoguće je pronaći bilo šta što bi ukazivalo na suprotno. Na drugoj strani, esencija ili supstancija drugoga počela je po svojoj prirodi *imperfektna*, zla, profana, proizvodi neznanje i kao takva je štetna i beskorisna. Također, neprihvatljivo je da bilo što nastane u vremenu i prostoru, a ne preuzme osobine *generativnoga* principa, tj. svjetla ili tmine. El-Maturidī, a jednako tako i drugi klasici, ukazat će kako je jedna od važnih postavki manihejskoga nauka, u kontekstu govora o dva počela, izražena u maksimi *da sve ono što dolazi od svjetla po prirodi stvari, u konačnici, pretpostavlja dobro, a ono što je proizvod tmine je samim tim zlo i nepoželjno*. (2017:241) Njihova dva svijeta se protežu beskonačno u svakom smjeru i dostižu jedan drugoga bez da između njih postoji bilo kakva linija razdvajanja.

⁸ Misli se na deset zapovijedi koje donosi Mani.

⁹ Markoniti naučavaju slično maniheizmu te drže da pored dva počela koja su vječna, postoji i treće koje je nastalo miješanjem već postojećea dva. Vidi više u: Ibn Ḥazm, 91.

Priroda dva počela: *tmina i svjetlo*

Klasici su se bavili i mogućim razlikama unutar različitih grupa maniheizma u pogledu razumijevanja same prirode ova dva počela, želeći time ukazati na kontradikcije i neodrživost dualističke slike svijeta. Na tom tragu, oni su istakli kako je, prema jednoj od skupina unutar maniheizma, *svjetlo* uvijek iznad *tmine*. (Ibn Ḥazm, 1996:97) Većina manihejaca naučava, a kako to ističu muslimanski teolozi, kako je *svjetlo* uvijek ka sjeveru, a *tmina* niže ka jugu. (Al-Hamaḍānī, 1960:10) Počela su jedan u odnosu na drugoga poput realnoga entiteta/osobe i njegove sjenke (al-šahṣ wa az-zilla). Svaki od navedenih principa ima pet dijelova ('aynās) od kojih su četiri tjelesna/materijalna (abdān), a jedan duhovne (rūh) prirode. U pogledu *svjetla* korporealni dijelovi su: vatra (an-nār), svjetlost (an-nūr), vjetar (ar-riyāh) i voda (al-mā'), dok je zrak/povjetarac (al-nasīm) spiritualni/duhovni dio u konstantnom pokretu unutar samoga tijela. S druge strane, kada govorimo o *tmini* spominjemo vatru/plamen (al-ḥarīq), mrak (az-zulmah), vrući vjetar (as-samūm) i maglu (ad-ḍibāb), dok je dim (ad-duḥān) spiritualni ili duhovni dio koji se naziva *Hummāmah* a koji se giba u samom tijelu. (Al-Shahraṣṭānī, 2010:270-271) Dakle, oba počela, i *svjetlo* i *tmina*, imaju svoju spiritualnu ili duhovnu dimenziju. (Al-Māturīdī, 2017:241) Nadalje, dijelovi koji pripadaju svjetlu nazivaju se *pozitivnim duhovnim entitetima* (malak), dok se dijelovi koji su dio tmine nazivaju *negativnim duhovnim entitetima* (aš-šayṭān). Tako su neki sljedbenici maniheizma, navode klasici, izrekli kako su oba počela u konstantnom ekvilibriju u smislu reprodukcije. Riječ je o tome da svjetlo u kontinuitetu proizvode svete duhovne entitete, kao što je mudrost proizvod razboritoga ili, kao što je elegantan govor proizvod elokventna govornika. U slučaju tmine, na djelu je reprodukcija zlih duhova ili entiteta, demona koji ne nastaju

po uzoru na bračnu zajednicu dvoje, već je njihov nastanak sličan štetičini koja se pojavljuje iz nečistoća i iz procesa propadanja drugih stvari. (Al-Shahraṣṭānī, 2010:271) Spiritualni dio *svjetla* je u konstantnom pomaganju drugih dijelova, dok to nije slučaj s drugim početlom i njegovim dijelovima. Oni smatraju kako su ova dva svijeta/počela odvojeni jedan od drugoga, ali kako se ipak naposljetku protokom vremena *miješaju* te kao posljedica toga imamo svijet kakvog poznajemo uz napomenu da je djelovanje oba počela dobrovoljno. Međutim, sposobnost njihova izbora ne ide protiv njihove prirode. Stvari i pojave se razlikuju po svojoj suštini u pogledu toga da li su dobre ili zle shodno obimu prisutnosti jednoga ili drugoga počela. (Al-Hamaḍānī, 1960:11-12)

Kada je posrijedi pitanje *miješanja* dva počela, El-Bakillani je dao svoj koncept mogućeg pobijanja onih koji to zagovaraju. Najprije, reći će on, upitat će se da li tminu i svjetlost karakteriše razdvojenost u ezelu ili značenje karakteriše razdvojenost? Ako njihov odgovor bude da ih karakteriše razdvojenost u ezelu bit će neophodno da budu razdvojeni u situaciji svoje pomiješanosti, pošto oni postoje u situaciji svoje razdvojenosti, kako bi bili razdvojeni i pomiješani. Njihova pomiješanost je, ustvari, njihova razdvojenost, jer pomiješanost i razdvojenost su njihove karakteristike. Ukoliko takvo što prihvate, upitat će ih se: ako je dunjaluk postao radi njihove pomiješanosti, a nije postao radi njihove razdvojenosti, neizbježno je da trenutno postoji dunjaluk i da ne postoji, jer je razdvojenost pomiješanost. Isto je neizbježno da je radi njih postao dunjaluk i da radi njih nije postao dunjaluk. Dotično iziskuje da uzrok postojanja stvari, koji bude i sama stvar, bude uzrok nepostojanja stvari, koji ne bude sama stvar. U slučaju da je takvo nešto dozvoljeno, onda je dozvoljeno da uzrok da se tijelo kreće i izađe iz svog mjesta, bude i uzrok njegovog mirovanja i postojanosti na tom mjestu, te da uzrok da stvar bude praiskonska bude i uzrok da ta stvar bude stvorena i započeta,

a to je netačno, prema jednoglasnom mišljenju. (Al-Bāqillānī, 1957:83-84)

Ovdje izdvajamo i stanovište Ibn Hazma, koji ističe kako je tijelo, a kako to tvrde sljedbenici maniheizma, sastavljeno od elemenata tmine i svjetla. U daljoj razradi ovoga problema on se pita na koji način djeluje, tj. šta u tom slučaju njegovo činjenje proizvode. Da li je moguće da onaj dio koji je od tmine u svom djelovanju čini dobro ili da samo svjetlo proizvode zlo? Naravno, Ibn Hazm zaključuje kako je takvo što nemoguće i kosi se sa samom logikom. U tom slučaju, nedvojbeno, dolazi do toga da elementi tmine čineći dobro prelaze i postaju svjetlo, a jednako tako i sama mogućnost da elementi svjetla čine zlo pretpostavlja da postaju tmina. (Ibn Ḥazm, 1996:98)

Kako je došlo do miješanja dva različita počela?

Oko pitanja kako se desilo miješanje ova dva počela i šta je takvo što uzrokovalo postojanje različita stajališta unutar maniheizma. Prema jednim, kako to navode muslimanski klasični učitelji, takvo što se desilo slučajno, a ne kao nešto što je planirano ili kao izbor (al-iḥtiyār). Većina smatra kako je do toga došlo činjenicom da su dijelovi *tmine* zlonamjerno ometali njihov duh koji je progledao i ugledao *svjetlo*. Nakon toga je poslao tjelesne dijelove koji su se pomiješali sa *svjetlom*. Tada je Vlada Svjetla poslao anđela sa pet dijelova koji su se pomiješali s dijelovima *tmine*, a sve kako bi nadzirao takvo što i ostvario kontrolu. Tada je došlo do miješanja *dima* i *zraka* gdje je sve što je životno i spiritualno bilo proizvod zraka, a sve što je destruktivno i s nedostacima proizvod *dima*. Zatim su se pomiješali *vatra* i *vatra*, te će od toga destrukcija i sam plamen biti produkt tmine, a sve ono korisno kao i iluminacija plod svjetla. (Al-Shahraṣṭānī, 2010:261) Nakon toga je došlo do miješanja *svjetla* i *tmine* što je rezultiralo nastajanjem vidljivih elemenata kao što su zlato, srebro, kamen i sve ono što je slično

(wa ašbāh ḍalīk), te je sve ono što je u svijetu bilo vidljivo kao lijepo, dobro, korisno produkt *svjetla*, a sve suprotno tome produkt *tmīne*. Nakon toga, došlo je do spajanja *vrućega vjetar* sa samim *vjetrom*, te *magle s vodom* podrazumijevajući kako sve ono što je korisno potječe od svjetlosti, a ono što je beskorisno od same tmīne. (Al-Nadīm, 1929:474) Potom se Vladar Svjetla spustio na dno dubine odvojivši tih pet dijelova tmīne, a zatim se vratio na svoje mjesto naredivši jednom od anđela da bude u prostoru između svijeta svjetla i miješanog dijela kako bi mogao da protjera/ istisne te dijelove. Zatim je naredio jednom od njegovih anđela da načini *ovaj svijet* oblikujući ga i izvodeći ga iz ovih dijelova kako bi oslobodio/ odvojio u potpunosti dijelove *svjetla* od same *tmīne*. Potom je uzdigao i sagrađio deset nebesa i stvorio osam zemalja postavljajući anđele koji će nebesa nositi (al-malak al-ḥāmil), a Zemlju nadzirati. Potom je stvorio Sunce koje je tu kako bi pročistilo svjetlost od demonske toplote i Mjesec da očisti ono što se pomiješalo s demonskom hladnoćom. U takvom ambijentu došlo je do mogućnosti da se odvoje ili uzdignu i ponovo se vrate svome izvoru svi oni dijelovi koji su bili pomiješani oslobađajući se svega onoga što ih je sputavalo. Eshatološka punina ovoga procesa traje sve dok se u potpunosti ne oslobode zarobljeni elementi, a koje Sunce i Mjesec ne mogu pročistiti. Zatim je vatra upaljena i gorjet će sve dok ne dođe do potpune purifikacije i oslobađanja. Neki smatraju kako proces razdvajanja traje hiljadu četiristo šezdeset osam godina. (Al-Shahrestānī, 2010:272-273) U međuvremenu, doći će do potpune liberacije i odbacivanja tmīne zajedno sa Hummamom. Tim činom, prema njihovom nauku, a kako nas upoznaju klasici, nastupa vrijeme konačnoga *uskrsnuća*.

Prema sljedbenicima dotične religijske tradicije, navodi Eš-Šehrestānī, zlo i dobro, ispravnost i pokvarenost/nered, čistoća i nečistoća nastaju/pojavljaju se i bivaju prouzrokovane miješanjem *svjetla i tmīne*.

(Al-Shahrestānī, 2010:262) U pogledu pomenutoga procesa miješanja, gore navedeni muslimanski klasici je kazao da je onima koji tvrde kako je i sama tmīna praiskonske prirode dovoljno kazati kako se dvije apsolutno oprečne stvari po svojoj suštini ne mogu *miješati*, jer bi u tom slučaju njihove suprotnosti nestale i prestale da postoje. Tmīna ili jeste ili nije u istinskom postojanju, tj. ili jeste ili nije stvarna činjenica. Ako pretpostavimo, nastavlja svoju elaboraciju pomenuti autor, da tmīna doista u stvarnosti egzistira, onda uviđamo kako je u tom pogledu jednaka svjetlu te se razlika bilo koje vrste mora poreći i zanemariti. S druge strane, ako tmīna ne predstavlja i nije u stvarnom postojanju, odnosno, nije stvarna pojava/činjenica (mawḡūd ḥaḳīqah), onda ne može imati praiskonsku naravniti mogućnost oblikovanja svoje suprotnosti. Pa kako, pita se on, uopće postojanje svijeta može biti rezultat miješanja tmīne sa svjetlom. Jednako tako, ako je tmīna praiskonske prirode, onda je svijet mješavina, ako je mješavina od koje svijet nastaje dobra, onda je posve jasno da je dobro proisteklo od zla i *vice versa*. Također, ako je mješavina dobro, ono što nastaje ili biva oslobođeno iz pomenute mješavine mora biti zlo jer je to sama suprotnost i *vice versa*. Koji god pogled ili stranu da zauzmemo, rezultat je, prema predočenome, jednostavan: *ili je dobro izvor zla ili je zlo izvor dobra*. (Al-Shahrestānī, 2009:61)

U pogledu konačnoga *razdvajanja* važno je kazati kako Eš-Šehrestānī navodi ono što sljedbenici ove vjere zagovaraju. Najprije, došlo je do miješanja, a zatim do borbe u kojoj je svjetlo nadvladalo tmīnu, odnosno dobro zlo, pa će istom doći do oslobađanja dobra u odnosu na zlo, a što će biti definitivnim razlogom razdvajanja (wa huwa sabab al-ḥalās). (2010:262)

Značaj tri perioda u učenju maniheizma

Iz predočenog se može uvidjeti kako manihejsko učenje podrazumijeva tri perioda¹⁰ (prošlost/praiskonsko, sadašnjost/međuvrijeme i budućnost/

posljednje vrijeme) u kojima se odvija drama svijeta. Prema onome što nam predočavaju muslimanski klasici kroz uvid u nauk maniheizma, prvi period podrazumijeva potpunu odvojenost dva nestvorena i vječna počela/principa (qadīm wa azalī) koja su ispunjavala sav prostor prije nego li je nastao vidljivi svijet. Tako carstvom/svijetom svjetla (Ġinān al-Nūr) vlada Veličanstveni ili Veliki Otac. S druge strane je svijet tmīne gdje vlada Satana (aš-šayṭan), a koji je Primarni demon/zlo (Iblīs al-Qadīm). (Al-Nadīm, 1929:478-479)

Drugi period se odnosi na vrijeme miješanja (imtizāḡ) svjetla i tmīne ili apsorbovanja svjetlosnih elemenata od strane tmīne čime nastaje ovaj vidljivi svijet. U njemu dolazi do filtriranja ili purifikacije i postepenoga odvajanja jednoga od drugoga.

Treći period je period *eshatološke zore* u kojoj dolazi do potpunoga i trajnoga odvajanja svjetla od tmīne. Zapravo, sva svjetlost koja postoji u čovjeku, životinjskom svijetu ili samoj prirodi bit će rafinirana, a ono što od toga ostane bit će spaljeno. Tada će sile mraka biti utamničene. Jednostavno kazano, spasenje leži u potpunoj odvojenosti ili oslobađanju svjetlosnih dijelova od dijelova tmīne, a to podrazumijeva *prvobitno stanje potpune odvojenosti*.

Naravno, kako to zadani metodološki okvir od strane muslimanskih klasika pretpostavlja nakon iznošenja osnovnih napomena o samoj doktrini maniheizma, onako kako je vide sami sljedbenici dotične tradicije, uobičajeno je da klasici daju svoju riječ, a posebno tamo gdje postoji nesuglasje s islamskim svjetopogledom. Mi smo takvo što na izvjestan način na prethodnim stranicama skromno problematizirali i određena stanovišta i poglede muslimanskih klasika inkorporirali. No, smatramo kako je važno sve predočeno zaokružiti kroz dva stava do kojih dolaze El-Maturidi i Eš-Šehrestānī u svojim promišljanjima i percepciji pomenutih doktrina.

¹⁰ Više o ovom pitanju vidi u: Burkitt, 1922:263-276.

S jedne strane, ako čin miješanja, smatra El-Maturidi, pretpostavlja da je takvo što *nastalo* prije nego li je kao takvo *postojalo*, onda je takav proces proizvod jednoga počela ili nužno oba ili je u krajnjoj liniji rezultat nekog trećeg činitelja (fa fi dālik taṭbīt talit). Nadalje, ako se pretpostavi da su svjetlo i tmina različiti po svojoj naravi, zar takvo što ne podrazumijeva i činjenicu da jedno ima moć miješanja, a drugo tendenciju i sposobnost diskrepancije/nesuglasja (al-baynūnah). To implicira kako je jedno od dva spomenuta počela uspjelo biti u stanju *u kome jeste ono što jeste*.

U slučaju njihova poimanja pitanja konačnog razdvajanja svjetla i tmine, a što podrazumijeva nemogućnost budućeg miješanja, postavlja se opravdano pitanje na čemu takvo što temelje, šta uzimaju kao polazišnu osnovu? U tom smislu, posve je shvatljivo da nam spajanje (iġtima') nije prirodna, a razdvajanje (tafarrāq) nije moguće dokučiti samim trudom. Zapravo, šta ih je odredilo, pita se El-Maturidi, da na ova dva različita procesa gledaju kao na nešto što podrazumijeva vječnost (abadan)? Ovo isto se odnosi i na pitanje predvječnosti. Razumije se, povjerenje u samu ideju o dva vječna počela iz koga nastaje svijet nije moguće. Jednostavno kazano, svijet niti je vječan, a niti je proizvod dva počela, već je kreiran po volji Jednoga Vječnoga Boga. (Al-Maturidī, 2017:244-245)

Eš-Šehrestani u svome djelu *Ni-hāyatu al-iqdām fi 'ilmi al-kalām* u poglavlju koje se bavi Božijom Jednoćom, navodi kako Bog koga se imenuje *Jednim* nije podložan podjeli niti je moguće Njegovoj esenciji/suštini nešto dodati niti oduzeti. On je Onaj koji je Jedan u Svojoj Biti bez bilo kakvih podjela i On je Jedan po Svojim atributima bez da Mu ista slični. Nakon što takvo što navodi u polemičkom tonu odgovara na sve divergentne ideje i učenja, a posebno na dualističko stajalište o dva počela. On, slično kao i drugi klasici, pretpostavlja kako su prema učenju dualista svjetlo (dobro) i tmina (zlo) po prirodi stvari odvojeni, ali se i miješaju. Tako je, najprije, svijet anđela/pozitivnih duhovnih bića svijet čistoga dobra, dok je svijet u kome vlada zlo svijet u kome habitiraju demonske sile. Pored ova dva svijeta koja su po svojoj prirodi u potpunosti različita, tu je i svijet u kome čovjek egzistira. Takav svijet je nastao miješanjem dobra i zla. Ni manje ni više, pita se Eš-Šehrestani, zašto pored ova dva počela (boga) nije moguće pretpostaviti postojanje i trećeg boga kome se može pripisati moć miješanja dobra i zla? (2009:85-93) Uz sve prethodno, muslimanski autori konstatiraju će kako je posve vidno da je sama ideja *religijskoga dualizma* u svojoj esenciji teološki posve neodrživa i ništavna.

Zaključak

Dualistička slika svijeta predstavljala je istinski izazov za *monoteističku teološku paradigmu*, a samim tim i za klasične muslimanske autore. S tim u vezi, klasici su svojim *magnum opusima* nastojali posve znanstveno predstaviti ono što maniheizam *jeste* nakon čega su na već pomenutim metodološkim zasadama u formi apologije i kroz polemički diskurs preispitali i valorizirali takve teološke stavove i tvrdnje. Na tragu njihovih sagledavanja i same percepcije dualističke ideje, na Manija su gledali kao na povijesnu osobu koja ne predstavlja niti donosi Božiju poruku već, naprotiv, predstavlja pseudovjersnika (al-mutanabbiyyah). Jednako tako, samu religiju i same doktrine maniheizma promatraju kao skup različitih teoloških ideja koje nisu ništa drugo do jedan vid sinkretizma.

Muslimanski klasici, kao što smo to imali prilike vidjeti, do u detalje donose, posve vjerodostojno, najvažnija učenja maniheizma. Više je nego jasno kako oni ne mogu da se otmu utisku da je dualizam kao teološka kategorija, u bilo kojoj formi, stran ideji vlastite vjere tj. ideji Božije jednoće (monoteizam). Koristeći se samom logikom u opovrgavanju stajališta onih koji zagovaraju dualističku sliku svijeta, klasici su još jednom pokazali kako je važno dati svoju riječ na sve devijantne religijske ideje na originalan i autentičan, a uz to i objektivčan način.

Literatura

- Al-Baqillānī, Abū Bakr Muḥammad ibn at-Ṭayyib (1957). *Kitāb at-Tambīd al-Awā'il wa Talḥiṣ ad-Dalā'il*. Bejrut.
- Al-Birūnī, Abū Rayḥān. *Kitāb al-Āṭār al-Bāqiyah 'an al-Qurūn al-Hāliyah*.
- Al-Ġuwainī, 'Abd al-Malik (1950). *Kitāb al-Irṣād ilā Qarwaṭi' al-Adilla fi Uṣūl al-Iṭiqād*. Bagdad.
- Al-Ġāhiz, 'Amr ibn Baḥr (1966). *Kitāb al-Hayawān*. Kairo.
- Al-Hamaḍānī, 'Abd al-Ġabbār (1960). *Kitāb al-Muġnī fi Abwāb at-Tawḥīd wa al-Adl*. Kairo.
- Ibn Hazm, Abū Muḥammad (1996). *Kitāb al-Faṣl fi al-Milal wa al-Aḥwā wa an-Niḥal*, Bejrut: Dār al-Ġil, Bejrut.
- Al-Maturidī, Abū Maṣṣūr (2017). *Kitāb at-Tawḥīd*. Istanbul: Markaz al-Islāmiyya.
- Al-Maqdisī, Muṭahhar ibn Ṭahir. *Kitāb al-Bad' wa at-Ta'riḥ*. Kairo: Maktaba at-Taḳāfa ad-Dīniyya.
- Al-Mas'ūdī, 'Alī ibn al-Ḥusayn (2005). *Murūġ ad-Daḥab wa-Ma'ādin al-Ġawhar*. Bejrut: al-Maktaba al-'Asriyya.
- Al-Nadīm, Muḥammad Ibn Ishāq (1929). *Kitāb al-Fihrist*. Kairo.
- As-Shahrestānī, Muḥammad ibn 'Abd al-Karīm (2010). *Kitāb al-Milal wa an-Niḥal*. Damask: Resala Publisher.
- As-Shahrestānī, Muḥammad ibn 'Abd al-Karīm (2009). *Kitāb Nihāyat al-'Iqdām fi 'Ilm al-Kalām*. Kairo: Maktaba at-Taḳāfa ad-Dīniyya.
- Burkitt, Craford (1922), "The religion of the Manichees". *The Journal of Religion*, II, 3:263-276.
- Elijada Mirče, Kuliano P. Joan (2014). *Vodič kroz svetske religije*. Beograd-Podgorica: Nova Knjiga.
- Gardner Iain, Lieu Samuel, *Manichaean Texts from the Roman Empire*, Cambridge University Press, United Kingdom, 2004.
- Taheri, Ahmed (1982). *Zandaqa in the Early Abasid Period with Special Reference to the Poetry*. Edinburgh.

سعودين غوبيليتش
المانوية في أعمال المؤلفين
المسلمين الكلاسيكيين

الموجز

يقدم هذا المقال عرضاً موجزاً للتصور اللاهوتي الإسلامي الكلاسيكي للمانوية، أي فكرة المثنوية بشكل عام. وبالتحديد، فإن التراث الفكري الإسلامي قبل كل شيء ودون مبالغة يتعامل مع هذه الظاهرة وشبهاتها بطريقة علمية بحتة تقدم المعلومات في البداية، ثم تتفحص وتختبر وتصدر الحكم التقييمي. وهذا يشير بالطبع، إلى أن المؤلفين المسلمين الكلاسيكيين لم يتهربوا من أن يستكشفوا بالحجة والبرهان كل ما يحجب فكرة التوحيد، كما هو الحال مع تعاليم المانوية. كان نهجهم هو معرفة كل ما يتوافق ولا يتوافق مع النموذج العقدي التوحيدي والتحقق منه. ستتم مناقشة طبيعة البدايتين: الظلمة والنور وظاهرة امتزاجهما، على نطاق واسع في سياق الفجر الأخروي، وفصل إحداهما عن الأخرى. لذلك، فإن المؤلفين المسلمين الكلاسيكيين يفصلون بدقة الجراح وبالتفصيل كل عنصر من عناصر ما نفهمه على أنه من تعاليم اللاهوتية المانوية، ثم يملونه وأخيراً يقررون كيف أن هذه المصفوفة اللاهوتية أو التعاليم اللاهوتية تتعارض قبل كل شيء مع المنطق، وبالتالي، حتماً وبشكل واضح تماماً تتصادم مع فكرة التوحيد الأزلية. الكلمات المفتاحية: الديانة المانوية، المثنوية، الفجر الأخروي، النموذج اللاهوتي التوحيدي، الحوار بين النصوص.

Summary

MANICHAISM IN MUSLIM CLASSICAL WRITINGS

Saudin Gobeljić

The work before us brings a concise review of the classical Muslim perception of Manichaeism and of the idea of dualism in general. The Muslim intellectual tradition has approached this, as well as other phenomenon of the kind, primarily in, we are not exaggerating to say, an utterly scientific manner. Thus it first presents its knowledge of the phenomenon, analyses it evaluates and makes conclusions about it. Certainly, this implies that the classical Muslim authors did not hesitate to discuss with arguments all the elements that blur the idea of monotheism in these teachings, and so is the case with their reading of Manichaeism. Their method comprised of finding, recognizing and acknowledging what is and what is not in agreement with *the monotheistic theological paradigm*. The nature of the two principles: the Darkness (*az-zulmah*) and the Light (*an-nūr*) and the phenomenon of their interaction will be elaborated here in the context of eschatology and the liberation of one from the other. Thus classical Muslim authors have, with a surgical precision, scrutinised each element of what we understand to be the theological teachings of Manichaeism, analysed it, and concluded that this *theological model* or theological teaching is also in utter contradiction with logic and thus it is in obvious collision with the primordial idea of *tawbeed*.

Keywords: religion, Manichaeism, dualism, eschatological dawn, paradigm, intertextual dialog

ALIMI GORNJEVRBASKE REGIJE IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA

Elvir DURANOVIĆ

Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka
elvir.duranovic@iitb.ba

SAŽETAK: Autor je u ovom radu predstavio bošnjačke alime koji su svojim djelovanjem obilježili vrijeme između dva svjetska rata na području gornjevrbaske regije, odnosno u gradovima: Gornji Vakuf, Bugojno i Donji Vakuf. To su: Abdulah-ef. Mustajbegović, Redžeb-ef. Hegić, Muhamed-ef. Memić, Mustafa-ef. Merdžanić, Mustafa-ef. Basara, Mehmed-ef. Učambarlić, Muhamed-ef. Muftić i Salih-ef. Gudić. Svojim nesebičnim zalaganjem i radom u džematima, sibjan-mektebima, mektebi-ibritajama te osnovnim i srednjim školama, džematskim odborima i kotarskim povjerenstvima, ali i kroz organizaciju kurseva za imame te nadzorom nad radom imama i muallima, ovi alimi bili su nosioci cjelokupnog islamskog vjerskog života gornjevrbaske regije u ovom periodu.

Ključne riječi: bošnjački alimi, gornjevrbaska regija, Abdulah-ef. Mustajbegović, Redžeb-ef. Hegić, Muhamed-ef. Memić, Mustafa-ef. Merdžanić, Mustafa-ef. Basara, Mehmed-ef. Učambarlić, Muhamed-ef. Muftić, Salih-ef. Gudić

Uvod

Uspostavom Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca krajem 1918. godine brigu o vjerskom životu Bošnjaka muslimana na području gornjevrbaske regije vodilo je Vakufsko-mearifsko povjerenstvo sa sjedištem u Bugojnu. Do 1928. Povjerenstvo u Bugojnu obuhvatalo je džemate: Bugojno, Vesela kod Bugojna, Glavice kod Bugojna, Odžak kod Bugojna, Gornji Vakuf, Privor kod Gornjeg Vakufa, Voljice kod Gornjeg Vakufa, Donji Vakuf, Prusac i Kupres. Na osnovu *Uredbe o vođenju matica rođenih, vjenčanih i umrlih muslimana u Kraljevini Jugoslaviji* br. 6631 od 5. decembra 1927. godine, tokom 1928. godine organizirani su ispiti za buduće imame matičare, a već 1929. godine na području Vakufsko-mearifskog povjerenstva u Bugojnu osnivaju se

imamati, odnosno džemati u kojima su radili imami koji su, uz redovne imamsko-mualimske dužnosti, vodili i matične knjige Bošnjaka. Imamati su formirani u: Bugojnu, Glavicama, Odžaku, Donjem Vakufu, Gornjem Vakufu, Pruscu, Kupresu, Privoru, te Voljicu i Veseloj do 1933. godine kada su ova dva imamata pripojena, Voljice Gornjem Vakufu, a Vesela Bugojnu. Budući da su za imame matičare birani najučćeniji imami, ovi alimi bili su nosioci islamskog vjerskog i prosvjetnog života između dva svjetska rata na području gornjevrbaske regije. To su: muderis Abdulah-ef. Mustajbegović i muallim Redžep-ef. Hegić u Bugojnu, Muhamed-ef. Memić u Glavicama i Veseloj, Mustafa-ef. Merdžanić u Odžaku, hzf. Mustafa-ef. Basara u Donjem Vakufu; Mehmed-ef. Učambarlić u Pruscu;

Muhamed-ef. Muftić u Gornjem Vakufu te Salih-ef. Gudić u Privoru. Uz ovu ulemu o kojoj će u nastavku rada biti više riječi, spomenimo samo da su na području gornjevrbaske regije kraće vrijeme između dva rata djelovali i sljedeći alimi: Hasan-ef. Hadžiabdić u Voljicu kod Gornjeg Vakufa i Ahmet-ef. Ganibegović u Glavicama kod Bugojna.

Alimi Bugojna

Abdulah-ef. Mustajbegović

Abdulah-ef. Mustajbegović rođen je 11. novembra 1882. godine u Busovači u imućnoj gradskoj porodici. Prema podacima o precima koje je zabilježio na stranicama autobiografskih djela, otac mu se zvao Abdurahman, djed Mustafa, pradjed

Ahmed, a čukundjed Abdulah. Iz njegovog prezimena koje je dobio po djedu Mustafi vidljivo je da su njegovi preci bili begovi. Abdulahovi roditelji imali su devetero djece: sedam braće i dvije sestre. (Bejtić, 1975:334) Od njih devetero troje je završilo vjerske škole: Abdulah-ef., cijeli radni vijek proveo je u Bugojnu, Ragib-ef. je bio mujezin, a kasnije imam Sulejmanbegove džamije u Busovači te Mustafa-ef., svršnik Šerijatske sudačke škole, radio je na Kosovu i u nekim mjestima po Bosni i Hercegovini. (Čosić, 1978:103)

Osnovno obrazovanje Abdulah-ef. Mustajbegović završio je u rodnom mjestu, a onda je školovanje nastavio u Elči Ibrahim-pašinoj medresi u Travniku, koju su vodili vrsni muderisi iz čuvene travničke porodice Korkut. U Travničkoj medresi Abdulah-ef. školovao se punih šesnaest godina učeći orijentalne jezike koje je izvanredno savladao te slušajući predmete iz srednjeg i višeg obrazovnog programa pred muderisom Muhamedom Hazimom Korkutom (1824-1920) od kojeg je dobio idžazetnamu da može drugima predavati predmete koje je pred njim slušao. (Bejtić, 1975:335) Tokom školovanja u medresi Abdulah-ef. je povremeno, posebno tokom ramazana, radio kao imam po manjim mjestima u srednjoj Bosni.

Nakon završene Elči Ibrahim-pašine medrese u Travniku 1913. godine Abdulah-ef. je imenovan na dužnost muderisa Kositerovića medrese i imama Sultan-Ahmedove džamije u Bugojnu, gdje je ostao do smrti. (Duranović, 2006:88-89) Misijsko djelovanje Abdulah-ef. u Bugojnu odvijalo se u nekoliko pravaca. Budući da je bio imenovan na dužnost muderisa Bugojanske medrese u kojoj se u njegovo doba nije održavala redovna nastava, već povremeni kursevi za imame, Abdulah-ef. je u svojstvu predsjednika učestvovao u radu Komisije za polaganje stručnih i imamskih ispita. Iz izvještaja o održanim ispitima vidljivo je da je bio strog i da nije dopuštao da za imame budu imenovane osobe

koje to svojim znanjem ne zaslužuju. (Bejtić, 1975:335-336)

Uz dužnosti u Medresi, Abdulah-ef. je zajedno s Redžeb-ef. Heđićem radio kao muallim u reformiranoj mektebi-ibtidaiji u Bugojnu koju su bošnjačka muslimanska djeca bila dužna pohađati prije upisivanja u osnovnu školu. Mektebi-ibtidaija bila je smještena u zgradi Bugojanske medrese, a Mustajbegović je u njoj predavao do 1929. godine, kada prelazi na dužnost vjeroučitelja u osnovnoj i srednjoj građanskoj školi.¹ Abdulah-ef. je bio primjer tradicionalnog alima koji se čvrsto držao svojih uvjerenja nastojeći ih prenijeti na svoje učenike. U arhivu Vakufsko-mearifskog povjerenstva u Bugojnu nalazi se dokument o saslušanju Abdulah-ef. Mustajbegovića jer je imao verbalni sukob s nekim nastavnikom. Naime, na nekom od časova nastavnik je govorio o tome da ima više bogova. Nakon što je saznao za to, Abdulah-ef. mu se suprotstavio tvrdeći da je samo jedan Bog. Uz to, svoje tradicionalno islamsko opredjeljenje potvđivao je zahtjevima da ženska djeca na nastavu vjeronauke u osnovnoj i građanskoj školi obavezno dolaze u maramama te da omladina i djeca ne bi trebali ići u kino budući da su sadržaji filmova bili moralno provokativni.² U obje škole, osnovnoj i srednjoj, Abdulah-ef. je predavao do 1933. godine.

Od dolaska u Bugojno 1913. godine do iza Drugog svjetskog rata, kada je počeo pobolijevati, Abdulah-ef. je bio imam i hatib Sultan-Ahmedove džamije. Dužnosti u džamiji obavljao je odgovorno i savjesno, a po ukazanim potrebama vodio je aktivnosti oko uređenja džamije i njenog harema. Abdulah-ef. je zaslužan što je Sultan-Ahmedova džamija 1938. godine među prvim vjerskim objektima gornjevrbske regije osvjetljena električnom energijom. (Bejtić,

1975:336) Dvije godine kasnije krajem ramazana 1940. Abdulah-ef. je pokrenuo akciju za izgradnju šadrvana u haremu Sultan-Ahmedove džamije (Pohvalna akcija..., 1940:4). koji je završen 1942. godine³.

Uz vjersko-prosvjetni rad u džamiji, mektebu i školi, Abdulah-ef. je od dolaska u Bugojno bio član Vakufsko-mearifskog povjerenstva u Bugojnu koje se brinulo za cjelokupan vjerski život na području Bugojna, Gornjeg Vakufa, Donjeg Vakufa, Kupresa i Prusca.

Pored svih dužnosti u Vakufskom povjerenstvu koje je savjesno obavljao, Abdulah-ef. se bavio pisanim radom na arapskom i turskom jeziku. U godinama između dva svjetska rata napisao je tri djela (Više: Bejtić, 1975:338-341):

1. *Kitab faraid al-islam* (Knjiga o islamskim farzovima), tj. knjiga o osnovnim islamskim dužnostima. Djelo je završeno krajem augusta 1926. godine. Radi se o autografu koji obuhvata 58 stranica. Nakon zahvale Allahu, salavata na časnog Poslanika, a.s., i potpisa autora, u uvodnom dijelu knjige stoji: "Kad sam uvidio da su svaki musliman i muslimanka dužni primjenjivati naredbe uzvišenog Alaha, a to su 54 zapovijesti (faraid), odlučio sam da ih saberem u jednu knjigu, da imam način za Božiju milost i oprost. Pa velim, a od Allaha molim uspjeh i uputu..." (Bejtić, 1975:338)

Mustajbegović je u ovom djelu sakupio propise o osnovnim islamskim dužnostima na način da prvo spomene vjersku dužnost, recimo klanjanje namaza, a potom navede kur'anske ajete i hadise o toj temi. Knjiga je završena 25. augusta 1926. (Bejtić, 1975:338)

pitanju nastave u osnovnoj školi 1930. godine", AKVMP, MIZ Bugojno.

³ "Izvještaj o gradnji šadrvana pred džamijom u Bugojnu 1942. godine", AKVMP, MIZ Bugojno.

¹ "Izvještaj o nastavi vjeronauke na području Povjerenstva u Bugojnu 1937. godine", Arhiv KVMP (AKVMP) Medžlis Islamske zajednice (MIZ) Bugojno.

² "Saslušanje Abdulaha Mustajbegovića po

2. *Risale-i adab* (Traktat o odgoju) Mustajbegovićev je autograf na turskom jeziku. Ima 89 paginiranih stranica. Sastoji se od četiri poglavlja koja su podijeljena u vrste. Uz citate iz Kur'ana i hadisa, ponegdje su u tekst uvršteni stihovi na arapskom i turskom jeziku. Djelo je završeno u jesen 1927. godine. (Bejtić, 1975:340)
3. *Turki wa bosnarwi lugat* (Tursko-bosanski rječnik) također je Mustajbegovićev autograf. Ima 69 nepaginiranih stranica. Radi se o samostalnom, originalnom leksičkom djelu koje sadrži 5.000 riječi. Rječnik je dovršen 6. aprila 1928. (Bejtić, 1975:341)

Abdulah-ef. se ženio dva puta. Prvi put bio je oženjen Dževahinom iz čuvene zeničke porodice Tarabar. Nakon njene smrti oženio se iz Čehajića kod Donjeg Vakufa iz ugledne porodice Imširpašić. S drugom ženom imao je jednu kćer. (Bejtić, 1975:336)

Abdulah-ef. Mustajbegović bio je ličnost od velikog ugleda na području gornjevrbske regije između dva svjetska rata. Savjestan Bošnjak koji je, iako je bosanski jezik 1907. godine bio ukinut, 1928. godine pisao djelo u kojem spominje bosanski jezik. Bio je veliki alim i učenjak iza kojeg su ostala sačuvana tri napisana djela. Umro je 1957. godine, a ukopan je pored minareta njegove Sultan-Ahmedove džamije u Bugojnu.

Redžep-ef. Hegić

Redžep-ef. Hegić rođen je 1878. godine. Završio je Kuršumli medresu

u Sarajevu i Darul-muallimin.⁴ U Islamskoj zajednici je zaposlen od 1910. godine. Tokom 1913. i 1916. godine Redžeb-ef. je u prostorijama Bugojanske medrese vodio kurs za sibjan-muallime. Kurs je trajao dva mjeseca, a nastava se održavala dva dana sedmično, nedjeljom i četvrtkom, po tri nastavna sata. Nastavu je pohađalo 18 polaznika. Predsjednik Komisije na završnim ispitima bio je muderis Abdulah-ef. Mustajbegović.⁵ Godine 1928. i 1929. bio je vršilac dužnosti predsjednika Vakufskog povjerenstva u Bugojnu. Do 1929. godine zajedno s Abdulah-ef. Mustajbegovićem radio je kao drugi muallim u bugojanskoj mektebi-ibtidaiji, a od ove godine imenovan je za prvog muallima.⁶ Početkom 1930-ih biran je u mjesni odbor "Gajreta" u Bugojnu. (Izveštaj glavnog odbora..., 1932:179) Na dužnost vjeroučitelja u osnovnoj školi u Čipuljiću kod Bugojna imenovan je 1934. godine. (Promjene u redovima..., 1934:6) Kao vrstan muallim Redžeb-ef. bio je član "Udruženja muallima Ulema-medžlisa" u Sarajevu, a 1936. godine biran je za potpredsjednika upravnog odbora ovog udruženja. (Skupština Udruženja..., 1936:6) Umjesto Muhamed-ef. Memića, od školske 1939/40. imenovan je na dužnost vjeroučitelja islamske vjeronauke u Građanskoj (srednjoj) školi u Bugojnu.⁷

Kao odličan muallim posvećen vjerskom prosvjećivanju bošnjačke muslimanske djece Redžeb-ef. Hegić uživao je veliki ugled među džematlijama Bugojna i cijele gornjevrbske regije. Umro je 1969. godine, a ukopan je u haremu Sultan-Ahmedove džamije u Bugojnu pored svog dugogodišnjeg radnog kolege muderisa Abdulah-ef. Mustajbegovića.

Muhamed-ef. Memić

Muhamed-ef. Memić, sin Sulejman-ef., rođen je 8. jula 1895. godine u Veseloj kod Bugojna. Nakon završene medrese, iz njegovog personalnog dosjea nije jasno koju medresu je pohađao, i odsluženog vojnog roka, Muhamed-ef. je po tevdžihnama 1925. godine⁸ imenovan na dužnost imama u džematu Vesela kod Bugojna umjesto oca Sulejman-ef. Budući da je dokumente iz medrese bio izgubio, s ciljem provjere njegovih kompetencija, Vakufsko povjerenstvo u Bugojnu je 25. septembra 1925. godine organiziralo imamski ispit kojeg je Muhamed-ef. Memić uspješno položio. Ovaj ispit kasnije mu je služio umjesto svjedodžbe o završenoj medresi.⁹ Svoje poznavanje temeljnih islamskih nauka Muhamed-ef. potvrdio je i poslije pohađanja imamskog tečaja uspješno položivši ispit 30. juna 1927. godine iz predmeta: kira'et Kur'ana, islamsko vjerovanje, ibadat, ahlak, povijest islamske vjere, propisi o braku, propisi i postupak oko umrle osobe, čitanje i pisanje ćirilicom i latinicom, računanje, poznavanje autonomnog štatuta (Ustava Islamske zajednice), poznavanje knjiga matica i administracije te arapski i turski jezik pred muderisom Mustajbegovićem i ispitnom komisijom Vakufskog povjerenstva u Bugojnu. Za položeni ispit dobio je svjedočanstvo koje je uneseno u njegov personalni dosje.¹⁰ Nakon donošenja *Uredbe o vođenju matica rođenih, vjenčanih i umrlih muslimana u Kraljevini Jugoslaviji* br. 6631 od 5. decembra 1927. godine, Muhamed-ef. je u Kotarskom šerijatskom sudu u Bugojnu 24. septembra 1928. godine položio imamski matičarski ispit nakon čega je dekretom reisul-uleme Džemaludina Čauševića br. 116/28

Muhamed (Sulejman), AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

⁹ "Uverenje br. 523/25 od 25. septembra 1925", *Personalni dosje Memić Muhamed (Sulejman)*, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

¹⁰ "Svjedočanstvo br. 361/28 od 30. juna 1928", *Personalni dosje Memić Muhamed (Sulejman)*, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

⁴ "Iskaz o zaposlenim imamima i muallimima na području Povjerenstva 1929. godine, AKVMP, MIZ Bugojno.

⁵ "Iskaz o muallimu i sibjan muallimima koji će pohađati kurs ovoga kotara 1913. godine"; "Izveštaj o organizaciji kursa za sibjan muallime 1916. godine", AKVMP, MIZ Bugojno.

⁶ "Iskaz o mektebi ibtidaijjama 1929.

godine", AKVMP, MIZ Bugojno.

⁷ "Izveštaj o nastavi vjeronauke na području Povjerenstva u Bugojnu 1937. godine", AKVMP, MIZ Bugojno. Također vidi: *Personalni dosje Memić Muhamed (Sulejman)*, Arhiv Islamske zajednice u BiH (AIZBIH), Gazi Husrev-begova biblioteka (GHB).

⁸ "Tevdžih-nama", *Personalni dosje Memić*

od 28. septembra 1928. godine postavljen za imama matičara u džematu Vesela.¹¹ Na dužnosti imama, hatiba, sibjan-muallima i matičara u Veseloj Muhamed-ef. je ostao do 1933. godine kada je odlukom Ulema-medžlisa u Sarajevu br. 77/33 od 16. augusta 1933. godine imamat u Veseloj pripojen imamatu Bugojno.¹² Ukidanjem imamata u Veseloj Muhamed-ef. Memić ostao je bez radnog mjesta, zbog čega ga je Ulema-medžlis u Sarajevu imenovao za imama u Čapljini. Budući da je bio dobar imam te da je savjesno i odgovorno obavljao povjerene mu dužnosti, vođstvo Vakufskog povjerenstva u Bugojnu nije se složilo s odlukom Ulema-medžlisa o premještanju Muhamed-ef. Memića u Čapljinu. S obzirom na to da je džemat Vesela imao džamiju i mekteb, a odlukom Ulema-medžlisa ostao je bez imama i muallima, Povjerenstvo u Bugojnu tražilo je od Ulema-medžlisa da Muhamed-ef. Memića imenuju pomoćnim imamom u ovom džematu. To je za predsjednika Povjerenstva bilo posebno važno jer je, kako je naglasio u dopisu, ovaj džemat bio okružen hrvatskim i srpskim življem što je zahtijevalo da se na mjesto imama postavi učen čovjek poput Muhamed-ef. Memića.¹³ I stvarno, Muhamed-ef. je ostao u Veseloj do 1935. godine kada je odlukom Ulema-medžlisa u Sarajevu imenovan za džematskog imama, vjeroučitelja, hatiba, muallima, matičara i imama u džematu Brnjavci kod Prnjavora. Međutim, Muhamed-ef. Memić dogovorio se s Abdulah-ef. Ganibegovićem, tadašnjim imamom

u Glavicama kod Bugojna, da zamijenjene radna mjesta, što je Abdulah-ef. prihvatio, tako da je do kraja 1935. godine Ulema-medžlis u Sarajevu Abdulah-ef. Ganibegovića postavio za džematskog imama i matičara u Brnjavici kod Prnjavora, a Muhamed-ef. Memića za džematskog imama i matičara u Glavicama kod Bugojna. Uz to, Muhamed-ef. je imenovan za vjeroučitelja u osnovnoj školi u Kandiji kod Bugojna,¹⁴ a umjesto Abdulah-ef. Ganibegovića od 1936. godine postavljen je i za vjeroučitelja u osnovnoj školi i građanskoj školi u Bugojnu, gdje je ostao do 1939. godine.¹⁵ Nakon imenovanja na dužnost imama u Glavicama Muhamed-ef. je službenu zakletvu položio 28. februara 1936. godine.¹⁶ Obim poslova koje je imenovanjem na dužnost džematskog imama u Glavicama počeo obavljati u odnosu na dužnost pomoćnog imama u Veseloj u značajnoj mjeri se povećao. Prema dopisu Vakufskog povjerenstva u Bugojnu iz 1937. godine Muhamed-ef. je te godine vršio dužnost vjeroučitelja u narodnim osnovnim školama u Bugojnu (8 časova), Kandiji (1 čas) i građanskoj školi u Bugojnu (8 časova); predavao je u sibjan-mektebu u Glavicama sedmično 12 časova; uspješno je obavljao i poslove imama, hatiba i matičara u džematu.¹⁷ Muhamed-ef. je vrijedno izvršavao postavljene mu dužnosti u džematu Glavice do 1946. godine kada je zbog zdravstvenih razloga uputio molbu Ulema-medžlisu u Sarajevu za penziju.¹⁸ Molbi je udovoljeno i Muhamed-ef. je penzionisan na sjednici Ulema-medžlisa

održanoj 8. februara 1947. godine.¹⁹ Nakon penzionisanja Muhamed-ef. se vratio u rodnu Veselu gdje je u porodičnoj kući živio do 1954. godine kada je penzionisan tadašnji džematski imam u Veseloj hafiz Abdulah-ef. Terzić. Njegovim odlaskom iz Vesele ostalo je upražnjeno mjesto imama, pa je Muhamed-ef., preko Vakufskog povjerenstva u Bugojnu uputio molbu Ulema-medžlisu da mu odobri privremeno vršenje imamske i muallimske službe u džematu Vesela.²⁰ Budući da Ulema-medžlis iza Drugog svjetskog rata nije imao na raspolaganju mnogo mlađih kvalifikovanih imama, ovlastio je Muhamed-ef. da honorarno vrši dužnost imama u Veseloj²¹ što je on činio do početka 1958. godine. Smrću bugojanskog muderisa Abdulah-ef. Mustajbegovića 1957. godine kraće vrijeme imamsku službu u Sultan-Ahmedovoj džamiji u Bugojnu obavljao je hafiz Zakir-ef. Kaniža da bi nakon njegovog odlaska s te dužnosti krajem 1957. godine na istu od 1. marta 1958. godine bio postavljen Muhamed-ef. Memić.²² Ulema-medžlis je potvrdio njegovo imenovanje za imama Sultan-Ahmedove džamije 1961. godine. Nakon radnog i životnog vijeka posvećenog Islamskoj zajednici i džematlijama, Muhamed-ef. Memić je umro dvije godine kasnije, 1963. Ukopan je u Veseloj.

Mustafa-ef. Merdžanić

Mustafa-ef. Merdžanić, sin Alije, rođen je 1876. godine u Fojnici. (Duranović, 2010:92) Nakon osnovnog obrazovanja školovanje je nastavio u

¹¹ "Dekret gospodinu Muhamedu Memiću, imamu u Veseloj", *Personalni dosje Memić Muhamed (Sulejman)*, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

¹² "Odluka o ukidanju imamata u Veseloj u Voljicu 1933. godine", AKVMP, MIZ Bugojno.

¹³ "Odluka o postavljanju Muhameda Memića za imama u Čapljini 1933. godine", AKVMP u Bugojnu.

¹⁴ "Popunjenje upražnjelog mjesta vjeroučitelja Drž. Osnovne škole u Kandiji srez Bugojno – Ulema medžlis br. 3223/35 od 26. oktobra 1935", *Personalni dosje Memić Muhamed (Sulejman)*,

AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

¹⁵ "Izveštaj o nastavi vjeronauke na području Povjerenstva u Bugojnu 1937. godine", AKVMP, MIZ Bugojno.

¹⁶ "Službenički list Muhameda Memića", *Personalni dosje Memić Muhamed (Sulejman)*, br. 273. AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

¹⁷ "Vakufskoj direkciji u Sarajevu, br. 446/37 od 26. novembra 1937", *Personalni dosje Memić Muhamed (Sulejman)*, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

¹⁸ "Molba od 9. novembra 1946", *Personalni dosje Memić Muhamed (Sulejman)*, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

¹⁹ "Ulema-medžlis u Sarajevu br. 25", *Personalni dosje Memić Muhamed (Sulejman)*, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

²⁰ "Ulema medžlisu za BiH /Putem vakufskog povjerenstva u Bugojnu", *Personalni dosje Memić Muhamed (Sulejman)*, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

²¹ "Dopis Ulema medžlisa br. 177/55", *Personalni dosje Memić Muhamed (Sulejman)*, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

²² "Dopis Ulema medžlisa u Sarajevu br. 2004/57", *Personalni dosje Memić Muhamed (Sulejman)*, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

medresi u Fojnici²³ gdje je pohađao nastavu pred muderisom hafizom Husni-ef. Numanagićem. (Buljina, 1983:693) U službi u Islamskoj zajednici je od 1902., mada je dekret dobio 1903. godine kada je postavljen na dužnost sibjan-muallima u Merdžanićima kod Fojnice.²⁴ Još dok je radio u Fojnici 1910. godine učlanio se u "Muslimansko muallimsko i imamsko društvo" osnovano godinu ranije u Sarajevu. (U Muslimansko..., 1910:3) Nakon toga postavljen je za imama i muallima u džematu Odžak kod Bugojna. Zajedno s drugim imamima u Bugojnu je završio tečaj za imama i sibjan-muallima. Uz imamsko-muallimske obaveze u džematu između dva rata predavao je vjeronauku u narodnim osnovnim školama u Odžaku i Gračani. ²⁵ Svoj društveni angažman potvrdio je izborom za predsjednika mjesnog odbora "Gajreta" u Odžaku 1930. godine. (Novi odbor..., 1930:5) Penzionisan je 1960. godine, a na mjestu imama džamije u Odžaku naslijedio ga je sin Idris. Umro je 1966. godine. Ukopan je u haremu džamije u Odžaku. (Duranović, 2010:92)

Alimi Donjeg Vakufa

Hafiz Mustafa-ef. Basara

Mustafa-ef. Basara rođen je krajem XIX stoljeća u uglednoj porodici Basara u Donjem Vakufu. Nakon osnovnog školovanja upisao je ruždiju, a potom i Darul-muallimin u Sarajevu koji je s dobrim uspjehom završio 1912. godine.²⁶ Naredne, 1913. godine postavljen je na dužnost prvog muallima mektebi-ibtidaije u Dolovima kod Tuzle²⁷ gdje je ostao do

početka 1919. godine kada, nakon smrti muallima Ibrahim-ef. Abdagića, prelazi na dužnost prvog muallima mektebi-ibtidaije u rodnom Donjem Vakufu.²⁸ Iste 1919. pohađao je Učiteljski tečaj za muallime u Sarajevu. (Hujdurović, 1919:3) Bio je član upravnog odbora "Udruženja imama matičara" u Sarajevu (Skupština imama-matičara..., 1935:4), a tokom 1930-ih godina jedno vrijeme djelovao je kao "Gajretov" povjerenik u Donjem Vakufu. (Gajretova organizacija, 1938:150) Uz to, hafiz Mustafa-ef. bio je i politički aktivan. Pred izbore u Kraljevini SHS 1927. godine obilazio je sela oko Donjeg Vakufa ugitujući za Narodnu radikalnu stranku što mu je zamjerio Hamid Kurbegović, narodni poslanik Jugoslovenske muslimanske organizacije. (Kurbegović, 1927:5) U službi u Islamskoj zajednici ostao je do 1941. godine.

Mehmed-ef. Učambarlić

Mehmed-ef. Učambarlić, sin Alije, rođen je 16. marta 1884. godine u Pruscu. Osnovnu školu završio je u rodnom mjestu nakon čega odlazi na školovanje u Hadži Ali-begovu medresu u Travniku gdje ostaje devet godina.²⁹ U službi u Islamskoj zajednici je od 1908. godine,³⁰ a prvo zaposlenje imao je u Glamoču gdje je postavljen za imama i muallima. Tokom trogodišnjeg boravka u Glamoču Mehmed-ef. se i oženio. Nakon što je ostalo upražnjeno mjesto Dizdareve (gradske) džamije u Pruscu, Mehmed-ef. je postavljen na dužnost imama i muallima ove džamije. Vrijedno radeći, posebno u svojstvu muallima, ostao je u Dizdarevoj džamiji do kraja Prvog svjetskog rata

kada je imenovan za imama Ahmed Fadil-pašine džamije u Kupresu gdje je sedam godina uspješno djelovao na vjerskom prosvjeđivanju muslimana kupreškog kraja. (Kaniža, 1970:536) Nakon usvajanja *Uredbe o vođenju matice rođenih, vjenčanih i umrlih muslimana u Kraljevini Jugoslaviji* i osnivanju imamata, Mehmed-ef. je vraćen u Prusac i postavljen za džematskog imama matičara u Pruscu. Zajedno s hafizom Mustafa-ef. Basarom jedno vrijeme je bio član upravnog odbora "Udruženja imama matičara" u Sarajevu. (Skupština imama-matičara..., 1935:4) Uz službu matičara, Mehmed-ef. Učambarlić bio je imam Kafijine džamije u Pruscu, a pred kraj službe i imam glavne prusačke Handanagine džamije, prvi muallim mektebi-ibtidaije te vjeroučitelj u osnovnoj školi u Pruscu. (Kaniža, 1970:536) Mehmed-ef. je bio veliki aktivista na prosvjeđivanju muslimana. Još kao mlad imam u Pruscu, 1916. godine vodio je kurs za sibjan-muallime. Ovaj kurs pohađalo je osam sibjan-muallima.³¹ Neposredno prije Drugog svjetskog rata u Izvještaju o upisu djece u osnovnu školu u Pruscu školske 1940/41. godine Mehmed-ef. Učambarlić navodi da je od 77 djece koja su trebala biti upisana u osnovnu školu te godine upisano svega 14 i to 7 muških i 7 ženskih učenika. O svom angažmanu na širenju prosvjete među Bošnjacima Prusca on je napisao: "...Potpisani imam iskorištava svaku zgodnu priliku, prikazujući roditeljima važnost prosvjete i pismenosti i nagovara ih da daju i šalju mušku i žensku djecu redovno u školu. Kao što vidite ovakve pouke imaju slabog uticaja na zaostalost i konzervativnost ovog svijeta".³² Vrhunac Mehmed-ef.

²³ "Spisak učenika sa zaključnog ispita u Medresi u Fojnici 1895/1896", ZM-2-251/1869, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

²⁴ "Iskaz o zaposlenim imamima i muallimima na području Povjerenstva 1929. godine", AKVMP, MIZ Bugojno.

²⁵ "Iskaz o zaposlenim imamima i muallimima na području Povjerenstva 1929. godine", AKVMP, MIZ Bugojno.

²⁶ *Spisak vjerskih službenika uzetih u*

predbilješku iz 1912-15, redni broj 201, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

²⁷ "Slavnom kot. vakuf. Mearif. Povjerenstvu u Bugojnu", UM-9-2226, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

²⁸ "Vakuf. Mearif. Sabor. Odboru u Sarajevu", UM-9-2226, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

²⁹ "Uvjerenje o kretanju u službi vjerskog službenika Ulema-medžlis, br. 943 od 12. juna 1952", *Personalni dosje Učambarlić*

Mehmed (Alije) Gornji Vakuf, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

³⁰ "Iskaz o zaposlenim imamima i muallimima na području Povjerenstva 1929. godine", AKVMP, MIZ Bugojno.

³¹ "Izvještaj o organizaciji kursa za sibjan muallime 1916. godine", AKVMP, MIZ Bugojno.

³² "Izvještaj o upisu djece u osnovnu školu u Pruscu 1940/41. godine", AKVMP, MIZ Bugojno.

vjersko-prosvjetnog rada predstavlja sekcija hifza koju je u Pruscu organizirao 1935. godine. Za ovu sekciju on je izabrao sedmero najbolje djece, a od njih sedmero troje je uspješno završilo hifz 1937. godine. (Kaniža, 1970:536) Tokom Drugog svjetskog rata Mehmed-ef. je vodio u Pruscu akciju za pomoć nastradalim u naselju Podgrab kod Pala. (Prusac za postradale..., 1943:4) U službi u Islamskoj zajednici ostao je do 1947. godine kada je penzionisan.³³ Dugo godina nakon toga radio je kao povremeni imam u Pruscu, a 1962. godine od Starješinstva IVZ u Sarajevu dobio je i odobrenje da može nositi ahmediju na javnim mjestima.³⁴ Umro je 1970. godine u Pruscu, gdje je i ukopan.

Alimi Gornjeg Vakufa

Muhamed-ef. Muftić

Muhamed-ef. Muftić rođen je u drugoj polovini XIX stoljeća u Gornjem Vakufu. Osnovno obrazovanje završio je u rodnom gradu nakon čega je upisao Kuršumli-medresu gdje mu je predavao Mehmed-ef. Muftić, sin prvog reisul-uleme Hadžiomerovića. Uporedo sa školovanjem u Kuršumliji završio je i Darul-muallimin.³⁵ Po okončanju školovanja dekretom Zemaljskog vakufskog ravnateljstva br. 232 od 28. januara 1901. godine primljen je u službu u Islamsku zajednicu.³⁶ Od 1. oktobra 1910. godine do 1914.

radio je kao drugi muallim u mektebi-ibtidaiji u Gornjem Vakufu³⁷ iza čega je postavljen za prvog muallima mektebi-ibtidaije i vjeroučitelja u narodnoj osnovnoj školi u Kupresu. Nakon pet godina provedenih u Kupresu, zbog narušenog zdravlja i teške materijalne situacije, zatražio je od Ulema-medžlisa premještaj u Posavinu ili Banjaluku.³⁸ Ulema-medžlis mu je djelimično izašao u susret postavivši ga za prvog muallima ženske mektebi-ibtidaije u Travniku.³⁹ Na ovoj dužnosti ostao je samo godinu dana budući da je Hasan-ef. Hadžiabdić, dotadašnji prvi muallim mektebi-ibtidaije u Gornjem Vakufu, početkom 1920. godine dao ostavku na dužnost muallima, pa su se mještani iz Gornjeg Vakufa obratili Muhamed-ef. Muftiću s molbom da on preuzme dužnost prvog muallima u ovom gradu, što je i učinjeno.⁴⁰ Od 1920. do 1941. godine Muhamed-ef. Muftić radio je kao prvi muallim mektebi-ibtidaije i vjeroučitelj u školi, a od 1928. godine kao džematski imam matičar u Gornjem Vakufu.⁴¹ Jedno vrijeme obavljao je i dužnost imama džamije Mehmed-bega Stočanina u istom gradu. (Postavljanja i premještaji, 1935:328) Penzionisan je 1942. godine.⁴² Umro je iste 1942. godine u Gornjem Vakufu, gdje je i ukopan.

Salih-ef. Gudić

Salih-ef. Gudić, sin Mustafe, rođen je 1897. godine u Privoru kod

Gornjeg Vakufa.⁴³ Nakon osnovnog obrazovanja koje je stekao u rodnom kraju Salih-ef. je upisao Šibića medresu u Banjaluci koju je pred murderisom Abdulah-ef. Kadunićem pohađao pet godina. Na zaključnom ispitu u Šibića medresi održanom 17. juna 1916. godine Salih-ef. je završavajući treći razred pokazao vrlo dobro znanje iz predmeta Izhar i Halebija.⁴⁴ Nekoliko mjeseci kasnije dekretom Ulema-medžlisa br. 3833/1916 od 3. decembra 1916. godine Salih-ef. je postavljen, umjesto dotadašnjeg imama Mehmed-ef. Gudića, na mjesto imama i sibjanmuallima u svom rodnom Privoru u džamiji u Cvrču.⁴⁵ U Privoru je na dužnostima sibjanmuallima, imama, hatiba, vjeroučitelja u narodnoj osnovnoj školi u Dobrošinu kod Gornjeg Vakufa, te džematskog imama matičara ostao do 1946. godine kada je prešao u državnu službu. Radio je savjesno i odgovorno koliko je u onim teškim vremenima između dva rata u udaljenom Privoru bilo moguće. Ocjenjujući njegov rad u osnovnoj školi u Dobrošinu 21. juna 1939. godine nadzorni organ Ulema-medžlisa u Sarajevu, gosp. Izet Hamidović je zabilježio da Salih-ef. posjeduje dobre didaktičke i pedagoške sposobnosti, da je vrlo dobro predan poslovima vjeroučitelja te da mu je vladanje u službi i izvan nje bespriječno. U zaključku je gosp. Hamidović predložio Ulema-medžlisu da u granicama svojih mogućnosti

³³ "Uvjerenje o kretanju u službi vjerskog službenika Ulema-medžlis, br. 943 od 12. juna 1952", *Personalni dosje Učambarlić Mehmed (Alije) Gornji Vakuf*, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

³⁴ "Vrhovno islamsko starješinstvo u FNRJ br. 2961/62 od 31. jula 1962", *Personalni dosje Učambarlić Mehmed (Alije) Gornji Vakuf*, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

³⁵ Molba Muhameda Muftića svršenog darulmualiliminca, odnosno prvog muallima i vjeroučitelja u Kupresu za premještaj", UM-5-998/1919, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo; "Iskaz o zaposlenim imamima i muallimima na području Povjerenstva 1929. godine", AKVMP, MIZ Bugojno.

³⁶ Ibid.

³⁷ *Spisak vjerskih službenika uzetih u predbilješku iz 1912-15*, redni broj 5, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

³⁸ "Molba Muhameda Muftića svršenog darulmualiliminca, odnosno prvog muallima i vjeroučitelja u Kupresu za premještaj", UM-5-998/1919, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

³⁹ "Molba Muhameda Muftića I muallima ženske mektebi ibtidaije u Travniku", UM-5-895/1920, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

⁴⁰ "Visokom Ulema-medžlisu putem vakuf. Mearif. Sabor. Odbora u Sarajevu br. 120 od 1.4.1920", UM-5-895/1920, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

⁴¹ "Iskaz o džamijama na području

Povjerenstva 1932. godine", AKVMP, MIZ Bugojno.

⁴² "Žalba Muhameda Muftića džem. Imama u G. Vakufu radi nisko odmjerenne mirovine", R-VIS-3-540/1942, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

⁴³ "Službenički list", *Personalni dosje Salih Gudić*, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

⁴⁴ "Iskaz Taleba u Šibića medresi u Banjaluci i ocjene koje su dobili na godišnjem zaključnom ispitu održanom dne 17/6 1916", ZM-1-40/1916, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

⁴⁵ "Ulema-medžlis u Sarajevu dopis br. 2017/53 od 1. VII 1953", *Personalni dosje Salih Gudić*, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

finansijski nagradi Salih-ef. Gudića ili da ga barem pismeno pohvali za njegov rad.⁴⁶

Salih-ef. je bio oženjen Nurom s kojom je imao petero djece: Mumin, Akif, Seid, Emin i Ajka, a s Tatlom je imao troje djece: Fatima, Tahir i Izet.⁴⁷ Nakon što mu je supruga Nura umrla na porođaju u martu 1937. godine, ponovo se oženio Mršić Tatlom 1937. godine.⁴⁸ Po završetku Drugog svjetskog rata Salih-ef. je napustio dužnost imama u Privoru i prešao u državnu službu u kojoj je nastavio raditi kao matičar do 1950. godine kada je ukinut matični ured u Privoru. Penzionisan je 1952. godine. Nakon penzionisanja ponovo je tražio od Ulema-medžlisa da ga postavi za honorarnog imama u Privoru jer

je džamija bila ostala bez imama.⁴⁹ Umro je u rodnom Cvrču u Privoru 1960. godine.

Zaključak

U ovom radu ukratko smo predstavili alime gornjeverbaskog regije koji su u periodu između dva svjetska rata bili nosioci cjelokupnog islamskog vjerskog i prosvjetnog života Bošnjaka ovog kraja. Djelujući u vrlo složenim i teškim okolnostima, imami Abdulah-ef. Mustajbegović, Redžeb-ef. Heđić, Muhamed-ef. Memić, Mustafa-ef. Merdžanić, Mustafa-ef. Basara, Mehmed-ef. Učambarlić, Muhamed-ef. Muftić, Salih-ef. Gudić nastojali su očuvati i prenijeti emanet vjere na nova pokoljenja. Iz njihovih životopisa jasno se prepoznaje i primarni

fokus Islamske zajednice u ovom periodu, a to je vjersko-prosvjetni rad u sibjan-mektebima, mektebi-ibtidajima, medresi te osnovnim i srednjim školama. Uz to, u arhivu Kotarskog povjerenstva u Bugojnu sačuvani su dokumenti kao svjedočanstvo njihovog djelovanja na općem prosvjeđivanju Bošnjaka ove regije. Alimi gornjeverbaskog regije spomenuti u ovom radu nisu žalili truda ni vremena da, radeći sedam dana u sedmici bez godišnjeg odmora, prenesu znanje o islamu na brojne mlađe generacije koje ih se do današnjih dana s poštovanjem sjećaju. Primjetno je također da niko od njih ni u poznim godinama nije odlazio u stvarnu penziju već su nastavljali služiti džematlijama do smrti, ostajući na taj način svijetli primjeri alimima koji su dolazili poslije njih.

⁴⁶ "Ocjena vjeroučitelja", *Personalni dosje Salih Gudić*, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

⁴⁷ "Izvadak iz kućne liste Gudić Salih",

Personalni dosje Salih Gudić, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

⁴⁸ "Vjenčani list", *Personalni dosje Salih Gudić*, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

⁴⁹ "Ulema medžlisu putem Vakufskog povjerenstva od 25. avgusta 1951", *Personalni dosje Salih Gudić*, AIZBIH, GHB biblioteka, Sarajevo.

Literatura

- Bejtić, Alija (1975). "Bugojanski mu-
deris Abdulah Mustajbegović i nje-
gov rad u orijentalnoislamskoj i alha-
mijado književnosti". *Život*, XXIV,
10, 334.
- Ćosić, Ćazim (1978). "Hadži Ragib
ef. Mustajbegović". *Glasnik VIS-a*,
XLI, 1, 103.
- Duranović, Elvir (2006). "Medresa Ha-
lil-bega Kositerovića u Bugojnu". *Novi
Muallim*, VII, 25, 88-89.
- (1940). "Pohvalna akcija bugojanskog
muderiza". *Jugoslavenski list*, 248, 4.
- (1932). "Izvještaj glavnog odbora srp-
skog muslimanskog društva Gajret o
radu u društvenoj godini 1931-32".
Gajret, XIII, 10, 179.
- (1934). "Promjene u redovima službe
I.V.Z.". *Islamski svijet*, III, 123, 6.
- (1936). "Skupština Udruženja muallima".
Islamski glas, II, 28, 6.
- Duranović, Elvir (2010). *Monografija
Bugojanskih džamija*, Bugojno: MIZ
Bugojno.
- Buljina, Halid (1983). "Fojnica i njena
medresa", *Glasnik VIS-a*, XLVI, 5, 693.
- (1910). "U Muslimansko muallimsko i
imamsko društvo". *Bošnjak*, XX, 11, 3.
- (1930). "Novi odbor u Odžaku (Srez
Bugojno)", *Večernja pošta*, IX, 2584, 5.
- Hujdurović, H. (1919). "Prosvjeta i škola.
Muallimsko pitanje", *Pravda*, II, 201, 3.
- (1935). "Skupština imama-matičara u Sa-
rajevu". *Islamski svijet*, IV, 158, 4.
- (1938). "Gajretova organizacija". *Gajret*,
XIX, 1, 150.
- Kurbegović, Hamid (1927). "U eri obzna-
ne". *Pravda*, VII, 15, 1927, 5.
- Kaniža, Zakir (1970). "Merhum Mehmed-
ef. Učambarlić". *Glasnik VIS-a*,
XXXIII, 9-10, 536.
- (1943). "Prusac za postradale u Podgra-
bu". *Osvit*, II, 64, 4.
- (1935). "Postavljanja i premještaji". *Gla-
snik IVZ-a*, III, 6, 328.

Summary

ULAMA OF THE UPPER VRBAS REGION BETWEEN THE TWO WORLD WARS

Elvir DURANOVIĆ

الموجز
علماء منطقة أعالي نهر فرباس بين الحربين العالميتين
إلفير دورانوفيتش
يقدم الكاتب في هذا المقال العلماء البشائقة الذين ميزوا بنشاطهم الفترة
بين الحربين العالميتين في منطقة أعالي نهر فرباس، أي في مدن غورني

The author here presents Bosniac ulama whose works have
marked the period between the two world wars in the region of

وقف وبوغوينو ودونبي وقف، وهم الشيخ عبد الله مستايبيغوفيتش، والشيخ رجب حاجيتش، والشيخ محمد ميميتش، والشيخ مصطفى مرجانيتش، والشيخ مصطفى بصارة، والشيخ محمد أوتشامبارليتش، والشيخ محمد مفتيتش، والشيخ صالح غوديتش. ومن خلال عملهم الدؤوب وتفانيهم في المساجد وكتاتيب الصبيان والكتاتيب الابتدائية، والمدارس الابتدائية والثانوية، ولجان جماعات المساجد والمديريات، ومن خلال تنظيم الدورات للأئمة والإشراف على عمل الأئمة ومعلمي التربية الإسلامية، كان هؤلاء العلماء حملة الحياة الدينية الإسلامية كلها في منطقة أعالي نهر فرياس في تلك الفترة.

الكلمات الرئيسية: العلماء البشانقة، منطقة أعالي نهر فرياس، الشيخ عبد الله مستايبيغوفيتش، الشيخ رجب حاجيتش، الشيخ محمد ميميتش، الشيخ مصطفى مرجانيتش، الشيخ مصطفى بصارة، الشيخ محمد أوتشامبارليتش، الشيخ محمد مفتيتش، الشيخ صالح غوديتش.

the Upper Vrbas, specifically in the following cities: Gornji Vakuf, Bugojno, and Donji Vakuf. Namely, these are: Abdulah-ef. Mustajbegović, Redžeb-ef. Hegić, Muhamed-ef. Memić, Mustafa-ef. Merdžanić, Mustafa-ef. Basara, Mehmed-ef. Učambarlić, Muhamed-ef. Muftić i Salih-ef. Gudić. Their selfless endeavors and work in their jamaats, sebyan maktabs, maktabi ibtidaiyyahs as well as in primary and in secondary schools, in jamaat boards, and in kotar committees. They also organised learning courses for imams and muallims. These 'alims were responsible for the Islamic religious life in the Upper Vrbas region in this period in its entirety.

Keywords: Bosniak ulama, Upper Vrbas region, Abdulah-ef. Mustajbegović, Redžeb-ef. Hegić, Muhamed-ef. Memić, Mustafa-ef. Merdžanić, Mustafa-ef. Basara, Mehmed-ef. Učambarlić, Muhamed-ef. Muftić, Salih-ef. Gudić

O PROVEDBI VAKUFSKO- -MEARIFSKIH IZBORA 1912. GODINE U KOTARU BIJELJINA

Mehmed HODŽIĆ

Institut za historiju – Univerzitet u Sarajevu
mehmed.hodzic@iis.unsa.ba

SAŽETAK: Drugi vakufsko-mearifski izbori nakon proglašenja *Štatuta autonomne uprave muslimanskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini* održani su 1912. godine. Provedba izbora na području Kotarskog vakufsko-mearifskog povjerenstva u Bijeljini obavljena je uz određene poteškoće i neregularnosti, koje su zahtijevale i ponavljanje samog izbornog procesa. Koristeći se primarno neobjavljenom arhivskom građom, publikovanim izvorima i literaturom, u ovome radu rekonstruiramo navedena dešavanja i nastojimo prikazati koliko su ona imala odraza na formiranje centralnih organa u strukturi autonomne vakufsko-mearifske uprave.

Ključne riječi: Bijeljina, izbori, vakufsko-mearifsko povjerenstvo, džematski medžlis, Janja

Uvod

Prema odredbama *Štatuta autonomne uprave muslimanskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini* u nadležnost kotarskih povjerenstava spadala je, između ostalog, organizacija i provedba vakufsko-mearifskih izbora. Od donošenja ovog statuta do kraja Prvog svjetskog rata izbori su održani dva puta, i to 1909. i 1912. godine. Treći izbori trebali su biti održani 1915. godine, s obzirom na to da je prema važećim pravilima mandat izabranih predstavnika trajao tri godine. Međutim, ratno stanje onemogućilo je njihovu realizaciju,

stoga su prvi naredni izbori održani tek 1919. godine.¹ U tom kontekstu izbori iz 1912. godine još su značajniji u sagledavanju cjelokupne slike djelatnosti vakufsko-mearifske uprave u Bosni i Hercegovini u periodu od 1909. do 1919. godine. Pa ipak, u bosanskohercegovačkoj historiografiji nije im posvećena osobita pažnja. Nešto više, međutim, i dalje veoma skromno, pisano je o prvim izborima iz 1909. godine i to na primjerima kotara Gračanica (Kujović, 2019:23-32) i Tešanj (Orlović, 2019:249-262). Stoga je cilj ovoga rada, na primjeru bijeljinskog Vakufsko-mearifskog povjerenstva, prikazati na koji način

su se izbori 1912. godine odvijali, s kojim poteškoćama u njihovoj realizaciji su se susretali nadležni organi, ali i u kojoj mjeri su oni utjecali na formiranje centralnih vakufsko-mearifskih upravnih tijela.

Provedba i poništenje prvih izbora

Vakufsko-mearifski saborski odbor je u junu 1912. uputio okružnicu svim kotarskim vakufsko-mearifskim povjerenstvima u kojoj je navedeno da su kao izborni dani određeni petak 19. jula za seoska područja i nedjelja 21. jula za gradove.² Na ovaj način vakufska uprava je nastojala da omogući što većem broju glasača da ostvare svoje pravo, s obzirom na to da su se seljaci petkom okupljali u

¹ Gazi Husrev-begova biblioteka (dalje GHB), Fond Arhiv Islamske zajednice (dalje AIZ), Zbirka Džemaludin Čaušević, 1919, Kutija br. 3, sign. DZC-3-403/1919.

² Arhiv Tuzlanskog kantona (dalje ATK), Fond Vakufsko mearifsko povjerenstvo Tuzla (dalje VMPT), 1912, Kutija br. 656, Br. 6214 ex 912.

džamijama na džumi, a da su radnici i drugi službenici u gradskim sredinama nedjeljom imali više slobodnog vremena. (Vakufsko-mearifski..., 1912:1) Detaljna uputstva za organizaciju i provedbu izbora, odaslane svim povjerenstvima u zemlji, trebala su osigurati nesmetano odvijanje izbornog procesa.³ Saborski odbor je još početkom aprila tražio da mu se dostave spisi birača za sve džemate, kako bi se konstatirale promjene u odnosu na prethodno stanje iz 1909. godine.⁴ Ovi podaci bili su važni i iz razloga što su izbori za džematske medžlise predstavljali bazu, odnosno osnovu, iz čijeg legitimiteta se dalje predstavljala izborna volja za kotarske i centralne organe uprave.

Na području kotara Bijeljina izbori su održani planiranih datuma, međutim, dostupna izvorna građa ne pruža nam mogućnost njihove detaljnije rekonstrukcije. Pa ipak, na osnovu sačuvanog dnevnika Ahmeda Aliefendića iz Janje, pojedini podaci o izbornim rezultatima su poznati. Aliefendić navodi da su za džematski medžlis u Janji bili izabrani svi njegovi prijašnji članovi, na čelu s predsjednikom Ali-efendijom Sadikovićem. (Nurkić, 2010:241) Na zaključak da su i u ostalim džematima izbori provedeni, navodi činjenica kako je bilo konstituisano i novo kotarsko

vakufsko-mearifsko povjerenstvo, do čega ne bi moglo doći da svi ili barem veći dio džemata nisu poslali izabrane predstavnike na kotarsku skupštinu. Međutim, krajem narednog mjeseca vakufsko-mearifski saborski odbor je donio odluku kojom je poništio izbore za džematske medžlise i kotarsko povjerenstvo u Bijeljini, a na temelju uložene žalbi i protesta, te obavljene provjere.⁵ Aliefendić je, također, u svome dnevniku zabilježio da je "netko protestirao te u cijelom Bijeljinskom kotaru biše batal izbori, pa i u Janji". (Nurkić, 2010:241) Na šta su se odnosile spomenute žalbe, odnosno o kojoj vrsti neregularnosti se radilo, nije nam poznato. Sasvim je sigurno da se radilo o teškoj povredi pojedinih odredbi Autonomnog statuta, koji je regulisao način provedbe izbora, uzimajući u obzir da je saborski odbor donio ovakvu odluku.⁶ Shodno ovakvom razvoju događaja, izbori su morali biti ponovljeni.

Ponovljeni izbori

Kotarsko vakufsko-mearifsko povjerenstvo u Bijeljini bilo je upoznato s odlukom o poništenju izbora već početkom mjeseca septembra. Ono je ovu informaciju odmah po primitku prosljedilo džematskim medžlisima u Janji, Koraju, Janjarima, Atmačićima i

Glinjama.⁷ Ovih pet seoskih džemata, zajedno s gradom Bijeljina, bilo je u nadležnosti bijeljinskog povjerenstva, odnosno činilo je organizaciju vakufsko-mearifske uprave u ovom kotaru.⁸ Povjerenstvo je nastojalo da u najkraćem roku poduzme sve potrebne radnje na pripremi i organizaciji novih izbora u skladu s odredbama Autonomnog statuta.

Svi članovi su jednoglasno podržali prijedlog potpredsjednika Osmanbege Pašića da se birački spisak ponovo pročita i isprave eventualne pogreške.⁹ One su bile predstavljene u vidu umrlih džematlija koji su i dalje bili upisani kao glasači ili izostavljenih članova koji nisu bili navedeni, a imali su pravo glasa. Ukoliko bi ove nepravilnosti bile uočene, svaki džematlija je mogao, prema članu 49, uložiti žalbu kotarskom povjerenstvu. Rok za reklamaciju bio je pet dana od dana kada je birački spisak jedinog džemata bio javno izložen na uvid stanovništvu. (*Statut autonomne...*, 1909:16)

Najveću odgovornost za pravilno provođenje izbora imali su izborni povjerenici koje je kotarsko povjerenstvo imenovalo za svaki džemat. Obično je to bio lokalni imam ili druga ugledna i sposobna osoba. Njihov zadatak bio je da na glasačkom mjestu nadziru izborni proces,

³ Arhiv Srednjobosanskog kantona (dalje ASBK), Fond Sresko/kotarsko vakufsko mearifsko povjerenstvo Travnik (dalje S/KVMPT), 1912, Kutija br. 12, sign. 46 (Br. 5497 ex 1912) Detaljnije o načinu na koji su se prema odredbama Autonomnog statuta birali džematski medžlisi i kotarska vakufsko-mearifska povjerenstva vidjeti u: Kujović, 2019:25, Jahić, 2010:113-115.

⁴ ATK, VMPT, 1912, Kutija br. 656, Br. 5789 ex 1912.

⁵ GHB, AIZ, Fond Vakufsko-mearifski saborski odbor, Zaključci V. m. saborskog odbora od 8/IV. 1911. do 29/V. 1912, Zapisnik sjednice v. m. sab. odbora održavane dne 31. augusta 1912.

⁶ Vakufsko-mearifski saborski odbor je poništio izbore pozivajući se na član 96 stav 2 Autonomnog statuta, prema kojem je u djelokrug saborskog odbora spadalo "nadzirati i ravnati

poslovanje kotarskih povjerenstava". (*Statut autonomne...*, 1909:29)

⁷ ATK, Fond Islamska vjerska zajednica Bijeljina (dalje IVZB), Kotarsko vakufsko mearifsko povjerenstvo u Bijeljini. Zapisnici sjednice (dalje KVMPB), Zapisnik sjednice od 8. 9. 1912.

⁸ Svih pet navedenih sela imalo je najmanje po stotinu muslimana koji su živjeli u njima, s obzirom da su samostalno birali svoj džematski medžlis, a što je bilo u skladu sa članom 40 Autonomnog statuta (*Statut autonomne uprave...*, 1909/14). Vakufskom imovinom ovih džemata upravljale su postavljene mutevelije, a ona se sastojala od sakralnih, prosvjetnih i objekata druge namjene, zatim mezarja i vakufskog zemljišta. U Glinjama, Janjarima i Atmačićima bile su podignute po jedna džamija. (Ramić, 2002:23, 58) U Janji je, pored dvije džamije,

postojala i medresa, koja je vrlo uspješno vršila svoju funkciju. Ne zna se pouzdano kada je sagrađena, ali je u muftijском izvještaju iz 1916. godine zgrada opisana kao "veoma stara i dotrajala". Mektebi-ibtidaija podignuta je 1911, a četiri janjarska sibjan-mekteba bila su znatno starija. (Nurkić, 2010:172-176) (Huković, Sadiković, 1987:210) S obzirom da je i Koraj, poput Janje, bio veće naselje, u njemu je također postojalo više ovakvih objekata: tri džamije, tri sibjan-mekteba, mektebi-ibtidaija i medresa. Ni u slučaju korajске medrese vrijeme osnutka nije precizno poznato, a radila je do početka Prvog svjetskog rata. (Hamzić, 2002:167-182) O djelatnosti vakufsko-mearifskog džematskog medžlisa u Koraju nakon 1918. godine pogledati: Hamzić, 2002:191, 285.

⁹ ATK, IVZB, KVMPB, Zapisnik sjednice od 10. 9. 1912.

verifikuju rezultate glasanja i dostave ih kotarskom povjerenstvu. Članovi povjerenstva bili su po ovome pitanju podijeljenog mišljenja. Dok je većina za povjerenika u Bijeljini predlagala Hasan-bega Salihbegovića, član Ibrahimaga H. Salihović bio je protiv ovog prijedloga, smatrajući kako je “osvjedočeno da postoje dvije stranke te bojati se da se neće pravedno izbor provesti i također karte primljenje pravedno unijeti.”¹⁰ Da bi se otklonila mogućnost neregularnosti ili stranačkog uplitanja u sam proces predložio je za povjerenika “Mujkića ili muderisa.”¹¹ Većinom glasova imenovani su povjerenici i u seoskim džematima. Tako je za Koraj bio određen Mula Abaz Begić, za Glinje Sadijaga Ramić, za Janjare Emin-efendija Čolić iz Glinja, za Atmačića Hasan Okanović i za Janju Ali-efendija Sadiković.¹²

Kao izborni dan za ponovljene izbore određen je petak, 20. septembra 1912, o čemu su obaviješteni svi džemati u koje su dostavljeni birački spiskovi i dekreti o imenovanjima.¹³ U skladu s odredbama Autonomnog statuta povjerenstvo je izvršilo korekcije biračkog spiska za Bijeljину i Koraj, čime je udovoljeno žalbama pojedinih džematlija kojima je bilo uskraćeno pravo glasa.¹⁴ Na taj način obavljene su i posljednje pripreme za održavanje izbora. Oni i ovaj

put nisu održani u cijelosti uspješno, s obzirom na to da su ustanovljene neregularnosti pri biranju džematskog medžlisa u Janji. To je dovelo do novog, trećeg pokušaja da se u ovom džematu uspostavi nova vakufsko-mearifska uprava.

Izbori za džematski medžlis Janja – “treća sreća“

Nakon što su ponovljeni izbori provedeni u cijelom kotaru, Vakufsko-mearifsko povjerenstvo je svoju prvu narednu sjednicu održalo 27. septembra. Na njoj je ustanovljeno da su u skladu s propisima izabrani novi džematski medžlisi u Glinjama, Janjarima, Atmačićima i Koraju.¹⁵ O rezultatima u samom gradu Bijeljini u zapisniku sa sjednice nije ništa navedeno. Pa ipak, može se zaključiti da su izbori provedeni uredno, s obzirom na to da nisu navedene nikakve pritužbe na sam proces. S druge strane, žalba “Mehage Musemića i drugova” iz Janje na nezakonito djelovanje u ovom džematu bila je predmet rasprave. Ahmed Aliefendić zabilježio je u svom dnevniku da su i na ovim ponovljenim izborima u džematski medžlis izabrani stari članovi, na čelu sa Ali-efendijom Sadikovićem, što nije bilo po volji Mehagi Musemiću, koji nije uspio ući u medžlis, te je napao “presjednika Aliefendiju

da mu je posakrivao glasove (tobož ih je imao silu)”. (Nurkić, 2010:241) Aliefendićevo svjedočenje, iako u značajnoj mjeri subjektivno, vrijedan je historijski izvor, s obzirom na to da je on savremenik događaja o kojima govorimo, ali i zbog činjenice da su mnogi podaci koje navodi u dnevniku relevantni i istovjetni onim iz službenih zabilježki kotarskog povjerenstva.

U skladu sa svojim ingerencijama, a na osnovu članova 55 i 60 Autonomnog statuta, kotarsko povjerenstvo je zaključilo da se izbori u Janji i ovaj put ponište. Kao razlozi za ovakvu odluku navedeni su nedostatak izbornih (glasačkih) cedulja, glasanje pojedinaca koji nisu imali pravo glasa i činjenica da izabrani zamjenici imaju više glasova od izabranih članova džematskog medžlisa, što se moglo vidjeti iz izbornog zapisnika.¹⁶ Iako su ustanovljene nepravilnosti, povjerenstvo je bilo uvjerenjeno da Ali-efendija Sadiković nije ove greške napravio s namjerom niti iz političkih razloga, već isključivo iz neznanja. Važno je istaći da su ovi izbori provedeni u atmosferi polariziranih političkih i stranačkih odnosa, u kojoj su se za mjesta u vakufsko-mearifskim organima borili simpatizeri i članovi Ujedinjene muslimanske organizacije, Muslimske narodne organizacije, kao i drugih manjih lokalnih grupacija.¹⁷

¹⁰ ATK, IVZB, KVMPB, Zapisnik sjednice od 10. 9. 1912.

¹¹ Nije nam poznato na koga se konkretno misli.

¹² ATK, IVZB, KVMPB, Zapisnik sjednice od 10. 9. 1912.

¹³ ATK, IVZB, KVMPB, Zapisnik sjednice od 10. 9. 1912.

¹⁴ Pismenu reklamaciju kotarskom povjerenstvu uputili su Ahmo Dukić, Emin Račević, Emin Dudić, Mustafa H. Hajdić, Sado H. Hajdić, Bego H. Hajdić, Hasan Aličić Šabić i Alija Račević iz Bijeljine, kao i Hasan Zajimović iz Koraja. Svi oni su tražili da se uvrste u spisak birača. Povjerenstvo je ustanovilo da su svi navedeni navršili 30 godina života i plaćaju vakufsko-mearifski prirez, te su isti uvršteni u spisak birača sa pasivnim pravom glasa. ATK, IVZB, KVMPB, Zapisnik sjednice od 16. 9. 1912.

¹⁵ ATK, IVZB, KVMPB, Zapisnik sjednice od 27. 9. 1912.

¹⁶ ATK, IVZB, KVMPB, Zapisnik sjednice od 27. 9. 1912.

¹⁷ Ubjedljivu pobjedu na izborima 1912. godine odnijeli su članovi Ujedinjene muslimanske organizacije. Iako su vakufsko-mearifski organi trebali biti mjesta isključivo vjerske i prosvjetne artikulacije, politička realnost je imala velikog udjela u njihovom ustrojstvu i djelatnosti. O rezultatima izbora *Zeman* je, kao službeno glasilo Ujedinjene muslimanske organizacije, pisao: “Gotovo u svim mjestima naše domovine, gdje muslimani žive, u selima i gradovima izabrani su u džematske medžlise članovi »Muslimanske Ujedinjene Organizacije«. Glavna je stvar za našu organizaciju, da smo sve naše neozbiljne protivnike pobijedili. “Novi

Musavatovci” pretrpjeli su najstrašniji poraz” (Izbori u džematske medžlise..., 1912:2) S druge strane, *Novi Musavat* kao glasilo Muslimske narodne organizacije nastojao je istaći određene neregularnosti prilikom izbornog procesa i na taj način umanjiti značaj izbornih rezultata. (Izborna kotarska skupština..., 1912:2-3) O tome kako su predstavnici političkih stranaka učestvovali u izbornoj agitaciji tokom treće godine mandata izabranih predstavnika iz 1909, odnosno mnogo prije nego što su novi izbori raspisani vidjeti u: Tuzlanski havadisi!..., 1911:3. Dostupna izvorna građa ne precizira kakvi su odnosi u ovom kontekstu bili na području kotara Bijeljina, međutim ranije spomenuti navod člana povjerenstva Ibrahimaga H. Salihovića upućuje na prisutnu polariziranost u društvu.

Povjerenstvo je ponovo za povjerenika imenovalo Sadikovića, a kao dan novih izbora odredilo petak, 11. oktobra 1912.¹⁸ Međutim, Sadiković je ovaj put odbio ovu funkciju, smatrajući da narod ne bi bio zadovoljan da on opet provodi izbore, te je pozvao da se imenuje nova osoba. Stoga je za povjerenika određen Mehaga Skokić.¹⁹ S obzirom na to da se i Skokić zahvalio na ovom prijedlogu odbivši ponudenu ulogu, povjerenstvo je, kao treću opciju, proglasilo povjerenikom Eminbega Alibegovića, koji je prihvatio i proveo izbore.²⁰

O tome kako je Aliefendić doživio i opisao treće izbore u Janji govori sljedeći zapis iz njegovog dnevnika:

Narod se je već napunio i omrzlo im dolaziti svaki čas na izbore, a drugo još, narod je vidio da Mehaga Musemić radi da on dođe u medžlis, pa nehće doći ni deseti-na svijeta. Jer na izbore mrsko im je glasovati Mehagu Musemića, a ne smiju da ga ne glasaju jerbo se mnogi boje njegova šera, a neki opet čuvaju interesa. Samo dođe 30 do 40 osoba i to većinom Mehagini njivari i prijatelji. Sjedi Mehaga za hastalom na stolici, a sve gleda ko će se naći da ga ne glasuje pa ga ostavlja u džep do dobre prilike. Biše izabrani svi stari samo hadži Abdulah Adanalic bi izbačen, a Mehaga dođe na njegovo mjesto. Ašicare se krivo izbori provedoše. (Nurkić, 2010:241)

Ovaj interesantan opis, osim što jasno oslikava Aliefendićev odnos spram Musemića, pokazuje da je i interesovanje za izbore bilo na niskom nivou, s obzirom na broj prisutnih glasača. Da izborni proces ipak nije bio "krivo" proveden potvrdilo je kotarsko povjerenstvo koje je zaključilo da je biranje bilo u skladu sa zakonom.²¹ Na taj način svi džematski medžlisi u kotaru bili su izabrani i moglo se

pristupiti organizaciji kotarske skupštine koja je birala kotarsko vakufsko-mearifsko povjerenstvo.

Izbor kotarskog vakufsko-mearifskog povjerenstva

Nakon što su izbori u svim džematima provedeni i rezultati postali važećim, kotarsko povjerenstvo je donijelo odluku o sazivanju kotarske skupštine. Određeno je da se ona održi 29. oktobra 1912. godine.²² Dostupna izvorna građa nam ne omogućuje detaljniju rekonstrukciju same skupštine, mada se može pretpostaviti kako su joj prisustvovali predstavnici svih džemata pri čemu je izabran novi saziv kotarskog povjerenstva. Ovu tezu potvrđuju i zapisnici sjednica u narednom periodu iz kojih se zaključuje da je povjerenstvo konstituisano i da na ovaj izbor nije bilo uloženi žalbi. Kao njegovi izabrani članovi navode se Osmanbeg Pašić (predsjednik), Abdulatif-efendija Bulić (potpredsjednik), Hasanbeg Salihbegović, Čerimbeg Preljubović, Salih Hifzi-efendija H. Jusufović i Hakibeg Pašić.²³

Povjerenstvo je odmah nakon kotarske skupštine odredilo dvojicu delegata, koji su trebali učestvovati na okružnoj skupštini i birati članove vakufsko-mearifskog sabora iz tuzlanskog okružja. Saborski odbor je ovaj čin poništio, s obzirom na to da nije bio u skladu s odredbama Autonomnog statuta. Pored bijeljinskog, i druga kotarska povjerenstva postupila su na isti način, pa je saborski odbor uputio okružnicu svim povjerenstvima u zemlji u kojoj je naglasio da se ponovno moraju izabrati članovi okružnih izbornih odbora.²⁴ U skladu s ovim zahtjevom povjerenstvo je jednoglasno odredilo da predstavnici kotara Bijeljina

na okružnoj skupštini u Tuzli budu Osmanbeg Pašić i Hasanbeg Salihbegović.²⁵ Zaključno s ovom odlukom formalno su okončani izbori 1912. godine na ovom području.

Kako su izbori zbog utvrđenih nepravilnosti morali biti ponovljeni (u Janji čak dva puta), oni su utjecali na prolongiranje izbora za centralne organe vakufsko-mearifske uprave. Tome je doprinijelo i neregularno provođenje izbora u drugim kotarima, gdje je također bilo ponovljenog biranja predstavnika. Osobito se u tom kontekstu ističu tuzlansko i bihačko povjerenstvo. Iz okružnice upućene od saborskog odbora vidimo da su bili poništeni i okružni izbori u tuzlanskom i bihačkom okružju, obzirom da nisu provedeni u skladu s pravilima.²⁶ To je dovelo do toga da je konstituisanje vakufsko-mearifskog sabora obavljeno tek 23. decembra 1912. godine, kada su bili izabrani članovi iz okružja Tuzla i Bihać.²⁷ Ovo je važno istaći s obzirom na to da su predstavnici bijeljinskog povjerenstva sudjelovali u ovoj aktivnosti, što je predstavljalo završni čin realizacije izborne volje svih džematlija s pravom glasa.

Zaključak

Vakufsko-mearifski izbori 1912. godine održani su s ciljem konstituisanja novih organa vakufsko-mearifske uprave u Bosni i Hercegovini, a nakon što je onim izabranim 1909. godine istekao trogodišnji mandat. Na području Kotarskog vakufsko-mearifskog povjerenstva Bijeljina oni su provedeni uz određene poteškoće i neregularnosti, što je zahtijevalo njihovo ponavljanje. U džematu Janja izborni proces je obavljan čak tri puta. Ovakav razvoj događaja jasan je pokazatelj da se

¹⁸ ATK, IVZB, KVMPB, Zapisnik sjednice od 27. 9. 1912.

¹⁹ ATK, IVZB, KVMPB, Zapisnik sjednice od 30. 9. 1912.

²⁰ ATK, IVZB, KVMPB, Zapisnik sjednice od 5. 10. 1912.

²¹ ATK, IVZB, KVMPB, Zapisnik sjednice od 12. 10. 1912.

²² ATK, IVZB, KVMPB, Zapisnik sjednice od 25. 10. 1912.

²³ ATK, IVZB, KVMPB, Zapisnik sjednice od 8. 11. 1912.

²⁴ ASBK, S/KVMPB, 1912, Kutija br. 12, sign. 224 (Br. 10.791 ex 912)

²⁵ ATK, IVZB, KVMPB, Zapisnik sjednice od 12. 11. 1912.

²⁶ Arhiv Hercegovinačko-neretvanskog kantona/županije (dalje AHNK), Fond Vakufsko povjerenstvo Mostar (dalje VPM), 1912, Kutija br. 24, sign. 350/12 (1290/12).

²⁷ AHNK, VPM, 1912, Kutija br. 24, sign. 366/12 (1331/12).

u praksi postupalo suprotno odredbama Autonomnog statuta. S druge strane, sposobnost i spremnost vakufsko-mearifskog saborskog odbora, ali i lokalnih kotarskih povjerenstava, da prepoznaju ovakve anomalije i promptno djeluju na njihovom otklanjanju govori o efikasnosti i funkcionalnosti organa vakufsko-mearifske

autonomne uprave. Ovim radom nastojali smo, koliko je to dostupna izvorna građa omogućila, rekonstruisati provedbu izbora na području kotara Bijeljina, s ciljem da prikazemo koliko su se u tom procesu poštivala važeća pravila koja su regulisala način održavanja izbora ali i organizaciju vakufsko-mearifske

uprave na lokalnom nivou. Zapisnici sjednica Kotarskog povjerenstva u Bijeljini predstavljaju važan historijski izvor. Njihovom analizom pokazali smo da je ovo povjerenstvo nastojalo provesti izbore profesionalno i u skladu sa spomenutim pravilima, prihvatajući odgovornost za pojedine učinjene pogreške.

Literatura

- Hamzić, Alija (2002). *Koraj. Sjećanje na jednu čaršiju*. Tuzla: HARFO-GRAF.
- Huković, Muhamed, Sadiković, Alija (1987). *Život i djelo muderrisa Alije Sadikovića*. Sarajevo: Gazi Husrevbegova biblioteka.
- (1912). "Izbori u džematske medžlise", *Zeman*, II, 70, 2.
- (1912). "Izborna kotarska skupština kot. vakufskog povjerenstva u Tuzli", *Novi Musavat*, I, 62, 2-3.
- Jahić, Adnan (2010). *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941)*. Zagreb BNZ za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju – Islamska zajednica u Hrvatskoj.
- Kujović, Mina (2019). "Kako su provedeni prvi vjerski i vakufsko-mearifski džematski izbori na području gračaničkog kotara, 1909. godine", *Gračanički glasnik*, XXIV, 48, 23-32.
- Nurkić, Mahmud (2010). *Janja i Janjari kroz istoriju*. Tuzla: BZK "Preporod" "OFF-SET",
- Orlović, Rašid (2019). "Kotarsko (Sremsko) vakufsko-mearifsko povjerenstvo Tešanj 1909-1945.", u: *Tragom Gazi Ferhad-bega 1909-2019*. Tešanj: Međzlis Islamske zajednice Tešanj.
- Ramić, Nedim (2002). *Glinje, Janjari, Atmačići, Srednja Trnava i Bijeljina (Etnografska i kulturno-historijska građa)*. Tuzla: Autorsko izdanje.
- (1909). *Štatut autonomne uprave muslimanskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Tisak i naklada Daniela A. Kajona.
- (1911). "Tuzlanski havadisi!", *Muslimanska sloga*, II, 42, 3.
- (1912). "Vakufsko-mearifski izbori.", *Zeman*, II, 59, 1.

الموجز

تنفيذ انتخابات الأوقاف والمعارف عام 1912 في مديرية بيلينا

محمد خوجيتش

أُجريت الانتخابات الثانية للأوقاف والمعارف بعد صدور النظام الأساسي للإدارة الذاتية للشؤون الدينية والأوقاف الإسلامية في البوسنة والهرسك في عام 1912. شهد تنفيذ الانتخابات في منطقة لجنة مديرية بيلينا للأوقاف والمعارف صعوبات ومخالفات، مما تطلب إعادة العملية الانتخابية. إننا في هذا المقال نعيد بناء الأحداث المذكورة باستخدام المواد الأرشيفية غير المنشورة والمصادر والأدبيات المنشورة، ونحاول إظهار مدى تأثيرها على تكوين الأجهزة المركزية في هيكل الإدارة المستقلة للأوقاف والمعارف.

الكلمات الرئيسية: بيلينا، الانتخابات، لجنة الأوقاف والمعارف، لجنة جماعة المجلس، مدينة يانيا.

Summary

ABOUT WAQF-MEARIF ELECTIONS
IN THE YEAR 1912 IN BIJEJLINA KOTAR

Mehmed Hodžić

The second waqf-mearif elections after the proclamation of the Statute for the Autonomy of the Muslim Religious and waqf-mearif affairs in Bosnia and Herzegovina were held in the year 1912. The elections in the waqf-mearif of the region of Bijeljina kotar saw some difficulties and irregularities for which the repetition of the election process was required and carried out. Using primarily unpublished documents from the archives as well as the published works as sources in this article we reconstructed the above-mentioned events in an attempt to present the impact they had on the formation of the central bodies within the structure of the autonomous waqf-mearif directorate.

Keywords: Bijeljina, elections, waqf-mearif directorate, jamaat majlis, Janja

ODNOS NACIONALIZMA, KOMUNITARIZMA I LIBERALIZMA

Ervin SEJDINOVIĆ

Behram-begova medresa u Tuzli
ervin.sejdinovic@bbm.edu.ba

SAŽETAK: U ovom radu komparirat će se tri najveće ideologije: nacionalizam (konzervativizam), komunitarizam i liberalizam. Prvenstveno ćemo analizirati sve tri navedene ideologije kako bismo ih mogli porediti. Cilj istraživanja jeste objasniti i utvrditi obrasce odnosa navedenih ideologija. Opravdanost ovog istraživanja jeste u činjenici da ideologije općenito determiniraju političke procese. Upravo su ove tri najveće ideologije bile uzrok najvećih sukoba u ljudskoj povijesti. Blokofske podjele svijeta fomiraju se prema ideološkim opredjeljenjima. Bitno je istaknuti da su moderne ideologije nastale nakon teocentrizma srednjeg vijeka i da su pokušaj zamjene Apsoluta kao centralne kategorije. Moderna društvena i politička povijest obilježena je valovitim kretanjem i međudjelovanjem ideologija konzervativizma, komunitarizma i liberalizma. I same ove ideologije su složene odnosno imaju različite pojavne oblike. Njihova povezanost jeste u istom izvoru a to je prosvjetiteljstvo. Krajem 19. stoljeća, kao napredna ideja bila je ideja nacionalizma. Nacionalisti su smatrani društveno-političkom avangardom. Tridesetak godina kasnije, napredna ideja postaje socijalizam te se socijalisti označavaju kao napredni. Danas kao napredna ideja je ideja globalizacije a nacionalizam je nešto što je *passé*. Tri najveće ideologije: komunitarizam, konzervativizam i liberalizam zapravo produkujude jedne druge. Ovo istraživanje je intradisciplinarnog, sociološkog karaktera u kojem će biti zastupljeno niz metoda karakterističnih za društvena istraživanja, ali primarno analitičke metode: analize, apstrahovanja, specijalizacije i sintetičkih metoda: sinteze, specijalizacije i generalizacije. Društveni značaj istraživanja je u činjenici da ideologije oblikuju društvene procese u posljednjih skoro pet stoljeća. Dakle, bolje shvatajući ideologije, bolje ćemo razumjeti i same društvene procese.

Ključni pojmovi: nacionalna država, nacionalizam, ideologija, liberalizam, komunitarizam

Uvod

Nacionalna država i nacionalizam su fenomeni i pojmovi koji su oblikovali najznačajnije političke procese u posljednja tri stoljeća. Poseban izazov u nastojanjima definiranja i shvatanja navedenih pojmova jeste činjenica da su isti složeni pojmovi i kompleksni fenomeni. Osnovno problemsko pitanje ovog rada jeste: u kakvom su odnosu tri najveće ideologije: konzervativizam (nacionalizam),

liberalizam i komunitarizam (socijalizam, komunizam)?

Ispravno shvatanje nacionalne države jeste uslov ispravnih shvatanja najvažnijih političkih procesa u posljednja skoro tri stoljeća. Međutim, ideja nacionalne države svoj ideološki korijen nalazi u prosvjetiteljstvu. I druge dvije "velike" ideologije, komunitarizam i liberalizam, također pripadaju prosvjetiteljskom stablu ideologija. Da bismo mogli

porediti te tri najveće ideologije, iznijet ćemo prvo njihove teoretske postavke. Ono što je također važno jeste da su zapravo sve tri ideologije, u suštini, pokušaj zamjene teocentrične slike svijeta koja je vladala u srednjem vijeku sve do pojave renesanse a potom i prosvjetiteljstva.

U radu ćemo objasniti pojam i fenomen nacionalne države s različitim teorijskim postavkama o istoj. Potom prelazimo na objašnjavanje

odnosa između ideologija konzervativizma, komunitarizma i liberalizma. Treba odmah istaknuti da su različiti teorijski pristupi pojmu nacija i da se isti međusobno isključuju. Složenost objašnjavanja nacije jeste u činjenici da se nacionalna država mijenjala kroz povijest odnosno taj pojam je primao različite oznake. Posebno ćemo naglasiti shvatanje nacionalne države u savremenom društvu koje je najbitnije iz razloga što nastojimo objasniti društvenu stvarnost koju živimo.

Koristit ćemo različite primjere, tačnije društvene pojave koje će poslužiti kao argument našim tezama o "trajnosti" nacionalizma naspram druge dvije velike ideologije. Bitno je istaknuti da se u ovom radu ne favorizira niti jedna od pomenuatih ideologija već se nastoji upravo izbjeći subjektivnost te kroz objektivne naučne metode opisati i objasniti šta je zapravo nacionalizam i u kakvom je odnosu naspram komunizma i liberalizma.

1.1. Nacionalna država

Definirati i shvatiti pojam "nacija" jeste izazov s kojim se sociolozi suočavaju najmanje posljednja dva stoljeća. Takva vrsta složenosti proističe iz činjenica da nacionalne države nastaju na različite načine te da određeni društveni procesi, posebno oni globalnih dimenzija, ostavljaju na njih različite posljedice. Činjenica je također da proces formiranja nacionalnih država po svijetu još nije doveden do kraja, odnosno nije kompletiran. U prilog ovoj tezi ide argument da i danas postoje narodi koji nemaju svoju nacionalnu državu¹. U pokušajima definiranja pojma "nacija" mogu se napraviti određene klasifikacije poput primordijalističkih i modernističkih definicija. Primordijalisti gledaju na naciju kao na nešto prirodno, urođeno i svojstveno ljudima dok modernisti smatraju da

je nacija moderni koncept odnosno proizvod kapitalizma. "Marx i, osobito, Engels određivali su moderne nacije, u njemačkoj romantičkoj tradiciji, kao zajednice jezika i prirodnih sklonosti, dakle kao, makar oblikom, u nekom smislu prirodne." (Smith, 2003: 48) Kao što je jezik prirodan na određeni način urođen ljudima, tako je i društvena zajednica, čija je on osnov, na neki način prirodna. Kada se kaže prirodna misli se na potrebu njenog organiziranja a u fenomenološkom smislu nacionalna država je društvena pojava. Ta "prirodnost" postojanja nacionalnog (što god to značilo), izvire iz ljudske potrebe za pripadanjem ali i potrebe za sigurnosti.

Te potrebe nije mogla potisnuti ni modernizacija sa svim svojim pojavnim oblicima. "Nacionalna država i nacionalizam, ideološki pokret, osebujući izdanak modernog razdoblja i osobito razvoja industrijskog kapitalizma." (Smith, 2003: 48) Prema ovakvim shvatanjima, modernizacija je stvorila uslove za nastanak nacionalnih država. Tu se prije svega misli na birokratizaciju i institucionalizaciju. "Ni u kojem smislu nacija nije neka primordijalna stabilna društvena zbilja, nego komepleksan i poput gline fleksibilan povijesni proizvod kapitalističke svjetske ekonomije." (Wallerstein, 1987: 387) Drugim riječima, kapitalizam je formirao tlo na kojem su nacije izrastale. I drugi pojavni oblici moderne doveli su do pojave nacionalnih država, na sljedeće načine: sekularizacija je dovela do potrebe da upražnjeno mjesto Boga bude zamijenjeno drugim sakralitetom a to je bila upravo nacija, urbanizacija je omogućila razvijanje svih društvenih struktura neophodnih za postojanje nacionalne države. "Nacija je, dakle, distinktivno moderni fenomen čiji je razvoj nemoguće odvojiti od procesa izgradnje moderne države i demokratizacije politike." (Matić, 2005: 80) Nacionalizam i nacionalna

država jesu moderni fenomeni koji se vežu za nastanak političko-društvene kategorije koja se zove država. Taj period je 19. vijek.

Međutim, postoje mišljenja prema kojima podjela nacija na primordijalne i modernističke nema svoje utemeljenje. "Dualistička logika podjele nacija na moderne i primordijalne isuviše je manihejska, mehanicistička i teorijski upitna." (Filandra, 2012: 132) Jer nacija danas i u modernom dobu ima svoju historijsku ukorijenjenost. Rascjep primordijalnog i modernog, prema ovoj vrsti mišljenja, nije održiv kada govorimo o naciji. Razlog tome je nemogućnost izvođenja nekih društvenih procesa općenito bez njihove ukorijenjenosti u onom prošlom. Tako i u razvijanju društveno-političkih formacija, od plemena preko naroda do nacije i nacionalne države ne može da postoji vakum i da se desi da u jednom povijesnom momentu nastane nacionalna država bez ikakve povezanosti s onim prošlim. Ona je jedna faza razvoja ljudskog društva u njegovom povijesnom hodu. Nacija podrazumijeva društvenu podjelu rada koja je posebno kulminirala u epohi kapitalizma. U takvim procesima, nacija se nametnula kao jedini način očuvanja onog što je historijski utemeljeno a to je kultura².

Sam pojam nacija imao je drugačija značenja tokom povijesti. "Prije 1884. godine reč *nacion* značila je "zajednicu stanovnika pokrajine, zemlje ili kraljevstva", a takođe i "stranca". Sada se, međutim, pojavljuje kao "država ili političko tijelo koje priznaje vrhovne centre zajedničke vlade", a također i kao "teritorija koju je uspostavila ta država sa svojim stanovnicima, koja se s njima smatra cjelinom." (Hobsbaum, 1996: 21-22) Država, jasno određene granice i suverena vlast su najvažniji elementi nacije danas. "Nacionalizam je politički program; bez cilja stvaranja nacionalne države, nacionalizam je od malog interesa ili posljedica. Nacije su djelo nacionalista." (Smith, 2003: 124) Nacija jeste politička kategorija ali u svom osnovu ima kulturu. Kultura se potom politički uokviri u državi. Postoji

¹ Činjenica je da danas u svijetu postoji oko 2000 etničkih zajednica (Žiga, Dozić, 2006:177) a broj država je 249.

² Pored desetina različitih određenja kulture, izdvojit će se jedna a koja je samo jedan pojam: kultura je "način".

više definicija nacije. One se razlikuju po aspektu s kojeg se nacija definiše. “U antropološkom duhu predlažem, dakle, ovu definiciju nacije: to je zamišljena politička zajednica, i to zamišljena kao istovremeno inherentno ograničena i suverena.” (Anderson, 1998: 17) Ovakav, idealistički pristup naciji, kao njen ključni element, određuje svijest o zajedničkoj ideološkoj podlozi. Svijest o pripadanju istoj, nama zajedničkoj, političkoj zajednici, jeste resurs koji nam daje legitimitet da budemo suvereni.

1.2. Odnos nacionalizma naspram ostalih ideologija

Ljudsko društvo je tradicionalno živjelo u mitovima. Postojali su mitovi o svijetu, kataklizmama, specifičnim mjestima a od 19. stoljeća pojavio se “mit” nacije. Njena obilježja vrlo brzo postaju: himna, grb i zastava. Što je neka nacija veća i moćnija, njen ideološki temelj čini moćniji mit. Ta tri pojma su se povezala u jednom pojmu koji nadilazi sve regionalizme i dotadašnje teritorijalne odrednice. Od starovjekovnih i srednjovjekovnih rascjepkanih carstava i kneževina nastojalo se formirati veći sistem koji nadilazi sve manje oblike vlasti na određenim teritorijama. Monarsi su postali prevaziđeni te se kroz privlačnu ponudu parlamentarne demokratije nastojalo sintetizirati sve manje administrativne jedinice u velike države. To su bile nacionalne države. Od tog momenta, nacionalne države preuzimaju sve društvenopolitičke procese, one su te koje vode ratove, pregovaraju i sklapaju mirovne sporazume. Nadalje, nacionalne države stvaraju određene nadnacionalne sisteme, kao što su, naprimjer, Ujedinjene nacije. U tom momentu, kada se krenulo formirati nadnacionalne institucije, počelo se smatrati da su nacionalne države prevaziđene. Međutim, već su milijarde ljudi čvrsto povjerovali u mit nacije. I ne samo da su povjerovali već i razvili određenu vrstu ljubavi iz koje se rađa pojam domovine. Ovdje jasno treba razlučivati pojam domovine od

pojma političkog sistema. Domovina nije samo teritorija već je to topos gdje se govori, nesmetano, svoj maternji jezik i, ono najbitnije, gdje se čovjek osjeća “kod kuće”. Čovjek se ne može osjećati “građaninom svijeta” odnosno kao kosmopolita. Ako postoje neki društveni subjekti koji za sebe i misle da su kosmopolite, onda ga pripadnici drugih kultura neće kao takvog doživljavati. Čak i kada se preseli, čovjek u konkretnoj drugoj kulturi ne može produktivno da živi društveni život jer nema kulturnih “kodova” potrebnih u svakodnevnoj interakciji.

Krajem 19. stoljeća, kao napredna ideja bila je ideja nacionalizma. Nacionalisti su smatrani društveno-političkom avangardom. Tridesetak godina kasnije, napredna ideja postaje socijalizam te se socijalisti označavaju kao napredni. Danas se naprednom smatra ideja globalizacije a nacionalizam je nešto što je *passee*. Međutim, radi se fikciji i pitanju da li čovjek pristaje na to da mu udaljeni centar moći upravlja svakodnevnim društvenim životom i pravilima ili da taj centar moći bude lokalni. Ali svaka odluka će biti produktivnija dok u njenom donošenju učestvuju oni kojih se ona tiče. Ljudi su po svojoj prirodi više konzervativci jer su skloni htijenju da se stvari dešavaju onako kako su se dešavale i do sada. Određene promjene u tom kontekstu moraju biti stvar društvenog inženjeringa koji se najčešće odvija preko revolucija (primjeri Francuske građanske revolucije, boljševičke revolucije, tehnokratska revolucija...).

Kao i svi pokreti, i nacionalizam je dijete prosvjetiteljstva. Nacija je svoj korijen također našla u prosvjetiteljskom sekularizmu. Ono što do sada nije bilo dovoljno istaknuto jeste da nacionalizam posebnu zahvalnost duguje upravo tom sekularizmu. Nikada se nacionalizam ne bi mogao pojaviti u društvenim uslovima srednjeg vijeka. Čovjeku srednjeg vijeka on bi bio neshvatljiv. Ljudska odanost tada bila je usmjerena ka metafizici dok nacionalizam zahtijeva odanost pozitivnoj kategoriji države. U takvim

uslovima, nacionalizam bi se smatrao herezom. Tek sa slabljenjem utjecaja crkve, stvaraju se uslovi za društveni ugovor, kao pretfaza nastanka države. U nekim uslovima za nacionalizam bi se moglo reći da je svjetovna religija čiji je apsolut država. Ali nacionalizam prihvata i odobrava religiju samo kao subordinirani pojam. Bitno je sada istaći da nacionalizam i religija pripadaju različitim formama racionalnosti. Nacionalizam je ideologija, što je druga forma racionalnosti za razliku od religije. Forme racionalnosti, ideologija, religija, filozofija, moral i nauka s različitih aspekata gledaju na čovjeka i svekoliki oblik postojanja uopće. Odlika današnjeg, postmodernog ljudskog društva jeste da sve navedene forme racionalnosti nalaze svoju opstojnost, odnosno nisu isključive. One su komplementarne.

U narednim redovima će se analizirati ideologija nacionalizma (konzervativizma) kroz povijesnu prizmu naspram ideologija liberalizma i komunizma. Počet će se sa indikativnim historijskim događajem. Boljševička revolucija 1917. godine je bila pokušaj spasa od besmisla i “starog režima”. Boljševizam je donio perspektivu i utopiju, a što je po Marskovoj ispovijesti postala nauka koja je bila garancija da će ta utopija da se realizira. Ta utopija se sastojala u intenciji da svi ljudi budu jednaki, te da će svako imati koliko mu je potrebno. Pokazalo se da je to moguće samo ako postoji određeni faktor koji ljudima kroji potrebe. I ta marskistička ideologija je počela s velikim idealima, a završila s prazninom. Pokazalo se da je komunizam zapravo oštra varijanta egalitarizma. Isti učinak imao je projekat konzervativizma a čija je oštra varijanta fašizam, posebno nacizam. Oštra varijanta liberalizma je neoliberalizam koji isključivo insistira na tržištu pri tom uništavajući državu kao ekonomskog činioca.

Niti jedna druga ideologija nije tako moćna i osvajački uspješna kao nacionalizam. Povijest je prepuna argumenata za tu tezu. “Nacionalizam je u svom pobjedonosnom pohodu pregazio suparničke ideologije. Početkom

XX vijeka marksisti su predskazivali kraj nacionalnih podjela; predstojeći pad kapitalizma će najaviti, tvrdili su oni, svijet opšte klase iz raznih država.” (Billig, 2009: 49) Čak pred početak Prvog svjetskog rata, marksistička koncepcija bila je da nikada do tog rata neće ni doći. Razlog tome bilo je uvjerenje da radnici međusobno neće ratovati. Smatralo se da radnici iz Velike Britanije, Francuske, Njemačke, Austro-Ugarske monarhije nikada neće ratovati jedni protiv drugih jer pripadaju istoj klasi. Nacionalnost, kao politički uobličeni kulturni identitet, nadjačava svaku klasnost. Nacionalizam podrazumijeva ideje, načela koja se aktualiziraju u svakodnevnom životu. Njegovi simboli i obrasci interpretacije svakodnevnih događaja mu u tome znatno pomažu. Tu se reproducira njegova moć. Grb, zastava, simboli, himna, zajedničko sjećanje na određene datume, događaje i nacionalne heroje su najčešće upotrebljavani mehanizmi jačanja nacionalizma. Za razliku od drugih ideologija, nacionalizam se većinom samointernalizuje u ljude. Svakodnevno se susrećući s nacionalizmom, ljudi ga lakše prihvataju. Prosječni građani teško da će znati pojedinosti liberalne ili komunističke ideologije, ali će znati šta je za njega njegova nacija. Pogrešna je teza da je 19. stoljeće “zlatno doba nacionalizma”, već je nacionalizam tek u 20. i 21. stoljeću dobio na značaju. Posebno je dobio na značaju zbog globalizacijskih procesa jer se postavio kao, možda i jedina, sila koja je dorasla globalizaciji. Formiranje većeg broja nacionalnih država zahvaljujući postkolonijalnim procesima, Prvi i Drugi svjetski rat, antiglobalizacijski procesi izazvani reaktivacijom nacionalizma su argumenti za navedenu tezu.

Marksisti nisu mogli vjerovati kada su radnici različitih nacionalnosti a iste klase krenuli u mobilizaciju pred Prvi svjetski rat. Iako je njegov uzrok bilo to što je Njemačka posljednjih osamnaest godina devetnaestog stoljeća povećala izvoz za tri puta više nego Velika Britanija, za njegove uzroke uzeli su se nacionalistički

argumenti. “Karl Marx (1818-1883) i Friedrich Engels (1820-1895) bili su savremenici socijalne revolucije koja je uspostavila i razvila kapitalizam kao društvenoekonomski i politički sistem. Oni su savremenici nastajanja svjetske historije zasnovane na svjetskom tržištu. Društvena stvarnost Zapadne Evrope njihovog vremena je obilježena procesom industrijske revolucije, to jest razvitkom i konsolidovanjem kapitalističkog načina proizvodnje i buržoaskim političkim revolucijama. Na tom području buržoazija ističe pored svog klasnog i nacionalni interes. Zapravo, ona pomoću nacionalnog tržišta, nacionalne ekonomije, nacionalne države, nacionalnog jezika i književnosti itd. nastoji da homogenizuje, u funkcionalnom i teritorijalnom smislu, zajednicu – naciju, koja je unutar sebe socijalno, klasno, politički raslojena i polarizovana.” (Janjić, 1980: 30) Sve navedene ideologije su pokušaj zamjene za “palog Boga” a što je proizvod prosvjetiteljstva i racionalizma. Friedrich Nietzsche je prvi filozof koji je govorio o nihilizmu i ustvrdio da je nihilizam rezultat prevrednovanja svih vrijednosti. To prevrednovanje su obavili racionalistička kritika i prosvjetiteljstvo. Veliki projekti, nastali u moderni, koji su bili supstitut za “spas čovjeka”, što se odnosilo na spas individue, prenose se na nivo kolektiva. Nacionalizam se odnosi na spas jedne nacije. Dakle, krize generišu nacionalizam. Nacizam se javio kao “spas njemačke nacije” u period između dva svjetska rata. Program komunizma je “spas čovječanstva”. Program “spasa” u liberalizmu je spas individue i onih koji umiju da se snađu na tržištu. Nacizam ubrzo, već krajem Drugog svjetskog rata, propada. Liberalizam propada još ranije, u periodu između dva svjetska rata, tačnije u Velikoj ekonomskoj krizi 1929. godine. Komunizam propada rušenjem Berlinskog zida 1989. godine. Međutim, nužno je istaći da se ideologije ne mogu do kraja uništiti. One, ne u nekim vremenskim intervalima, odlaze i pojavljuju se. Razlog tome je što se one međusobno hrane.

Marksizam otvara pitanje zajednice i individualnih sloboda a što pogoduje demokratiji i liberalizmu kao tlo za širenje. Nakon komunizma, također, obnavlja se nacionalizam iz razloga što je nacionalno pitanje u komunizmu bilo prigušeno. U konzervativizmu se nacionalno pitanje do kraja afirmiše ali se ponovo javlja problem socijalne pravde i individualnih sloboda u smislu, recimo, apoteoze smrti (“smisao života je umrijeti za svoju naciju”). Nakon pada egalitarne (komunističke) i konzervativističke ideologije, otvoren prostor dobija liberalna ideologija a koja indukuje probleme zajednice i nacionalne kulture zbog niveliranja istih. “Globalni ekonomski kapitalizam nije ostvariv koliko ni svjetski komunizam”. (Gray, 2002:40) Sve tri ove ideologije, u svojim esktrēmima, rađaju jedna drugu. Međutim, argumentirajući povijesnim činjenicama, ideologija nacionalizma (konzervativizma) pokazala se kao najodrživija.

U jakoj nacionalnoj državi ne mogu se poturiti univerzalističke ideje. Razlog tome je što ljudi ne prihvataju da budu “građani svijeta”. Nacionalna država mora da štiti svoj interes, svoje “dvorište”. Fenomen je da te teze danas izlažu samo “desne” stranke. Iz tog razloga se svakoj pojavi “desnice”, posebno ako dolazi od “ljevice” koja u kandžama sila globalizacije, pripisuje ekstremizam, tako da postoji samo “ekstremna desnica”. Desnoj političkoj orijentaciji se ukida pojam i veza s građanstvom. U toj kakofoniji nerijetko se desnica označi i fašizmom. Međutim, nema argumenta da se neko (pripadnici određene nacionalne države) iz razloga što “drže do svog” i “ne daju na svoje” etiketira fašistima. Čak i onda kada se snaga nacionalne države dokazuje osvajanjem, “moćne bi države mogle protestirati, pa čak i intervenirati protiv nacionalističkih pokreta, ali one će rijetko dovoditi u pitanje središnja načela na kojima se temelje takvi pokreti, budući da su i same izgrađene na istim ideološkim zasadama – nacionalizma.” (Malešević, 2021: 115) Razlog tome jeste i činjenica da se nacionalizam i danas shvata kao normalna i “prirodna”

pojava. Političko uređenje svijeta na način postojanja nacionalnih država osigurava globalni mir. Nerijetko će se i osuditi agresije i ostali vidovi osvajanja drugih nacionalnih država, ali sam princip osvajanja ostaje kao makijavelistički legalan princip u formiranju i jačanju nacionalne države. Osuđivat će se načini osvajanja ali samo osvajanje ostaje kao moguće, bilo da je kulturno ili vojno.

Međutim, ni sama ideologija i ujednačene kulturne prakse nisu bile dovoljne za pojavu nacionalizma. Potrebno je bilo razviti nove instrumente komunikacijskih tehnologija čiji je cilj bio upravo povezati ljude. Takva ideološka i komunikacijska povezanost ljudi zadire u njihove emocije i kreira povezanost koja ima nacionalne, političke i kulturne dimenzije. Upravo one su garant opstojnosti nacionalizma. Ključna tačka razvoja i širenja nacionalizma bio je trenutak kada je nacionalizam iz elitne prešao u masovnu kulturu. Razvojem medija formiran je instrument preko kojeg će se nacionalizam neumoljivo širiti. Općenito masovna kultura, koja se širi masovnim medijima, ima ogromnu moć. Čak toliku da se osvajanja danas vrlo često provode kulturom, a ne ratom. Tri su razloga zašto je masovna kultura tako moćna: 1. ona je sveprožimajuća, što znači da pod njenim utjecajem ljudi danas mogu biti gotovo cijeli dan, 2. ona neprijetno ulazi u ljudsku svijest te njome ovlada i 3. masovna kultura stvara određenu vrstu ovisnosti. Ovisnost može biti tolika da je na prvim stranicama svog djela "Zdravo društvo", pripadnik Frankfurtske škole, Erich Fromm zaključio da bi nastala "psihoza i neuroza kada bi na sedam dana nestalo novina i radio stanica".³ Privlačnost nacionalizma valja tražiti i u tim zakonima socijalne psihologije. To je uzrokovalo činjenicu da je nacionalizam za neke ljude vrijednost. "Današnja identifikacija ljudi sa nacijom neće nužno prestati usporedno sa slabljenjem nacionalnih država. Ona će, naprotiv, možda postati normalnija i zdravija, orijentirati se prema domenama kulture, sporta i sličnim

mirnijim arenaama natjecanja među ljudima." (Pusić, 2002: 71) Vjerovatno kada ni instrumenti sile ne budu kontrolisani isključivo od nacionalne države, ni oružani sukobi neće biti intenzivirani između samih nacionalnih država. Primjer toga jeste postojanje NATO-a, čije članice teško da mogu započeti međusobni rat.

Pretpostavka je da su izrazito multikulturalna društva individualizaciju prepoznala kao način ublažavanja kulturnih razlika i jedinog načina produktivnog društvenog života. Međutim, "u tom povijesno jedinstvenom organizacijskom i ideološkom kontekstu, nacionalizam i individualizacija često podupiru jedno drugo, budući da moderni građani svoju individualnost artikuliraju i realiziraju kroz organizacijske kanale države-nacije." (Malešević, 2021: 285) Nacionalna država, prije svega svojom birokratskom infrastrukturom, dozvoljava i pretpostavlja postojanje raznih oblika civilnog društva kao i garanciju individualnih prava. Preko svoje infrastrukture država garantuje zaštitu istih prava pojedinca. Još više je postmoderni subjekt nacionalistički subjekt. U postmodernom društvu nastao je veći broj nacionalnih država nego u moderni. Raspad carstva, posebno nakon Prvog i Drugog svjetskog rata, formiranje internacionalnih organizacija kojima je, pored ostalog, cilj i zaštita prava određenih kolektiviteta, doprinijeli su formiranju većeg broja nacionalnih država. Zvuči paradoksalno da su i nadnacionalne organizacije, poput Ujedinjenih nacija, svojim priznanjem omogućile nastanak nacionalnih država. To je postao mehanizam internacionalnog prava pomoću kojeg se formiraju nacionalne države danas.

Nacionalizam je jedina snaga koja stoji na putu globalistima u pokušaju niveliranja kulturnih razlika. Tendencija takvih procesa jeste stvaranje "imperije". Imperija je daleko ambicioznija od imperijalizma, jer pokušava

da kontroliše cjelokupnost života sve do njegovih najnižih nivoa. Imperija može, u ime onoga što je "ispravno", da interveniše bilo gdje u svijetu. Ona vodi "pravedne ratove". Otuda se pravo na vođenje pravednog rata vidi kao prostorno neograničeno – ono obuhvata čitavu civilizaciju. Pravo vođenja rata također je neograničeno u vremenu; ono je permanentno, vječito. Imperija nije zasnovana na sili, već na sposobnosti da predstavi silu u službi onoga što je ispravno." (Ricer, 2012: 423-425) Međutim, *error fundamentalis* imperije jeste što će propasti upravo iz razloga što ne poznaje granicu, tačnije ne može da se zaustavi u osvajanju. Ali baš zato što je imperija, i ne može da se zaustavi. Ona nastoji da od ljudi napravi prosto mnoštvo, a ne građane svojih nacionalnih država ili pripadnike nekog drugog identiteta. Imperiju zanima čovjek kao radnik i rob koji samo materijalno doprinosi. Ona je zasnovna na ideologiji hiperkapitalizma. Imperija prvenstveno osvaja idejom, potom kulturom, a ako krene da gubi utjecaj, slijedi osvajanje oružjem.

Zaključak

Primordijalistički i modernistički pristupi u definiranju pojma nacionalna država međusobno se isključuju. Modernistički pristupi su više argumentirani iz razloga što je nacionalna država i sama produkt moderne i u suprotnosti je sa svim identitarnim formama koje su postojale prije nje same. Nacija je pojam koji je pod djelovanjem dvostruke hermeneutike prošao kroz fenomenološku i pojmovnu evoluciju na način da se formiranjem jedne nadnacionalne institucije, Ujedinjenih nacija, iz kulturološke izmjestio u pravnu dimenziju.

Država je okvir u kojem se nacija razvija i čuva. S druge strane, država svoju puninu dobija nacijom. Njihov odnos je komplementaran. Zaštita

pomenuo jer je djelo pisano 30-ih godina prošlog stoljeća, kada su to bili i dominantni mediji.

³ Pogledati u: From, Erich (1986), "Zdravo društvo", Naprijed/Nolit, Zagreb, Beograd, str. 17. Ovu vrstu medija From je

koju država pruža naciji ogleda se u vojnosigurnosnom, ekonomskom i političkom aspektu. Taj odnos dvosmjernosti je takav da nacija državi daje smisao. Nacionalni identitet nije do kraja isključiv. On u sebe čak uključuje i druge identitete poput etničkog (narodnog), religijskog, zavičajnog, jezičkog, rasnog... On isključuje samo druge nacionalne identitete. Nacionalizam jeste osjećaj pripadnosti svojoj nacionalnoj državi i težnja da se ista izgrađuje i čuva. Njegova snaga leži u smislenom objašnjenju i njegovanju slavne prošlosti u kojoj se nalaze potrebni odgovori za sadašnjost kao i projiciranju još slavije budućnosti. Time nacionalizam postaje iznadvremenska kategorija. Društvena i

politička činjenica jeste da svijet danas postoji kao sistem nacionalnih država i ne nazire se neki novi način društveno-političkog uređenja koji bi bio bar blizu funkcionalan. Političke, ekonomske, zdravstvene i svake druge krize to pokazuju. U periodima kriza svaka nacionalna država čuva resurse prvenstveno za sebe a čak zatvara svoje granice, makar one bile i unutar Evropske unije. Postojanje granica, kulture ("načina...") i građana uvijek će biti garant opstanka nacionalizma i nacionalnih država.

Opravdavajući svoje neuspjehe, lijeve ideologije se vrlo često pozivaju na pogubnost "desnice". Vrlo često se gubi iz vida činjenica da i lijeve ideologije također mogu biti radikalne

i rezultirati zločinima. Ideološki temelj svih ideologija jeste prosvjetiteljstvo, tačnije racionalistički sekularizam. Ono što nacionalizmu daje posebnu snagu jeste svakako njegov ideološki konstrukt, ukorijenjenost u svakodnevnim interakcijama društvenih subjekata i reproduciranje kroz društvene institucije.

Sve ideologije nastale su kao pokušaj zamjene za "palog Boga" na kraju srednjeg vijeka zahvaljujući renesansi i prosvjetiteljstvu te su se iste predočivale kao spas bilo "nacije", spas "čovjeka" ili spas "individue." Međutim, sve tri najveće ideologije: nacionalizam, komunitarizam i liberalizam, u svojim ekstremima zapravo reprodukuju jedna drugu.

Literatura

- Anderson, Benedict (1998). *Nacija: zamišljena zajednica*, Plato, Beograd
- Billig, Majkl (2009). *Banalni nacionalizam*, Biblioteka XX vek, Beograd
- Filandra, Šaćir (2012). "Bošnjaci nakon socijalizma – O bošnjačkom identitetu u postjugoslavenskom dobu", BZK Preporod, Synopsis, Sarajevo, Zagreb
- From, Erih (1986). "Zdravo društvo", Naprijed/Nolit, Zagreb, Beograd
- Gray, John, (2002). *Lažna zora – Iluzije globalnog kapitalizma*, Masmmedia, Zagreb
- Hobsbaum, Erik (1996). *Nacije i nacionalizam od 1780 – Program, mit, stvarnost*, Filip Višnjić, Beograd
- Janjić, Dušan (1980). *Otvoreno pitanje nacije*, Istraživačko-izdavački centar, Beograd
- Malešević, Siniša (2021). *Zašto je nacionalizam tako moćan? Sociološka analiza*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb
- Matić, Davorka (2005). *Nacionalizam, nacija i nacionalna država: imaju li budućnost?*, Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline, Vol. 14 No. 1-2, Zagreb
- Pusić, Eugen (2002). *Upravljanje u savremenoj državi*, Savremena javna uprava, Zagreb
- Ricer, Džordž (2012). *Savremena sociološka teorija i njeni klasični korijeni*, Službeni glasnik, Beograd
- Smith, Anthony (2003). *Nacionalizam i modernizam – Kritički pregled suvremenih teorija nacija i nacionalizma*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb
- Wallerstein, Immanuel (1987). *The Construction of Peoplehood: Racism, Nationalism, Ethnicity*, Sociological Forum 2(2).
- Žiga, Dozić, Jusuf, Adib (2006). *Sociologija*, OFF-SET, Tuzla

إرفين سيدينوفيتش

العلاقة بين القومية والتكاتف المجتمعي والليبرالية

الموجز

يقارن هذا المقال أكبر ثلاث أيديولوجيات: القومية (المحافظة)، ومذهب التكاتف المجتمعي، والليبرالية. سنقوم في البداية بتحليل الأيديولوجيات الثلاث المذكورة حتى تتمكن من المقارنة بينها. الهدف من البحث هو شرح وتحديد أنماط العلاقة بين الأيديولوجيات المذكورة. يكمن تبرير هذا البحث في حقيقة أن الأيديولوجيات عموماً تحدد العمليات السياسية. وقد كانت هذه الأيديولوجيات الثلاث سبباً لأعظم الصراعات في تاريخ البشرية، حيث تشكل الانقسامات

Summary

INTERACTION OF NATIONALISM, COMMUNITARIANISM AND LIBERALISM

Ervin Sejdinović

In this article, we compare the three largest ideologies: nationalism (conservatism), communitarianism, and liberalism. We will first analyse all the three ideologies in order to compare them later. The aim of the work is to determine the models of interaction of these ideologies. Justification for carrying out this research lies in the fact that it is ideologies that determine political processes in general. These three ideologies were the cause of the largest-scale conflicts in human history. It is ideologies that determined the block divisions of the world.

التكتلية في العالم وفقا للخيارات الأيديولوجية. من المهم الإشارة إلى أن الأيديولوجيات الحديثة نشأت بعد المركزية الدينية في العصور الوسطى وأنها جاءت لتكون الفئة المركزية التي تحل محل المطلق. يتسم التاريخ الاجتماعي والسياسي الحديث بحركة وتأثير متموج ومتبادل بين أيديولوجيات المحافظة والتكاتف المجتمعي والليبرالية. بل إن هذه الأيديولوجيات ذاتها مركبة ولها أشكال مختلفة، وتترابط فيما بينها في نفس المصدر، وهو التنوير. كانت فكرة القومية في أواخر القرن التاسع عشر هي الفكرة التقدمية وكان القوميون يُعتبرون الطليعة الاجتماعية والسياسية. وبعد ثلاثين عاما، أصبحت الاشتراكية هي الفكرة التقدمية، ووصف الاشتراكيون بالتقدميين. واليوم الفكرة التقدمية هي فكرة العولمة والقومية. إن الأيديولوجيات الثلاث الأكبر: التكاتف المجتمعي والمحافظة والليبرالية تنتج بعضها البعض. هذا البحث ذو طابع داخلي واجتماعي، تُستخدم فيه عدة طرق مميّزة للبحث الاجتماعي، ولكن في المقام الأول تأتي الطرق التحليلية: التحليل، والتجريد، والتخصص، والطرق التركيبية: التوليف والتخصص والتعميم. وتكمن الأهمية الاجتماعية للبحث في حقيقة أن الأيديولوجيات هي التي شكلت العمليات الاجتماعية في القرون الخمسة الأخيرة تقريبا. لذا، إذا فهمنا الأيديولوجيات بشكل أفضل، سوف نفهم بشكل أفضل العمليات الاجتماعية نفسها.

الكلمات الرئيسية: الدولة القومية، القومية، الأيديولوجيا، الليبرالية، التكاتف المجتمعي.

It is important to point out that modern ideologies emerged after the Theocentrism of the medieval age and essentially represent an attempt to substitute the Absolute as the central category. Modern social and political history is marked by tremulous interactions of conservatism, communitarianism, and liberalism. These ideologies in themselves are complex phenomena and tend to assume different forms. The link between these different ideologies is their common origin—the Enlightenment. By the end of the 19th century, the idea of nationalism appeared as a progressive concept. Nationalists were considered socio-political Avangard. Just about thirty years later, socialism emerged as a progressive idea, and socialists, consequently, were perceived as progressive. Globalization is the progressive idea of the present day and nationalism is today something that is *passé*. The three largest ideologies: communitarianism, conservatism, and liberalism, as a matter of fact, produce one another. This research is intra-disciplinary and sociological in character wherein we used a number of methods typical for social study, but primarily analytical methods: analysis, abstraction, specialization, and synthetic methods (synthesis, specialization, and generalization) were used. Ideologies have shaped the social processes in the past five hundred years thus the research in this field has significant social value. Thus a better understanding of ideologies will help in a better understanding of social processes.

Keywords: national state, nationalism, ideology, liberalism, communitarianism

ASPEKTI ONTOLOGIJE ISLAMA: FERID MUHIĆ

Orhan BAJRAKTAREVIĆ

Fakultet islamskih nauka u Sarajevu

orhan.bajraktarevic@fin.unsa.ba

SAŽETAK: Muhić u djelu *Ontologija islama* razmatra pojam islama u znaku sprege filozofije i religije, istražuje i analizira kulturu i povijest religija, posebno islama i muslimana u Evropi ali i antiislamske konceptualne tendencije i navike koje se sistemski generiraju i hrane iz istaknutih centara političke moći razvijene Evrope i Amerike. Diskriminacija muslimana danas kao “feleričnih muslimana” je ideološki motivisan i organizovan projekt koji je na Balkanu doveo do genocida nad Bošnjacima i velikih genocidnih zločina nad Albancima. I kao što su muslimani trajno diskvalifikovani, tako su nemuslimani trajno privilegovani u Evropi. Nužno je da počinocima ovih zločina, ma ko oni bili, kao i “kolektiviteti počinilaca” budu izvedeni pred sud pravde i kažnjeni. Radikalizacija islama kao islamizacija radikalizma danas je evropska činjenica. S druge strane, Muhić ističe da su čuđenje i filozofija ostali izvan povijesti islamskih nauka i tradicija još od trećeg vijeka islama. Stoga on postavlja velika zaboravljena pitanja iz opće povijesti filozofije i religija, iz opće povijesti islama i islamske objave kao nadvremenosti i nadiskustvenosti i daje hrabre odgovore ističući da su Bog objave i religije i Bog uma i nauke – istovjetni. Ovo djelo pokazuje jednu izrazito novu tendenciju unutar velikih religija i filozofije, da tradicionalnu, malaksalu teologiju i teološko mišljenje unutar religija, pa i islama, zamjenjuje sekularna misao kao forma nove reformacije, reformacije islama u savremenosti.

Ključne riječi: Ferid Muhić, *Ontologija islama*, *islamska filozofija*, *genocid nad Bošnjacima*, *radikalizacija islama*

Kada čovjek vjeruje sam za sebe, on praktikuje religiju, a kada druge poziva u svoje vjerovanje, on praktikuje politiku.

M. A. Džabiri

U svakom slučaju, evidentno je da se na Zapadu proteklih nekoliko decenija ozbiljno i zabrinjavajuće intenzivira i širi fenomen ksenofobije i islamofobije. Iza oba ova termina krije se zapravo “anti-islamizam” kao jasna politička pozicija koja se protivi bilo kakvoj ulozi islama u politici i javnom djelovanju savremenih Zapadnih država.

F. Muhić

Uvod

Akademik prof. dr. Ferid Muhić predstavlja jednog od najistaknutijih evropskih mislilaca savremenog

balkansko-muslimanskog svijeta. Rođen je u srcu Bosne, u mjestu Maho-je, nadomak Zavidovića prije gotovo punih osam decenija. Univerziteti je profesor na Univerzitetu Ćirilo i Metodije u Skoplju gdje predaje filozofske predmete: Modernu i savremenu filozofiju, Filozofiju religije, Filozofiju politike, Filozofsku antropologiju, Etiku, Estetiku, Logiku i Hermeneutiku. Gostujući je profesor na mnogim univerzitetima širom svijeta, od Evrope i Sjeverne Amerike do Malezije i Singapura.

Knjige su mu prevedene na brojne strane jezike: albanski, francuski, engleski, arapski, turski, italijanski i druge. Pisao je uglavnom na makedonskom i bosanskom jeziku. Objavio je preko 40 knjiga. Na bosanskom se

ističu sljedeća djela: *Filozofija ikonoklastike*, *Motivacija i meditacija*, *Štit od zlata*, *Putovanje u Tajan*, *Islamski identitet Evrope*, *Ontologija islama* i druge.

Akademik Muhić je književnik, filozof, pjesnik, prozni pisac, mislilac britkog jezika i žestoke kritike, angažirani intelektualac, planinar i svjetski putnik, zaljubljenik u prirodu. O svemu tome pisao je knjige, radove, eseje, kritičke studije, oglede i putopise.

Akademik Muhić, za razliku od mnogih drugih mislilaca, autora i pisaca njegova vremena, ne bježi od savremenih medija, ne bježi od akademskih i drugih rasprava, dijaloga, polemika, kritika i istupa u javnosti. Naprotiv. U posljednje vrijeme njegov

živi, akademski i uopšte intelektualni interes vezan je za savremenu Evropu i Zapad i povijest njihovog odnosa spram islama i muslimana u pojedinim evropskim, ali i u vlastitim, muslimanskim zemljama. Posebno se vezuje za povijest, stanje i položaj muslimana Bošnjaka nad kojima je izvršen genocid na početku 21. vijeka i Albanaca muslimana kao dva autohtona evropska naroda na Balkanu. Skoro pa u isto vrijeme još jedan veliki bosanskohercegovački mislilac, filozof, kulturolog jedno vrijeme boravio je na Univerzitetu Ćirilo i Metodije, akademik Abdulah Šarčević, koji je nedavno prešelio na drugi svijet. Čini se da Makedonija nije slučajan izbor. To je uže podneblje prvog učitelja *El-muallim el-evvela*, kako je islamska filozofija nazvala Aristotela.

Knjiga *Ontologija islama*, pod izvanrednim tehničkim uređenjem Mehmeda Akšamije, obogaćuje i proširuje forme i posebnosti jezika, terminologije, izraza i stila, teksta koji akademik Muhić razvija unutar ovog djela.

Ovo djelo pokazuje jednu izrazito novu tendenciju unutar religije i filozofije u savremenosti: zbog iznevjere tradicionalnih vjerskih institucija i pojave skrivene ili nevidljive vjere u Boga, tradicionalnu teologiju, paradoksalno, zamjenjuje savremena sekularno-laicistička misao. Kao takvo, u odnosu na postojeća djela i izrazito politizirana prisustva i razumijevanja tradicionalnih religija i samog islama koja proizvode nejedinstvo svijeta jer, kako kaže akademik Muhić, “izvorni smisao svake objave i svake religije jeste integracija, a ne dezintegracija čovječanstva”, ovo djelo predstavlja svojevrsni intelektualni šok.

Gdje je značaj ovoga naslova, Ontologija islama? On nas vraća u korijen islama i onog islamskog. Na racionalno, na umno, na filozofsko, na ono što je potisnuto, izgubljeno i zaboravljeno u dosadašnjim društveno-historijskim realizacijama i teološkim interpretacijama islama, a posebno neracionalnim, evrokršćanskim preformulacijama islama

u savremenosti. Ma šta to značilo danas: između Istoka i Zapada, između jevrejstva i kršćanstva, između sekularnog i sakralnog, između vjere i uma, između ovog i onog svijeta, između racionalnog i iracionalnog, između mi i oni, između povijesnog i nepovijesnog. Muhić briše i ukida ovo “između”, ukida pretjerane polarizacije, tradicionalnu shematiku para i insistira na identitetu u razlikama, na izvornom jedinstvu. Svijet je jedan kao što je i Bog jedan. On ukida ontološki dualizam, dvojstvo islama i svijeta, sveto i svjetovno, islam i Zapad. Islam je sveobjedinjavajući i praktično, osim višeboštva, širka, islam ne poznaje drugog. Drugi je samo redni broj, poslije prvog.

Muhić iskazuje fascinirajuće uvide u savremenu antropologiju, etnologiju, geopolitiku, filozofiju, sociologiju, religiju, jezik i književnost, umjetnost i pjesništvo, politiku, iako je njegovo primarno akademsko obrazovanje i usmjerenje bila i jeste filozofija, filozofske nauke i discipline, klasične i savremene. U tom smislu riječi on vraća izgubljeni filozofsko-ontološki i naučni dignitet ovih nauka i naučnih disciplina.

Njegove filozofske knjige kao i brojni naučni, književni i publicistički radovi, filozofske rasprave, njegovo pjesništvo, njegovi javni nastupi i predavanja, njegovi govori naciji, ljudima Bosne i balkansko-evropskom čovjeku, prevode se na brojne jezike. On postaje omiljeni autor i sagovornik intelektualnih krugova, ali i svih drugih slojeva društva čija djela se čitaju. Istovremeno on, njegovo djelo i njegovi svakodnevni stavovi predmet su brojnih kritika i osporavanja i tu je dovoljno spomenuti nedavne polemike s akademikima Esadom Durakovićem i Abdulahom Sidranom.

1. Antiislamizam kao antisemitizam u Evropi: genocid nad Bošnjacima

Djelo *Ontologija islama* i ovakvu vrstu literature o islamu i muslimanima u svijetu ali i kod nas treba učiniti više vidljivom kako u našim

bosansko-balkanskim tako i u evropskim intelektualnim i akademskim krugovima jer iznutra muslimanskog svijeta danas još dominira pretradicionalna literatura srednjovjekovnog karaktera koja nije u stanju voditi i ne vodi aktualne i ravnopravne dijaloge s današnjom Evropom i razvijenim nemuslimanskim svijetom današnjice, a na veliku štetu manjih muslimanskih zajednica i nacija kao što su Bošnjaci i Albanci. Čak i ovakva djela kao što je ovo profesora Muhića ili slična djela savremenih evropskih muslimanskih intelektualaca izvan tradicionalnog muslimanskog svijeta, ona koja imenuju krizu religije kao krizu svijeta ili iz nje proizlaze, muslimanskog ali i svakog drugog svijeta, teško dolaze do izražaja unutar modernih institucija kulture, univerziteta, akademija, instituta i masovnih medija evroameričkog svijeta, Evrope, Zapada, rusko-kineskog Istoka. Ona zavrđuju svekoliku pažnju relevantnih institucija, kulturne, intelektualne, akademske i medijske javnosti današnje Evrope ali i vanevropskog svijeta.

Akademik Muhić, ovo djelo, kao i njegova druga djela, spadaju u onaj krug istaknutih bosanskohercegovačkih i evropskih djela i mislilaca, filozofskih, socioloških, kulturoloških i književnih autora i pisaca, i sekularnih i religioznih, kao što su: Nerkez Smailagić, Muhamed Filipović, Kasim Prohić, Abdulah Šarčević, Arif Tanović, Muzafer Hadžagić, Atif Purivatra, Esad Ćimić, Mustafa Imamović, Mehmed Begović, Fehim Bajraktarević, ali i Meša Selimović, Mak Dizdar, Ćamil Sijarić, Enver Ćolaković, Derviš Sušić, Skender Kulenović, Sulejman Grozdanić, Dževad Karahasan koji je prije nekoliko sedmica preselio i nad čijim mezarom je potresno slovo držao H. Neimarlija, Nedžad Ibrišimović, Melika Salihbegović Bosnevi, Alija Izetbegović i drugi.

U isto vrijeme Muhić se uključuje i u onu plejadu savremenih mislilaca iz muslimanskih ali i evropskih intelektualnih krugova koji na jedan neteološki, laicistički način dovode islam i religije u centar svojih istraživanja i

interpretacija. Tu prije svega spadaju: Mustafa Mahmud, Ahmed Behdžet, Murad Hofman, Moris Bikaj, Danijel Bučan, Rene Genon, Caner Taslaman, Rusmir Mahmutćehajić i drugi.

Akademik Muhić ističe kako Bošnjaci kasne za vlastitim nacionalno-religioznim, kulturološkim i političkim izrazom u odnosu na druge evropske slavenske narode i nacije pa skoro da u jednom dahu ispisuje svoja pozna djela u koja, prije svega, spadaju *Islamski identitet Evrope*, *Putovanje u Tajan* i ovo djelo, *Ontologija islama*.

Ovdje ističemo tri izrazite grupe pitanja i analiza koje se provlače kroz ovo djelo:

1. Savremena Evropa i Zapadni svijet u sudaru s muslimanskim svijetom danas: filozofija povijesti, orijentalistika, islamski fundamentalizam, islamski terorizam, islamofobija, antiislamizam, evropocentrizam, migranti i izbjeglice iz muslimanskih država. Odnos savremene Evrope i balkanskih država, Srbije prije svega, naspram bosanske države i dvostruki standardi spram evropskih i muslimanskih naroda Balkana, Bošnjaka i Albanaca: kontinuitet progona nakon povlačenja Osmanske države i genocid nad Bošnjacima. Pet vijekova, navodnog ili stvarnog, "turskog ropstva" na Balkanu kao alibi za "trijebljenje", protjerivanje i progon muslimana Bošnjaka: od prvih tanzimatskih reformi unutar Osmanske države, austrougarske aneksije BiH, pada i ukidanja hilafeta s Ataturkom (1924) pa do danas.
2. Sličnosti odnosa savremene – ali i one tradicionalne – Evrope naspram jevrejskog pitanja ranije i muslimanskog pitanja danas: antiislamizam i genocid nakon sloma socijalizma i komunizma u Evropi, kao antisemitizam i holokaust nakon propasti nacizma i fašizma. Sistemska nadređenost Evrope (evropocentrizam)

spram neevropskog, "nepovijesnog", nehrišćanskog svijeta i neevropljana.

3. Velike religije i raznoliki identiteti religioznog i filozofskog u islamu i pojam obnove: nove interpretacije islamske misli, odnos spram tradicije i kreativnih tenzija savremenog muslimanskog svijeta u identitetskim preobražajima, evropska muslimanska inteligencija: novo čitanje Kur'ana i kur'anskog teksta i novi pogledi na religiju i budućnost čovječanstva.

Muhić kritički gleda na današnje studije o razumijevanju islama i religije i kod nas i u svijetu, posebno u Evropi, opredijeljen da piše kroz prizmu našeg vremena bez tradicionalne klasične literature. On poseže za svim postojećim realizacijama i interpretacijama islama koje susreće, u literaturi i izvan nje, u povijesti ili doktrini islama, u samoj Objavi, u filozofiji: konzervativnog, tradicionalnog, apologetskog islama, islama zlatnog doba muslimana, arapskog islama, evropskog, bosanskog ili nekog drugog, filozofskog ili književno-umjetničkog i pjesničkog, modernog islama bez određenog predznaka. Nema unaprijed monopola u tumačenjima islama. On se ne susteže da daje svoje viđenje islama u sudaru s hrišćanskom Evropom, u međureligijskom dijalogu islama i hrišćanstva, iznutra ali i izvan Evrope i Balkana, pokazujući zadivljujuće analize i komparacije iz vlastitog, personalnog, ali i iz muslimanskog kolektivnog iskustva iz Bosne i s područja Balkana. I sekularno i teološko iskustvo ovdje govore skoro pa istim, ali novim, racionalno-demokratskim jezikom.

Nacionalistički program stvaranja velike Srbije utemeljen na mitu o navodnom "turskom ropstvu" kao opravdanje za progon i istrebljenje muslimana Bošnjaka i Albanaca oformio je srpsku historiografiju, ali i historiografiju svih ostalih država u regionu do danas. Mit je u osnovi determinanta srpskog identiteta. Opterećene antiislamskim predrasudama sve su

one falsifikovale historiju Balkana iz vremena osmanlijske carevine, ističe Muhić. Nužno je da povijest Balkana i balkanskih naroda bude iznova sagledana, istražena i napisana.

2. Kritika evropske savremenosti i mogućnost dijaloga

Određene termine u djelu *Ontologija islama* Muhić piše velikim slovima: Islam, Univerzum, Istina, Etika, Objava, Kosmos i slično u namjeri da istakne nezavisnost i univerzalitet ovih entiteta. U tom smislu on se približava velikim savremenim muslimanskim misliocima Arkunu, Džabiriju i Nasru Hamidu koji ističu da je "tumačenje i razumijevanje integralnog teksta Objave, kur'anskog, neprekidno i uvijek drugačije: istinito se razumijeva onda kada se razumijeva drugačije". Muhić, preko književnosti i umjetnosti, iznova, u eri navodnog ili stvarnog kraja i oskudnog prisustva i filozofije i religije (kraj filozofije, kraj povijesti, kraj religije, smak svijeta, sukob civilizacija) reafirmiše filozofski jezik i to kao jezik koji dodatno uprisutnjuje i afirmiše samu religiju i koji ne stoji nasuprot iste, kako je to mislio dio muslimanske teološko-filozofske tradicije, sve do danas. Ibn Rušdove rane filozofske kritike tih tradicija, kao i današnje Muhameda Abida Džabirija još uvijek, nažalost, unutar muslimanskog svijeta, nisu proizvele značajne uticaje i preokrete. Među filozofima evropskih mediteranskih kultura i tradicija Ibn Rušd, kao prvi Arap Evropljanin, snažno je izrazio "jednu istinu", istinu inepretativno-racionalne, filozofske spoznaje Boga i svijeta. On je vrhunac preuzete antičke filozofije i tako spašene grčke mudrosti, Aristotela i prve filozofije – koju je odbila rana evropska patristika i skolastika – nad kojom sada stoje nadgradnje velikih, autentičnih arapskoislamskih znanja, spoznaja i otkrića, onih nauka i otkrića ranog muslimanskog prosvjetiteljstva koja višestruko proširuju i raskidaju hrišćanskom skolastikom uspostavljene

granice tradicionalne filozofske misli na evropskom Zapadu omogućavajući njen novi iskorak i razvoj.

Muhić vrši jednu žestoku kritiku evropske savremenosti spram islama i muslimana u svim sferama društva, u kulturi, u književnosti, u filozofiji, politici, umjetnosti, u nauci i religiji. Bosna i Hercegovina, Balkan i Evropa stoje u centru njegovih analiza i kritika kada su u pitanju islam i muslimani i pojedini muslimanski narodi i države današnjice, njihove tradicije i obnove u savremenosti.

U tom smislu Muhić je na liniji velikih mislilaca islamskog reformizma 20. vijeka:

Abduhu: Obnova religije pretpostavka je za obnovu društva i pojedinca.

Ikkal: Obnova pojedinca i društva pretpostavka je za obnovu religije.

Muhić: Obnova muslimanskog čovjeka da, ali ne i obnova islama.

Ontologija je nauka o postojećem koju Aristotel naziva prva filozofija ili prva teologija. Riječ ontologija se izvodi iz grčkih riječi *ontos* – biće, biti, bivstvovati, i *logos* – riječ, govor. Ontologija se tiče našeg odnosa prema “bivstvovanju” i “biću”. To je isto što i kritički pristup; ne shvatiti kao očigledno ono što se javlja kao očigledno zato što to zavisi od historijskih uslova i društvenih odnosa. Tu na vidjelo izbija “ontološka razlika” jer, bivstvovanje nije samo ono što jeste, ono jest događaj, ono jest ono što se dešava u svakodnevnom razgovoru, dijalogu. Dijalogu kao zbiru intersubjektivnih diskursa. Ontologija islama, dakle, potvrđuje ali i dovodi i može da dovede u pitanje svaku pojedinu povijesnu interpretaciju i primjenu islama. Muhić ovdje razmatranja islama podiže s tradicionalne logike, gnoseologije i antropologije na više stepene, na ontološki nivo.

Evo jednog primjera iz jednog savremenog djela *Budućnost religije* (R.Rorti i Đ.Vatimo, Stanford, 2006), koji daje svu moguću opravdanost Muhićeve vatrene kritike današnje

filozofske, intelektualne i političke Evrope naspram islama: “Evropa se danas iskazuje kao dominacija, hegemonija, internacionalni kapitalizam ali Evropa i kao evropska “civilizacijska misija” koju su kolonijalne sile diskreditovala, ona Evropa u kojoj postoji demokratija i građanska odgovornost. Evropa i Zapad u cjelini još uvijek drže međunarodnu trgovinu i tehnološku dominaciju u svijetu i još uvijek mogu da kažu drugima: “Pošaljite vaše građane na naše univerzitete i učite o našoj tradiciji”. Pa ipak, bez obzira o čemu da je riječ, čini mi se da ideja dijaloga sa islamom nema svrhe. Nije bilo dijaloga između filozofa i Vatikana u XVIII vijeku i neće biti dijaloga između imama islamskog svijeta i demokratskog Zapada. Oni ne žele da izgube svoju moć. Uz nešto sreće obrazovana srednja klasa iz islamskih zemalja provest će neku vrstu islamskog prosvjetiteljstva, ali ovo prosvjetiteljstvo neće imati gotovo ništa sa “dijalogom sa islamom”.

Realitet, neobičnost, upitnost i opasnost ovih akademskih analiza i konstatacija koje Evropa i danas proizvodi ostaju otvorene za razgovore i polemike, a profesor Muhić kao da je upravo to imao u vidu kada ističe: “Ova knjiga jednim svojim dijelom predstavlja pokušaj da se kroz sekvence personalnog iskustva naznače konture i shvati priroda nevidljivog zida koji razdvaja pripadnike različitih religija u Evropi našeg vremena”.

Odbijanje islama da se reorganizuje u skladu sa sistemom liberalne demokratije “i njene idolatrije” razlog je da se on promatra kao antipod zapadnoj civilizaciji, što se može riješiti samo planetarnim sudarom civilizacija, isticao je Hantington.

3. Racionalnost monoteizma i mitologija politeizma

Kur’anska objava kao i njene povijesne realizacije ističu dva ključna pojma islama: monoteizam i njegovu suprotnost, politeizam: tevhid i širk. Za razliku od svih drugih religija pa

i od monoteističkog jevrejstva i hrišćanstva, islam predstavlja strogi, apsolutni monoteizam. Objava dolazi da reinstalira um kao temelj monoteizma: ne samo kao čin vjerovanja nego kao “doživljaj apsolutne unutarnje izvjesnosti”, čin znanja, a mi bismo rekli – akt umovanja.

Tako monoteizam/Bog je jedan, sadrži dvije ključne dimenzije: um i slobodu. U Boga se ne vjeruje, rekao bi Muhić, On se zna, vjerovanje jest jednako znanje. A kako bi čovjek pred Bogom mogao odgovarati za život na ovom svijetu ako nije slobodan i ako nema slobodnu volju? Politeizam je neum, neracionalno. Pad u politeizam jeste pad u zlo, a ono se ne da misliti pojmovno, o njemu je moguće misliti samo mitološki i simbolički. Tu vlada usud, kob, fatum, tu nema slobode. Sokrat i Edip su izručeni sudbini, fatumu, oni nemaju kome da se obrate. Predmonoteistička svijest ne shvata da je sudbina povezana sa slobodom. Na toj osnovi izrastaju lažna božanstva zapadnog, i ne samo zapadnog svijeta, na padu u politeizam. Pad u politeizam je prevladavanje neracionalnog, neslobode, pravladavanje stare i nove mitologije, idolatrije, to je pad u ambise barbarizma svake vrste čime se dovodi u pitanje čak i sam ljudski opstanak. I neke monoteističke religije/ortodoksne, naprimjer, ističe Muhić, nose u sebi latentni ateizam i eksplicitni politeizam. Ukoliko rastu politeistički elementi u jednom narodu, jednoj regiji ili jednoj religiji, u jednom pojedincu, utoliko mržnja i nasilje prema muslimanima, strogim monoteistima, raste.

Tako se ova dijalektika racionalno-iracionalno pokazuje kao forma sukoba monoteizam-politeizam. Kur’an čitavu ljudsku povijest predstavlja kao povijest ovog sukoba i borbe: od Adema, a.s., pa do Muhammeda, a.s., od prvog čovjeka na zemlji do posljednjeg Božijeg vjerovjesnika i poslanika Muhammeda, a.s. Tako se samo racionalno u Kur’anu određuje onim neracionalnim.

U tom smislu Džabiri, savremeni marokanski mislilac, ističe: “Sve što jest kur’ansko jest racionalno i sve što

jest racionalno jest kur'ansko". Stoga bi se, parafrazirajući Hegela, moglo kazati: Sve što je islamsko je umno i sve što je umno je islamsko.

Islam najavljuje takvu racionalizaciju ljudskog života, takvo podređivanje kolektivnom, ali na "način promijenjenog pojedinca", ističe Muhić. Ovakvo podređivanje društvenom umu obznanjuje da će iz života sasvim iščeznuti, iracionalno, kobno, tragično, patenjičko.

Problem slobode to je odnos uma i Objave, ističe Rože Garodi u djelu *Živi islam* pa nastavlja: "Lajbnić, koji je poznao islamsku misao, u svom shvatanju slobode u knjizi *Rasprava o harmoniji vjere i razuma* ističe da nije problem znati može li se činiti ono što se hoće nego znati da li je naša volja dovoljno prosvjetljena, umna, i prema tome slobodna da bira svoje ciljeve."

Ovo otkriće i postavljanje novog termina u novim modernim razumijevanjima islama (ontologija) e da bi se izvršio racionalni povratak u same temelje religioznog, pokazuje kako se ono islamsko sada događa u novom znaku i novom iskustvu i otčitava preko onog filozofskog, i da je to, iako otežano, moguće izraziti kako vjerskim, teološkim, tako i svakim drugim, metafizičkim, naučnim ili filozofskim jezikom. Na taj način postaje izvjesno da profesor Muhić nadilazi granice tradicionalne misli, ali i granice tradicionalnog vjerovanja još u granicama same te misli i samog tog vjerovanja.

4. Genocid i kazna: čekajući bosanskog Vizentala

Pozivajući se na Ibn Sinu, Ibn Tufejla, Ibn Rušda, Spinozu – deus sive natura, Lajbnica – prestabilirana

harmonija, Kanta i Hegela, Darvina i ateizam prirodnih nauka, Marksa i ateizam društvenih nauka, profesor Muhić to, taj novum, razotkriva i dokazuje. Stoga se nadaje da je on, u sebi, u svom životu i stvaralaštvu, na jedan moderan način objedinio dva autora i dva djela klasične filozofije islama pod istim naslovom, *Živi sin Budnoga*, Ibn Sine i Ibn Tufejla: jedno je visokoreligijska i metafizičko-metaforička refleksija, a drugo prirodna filozofija i stvarni svijet prirode i života (put spolja i unutarinja refleksija: od derviške filozofije i savršenog čovjeka do svijeta prašume i Tarzana).

Akademik prof. dr. Ferid Muhić u posljednje vrijeme, kao izrazito angažiran intelektualac, iako u poznim godinama, naprosto traga za najpogodnijom ustanovom, institucijom, institutom, akademijom, katedrom, medijem s koje bi mogao da prozove odgovorne za genocid nad Bošnjacima Balkana, da razobliči teoriju i praksu islamofobije koja je do nje dovela, slično onome što je činio Frakfurtski krug i kritička teorija društva nakon Drugog svjetskog rata, Adorno, Habermas, Apel, Horkheimer i drugi kada je u pitanju jevrejsko pitanje, holokaust nad Jevrejima i antisemitizam u Evropi. Praksu antiislamizama kao i antisemitizam je nužno, preko najviših državnih, akademskih, sudskih i pravosudnih institucija Evrope i rezolucija UN-a, zabraniti i kažnjavati.

Savremena teološka misao može prigovoriti akademiku Muhiću izostanak obimne teološke literature i zanemarivanje pojedinih važnih teologa u savremenosti kada je u pitanju islam ali i druge religije. Stoga bi iz te pozicije ova Ontologija islama bila i ostala Muhićeva

ontologija islama. Ali ona baš zbog toga i jeste iznimno značajna.

Smatramo da je vrijeme, a bilo je i ranije, da se pojave sabrana ili bar izabrana djela akademika Ferida Muhića na "pravom mjestu", s bosanskom adresom izdavanja pa čak i ako takva djela djelimično već postoje.

Zaključak

Akademik Muhić, za razliku od drugih mislilaca, autora i pisaca njegova vremena, ne bježi od savremenih medija, ne bježi od akademskih i drugih rasprava, dijaloga, polemika, kritika i istupa u javnosti. U posljednje vrijeme njegov živi, akademski, i uopšte intelektualni interes, vezan je za savremenu, tehničko-tehnoški razvijenu Evropu i Zapad i povijest njihovog odnosa spram islama i muslimana u pojedinim evropskim, ali i u vlastitim, muslimanskim zemljama, spram muslimana i muslimanskih naroda i država nad kojima je izvršen genocid ili se vrše radnje genocida (uskraćivanje hrane, medicinske opreme i lijekova, ograničavanje obrazovanja, poticanje neprekidnih lokalnih ratnih konflikata, vojni udari, dijeljenja muslimanskih država i teritorija, onemogućavanje slobodnog kretanja, trgovina izbjeglicama, ženama, djecom i migrantima, trgovina tjelesnim organima, seksualna iskorištavanja muslimanki, uskraćivanje općih ljudskih prava i sloboda, optužbe za islamski terorizam i ubistva koja vrše evro-američke službe bez sudskih procesa, i sl. U tom duhu Muhić se vezuje za povijest, stanje i položaj muslimana Bošnjaka i Albanaca kao dva autohtona evropska naroda na Balkanu nad kojima je, na početku 21. vijeka, izvršen genocid.

Literatura

Džabiri, M. A. (1984). *Takwin al-akl al-arabi*, Bejrut.
Garodi, Rože (1990). *Živi islam*. Sarajevo.
Muhić, Ferid (2022). *Ontologija islama*. Novi Pazar.

Muhić, Ferid (2023). *Islamski identitet Evrope*. Sarajevo.
Rorty, R. Vattimo, G. (2005). *The Future of Religion*. Stanford.

أورخان بيرقارتيفيتش
جوانب أنطولوجيا الإسلام:
فريد موهيتش

الموجز

في كتاب أنطولوجيا الإسلام، يناقش موهيتش مفهوم الإسلام مشيراً إلى الرابطة بين الفلسفة والدين، ويبحث ويحلل ثقافة الأديان وتاريخها، لاسيما عند الإسلام والمسلمين في أوروبا، وأيضا التوجهات والعادات المعادية لمفهوم الإسلام، التي تولد وتتغذى منهجيا من قبل مراكز القوة السياسية البارزة في أوروبا وأمريكا المتطورتين! إن التمييز ضد المسلمين اليوم بصفتهم "مسلمون منقوصون" مشروع منظم ومدفوع أيديولوجياً، وقد أدى هذا المشروع في البلقان إلى ارتكاب جريمة الإبادة الجماعية بحق البشناق والألبانيين. فالاضطهاد الدائم ضد المسلمين في أوروبا يقابله تفضيل غير المسلمين الدائم. من الضروري أن يقدم مرتكبو هذه الجرائم أيا كانوا، وكذلك "تجمعات الجناة" إلى العدالة وأن تنزل بحقهم العقوبة. إن ما يسمى بتطرف الإسلام وأسلمة التطرف هو حقيقة أوروبية اليوم. من ناحية أخرى، يشير موهيتش إلى أن العجب والفلسفة بقيا خارج تاريخ العلوم والتراث الإسلامي منذ القرن الثالث للإسلام. لذا فإنه يطرح أسئلة كبيرة منسية عن التاريخ العام للفلسفة والأديان، وعن التاريخ العام للإسلام والوحي الإسلامي كالتأخر والتسامي، ويقدم إجابات جريئة مشددا على أن إله الوحي والدين وإله العقل، والعقل والعلم، هو نفسه. إن هذا العمل يُظهر اتجاهها جديدا جدا داخل الأديان الكبرى والفلسفة، حيث يُستبدل الفكر العلماني الإصلاحية الجديد الذي يصلح الإسلام في الوقت المعاصر، باللاهوت التقليدي الضعيف والتفكير اللاهوتي داخل الأديان، بما في ذلك الإسلام.

الكلمات الرئيسية: فريد موهيتش، أنطولوجيا الإسلام، الفلسفة الإسلامية، الإبادة الجماعية ضد البشناق، تطرف الإسلام.

Summary

THE ASPECTS OF ONTOLOGY IN ISLAM:
FERID MUHIĆ

Orhan Bajraktarević

Muhić in his work *Ontology in Islam* analyses the phenomenon of Islam in a conjunction between philosophy and religion. Herein he discusses the culture and the history of religions, particularly Islam and Muslims in Europe, but also anti-Islamic conceptual tendencies and habits which have been systematically generated and bred in centres of political power in Europe and the United States. Discrimination against Muslims today, marking them as "defective Muslims" is an ideologically motivated trend and it is part of an organized project which in the Balkans instigated genocide committed against Bosniaks as well as a large-scale genocidal crime that was committed against Albanians. Thus Muslims in Europe are terminally disqualified whereas non-Muslims are permanently privileged. It is essential that the perpetrators of these crimes, whosoever they are as well as "the collective perpetrators", are brought to justice. The radicalisation of Islam, and the Islamisation of radicalism, is an evident fact in Europe today. On the other hand, Muhić here stresses that speculation and philosophy are left out of the history of Islamic studies and tradition since the third century of Islam. Thus, he places before us the significant but forgotten questions of the general history of philosophy and religion, questions of the general history of Islam, and the Islamic revelation as a timeless and transcendent phenomenon. He offers some brave answers highlighting the fact that the God of Revelation and the God of religion is also the God of the intellect, the God of Science. This work demonstrates one exceptional new tendency in great religions as well as in philosophy, and that is the notion of secular thought taking the place of the old, traditional decayed theology and theological thought in religion.

Keywords: Ferid Muhić, *Ontology of Islam*, Islamic philosophy, genocide committed against Bosniaks, the radicalisation of Islam

TAHRIDŽ I ANALIZA HADISA: “ALLAH JE ADEMA, A.S., STVORIO NA SVOJU (NJEGOVU?) SLIKU”¹

Şaban ÇİFTCI

Prijevod: Dženan HASIĆ

SAŽETAK: Kur'an i sunnet imaju izuzetan značaj za sve muslimane kao neodvojivi dio njihovih života. Nastojanje vjernika da se ponašaju u skladu s bilo kojim ajetom ili hadisom koji su čuli ili pročitali su vrijedni divljenja. Međutim, poznata je činjenica da predanja mogu biti predmet spora i razilaženja zbog pitanja njihove autentičnosti, s jedne strane, i njihovih značenja i interpretacija, s druge strane. U ovom kontekstu, hadis u kojem stoji: “Allah je stvorio Adema, a.s., na Svoju (njegovu?) sliku” ističe se kao jedan od primjera predanja o čijoj se autentičnosti kao i sadržaju raspravlja u svakom periodu. Kada uzmemo u obzir kritike o predmetnome predanju i njegovome tekstu, vidimo da je najvažniji razlog neslaganja i razilaženja to što se ta predanja i hadisi prenose izvan konteksta. Predanje u obliku “Allah je stvorio Adema, a.s., na Svoju (njegovu?) sliku” može se smatrati pravim primjerom kako predanja koja su ispravna u smislu ispunjavanja tehničkih hadiskih kriterija mogu biti predmet spora.

Ključne riječi: Adem, a.s. slika (suret), Er-Rahman, Svemilosni, hadis

Uvod

Naredbe, zabrane i preporuke vjere islama imaju za cilj dovođenje ljudi do sreće na ovome svijetu – dunjaluku – i na onome svijetu – ahiretu. Značajan dio principa akaida, ibadata, ahlaka i muamelata obuhvata sankcije čija je svrha zaštita ljudskog dostojanstva, časti i njihovog bratstva. U tom pogledu može se kazati da su sve odredbe i svi principi islama zapravo svojevrsni odraz i manifestacije božanskog milosrđa. Kada se sagledaju osnovna učenja Kur'ana i sunneta, vidi se da se cilja i na to da ova milost prevladava u međuljudskim odnosima.

Koliko god da je božanska Objava spuštena kao odraz milosti (En-Nahl:

64), koliko god da su poslanici dolazili kao glasnici milosti (Ed-Duhan: 5-6), koliko god da je naš Poslanik, a.s., poslan kao milost svim svjetovima (El-Enbija', 107), koliko god da se vjernici u Kur'anu i hadisima opisuju kao braća (El-Hudžurat: 10; Buhari 1981: Edeb, 57, 58, Feraid, 2; Muslim 1981: Birr, 9), činjenica je da se s vremena na vrijeme javljaju ljutnje, sporenja, pa čak i svađe kao prirodna posljedica čovjekove naravi s kojom je stvoren. Za svakog čovjeka koji, dakle, po svojoj naravi i prirodi ima potencijal da se naljuti i rasrdi, važno je da se čak i u stanjima srdžbe i ljutnje pridržava tog vitalnog principa čuvanja tuđe časti i dostojanstva. Na tragu kazanoga, predanje u kojem

stoji da je zabranjeno udarati nekog čovjeka po licu na način da to udaranje ostavi trajni ožiljak i trag koji će poljuljati njegovo dostojanstvo unutar društva, vrijedno je pažnje. U nekim varijantama tog predanja stoji da je Allah stvorio Adema na Svoju (njegovu?) sliku, a što zapravo ukazuje na razlog zabrane spomenutog udaranja. Spomenuto predanje je, dakle, zbog toga vijekovima izazivalo rasprave i razilaženja. U ovoj studiji će se raspravljati o spomenutom predanju

¹ Objavljeno u: “Allah Âdem'i Kendi Süretinde Yaratmıştır” Hadisinin Tahric ve Değerlendirmesi”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, mart 2014, I/1, str. 1-20.

s aspekta koji izaziva razilaženja, te će se skupa s navođenjem tahridža ili ocjene predanja s aspekta hadiske nauke donijeti jedna generalna ocjena.

Tahridž hadisa

Predanja u vezi sa spomenutim hadisom moguće je u našim hadiskim izvorima sagledati u šest različitih grupa. Spomenute grupe predstaviti ćemo uz navođenje izvora u kojima su zabilježeni:

1. Predanje u kojem stoji da je Allah stvorio Adema na Svoju sliku se navodi kod Ahmeda b. Hanbela i Abda b. Humejda s istim senedom koji dopire od Ebu Hurejre, r.a. (Ibn Hanbel, 1992: II, 323; Ibn Humejd, 1988, 417)
2. Predanje u kojem stoji da je Adem, a.s., stvoren tako da je bio visok šezdeset podlaktica, da su mu meleki nazvali selam itd. Ovo predanje, koje ima veći broj prenosilaca, također se prenosi od Ebu Hurejre, r.a. Njega bilježe Ma'mer b. Rašid, Ahmed b. Hanbel, Buharija, Muslim i Ibn Hibban. (Ibn Rašid, 1403: 384; Ibn Hanbel, 1992: II/315; Buhari, 1981; Isti'zan, 1; Muslim, 1981: Džennet, 28; Ibn Hibban, 1993: XIV/33)²
3. Predanje u kojem se, pored toga što se veli da je Allah Adema, a.s., stvorio na Svoju sliku, navodi i zabrana udaranja u lice. To predanje se prenosi od Ebu Hurejre, r.a., a bilježe ga Ahmed, Humejdi, Muslim i Ibn Ebi Asim. Također, i u formi mursel-predanja³ od Katade ga prenosi Aburrezzak. (Ibn Hanbel, 1992: II/244, 519; Humejdi, II/476; Muslim, Birr, 115; Ibn Ebi Asim, 1400: I/227-228; Abdurrezzak, 1403: IX/444) Abd b. Humejd ga

u istoj formi mursela prenosi od Ebu Se'ida. (Ibn Humejd, 1988: 283)

4. Predanje u kojem se spominje izraz: "Allah ti lice učinio ružnim!", koji se zabranjuje, a koje prenose Humejdi, Ibn Ebi Asim i Ibn Hibban. To predanje, čiji se isnad spaja kod Ibn Adžlana, prenosi se od Ebu Hurejre, r.a. (Humejdi, II/476; Ibn Ebi Asim, 1400: I/229; Ibn Hibban, 1993: XIII/18) Varijante ovog predanja od Ibn Adžlana nadalje pokazuju stanovite razlike.
5. Isto predanje u kojem se navodi i zabrana udaranja u lice i proklinjanje riječima: "Allah i tebi i tebi sličnima lice učinio ružnim!" To predanje su od Ebu Hurejre, r.a., zabilježili Abdurrezzak, Ahmed b. Hanbel i Ibn Ebi Asim. (Abdurrezzak, 1403: IX/445; Ibn Hanbel, 1992: II/251, 434; Ibn Ebi Asim, 1400: I/229-230)
6. Predanje u kojem stoji tekst koji se razlikuje od ostalih, a u kojem se pored izraza: "Adem je stvoren na sliku Er-Rahmana / Svemilosnog", navodi i zabrana unakažavanja lica. Predanje su od Ibn Omera, r.a., zabilježili Ibn Ebi Asim i Taberani. (Ibn Ebi Asim, 1400: I/228-229; Taberani, 1983: XII/430) Također, predanje Ibn Omera, r.a., u kojem stoji da je forma (suret) ljudskog lica prema formi (suret) lica Er-Rahmana / Svemilosnog, zabilježio je Ibn Ebi Asim. (Ibn Ebi Asim, 1400: I/230)

Ako ne računamo predanja za koja mislimo da su povezana s hadisima u kojima se spominje "lik / slika / oblik / forma / (tr. suret)", ali koji ne sadrže spomenuti izraz i koji samo zabranjuju da se udara u lice (Muslim, Birr, 115; Abdurrezzak, 1403:

IX/444; Ibn Hanbel, 1992: II/463), dvadeset od dvadeset četiri hadisa koja smo identifikovali se prenose od Ebu Hurejre, r.a., (Abdurrezzak, 1403: IX, 445; Ibn Hanbel, 1992: II/244, 251, 315, 323, 434, 519; Buhari, Isti'zan, 1; Muslim, Birr, 115; Ibn Humejd, 1988: 417; Ma'mer 1403: X, 384; Muslim, Džennet, 28; Ibn Hibban, 1993: XIV, 33; Humejdi, II/476; Ibn Ebi Asim, 1400: I/227-228, 229, 229-230, 230), dva od Ibn Omera, r.a., (Hejsemi, 1992: II/831; Taberani, 1983: XII/430; Ibn Ebi Asim, 1400: 228-229), i jedan od Ebu Se'ida el-Hudrija, r.a., (Ibn Humejd, 1988: 283), u formi merfu'a, a ostala od Katade u formi mursela (Abdurrezzak, 1403: 9/444).

U ovoj klasifikaciji se uviđa, u pogledu teksta hadisa koji spominju izraz "slika", kako se izraz "Allah je Adema stvorio na Svoju (njegovu?) sliku" spominje u vezi zabrane udaranja u lice prilikom svađe ili prepirke; zabrane proklinjanja riječima da Allah učini nečije lice ružnim; te prilikom objašnjavanja karakteristika stvaranja Adema. Dok neki hadisi koji sadrže samo dvije zabrane, sadrže i izraz "na sliku Er-Rahmana / Svemilosnog", umjesto izraza "na Svoju sliku". Prilikom navođenja primjera tih predanja o kojima govorimo, stvar će biti mnogo jasnija.

Hadis koje bilježi Ahmed b. Hanbel: Sulejman b. Davud > el-Musenna > Katade > Ebu Ejjub > Ebu Hurejre glasi: "Kada se neko od vas prepire, neka se kloni udaranja u lice jer Allah je zaista Adema stvorio na Svoju sliku." (Ibn Hanbel, 1992: II/519) Ovaj hadis bilježi i Muslim sa senedom koji se sa seneda Ahmeda b. Hanbela sjedinjuje kod Musenne u sljedećoj varijanti: "Kada se neko od vas prepire s bratom, neka se kloni (udaranja) lica zato što je Allah Adema stvorio na Svoju sliku." (Muslim, Birr, 115) Predajne nizove, senede, oba ta predanja čine osobe

² U vezi s varijantom predanja koja ne sadrže izraz "slika" (suret) pogledaj: Buhari, Enbija', 1.

³ Mursel-hadis jeste hadis koji prenosi

tabi'in tako što ne spominje, što preskače ashaba i vezuje ga dokretno za Poslanika, a.s., kazavši da je rekao Poslanik, a.s. Prema spomenutoj

definiciji, mursel-hadis je, dakle, hadis u kojem se ne spominje ashab u isnadu. Vidi: Koçyiğit 1980: 291-297.

koje i Buharija i Muslim smatraju pouzdanim prenosiocima.

Što se tiče predanja Abdurrezaka, koje je on zabilježio senedom: Jahja el-Bedželi > Ibn Adžlan > Ka'ka b. Hakim > Ebu Hurejre, u njemu stoji da je Allahov Poslanik, a.s., rekao: "Kada neko od vas udara, neka se kloni lica i neka ne govori: 'Allah i tebi i tebi sličnima lice učinio ružnim!'. Odista je Allah Adema stvorio na Svoju sliku." (Abdurrezrak, 1403: 9/445)

Ibn Ebi Asim prenosi hadis sljedećim senedom: Jusuf b. Musa > Džerir > El-A'meš > Habib b. Ebi es-Sabit > Ata > Ibn Omer. I Taberani istim senedom koji počinje od El-A'meša bilježi to Ibn Omerovo predanje, a u kojem stoji da je Allahov Poslanik, sallallahu alejhi ve sellem, kazao: "Nemojte proklinjati nečije lice (kleti, tražiti da bude poružnjeno) jer je sin Ademov stvoren na sliku Er-Rahmana / Svemilosnog." (Taberani, 1983: XII/430; Ibn Ebi Asim, 1400: I/228-229) Hadis Ibn Ebi Asima koje bilježi od Ebu Hurejre se nešto razlikuje u odnosu na gornji: "Ko se bude prepirao, neka izbjegava lice. Lice čovjeka je na sliku lica Er-Rahmana / Svemilosnog." (Ibn Ebi Asim, 1400: I/230)

Hadis koji Buhari prenosi senedom: Jahja b. Dža'fer > Abdurrezak > Ma'mer > Hemmam > Ebu Hurejre da je Allahov Poslanik, a.s., kazao: "Allah je stvorio Adema na Svoju sliku. Bio je dug šezdeset podlaktica. Kada ga je stvorio, rekao mu je: 'Idi i nazovi selam onoj skupini meleka koji sjede, i poslušaj kako će ti odgovoriti jer je to tvoj pozdrav i pozdrav tvojih potomaka.' Adem je otišao i rekao im: 'Es-selamu alejkum.' Meleki su mu odgovorili: 'Es-selamu alejkum ve rahmetullah' i dodali 've rahmetullah'. Ko god uđe u Džennet, bit će u liku Adema i dug šezdeset

podlaktica. A ljudi se od tada pa do danas smanjuju." (Buhari, Isti'zan, 1)

Hadis koji Ahmed b. Hanbel bilježi senedom: Abdurrahman b. Mehdi > el-Musenna b. Se'id i Behez, Hemmam > Katade > Ebu Ejjub > Ebu Hurejre glasi: "Kada se neko od vas prepire, neka se čuva udaranja u lice. Ibn Mehdi je rekao: 'Allah je Adema stvorio na Svoju sliku.'" (Ibn Hanbel, 1992: II/463) U ovom predanju se rečenica u kojoj se spominje slika vezuje za Abdurrahmana b. Mehdija. U mnogim rivajetima, predanjima, u kojima se zabranjuje udaranje u lice⁴, ne govori se o Ademovoj slici. U ovom hadisu Ahmeda b. Hanbela se iskaz: "Allah je Adema stvorio na Svoju sliku" pripisuje Abdurrahmanu b. Mehdiju, a što – kako ćemo na to ukazati prilikom analize hadisa – može ukazivati na mogućnosti da je to pridodato u predanje.

Mišljenja u vezi s predmetnim hadisom i analizom

Hadis koji sadrži spomen slike, koji je Ibn Kutejbe (pr. 276/889) nazvao *hadisom čije tumačenje (te'vil) umara ljude* (Ibn Kutejbe, 1979: 289), može se prilikom analize podijeliti na dvije kategorije: hadis u kome se spominje izraz "na Svoju sliku" i hadis u kojem se spominje izraz "na sliku Er-Rahmana / Svemilosnog".

1. Allah je Adema stvorio na Svoju sliku ('ala suretibi)

Što se tiče rasprava u vezi s predanjem: "Allah je Adema stvorio na Svoju sliku", one su vođene u vezi s ličnom zamjenicom trećeg lica jednine muškog roda ('ala suretibi). Dakle, postoje različita mišljenja glede toga da li se ona odnosi na Allaha ili na Adema.⁵

1.1. Ibn Hibban je to protumačio kao da se na taj način Ademu iskazuje poštovanje. Potom

veli da postoji rasprava glede pitanja na koga se spomenuta zamjenica odnosi, a onda dodaje: "...ako se pak zamjenica odnosi na Allaha, onda je to kufr, budući da Njemu ništa nije slično. (Eš-Šura: 11) No, ukoliko se odnosi na Adema, onda od predanja nema nikakve koristi zato što ništa nije stvoreno na nečiju sliku, već na svoju vlastitu (...) Ukoliko se, glede transmisijske nekog predanja, ono vjerodostojno pripisuje Poslaniku, onda, u tom slučaju, u njemu ne može biti proturječnosti (...) Ovo predanje 'Allah je Adema stvorio na Svoju sliku', po nama znači da je Adem stvoren superiornijim od ostalih stvorenja." (Ibn Hibban, 1993: XIV/34) Ibn Hibban je, nakon što je naveo predanje: "Neka niko ne govori: 'Allah i tebi i tebi sličnima lice učinio ružnim!'. Odista je Allah Adema stvorio na Svoju sliku", kazao da se ovdje pod slikom misli na sliku osobe koja se proklinje riječima: "Allah ti lice učinio ružnim!" Prema njemu, dokaz za to jeste sami iskaz Allahova Poslanika: "Allah i tebi i tebi sličnima lice učinio ružnim!" (Ibn Hibban, 1993: XIII/18) Ibn Hibban je, dakle, uvjerenja da se predanje: "Kada neko od vas udara, neka izbjegava udaranje u lice. Odista je Allah Adema stvorio na njegovu sliku" odnosi na osobu koja se udara. Slika se, dakle, odnosi na sliku osobe koja se udara. (Ibn Hibban, 1993: XII/420-421)

Neki od onih koji tvrde da se zamjenica odnosi na Allaha, navode izraze kao što

⁴ Ebu Davud Sulejman b. Davud Tajalisi, *Musnedu t-Tajalisi*, Daru'l-ma'rife, Beirut, 333; Abdurrezrak, *El-Musanef*, IX, 444; Ahmed, *El-Musned*, II, 313, 327, 337, 347, 449; III, 38, 93; Buhari, *Itk*, 20; Muslim, *Birr*, 12, 13, 14, 16; Ebu

Davud, *Hudud*, 40; Ebu Ja'la, Ahmed b. Ali, *Musnedu Ebi Ja'la*, I-XIII, thk. Hussein Selim Esed, Damask, 1984, II, 400; XI, 157, 203. Četrnaest predanja od njih 18, koja govore o zabrani udaranja u lice i koja ne govore o Ademovom liku, prenosi

se od Ebu Hurejre, a četiri od Ebu Se'ida el-Hudrija. Za predanja Ebu Se'ida pogledati: Abdurrazzak, IX, 444; Ahmed, III, 38, 93; Ebu Ja'la, *El-Musned*, II, 400.

⁵ U vezi toga vidi: Ibn Furek, *Muškil*, str. 45-68.

su to “nakatullah” (Allahova deva) i bejtullah (Allahova kuća) i konstantiraju da je intencija iskazivanje počasti. (Nevevi, 1392: XVI/166; Ibn Furek, 1985: 51) Žele da istaknu da se radi o slici koju je Allah odabrao za Adema. (Sujuti, 1996: V/539) Oni koji odabiru spomenuto mišljenje općenito imaju cilj da na taj način odgovore na mišljenje onih koji postavljaju granice Allahovome stvaranju, ili pak, prema Ibn Fureku, da bi na taj način odgovorili kaderijama. (Ibn Furek, 1985: 62-63) Ebu el-Mu'in en-Nesevi je rekao da predanja ne mogu da budu suprotna jasnom tekstu Kur'ana, da je većina predanja tipa ahad predanja i da zbog toga ne mogu biti dokaz na polju akaida te je po pitanju na koga se vraća spomenuta zamjenica spomenuo tri različita mišljenja. Allahov Poslanik je jednu osobu koja je udarala drugu odvođao od toga. Stoga se zamjenica ne vraća na Allaha, nego na osobu koja je udarana po licu. Prema jednoj drugoj mogućnosti, predanje ukazuje na to da je Adem u džennetu stvoren onakvim kakvim je ugledan na dunjaluku i da je takvim spušten na njega i da se na njemu, nakon spuštanja na dunjaluk, nije dogodila nikakva promjena. Treća mogućnost podrazumijeva da se zamjenica odnosi na Allaha. Međutim, u spomenutom slučaju se ne radi o tome da se ona na Allaha odnosi na način i u smislu u kojima se odnosi na čovjeka. Želi se, dakle, ukazati na to da je lik čovjeka stvoren na najljepši način u odnosu na ostala stvorenja, te mu se izražava tako počast. Na isti način se i pojmovi “mesadžid” (džamija), “naka” (deva) i “abd” vežu za Allaha. (Nesevi, 1993: 175)

- 1.2. Posvema je jasno da se zamjenica u hadisu koji govori o karakteristikama Adema i o tome da je stvoren visokim šezdeset podlaktica odnosi na Adema, te pokazuje kako se njegov oblik u kojem je prvostvoren nije promijenio. (Nevevi, 1392: XVII/178) Prema Ibn Hadžeru, sintagma “na Svoju sliku” ima značenje na “njegovu / Ademovu / sliku”, zbog toga što Adem nije u Džennetu stvoren u nekom drugom obliku te da nije prolazio razvojne faze kakve prolazi njegovo potomstvo (sjemena tekućina, embrio, fetus) i da se njegov oblik u kojim je stvoren nije mijenjao. Isto tako, ovaj je hadis odgovor deherijama, koji tvrde da je “čovjek od fetusa, a fetus od čovjeka”⁶, filozofima koji naučavaju da je čovjek nastao sam od sebe i kaderijama koji tvrde kako je čovjek kreator svojih djela. (Ibn Hadžer, 1984: XI/3) Ibn Abbasov iskaz u vezi s hadisom koji prenosi Ebu Hurejre “Allah je Adema stvorio na Svoju sliku. Bio je visok šezdeset podlaktica”, u kojem stoji: “Ebu Hurejre je kazao istinu. Allah je Adema stvorio prema slici koja je bila skrivena u Njegovome znanju. Nije mu mijenjao oblik” ukazuje na to da se zamjenica ipak odnosi na Adema. (Ibn Habib, 1415: 318)
- 1.3. Postoji i mišljenje da se zamjenica vraća na osobu koja je bila udarana. Prema ovom tumačenju koje objašnjava razlog zabrane udaranja u lice, Poslanik, a.s., je naišao na jednog čovjeka koji je udarao svog roba, pa mu je rekao da se kloni lica jer je Allah Adema stvorio na njegovu sliku (sliku udaranog roba – op. prev.). Dakle, mislio je na sliku čovjeka koji je udaran u lice, zato što je njegovo lice

nalikovalo licu Adema, a.s. Zbog činjenice da mu nalikuje, dakle, vrijedno je poštovanja. Prema Kurtubiju, najbolji te'vil je spomenuto. (Kurtubi, 1372: V/392; Ibn Kutejbe, 1979: 288-292; Ibn Hadžer, 1379: XI/3) Bejheki je stava da se spomenuta zamjenica vraća na osobu koja je udarana. (Bejheki, 1993: II/63) Prema Ibn Fureku, jedan od razloga zbog kojih se predanja ove vrste različito i pogrešno interpretiraju jeste to što prenosioci nisu prenijeli dio koji je njima bio poznat i što su sažimali predanje. U slučaju da se situacija otkrije, onda će se smjerano značenje ispravnije shvatiti, problem će biti eliminiran i razilaženja će se moći anulirati. (Ibn Furek, 1985: 48-49)

- 1.4. Izraz “Allah je Adema stvorio na Svoju sliku” je izazvao razna prigovaranja. Jedan primjer o toj temi se uočava u hazreti Alijinom obraćanju vojsci. Prema onome što prenosi El-Haris el-Hemedani, kada je hazreti Alija čuo kako među vojskom ima onih koji su otišli u takvu krajnost, da su počeli da Allaha uspoređuju sa stvorenjima, pa im se obratio i upozorio ih. Prema predanju, dakle, hazreti Alija je izrekao pohvalu i hvalu Allahu, a onda je rekao: “Ljudi, držite se podalje od *arika!*” Upitali su ga: “A šta je to, vođo pravovjernih, *arika?*” Odgovorio je: “Oni koji Allaha upoređuju sa sobom.” Oni su na to upitali: “Kako oni to Allaha upoređuju sa sobom?” Na to je hazreti Alija rekao: “Tako što govore da je Allah Adema stvorio na Svoju sliku, i na taj način liče kitabijama koji su

⁶ Dehrije su materijalisti koji su tvrdili kako Allah ne stvara čovjeka, nego od fetusa nastaje čovjek, a od čovjeka fetus, te da se to tako vrti ukrug (nap. prev.).

zapali u kufr.” Allah, međutim, nema Sebi slična. On je jedan. Njegova jedinstvenost, moć i veličanstvenost su jedinstvene samo za Njega. On ono što želi, čini voljom, moći i znanjem koji su jedinstveni Njegovome Zatu. On se ne može opisati nijednim svojstvom od svojstava Njegovih stvorenja. Njemu ne nalikuje ništa od onog s čim se upoređuje od stvorenog.” (Ibn Habib, 1415: 314-315)

Jedan od onih koji su komentirali predanje jeste i imam Malik. On je bio upitan o hadisu u kojem stoji da je Allah Adema stvorio na Svoju sliku, pa je on to žestoko odbio i zabranio da se prenosi drugima. Kada su mu rekli da to predanje prenose učeni i znani, upitao je ko su ti, pa mu je rečeno da predanje prenosi Ibn Adžlan od Ebu ez-Zinada. Na to je kazao: “Ibn Adžlan ne razumije stvari poput tih.” (Ukajli, 1984: II/251; Zehebi, 1413: V/449-450, VI/320, VIII/103; Zehebi, 1995: IV/95, VI/256) Primjećuje se da je izraz o kojem je riječ: “Allah je Adema stvorio na Svoju sliku” van konteksta te privlači pažnju činjenica kako su na njega reagirali hazreti Alija i imam Malik. (Kahraman, 2003: 61) Prema procjeni Zehebija, imam Malik je tako reagirao zbog toga što predanje nije doprlo do njega i zbog toga što ono prema njegovome mišljenju nije bilo potvrđeno. (Zehebi, 1413: V/449-450)

Što se tiče hadisa koji govori o karakteristikama Adema: “Allah je Adema stvorio na Svoju sliku. Bio je visok šezdeset podlaktica...” radi se o hadisu koji nailazi na jedno opće prihvatanje. Po Kurtubiju, postoji jedinstveno mišljenje u vezi s vjerodostojnošću tog hadisa. (Kurtubi,

1372: V/300) Nevevi, koji je prenio riječi Mazerija da je hadis koji sadrži taj izraz vjerodostojan, utvrdio je kako je predanje vjerodostojno prema velikoj većini selefa. Potom je naveo ajet: “Njemu ništa nije slično” (Eš-Šura: 11) i na osnovu njega protumačio predanje na jedan prihvatljiv način, daleko od tešbiha ili antropomorfizma. (Nevevi, 1992: XVI/166)

U predanju koje je zablježio imam Ahmed, rečenicu u kojoj se spominje slika je pripisao Abdurrahmanu b. Mehdiju. (Ibn Hanbel, 1992: II/463) Pored toga, brojna predanja koja sadrže zabranu udaranja u lice i koja ne spominju sliku Adema (Tajalisi, 333; Abdurrezzak, 1403: IX, 444; Ibn Hanbel, 1992: II/313, 327, 337, 347, 449; III/38, 93; Buhari, Itk, 20; Muslim, Birr, 12, 13, 14, 16; Ebu Davud, Hudud, 40; Ebu Ja’la, 1984: II/400; XI/157, 203) navode nas na pomisao da postoji mogućnost da je spomenuta rečenica umetnuta u tekst hadisa od strane prenosioca. Stoga, osim predanja u kojem se spominje karakteristika u stvaranju Adema, postoji mogućnost da ostala predanja koja sadrže iskaz da je Allah Adema stvorio na Svoju sliku, zapravo sadrže iskaz prenosioca, te također postoji mogućnost da je prenosilac, ashab ili tabi’in, umetnuo taj iskaz kako bi naveo razlog zbog kojeg se zabranjuje udaranja u lice. (Kahraman, 2003: 51-70)

2. Adem je stvoren na sliku Svemilosnog / Er-Rahman

Od predanja u kojima se spominje slika, najviše je rasprave izazvalo predanje u kojem se spominje da je Adem stvoren na sliku Svemilosnog. Učenjaci su izrazili svoj pristup ovoj temi na njima jedinstven način. Neki

su ga odbacili, a neki su hadisu prišli putem te’vila. Zapaža se da su uglavnom sljedbenici tesavvufa ti koji su odabrali put te’vila.

Prema Mazeriju, ovo predanje nije čvrsto. Sadržava pogrešku koja je nastala u transmisiji (Nevevi, 1392: XVI/166) i predstavlja dodatak hadisu u kojem se spominje zabrana udaranja u lice. Zbog toga se Mazeri žestoko suprotstavio onima koji su smatrali da je dodatak u kojem se spominje slika Svemilosnog vjerodostojan. (Askalani, 1379: V/183)

Ibn Hadžer je po pitanju hadisa u kojem stoji da je Allah Adema stvorio na Svoju / njegovu sliku⁷ doveo u pitanje na koga se lična zamjenica trećeg lica jednine muškoga roda vraća. Prema njemu, neki od onih koji smatraju da se zamjenica vraća na Allaha, da predanje ima značenje da je Allah Adema stvorio na Svoju sliku oslanjaju se u tom svom stavu na predanje u kojem se spominje da je Adem stvoren na sliku Svemilosnog. Ibn Hadžer, međutim, prenoseći ovaj stav napominje kako je predanje koje sadrži izraz “slika Svemilosnog” zapravo pogreška koja je proizašla iz previda prenosioca koji je hadis prenio po smislu. S druge strane, Ibn Hadžer, bilježeći hadis sa senedom i ocjenom, bilježi i da je predanje Ibn Ebi Asima i Taberanija koje prenose od Ibn Omera, a koje smo spomenuli, kao i predanje Ebu Hurejre koje prenosi Ibn Ebi Asim predanja koja posjeduju isnade u kojima su pouzdani prenosioci. (Askalani, 1379: V/183)

Ma koliko god neki učenjaci govorili kako je predanje koje sadrži sintagmu “slika Svemilosnog” slabo, neki učenjaci su to predanje ocijenili sahihom i protumačili ga putem te’vila. Prema tim tumačenjima, dakle, pojam “slika” koji stoji u predanju se odnosi na sifate, svojstva, kojima se cilja na sifate Allaha, kao što su hajat (život), ‘ilm (znanje), sem’ (sposobnost čuvenja), besar (sposobnost viđenja). (Askalani, 1379: XI/3)

⁷ ‘Ala suretihi se u arapskom može pročitati kao “na Svoju sliku” i kao “na njegovu sliku”. op. prev.

Prema Kurtubiju, Ibn Arebi je kazao: "Allah nije stvorio ljepše stvorenje od čovjeka, zato što ga je stvorio kao biće koje posjeduje život, snagu, znanje, volju, koje može da govori, vidi, misli i koje posjeduje mudrost. Sva ova svojstva jesu svojstva Uzvišenog Gospodara", a te njegove riječi jesu osnova na kojoj se zasniva tumačenje hadisa u kojem stoji da je Allah stvorio Adema na Svoju sliku." (Kurtubi, 1372: XX/114; Munavi, 1356: III/445-446)

Oba predanja čije smo lance prenosilaca spomenuli, u kojima se spominje izraz "slika Svemilosnog", jesu predanja koja je analizirao Albani. Predanje Ibn Omera, unatoč tome što su mu prenosioci pouzdani, kritizirao je zbog tevlisa Habiba b. Ebi Sabita i A'meša, kao i zbog toga što je predanje mu'an'an. Predanje koje sadrži izraz "na Svoju sliku", koje je vjerodostojno, Ibn Huzejme je kritizirao zbog istih činjenica i smatrao ga predanjem koje posjeduje mahane. Isto tako je i Ibn Ebi Asim kritikovao predanje Ebu Hurejre u kojem stoji da se lice čovjeka stvorena na sliku lica Svemilosnog zbog toga što mu je lanac prenosilaca slab i što se u njemu nalazi Ibnu el-Lehia⁸, kojeg je ocijenio kao osobu loše memorije (sejji'u 'l-hifz). (Ibn Ebi Asim, 1400: 229-230) Prema Bejhekiju, premda u Ebu Hurejrinom hadisu stoji "na Svoju sliku", moguće je da je neki prenosilac prenio predanje prema smislu koji je on lično shvatio. (Bejheki, 1993: II/64)

U drugim hadisima čije smo se nede naveli stoji da je Allah Adema stvorio na Svoju sliku. U predanjima Ibn Ebi Asima i Ibn Omera (Hejsemi, 1992: II/831; Ibn Ebi Asim, 1400: I/228-229; Taberani, 1983: XII/430) stoji da je Adem stvoren na sliku Svemilosnoga. U hadisu koji Ibn Ebi Asim prenosi od Ebu Hurejre drugim putem (Ibn Ebi Asim, 1400: I/230)

stoji da je forma lica sina Ademova stvorena na sliku lica Svemilosnoga. Spomenuto ojačava činjenicu da se radi o grešci koja je produkt prenošenja hadisa po smislu.

Ibn Furek je okarakterizirao ove hadise kao predanja koja svojom vanjštinom ukazuju na antropomorfizam i koja iziskuju tumačenje njihovim vraćanjem na jasne i nedvosmislene tekstove (te'vil). U djelu koje je posvetio tim hadisima, prvo predanje koje je analizirao jeste ono u kojem se spominje izraz slika. Prema njemu, po pitanju hadisa u kojem stoji da je Allah stvorio Adema na Svoju sliku ne postoji razilaženje među učenjacima. Međutim, predanje u kojem se spominje slika Svemilosnog većina smatra pogrešnim i odbacuju ga, premda su ga neki tumačili. (Ibn Furek, 1985: 45-46)

Zapaža se da je ovaj hadis (Uysal, 2001: 204-205) – koji je postao predmetom različitih interpretacija između sufija i drugih učenjaka – predstavljao jedan od temelja na kojima se zasniva razumijevanje vahdet-i vudžuda. (Uysal, 2001: 204-205) Ako je potrebno da se sažme govor o tome, onda bi trebalo kazati sljedeće: Prema tom shvatanju, svijet je nastao u pet etapa kao emanacija Allahovih imena i sifata. Tih pet etapa su redom: mutlak ili apsolutni gajb, svijet džeberuta, svijet melekuta, ovaj svijet koji se može čulima opažati i potpuni čovjek ili kamil insan. Prva četiri svijeta, Allah je sačinio Svojim vrhovnim imenom, a koji ukazuju na Njegov Zat. Sve te postaje postoje i u čovjeku, zato što je čovjek mikrokosmos i odraz Allahovih sifata. Zbog toga je, dakle, Poslanik, a.s., rekao da je Allah Adema stvorio na Svoju sliku. (Ateş, 102-105) Ako se hadis podvrgne analizi prema spomenutom shvatanju, treba kazati kako prvi mutesavvifi zapravo nisu tako razumijevali to predanje, već su pojam slike

koji se spominje u hadisu shvatali kao način stvaranja, pa su na tragu toga predanje protumačili riječima da je Allah stvorio Adema u najljepšem liku i najljepšoj formi. (Ateş, 117-118)

Imam Rabbani je skrenuo pažnju na to da izraz "slika" koji se spominje u hadisu nikako ne podrazumijeva lice, te je kazao kako sve ono što se nalazi u čovjeku predstavlja svojevrsnu sliku, a da je realnost tih slika na nivou duhovnog svijeta. Prema tom shvatanju, dakle, pod pojmom slika, misli se na manifestaciju savršenosti i cjelovitosti koja se kod čovjeka zapaža u jednom nominalnom, a ne stvarnom smislu. I pojam čovjeka kao halife ili Božijeg zastupnika na Zemlji treba pojmiti s tog staništa. U suprotnome će se zapasti u opasnost antropomorfizma. U ostalome kao i mutešabih, manje jasni, ajeti Kur'ani, i ovo predanje se ne smije razumijevati u doslovnom smislu, već se treba prokomentirati na odgovarajući i primjereni način. (Serhendi, 2008: 495-496)

Činjenica da se u Tevratu ili Tori⁹ nalaze ista predanja je potakla na mišljenje kako je ono poteklo iz židovske tradicije. (Ünal, 1997: 51-53) Riječi koje je hazreti Alija rekao: "Tako što govore da je Allah Adema stvorio na Svoju sliku, i na taj način liče kitabijama koji su zapali u kufr", daju prostora tom mišljenju. To što se u Tevratu ili Tori nalaze te iste riječi nužno ne mora da znači kako su te informacije porijeklom iz israilijata. To što se određene informacije koje su spomenute u Tevratu ili Tori nalaze ne samo u hadisima već i u samom Kur'anu Časnome treba smatrati prirodnom činjenicom, i ne treba smetnuti kako su zapravo s istog izvora.

Mi kao zaključak u vezi s komentarima i ocjenama spomenutog hadisa možemo kazati sljedeće. Naime, učenjaci hadisa koji su zabilježili predanje u kojem se spominje slika nisu dopustili da se pojam slike protumači

⁸ O Abdullahu b. Lehi'i vidi: Ebu Ahmed el-Džurdžani Ibn Adijj, *el-Kamil fi du'afai 'r-ridžal*, I-VII, ur. Jahja M. Gazzavi, Daru 'l-fikr, III, Bejrut, 1988, IV/144-153; Ibn Hadžer, *Tezhibu 't-tezhib*, V/327-331.

⁹ "Tada je Bog rekao: 'Načinimo čovjeka kao sliku onoga što jesmo, da bude poput nas. Dat ćemo mu vlast nad ribama i pticama, nad svim životinjama i nad svom zemljom.'" (Postanak, 1:26) "I stvorio Bog čovjeka po obličju svojemu,

po obličju Božijemu stvorio ga; muško i žensko stvorio ih." (Postanak, 1:27) "Ovo je knjiga o Adamovom naraštaju. U dan kad je Bog stvorio čovjeka, načinio ga je na priliku Božju." (Postanak, 5:1)

na način koji je u suprotnosti s islamskim poimanjem vjerovanja u Allaha, te su taj hadis – koji sadrži pojam koji može upućivati na širk – protumačili na jedan prihvatljiv način. Uostalom, i Ahmed b. Hanbel, jedan od onih koji to predanje bilježe, prokomentarisao ga je na način koji potvrđuje ovo što smo iznijeli. Njegov sin Abdullah je prenio da je jednog dana ocu pričao o nekom čovjeku koji tvrdi kako je Allah stvorio Adema na Svoju sliku, tumačeći sliku ljudskom slikom, pa je Ahmed b. Hanbel rekao: “Laž i neistina! To su riječi džehmija!” (Zehebi, 1995: II/375; Ibn Hadžer, 1379: V/183) Ono što ovdje privlači pažnju jeste činjenica da je sam imam Ahmed b. Hanbel, koji je hadis zabilježio u svojoj zbirci *El-Musned*, odbio antropomorfističko tumačenje. Ta njegova reakcija, dakle, nastala je kao rezultat tumačenja hadisa na način koji upućuje na širk.

Ne treba zanemariti činjenicu da je hadis u kojem se nalazi zabrana udaranja u lice i proklinjanja hadis koji muslimanima nudi jednu veoma važnu poruku. Ovdje se nadaje samo po sebi da su zabrana udaranja po licu i proklinjanja zabrane u općem smislu, da Allah lijepo stvara sve što stvara; dakle, da proklinjanje stvorenja i stvorenih stvari znači proklinjanje Stvoritelja. (Azimabadi, 1415: VI/128)

Zaključak

Uočava se da je hadis “Allah je stvorio Adama na Svoju sliku”, koji smo mi protumačili, predmet rasprave još od davnina. Iz komentara se razumije da oni koji su hadis podvrgli te’vilu, nisu ga htjeli odbaciti zbog toga što ispunjava tehničke uvjete vjerodostojnosti. Dočim oni koji se hadisu žestoko suprotstavljaju čine

to iz velike brige za očuvanje tevhi-da, zbog činjenice da se hadis takvog sadržaja može protumačiti na različite načine.

Izraz “na Svoju / njegovu sliku” (‘ala suretihi) postao je predmetom rasprava zbog pitanja na koga se vraća zamjenica trećeg lica jednine muškoga roda (hu)¹⁰ Na to upućuje i hadis u kojem stoji da je Adem stvoren na sliku Svemilosnog, a za koje mislimo da je zapravo proisteklo iz razumijevanja samog prenosioca. Drugim riječima, mogućnost da je prenositelj dodao izraz “slika Svemilosnog”, pa tako prenio predanje u formi koja upućuje na širk i koje nije u osnovi takvo, sasvim je vjerovatna.

Hadis “Allah je stvorio Adema na Svoju sliku”, prenijeli su Ahmed b. Hanbel i Abd b. Humejd s istim senedom i istim izrazom, dok drugi predajni nizovi hadis prenose na jedan općenit način. Ta činjenica čini da se pažnja usmjeri na neki od konteksta hadisa. Ova situacija također pokazuje koliko je kontekst važan u razumijevanju i tumačenju hadisa.

Hadis se može shvatiti u smislu da je Allah Adema, a.s., stvorio na njegovu sliku¹¹, a kao razlog zbog kojeg se zabranjuje udaranje u lice i proklinjanje. Činjenica da je Adem, a.s., dostojan poštovanja i da je počastvovan, budući da je praotac ljudskog roda, jeste nešto što se razumom i logikom može shvatiti. Dakle, možemo ocijeniti da se zamjenica za treće lice jednine muškoga roda u hadisu koji zabranjuje udaranje u lice i proklinjanje vraća na osobu koja je bila udarana po licu ili čije je lice proklinjano. No, činjenica koju ne treba ispustiti iz vida jeste to da je jedini razlog zabrane udaranja u lice nije samo slika Ademova, a.s., lica, ili njegova forma. Naprotiv, Adem, a.s., je u cijelosti nepovrediv, a isto tako i svaki čovjek. To

je osnova. Potrebno je isto tako potražiti i neke druge razloge zbog kojih se zabranjuje udaranje u lice. Moguće je da trag koji se na licu može pojaviti zbog udarca ostavi oštećenje koje će negativno utjecati na život te osobe. S druge strane, u smislu da je to organ koji se ne može sakriti, moguće je da premlaćivanje ostvari posljedice koje će vrijeđati ljudsko dostojanstvo na području međuljudskih odnosa. Osim toga, u hadisu kojim se zabranjuje udaranje u lice, spominjanje Adema, a.s., moguće je razumjeti kao element koji pojačava učinak zabrane. Kontekst hadisa pokazuje da međuljudske odnose treba razvijati na bazi kurtoazije i poštovanja, a hadis bi trebao doprinijeti formiranju svijesti o zaštiti i očuvanju ljudskog dostojanstva.

Reći da je imenica “suret” u predanju upotrijebljena u značenju svojstva čini se iznuđenim tumačenjem kada se uzme u obzir zajedno s hadisima koji zabranjuju udaranje i proklinjanje. Jer, iako postoji način objašnjenja za neka svojstva, nije moguće sva ostala svojstva ograničiti samo na lice čovjeka. U ovom slučaju se mora dovesti u pitanje vjerodostojnost hadisa koji zabranjuju udaranje u lice. No, nema neke ozbiljne kritike na varijante hadisa koje zabranjuju “udaranje u lice” s aspekta njihova prenošenja, u senedu i tekstu, a što bi štetilo vjerodostojnosti.

Po našem mišljenju, iako je hadis u kojem stoji da je Allah Adema, a.s., stvorio na Svoju sliku vjerodostojan, činjenica da je tradiran samo sa smislom i da je prenesen u skraćenoj verziji i izvan konteksta dovela je do različitih tumačenja i shvatanja.

¹⁰ Može značiti i na Svoju ali i na njegovu sliku (nap. prev.).

¹¹ Na sliku čovjeka koji je udaran po licu (nap. prev.).

Literatura

Abd b. Humejd b. Nasr (1988). *El-Musned*, uredili: Subhi el-Bedri es-Same-rai i M. Muhammed Halil es-Saidi, Kairo: Mektebetu-s-sunne.

Abdurrezzak, Ebu Bekr es-San’ani (1403). *El-Musannef*, I–XI, uredio: Habiburrahman el-A’zami, Bejrut: el-Mektebetu’l-islamijje.

Ahmed b. Hanbel (1992). *El-Musned*, I–VI, Istanbul: Çağrı yay. Ateş, Süleyman (s.a.), *İslâm Tasavvufu*, Ankara: Pars Matbabasi.

- Azimabadi, Muhammed Šemsulhakk (1415). *Avnu'l-Ma'bud – Šerbu Suneni Ebi Davud*, I-X, Bejrut: Daru'l-kutubi'l-ilmijje.
- Bardakçı, Necmettin (1999). "Tasavvufi Düşünceye Kaynak Olması Açısından Bazı Hadisler Üzerine İnceleme", *Araştırmalar*, I/1, Isparta, 47-73.
- Bejheki, Ebu Bekr Ahmed b. el-Husejn (1993). *El-Esma'u ve's-sifat*, I-II, ed. Abdullah b. Muhammed el-Hasidi, Džedda: Mektebetu's-Sevadi.
- Buhari, Ebu Abdillah Muhammed b. Ismail (1981). *Es-Sahih*, I-VIII, Istanbul: Çağrı yay.
- Buhari, Ebu Abdillah Muhammed b. Ismail (1989). *Edebu'l-mufred*, ed. M. Fuad Abdulkaki, Bejrut: Daru'l-bešairi'l-islamijje.
- Ebu Ja'la, Ahmed b. Ali (1984). *El-Musned*, I-XIII, ed. Husejn Selim Esed, Damask.
- Hejsemi, Ali b. Ebi Bekr (1992). *Bugjetu'l-bahis 'an Zevalidi Musnedi'l-Haris*, ed. Husejn Ahmed Salih el-Bakiri, Medina: Merkezi hidmeti's-sunne ve's-sireti'nebevije, Medine, 1992.
- Humejdı, Ebu Beki Abdullah b. Zubejr, *el-Musned*, I-II, ed. Habiburrahman el-Azami, Bejrut: Daru'l-kutubi'l-ilmijje.
- Ibn Adijj, Ebu Ahmed el-Džurdžani (1988). *El-Kâmil fi Duafâi'r-Ricâl*, I-VII, ed. Jahja Muhtar Gazzavi, Bejrut: Daru'l-fikr.
- Ibn Ebi Asim, Ebu Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhak (1400). *Es-Sunne*, I-II, ur. Muhammed Nasiruddin el-Elbani, Bejrut: el-Mektebetu'l-islamijje.
- Ibn Furek (1985). Muhammed b. el-Hasan, Muškulu'l-hadis ve beajnuhu, ed. Musa Muhammed Ali, Bejrut: Alemul-kutub.
- Ibn Hadžer el-Askalani, Ahmed b. Ali (1379). *Fethu'l-Bari*, I-XIII, ed. M. Fuad Abdulkaki-Muhıbbuddin Hatib, Bejrut.
- Ibn Hadžer el-Askalani, Ahmed b. Ali (1984). *Tehzibü't-Tehzib*, I-XIV, Bejrut: Daru'l-fikr.
- Ibn Hibban, Ebu Hatim el-Busti (1993). *Es-Sahih*, I-XVIII, ur. Šu'ajb el-Arnaut, Bejrut: Muessesetu'r-risale.
- Ibn Kutejbe, Ebu Muhammed (1979). *T'e'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, prev. M. Hayri Kırbaçoğlu, Istanbul: Kayıhan yay.
- İmam Rabbânî, Ahmed Serhendî (2008). *Mektübât*, trc. H. Hilmi Işık, İstanbul: İhlas Vakfı yay.
- Kahraman, Hüseyin (2003). "Sûret Hadisi Üzerine Bağlam Esaslı Tahlil Denemesi", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, I/1-51-70, Istanbul.
- Koçyiğit, Talat (1980). *Hadis İstılabları*, Ankara: AÜİF yay.
- Kurtubi, Muhammed b. Ahmed el-Ensari (1372). *El-Džami' li ahkami'l-Kur'an*, I-XX, ed. Ahmed Abdulalim el-Berdu-ni, Kairo: Daru's-Ša'b.
- Ma'mer b. Rašid (1403). *El-Džami'*, Bejrut.
- Mizzi, Džemaluddin Ebu'l-Hadždžadž Jusuf (1981). *Tehzibü'l-Kemal*, I-XXXV, ur. Bašsar Avad Ma'ruf, Bejrut: Muessesetu'r-risale.
- Munavi, Muhammed Abdurreuf (1356). *Fejdu'l-Kadir*, I-VI, Egıpat: el-Mektebetu't-tidžarijjetü'l-kubra.
- Muslim, Ebu'l-Husejn el-Kuşejri (1981). *Es-Sahih*, I-III, Istanbul: Çağrı yay.
- Neseфі, Ebu'l-Mu'in Mejmun b. Muhammed (1993). *Tebisiretu'l-edille fi usli'd-din*, ed. Hüseyin Atay, Ankara: DİB yay.
- Nevevi, Jahja b. Seref (1392). *Sabihu Muslim bi serhi'n-Nevevi*, II. izd. I-XVIII, Bejrut: Daru ihjai't-turas.
- Rabi' b. Habib b. Omer el-Ezdi (1415). *El-Musned*, ed. Muhammed Idris i Aşur b. Jusuf, Bejrut: Darul-hikme.
- Sujuti, Dželaleddin Abdurrahman (1996). *Ed-Dibadz*, I-VI, ed. Ebu Ishak el-Huvejni, Saudijska Arabija: Daru Ibn Affan.
- Taberani, Sulejman b. Ahmed (1983). *El-Mudžemu'l-kebir*, I-XX, ed. Hamdi b. Abdilmedzid es-Silefi, Mosul: Mektebetu'l-ulum ve'l-hikem.
- Tajalaisi, Ebu Davud Sulejman b. Davud, *el-Musned*, Bejrut: Daru'l-marife.
- Ukajli, Ebu Dža'fer Muhammed b. Omer (1984). *Ed-Du'afau'l-kebir*, I-IV, ed. Abdulmuti Emin Kal'adzi, Bejrut: Daru'l-mektebeti'l-ilmijje.
- Uysal, Muhittin (2001). *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Konya: Yediveren Kitap.
- Ünal, İsmail Hakkı (1997). "Seçmecı ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamberi Anlamak", *İslâmi Araştırmalar*, C. X, S. 1-3, Ankara.
- Zehebi, Muhammed b. Ahmed (1413). *Sıjeru'e'alami'n-nubela'*, I-XXIII, ur. Šu'ajb el-Arnaat, Bejrut: Muessesetu'r-risale.
- Zehebi, Muhammed b. Ahmed (1995). *Mizanu'itidal*, VIII, ed. Ali Muhammed Muavvid-Adil Ahmed Abdulmevdzud, Bejrut.

الموجز

تخریج وتحلیل حدیث: «خلق الله آدم، علیه السلام، علی صورته»

شعبان جفتجی

ترجمة جنان هاسیتش

القرآن والسنة مهمتان للغاية عند المسلمين كافة، باعتبارهما جزءاً لا يتجزأ من حياتهم. وإن حرص المؤمنين على العمل الآيات والأحاديث التي يسمعون عنها أو يقرؤونها، أمر جدير بالإعجاب والتقدير. ومع ذلك، فمن المعروف أن الروايات قد تكون محلاً للتشكيك والاختلاف بسبب مسألة صحتها من جهة ومعانيها وتفسيراتها من جهة أخرى. وفي هذا السياق، فإن الحديث القائل: "خلق الله آدم عليه السلام على صورته" يعتبر أحد الأمثلة على الأحاديث التي تُناقش صحتها ومحتواها من فترة لأخرى. عندما نأخذ في الاعتبار الانتقادات المتعلقة بالحديث المذكور ونصه، نرى أن أهم سبب للخلاف والاختلاف هو أن هذه الروايات والأحاديث تُنقل خارج السياق. إن حديث "خلق الله آدم، عليه السلام، على صورته" يمكن اعتباره مثلاً حقيقياً للأحاديث الصحيحة المستوفية للشروط الفنية التي تصحح موضع خلاف. الكلمات الرئيسية: آدم عليه السلام، صورة، الرحمن، الرحيم، الحديث.

Summary

"TACHRIJ AND THE ANALYSIS OF THE HADITH: "ALLAH HAS CREATED ADEM, A.S., IN HIS OWN (OWN?) IMAGE"

Şaban Çiftci

The Qur'an and the Sunnah have an essential role in the lives of all Muslims. Striving of the faithful to live their lives in accordance with ayahs of the Qur'an or the text of Sunnah is worthy of admiration. However, the text of the Hadith is often a subject of disputes or differences in regard to the authenticity of certain Hadith or the interpretation of the meaning of the text of the Hadith. Thus the Hadith stating: "Allah has created Adam in His (own?) image" is one Hadith that can be taken as an example in this sense, since its authenticity, as well as its text, has been a subject of dispute in every age so far. When we consider the criticism of the text in question, we see that the main reason for disputes is the fact that the interpretation of this Hadith had been taken out of its context. This Hadith is discussed here as an exemplary case of a Hadith that meets all the technical requirements of the criteria of authenticity, yet it is a subject of disputes.

Keywords: Adam, a.s. image (suret), Ar-Rahman, the Merciful, Hadith

Upute za autore

Novi Muallim je stručni časopis koji je otvoren autorima koji se bave temama i pitanjima obrazovanja i odgoja u širem i užem smislu. Specifični interes *Muallima* predstavljaju teme, pitanja i problemi islamskog vjerskog obrazovanja i odgoja u predškolskim ustanovama, osnovnim i srednjim školama, vojsci i drugim ustanovama i institucijama. Središnje, područje *Muallimovih* istraživanja i zanimanja predstavlja islamsko obrazovanje i odgoj u okviru vjerske pouke, srednjih vjerskih škola (medresa), islamskih pedagoških fakulteta i Fakulteta islamskih nauka. *Muallim* se bavi i drugim tradicionalnim i savremenim faktorima relevantnim za odgoj i obrazovanje. U svim ovim i drugim područjima *Novi Muallim* prati teorijska i praktična dostignuća i iskustva u svijetu, u našim obrazovnim zavodima i ustanovama i posebno u islamskom svijetu te kod nas, u Islamskoj zajednici, odnosno u radu imama, muallima i nastavnika.

Novi Muallim objavljuje znanstvene i stručne radove koji neposredno ili posredno obrađuju pitanja univerzitetskih teorijskih i primijenjenih disciplina u Bosni i Hercegovini i svijetu.

Novi Muallim prihvaća članke koji su izvorne primarne publikacije, znači da prije nisu objavljeni u časopisima. Prethodno objavljivanje na skupovima mora biti naznačeno, a pri-donose znanstvenoj zajednici i potvrđeni su od recenzenata.

Objavljivanje

U *Novom Muallimu* se objavljuju radovi koji nisu ranije objavljeni u drugim publikacijama, osim uz posebno odobrenje Redakcije.

Odluku o objavljivanju teksta donosi Redakcija uzimajući u obzir mišljenje recenzenata.

Redakcija nije dužna obrazlagati svoju odluku bilo da se radi o prihvaćanju ili odbijanju teksta za objavljivanje. Tekstovi koji ne budu priređeni prema Uputama za autore, bit će vraćeni autorima. Rukopise možete slati na adrese elektronske pošte: muallim@bih.net.ba i nmuallim@rijaset.ba.

Recenzije

U *Novom Muallimu* se objavljuju radovi koji podliježu recenziji. Redakcija časopisa će za svaki rad imenovati dva recenzenata. Oni će pregledati nepotpisan rad i svoje mišljenje dostaviti Redakciji. Mišljenje recenzenata je u principu stav Redakcije. Recenzije ne predstavljaju samo općenitu ocjenu vrijednosti rada, već procjenu tematske podobnosti rada za *Muallim*. Recenzije su internog karaktera. Recenzije radova bit će date na uvid autoru (bez imena recenzenata) kako bi se izbjegli nesporazumi usljed mogućeg različitog razumijevanja obrađivane materije. U slučaju neslaganja konačnu odluku donosi uredništvo.

Karakter radova

Časopis objavljuje:

- a) izvorne naučne članke koji sadrže do sada neobjavljene rezultate istraživanja koja korespondiraju sa osnovnom misijom časopisa;
- b) izlaganje sa naučnog i stručnog skupa, uz uvjet da prethodno nije objavljeno u zborniku radova skupa;

- c) stručne članke koji nude korisne prijedloge za određene struke i pri tome ne moraju obavezno sadržavati izvorna istraživanja autora;
- d) osvrte na zanimljive i korisne publikacije koje su u skladu sa osnovnom misijom časopisa;
- e) prikaze zanimljivih i za struku korisnih studija, zbornika i drugih stručnih publikacija;
- f) korisne priloge iz struke i za struku, a ne moraju predstavljati izvorna istraživanja;
- g) prijevode članaka koji odgovaraju osnovnoj misiji časopisa.

Radovi se kategoriziraju u sljedeće osnovne kategorije:

- izvorni naučni članci;
- izlaganja sa naučnih i stručnih skupova;
- stručni članci;
- osvrta;
- prikazi;
- prilozi;
- prijevodi

Autor

Na početku rada autor treba da napiše: naučnu titulu, ime i prezime te akademsko zvanje.

Npr: Prof. dr. Mujo Slatina, redovni profesor

Sažetak

Iza naslova rada napiše se sažetak obima od 150 do 200 riječi. Isti tekst će se ponuditi u prijevodu na arapskom i engleskom jeziku na kraju rada. (Prijevode osigurava Redakcija)

Ključne riječi

Nakon sažetka treba navesti ključne riječi u radu.

Obim rada

Rad treba da bude obima između 10.000 i 40.000 znakova računajući i fusnote i literaturu, napomene, uključujući razmak.

Oprema rada

Prilozi trebaju biti pripremljeni u standardnom formatu A4 (jednostruki prored, Times New Roman, veličina slova 12). Valja izbjegavati neuobičajene tipove slova. Bilješke smjestiti na dnu stranice, a ne na kraju teksta.

Rukopis organizirati i numerirati na sljedeći način:

0. stranica: naslov i podnaslov, ime(na) autora, ustanova, adresa (uključujući i email)
1. stranica: naslov i podnaslov, sažetak na jeziku teksta
2. stranica i dalje: glavni dio teksta

Popis literature treba početi na novoj stranici.

Na kraju dodati sve posebne dijelove (crteže, tablice, slike) koje se nije moglo integrirati u tekst. Fotografije koje se prilažu uz tekst, moraju biti uključene unutar rada s potpisom, a elektronskom poštom dostavljeni kao prilozi u formatu .bmp., .jpeg, .tiff, ili psd.

Sve odjeljke i pododjeljke numerirati arapskim brojkama ((1./ 1.1./ 1.1.1.)), izbjegavajući pri tome više od tri nivoa. Za različite nivoe upotrebljavati različite tipove slova:

1. Masnim slovima (Times New Roman)

1.1. Broj masnim slovima, a naslov masnim kosim slovima (Times New Roman)

1.1.1. Broj običnim slovima, a naslov kurzivom (Times New Roman)

Navodi u tekstu se sastoje od prezimena autora i godine objavljivanja rada, te ako je relevantno, broj stranice nakon dvotočke (sve u zagradama), npr. (Karić, 1987) ili

(Džananović, 1993: 10). Ako je autorovo ime u tekstu navoditi na sljedeći način: Nakičević (1973:340) tvrdi...

Kraće navode treba početi i završiti navodnim znakovima (""), a sve dulje navode (više od 40 riječi) treba oblikovati kao poseban odlomak, odvojen praznim retkom od ostatka teksta, uvučeno i manjom veličinom slova (10), bez navodnih znakova. Ispuštene dijelove označiti s po praznim slovima i trima točkama prije i poslije prekida.

Riječi ili izrazi iz jezika različitog od jezika priloga treba pisati kosim slovima i popratiti prijevodom (označenim jednostrukim navodnim znakovima, npr. *What* "što". Primjere iz jezika za koje se ne koriste latinska slova, transliterirati, osim ako postoji uvjerljiv razlog za zadržavanje originalne grafije.

Primjere treba brojačno označiti koristeći arapske brojke u zagradama te odvojiti od glavnog teksta praznim recima. Grupirati primjere korištenjem malih slova, a u tekstu pozivati se na primjere kao (2), (2a), (2a,b), (2 a-b), ili (2) b.

Primjeri koji nisu uzeti iz jezika na kojem je prilog napisan treba popratiti odgovarajućim glosama (koje prema potrebi daju ekvivalente na jeziku priloga riječ po riječ, ili morfem po morfem), te prijevodom unutar jednostrukih navoda. Početak riječi ili morfema u glasi podesiti prema početku riječi odnosno morfema u primjeru.

Na kraju rukopisa, na posebnoj stranici s naslovom **Literatura**, treba dati potpunu bibliografiju korištene literature.

Bibliografske jedinice trebaju biti poredane abecedom prema prezimenima autora. Radove istog autora složiti hronološkim redom, od ranijih prema novijima, a radove jednog autora objavljene u istoj godini obilježiti malim slovima (npr. 1998a, 1998b).

Ako se navodi više od jednog članka iz iste knjige, treba navesti tu knjigu kao posebnu jedinicu pod imenom urednika, pa u jedinicama za pojedine članke uputiti na cijelu knjigu. Imena autora valja dati u cijelosti, a ne zamjenjivati ih inicijalima, osim ako sam autor obično koristi samo inicijale.

Svaka jedinica treba sadržavati sljedeće elemente, poredane na ovaj način i koristeći sljedeću interpunkciju:

- prezime (prvog autora/ice), ime ili inicijal (odvojene zarezom), ime i prezime drugih autora/ica (odvojene zarezom od drugih imena i prezimena);
- godina objavljivanja u zagradi iza koje slijedi zarez;
- potpun naslov i podnaslov rada, između kojih se stavlja tačka;
- uz članke u časopisima navesti ime časopisa, godište i broj, te nakon zareza brojeve stranica početka i kraja članka;
- uz članke u knjigama: prezime i ime urednika/ice, nakon zareza skraćena ur., naslov knjige, nakon zareza broj stranica početka i kraja članka;
- uz knjige i monografije: izdanje (po potrebi), niz te broj u nizu (po potrebi), mjesto izdavanja, izdavač
- naslove knjiga i časopisa treba pisati kurzivom;
- naslove članaka iz časopisa ili zbornika treba pisati pod navodnim znacima.

Knjige

Prezime, Ime (2000). *Naslov knjige prema pravopisnim pravilima jezika na kojemu je knjiga objavljena*. Mjesto: Izdavač.

Džananović, Ibrahim (2004) *Primjene šerijatskog porodičnog prava kroz praksu Vrhovnog šerijatskog suda 1914.-1946*. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka u Sarajevu.

Šamić, M. (1977). *Kako nastaje naučno djelo*. 4. izd. Sarajevo: Svjetlost.

Spahić, M. i Hamzić, M. (2007). *Društveno-etički pojmovnik*. Sarajevo: Bookline.

Fejzić-Čengić, F., Šuško, Dž., Šeta, Đ., Tahirović, S., Mušinić, E., Dedović, S., Ibrahimović, A. (2010). *Prilozi za istraživanje sociokulturnog položaja žene u BiH: izabrana bibliografija (1900-2010)*. Sarajevo: CEI Nahla.

Schimmel, A. (2004). *Geografija pjesnika*. Preveo sa engleskog jezika Enes Karić. Sarajevo: Bemust.

Prilozi/poglavlja u knjigama/zbornicima

Prezime, Ime (1999). Naslov priloga prema pravopisnim pravilima jezika na kojemu je prilog napisan. Ime, Prezime (ur.): *Naslov knjige prema pravopisnim pravilima jezika na kojemu je knjiga objavljena*. (3. izd.). Mjesto: Izdavač, broj strane.

Džananović, I. (1999). Metodologija. U: F. Karčić, ur. *Primjene šerijatskog porodičnog prava kroz praksu Vrhovnog šerijatskog suda 1914.-1946.*, (3. izd.). Sarajevo: Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, 3-56.

Članci u časopisima (nazivi časopisa navode se u cijelosti.)

Prezime, Ime (1999). "Naslov članka prema pravopisnim pravilima jezika na kojemu je prilog napisan". *Naziv časopisa*, godište, broj: broj strane.

Omer Nakičević (2005), "Uloga hadisa u izgradnji islamske ličnosti", *Novi Muallim*, XIII, 53, 23-26.

Neobjavljena (arhivska) građa: pri prvom navođenju pun naziv arhiva, mjesto arhiva, redni broj i naziv fonda, signatura predmeta.

Arhiv BiH, Sarajevo, F. 23, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Prezidijalni spisi, br. 317.

ISSN 1512-6560 = NOVI MUJALIM
E-ISSN 2566-3208

9 771512 656009